

KARL MARKS

EKONOMİ
POLİTİĞİN
ELEŞTİRİSİNE
KATKI

DÖRDÜNCÜ BASKI

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI
KARL MARKS

Karl Marx'ın *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* adlı yapıtını, Fransızcasından (= *Contribution à la Critique de l'Économie Politique*, Editions Sociales, Paris 1957), dilimize çevrilmiş, ve kitap, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı* adı ile, Sol Yayınları tarafından, Temmuz 1979 (Birinci Baskı: Mayıs 1970; İkinci Baskı: Kasım 1974; Üçüncü Baskı: Eylül 1976) tarihinde, Ankara'da bastırılmıştır.

Eriş Yayınları tarafından düzenlenmiştir. 2016.

<http://www.kurtuluscephesi.com>

<http://www.kurtuluscephesi.org>

<http://www.kurtuluscephesi.net>

İÇİNDEKİLER

7	Önsöz, <i>Karl Marx</i>
13	Karl Marx'ın "Ekonomi Politîğin Eleştirisi", <i>Friedrich Engels</i>

BİRİNCİ KİTAP SERMAYE ÜZERİNE

25

27	BİRİNCİ KISIM: GENEL OLARAK SERMAYE :
27	Birinci Bölüm: Meta
57	A. Metanın tahlili üzerinde tarihsel düşünceler
71	İkinci Bölüm: Para ya da basit dolaşım
72	I. Değerlerin ölçüsü
86	B. Param ölçü birimi üzerine teoriler
98	II. Dolaşım aracı
99	a) <i>Metaların Başkalaşımı</i>
112	b) <i>Paranın Dolaşımı</i>
122	c) <i>Sikke. Değer Alâmeti</i>
140	III. Para
144	a) <i>Para Yığılma (İddihar)</i>
159	b) <i>Ödeme Aracı</i>
172	c) <i>Evrensel Para</i>
177	IV. Değerli madenler
183	C. Dolaşım araçları ve para üzerine teoriler

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE GİRİŞ

221

223	A. Giriş
223	I. Üretim, tüketim, dağıtım, değişim (dolaşım)
223	I. Üretim
225	Tarihsel üretim ilişkilerinin sürdürülmesi. Genel olarak üretim ve dağıtım. Mülkiyet
230	II. Üretim ile dağıtım, değişim, tüketim arasında genel ilişki
232	A.) Üretim aynı zamanda tüketimdir de
237	B.) Dağıtım ve üretim
242	C.) Değişim ve üretim

243	III. Ekonomi politigin yöntemi
254	IV. Üretim. Üretim araçları ve üretim ilişkileri. Üretim ilişkileri ve dolaşım ilişkileri. Üretim ve dolaşım koşullarına göre devlet ve bilinç biçimleri. Hukuki ilişkiler. Aile ilişkileri.

EKLER

258

259	<i>Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı</i> üzerine mektuplar
271	Adlar Dizini
281	Kaynaklar Dizini
281	I. Yazarlar
289	II. Gazete, Dergi ve öteki Yayınlar

ÖNSÖZ

BURJUVA iktisat sistemini şu sırayla inceliyorum: *sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek; devlet, dış ticaret, dünya pazarı*. İlk üç başlık altında modern burjuva toplumunun bölündüğü üç büyük sınıfın iktisadi varlık koşullarını inceliyorum; öteki üç başlığın birbiriyle bağlantısı besbellidir. Sermayeyi ele alan birinci kitabın birinci kısmı, şu bölümlere ayrılmıştır: 1. meta; 2. para ya da basit dolaşım; 3. genel olarak sermaye. İlk iki bölüm, bu kitabın içeriğini oluşturmaktadır. Basılmak üzere değil, kendi aydınlanmam için uzun zaman aralıklarıyla karaladığım ve tasarlanan plan gereğince sistemli olarak hazırlanması koşullara bağlı bulunan monografiler şeklinde materyaller, toplu halde [sayfa 23] önümde bulunmaktadır.

Hazırlamış olduğum bir genel girişi yayınlamıyorum;* çünkü, düşünüp taşındıktan sonra, bana öyle gel-

* Marx'ın yayınlamadığı, 1857'de yazılmış olan bu giriş kısmı, elinizdeki kitapta "Ekonomi Politikin Eleştirisine Giriş" adı altında yayınlanmaktadır. -Ed.

di ki, ilkönce tanıtlanması gereken sonuçlar hakkında önceden yargılara varmak ancak sıkıcı olabilirdi ve beni izleyecek okurun, tekilden genele geçmesi gerekcekti. Buna karşılık, benim kendi ekonomi politik incelemelerimin seyri hakkında bazı bilgiler sunmam, bana, burada, yerinde bir hareket gibi gelmektedir.

Benim uzmanlaşmış çalışmalarımın konusu, felsefe ile tarih yanında ikincil bir bilgi kolu saymış olmama karşın, hukuktu. 1842-43'te *Rheinische Zeitung*'un başyazarı olarak, ilk defa, maddi çıkarlar denen şey üzerine yazı yazmak gibi zor bir yükümlülükle karşılaştım. Renanya Landtag'ındaki orman kaçakçılığı ve toprak mülkiyetinin parçalanması üzerine tartışmalar, o zamanlar Renanya eyaletinin birinci başkanı olan Bay Von Schaper'in Mosel köylülerinin durumu üzerine *Rheinische Zeitung* ile giriştiği polemik, ve nihayet serbest ticaret ve himayecilik konusundaki tartışmalar, iktisadi sorunlarla uğraşmam için, ilk nedenler oldular. Öte yandan, "öne geçme" yolunda iyi niyetin sık sık bilginin yerini aldığı o dönemde, *Rheinische Zeitung*'da, Fransız felsefesine, sosyalizmine ve komünizmine hafif çalan bir yankı duyulmaktaydı. Ben, bu acemi işine karşı çıktım, ama aynı zamanda, *Allgemeine Augsburger Zeitung* ile giriştiğim bir tartışmada, o zamana kadar yapmış olduğum incelemelerin, Fransız eğilimlerinin asıl niteliği üzerinde herhangi bir hükme varma cesaretini göstermeme olanak vermediğini açıkça itiraf ettim. Bunun yerine gazetele-ri için verilmiş ölüm fermanını, gazeteye daha ılımlı bir tutum vererek affettirebileceklerini sanan *Rheinische Zeitung* yöneticilerinin bu hayalinden özenle yararlanmayı, politika sahnesini terketmek ^[sayfa 24] ve çalışma odama kapanmak için yeğliyordum.

Kafamda biriken kuşkuları gidermek için ilk giriştiğim çalışma, hegelci hukuk felsefesini eleştirci bir gözle yeniden gözden geçirmek oldu. Bu çalışmanın girişi, Paris'te, 1844'te yayınlanan *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de çıkmıştır. Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukuki iliş-

kilerin de ne kendilerinden, ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel evriminden aşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak "sivil toplum" adı altında topladığı maddi varlık koşullarında bulundukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı. Ben ekonomi politiği incelemeye, Paris'te başlamıştım ve bu incelemeye, Bay Guizot'nun hakkımda verdiği sınırdışı edilme kararı sonucu göçmek zorunda kaldığım Brüksel'de devam ettim. Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir: Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklardır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine, ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir ^[sayfa 25] toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile – ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir–, hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırdetmek gerekir. Nasıl

ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak, bir hükme varılamaz, tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından baktığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar. Geniş çizgileriyle, asya üretim tarzı, antikçak, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak *nitelendirilebilirler*. Burjuva üretim ilişkileri toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir – bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile, insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur.

Deutsch-Französische Jahrbücher'de, iktisadi kategorilerin [sayfa 26] eleştirisine katkının dahice denemesini* yayınlamasından beri yazarak devamlı surette fikir alışverişinde bulunduğum Friedrich Engels, benim vardığım sonuca, başka bir yoldan (*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı yapıtıyla karşılaştırınız) ulaşmıştı, 1845 ilkyazında, o da gelip Brüksel'e yerleştiği zaman, birlikte çalışmaya ve

* Engels'in adı geçen yazısı için bkz: Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 397-433. -Ed.

Alman felsefesinin bakış açısı karşısında kendi bakış açımızı oluşturmaya karar verdik: bu, gerçekte, bizim geçmişteki felsefi bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel-sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti. Elyazması, formlar halinde, iki cilt olarak, Vestfalya'daki yayınevi sahibinin elindeydi ki, yeni gelişmelerin yapıtın basılmasını olanaksız kıldığını öğrendik. Biz, görüşlerimizi açıklığa kavuşturmak olan başlıca amacımıza vardığımız için, elyazmasını, farelerin kemirici eleştirisine seve seve terkttik. Bu dönemde çeşitli sorunlar üzerine görüşlerimizi kamuoyuna açıkladığımız dağınık çalışmalar arasında, ancak Engels ile birlikte kaleme aldığımız *Komünist Parti Manifestosu* ile benim yayınlamış olduğum *Serbest Ticaret Sorunu Üzerine*'yi* belirteceğim. Bizim görüş tarzımızın kilit noktaları, polemik tarzında olsa da, ilk defa olarak bilimsel şekilde 1847'de yayınlanmış olan ve Proudhon'u hedef tutan *Felsefenin Sefaleti vb.* adlı yapıtımda sunuldu. Almanca olarak yazılmış olan ve Brüksel'deki Alman İşçileri Derneğinde konuyla ilgili konferanslarımı toplayan *Ücretli Emek*, üzerine incelemenin basımı, Şubat Devrimi ve bunun sonucu olarak Belçika'dan sınır dışı edilmem yüzünden yarıda kesildi.

Neue Rheinische Zeitung'un 1848-49'da yayınlanması ve bunu izleyen olaylar, iktisat üzerine incelemelerimi kesintiye uğrattı ve ben, bu konuya, ancak 1850'de Londra'da dönebildim. British Museum'da toplanmış olan ekonomi politığın [sayfa 27] tarihi ile ilgili malzemenin bolluğu, burjuva toplumunun gözlemi için Londra'nın elverişli mevkii ve nihayet Kaliforniya ve Avustralya altınının bulunmasından sonra burjuva toplumunun girer gözüktüğü yeni gelişme aşaması, işe baştan başlamanın ve yeni malzemeyi eleştireci bir anlayışla derinliğine incelemeye karar vermemin nedeni oldu. Bu incelemeler, beni, kısmen kendiliğinden asıl konumdan uzaklaştıran gibi görünen ama gene de üzerinde

* Adı geçen konuşma için bkz: *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 216-233. -Ed.

az ya da çok bir zaman süresi durmam gereken bilgi kollarına doğru yöneltti. Ama bu çalışmaya ayırmak istediğim zamanımı asıl kısaltan şey, para kazanmak amacıyla çalışmak zorunluluğu oldu. İlk İngiliz-Amerikan gazetesi olan *New York Tribune*'deki artık sekiz yılı bulan işim, asıl gazetecilikle ancak istisnai olarak uğraştığım için, incelemelerimin olağanüstü dağılmasının nedeni oldu. Bununla birlikte, İngiltere'de ve Kıtadaki kayda değer iktisadi olaylar üzerine makalelerim, bu gazeteye katkılarım arasında öyle önemli bir yer tutuyordu ki, asıl ekonomi politik biliminin alanına girmeyen pratik ayrıntılar hakkında bilgi edinmek zorunda kaldım.

Ekonomi politik alanındaki incelemelerimin seyri hakkındaki bu taslakla, ben, sadece görüşlerimin, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin ve yönetici sınıfların çıkarıcı yargılarıyla ne kadar az uyuşursa uyuşsun, uzun ve özenli incelemelerin sonucu olduklarını göstermek istedim. Ama bilimin eşiğinde, cehennemin giriş kapısında olduğu gibi, şu kurala uymak zorunludur:

*Qui si convien lasciare ogni sospetto
Ogni viltà convien che qui sia morta.**

[sayfa 28]

Londra, Ocak 1859

KARL MARX

* “Burada bütün kuşkular kovulsun
Ve burada her türlü korku yok olsun.”
(Dante, İlahi Komedi.) -Ed.

KARL MARX'IN “EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ”*

FRIEDRİCH ENGELS

I

Bütün bilim alanlarında, Almanlar, uzun zamandan beri, öteki uygar uluslarla boy ölçüşebildiklerini ve birçok alanlarda da onlardan daha üstün olduklarını tanıtlamışlardır. Yalnızca bir bilimin doruğunda herhangi bir Alman adına raslanmıyordu: ekonomi politik. Bunun nedeni basittir. Ekonomi politik, çağdaş burjuva toplumun teorik tahlilidir ve bu bakımdan gelişmiş burjuva koşullarını varsayar, ki bu koşullar, Almanya’da, Reform ve Köylü savaşlarından beri ve özellikle Otuz Yıl savaşından beri, yüzyıllar boyunca

* Bu iki yazı, Londra’da çıkan *Das Volk* (“Halk”) gazetesinin 14. ve 16. sayılarında (6 ve 20 Ağustos 1859) yayınlanmıştır. -Ed.

gerçekleşmemiştir. Hollanda'nın İmparatorluktan ayrılması, Almanya'yı, [sayfa 29] dünya ticaretinden ayırdı ve daha başından onun sanayi gelişmesini en kısır boyutlara indirdi; ve Almanlar, iç savaşların yıkımından zorlukla kurtulup yavaş yavaş kendilerine gelirken, her küçük prensliğin ve imparatorluk baronunun tabilerinin sanayiini bağımlı kıldığı gümrük duvarlarına karşı ve insafsız ticari yönetmeliklere karşı, hiç bir zaman pek yüksek olmayan medeni enerjileriyle di-rendikleri bir sırada, Almanya kentleri lonca ve soylu bas-kısı altında hareketsizlik ve kısırlık içinde kıvranıp iflasa sü-rüklenirken, bu sırada, Hollanda, İngiltere ve Fransa, dünya ticaretinde başa geçiyorlar, sömürge üstüne sömürge edi-niyorlar ve, kömür ve demir madeni yataklarına bütün de-ğerlerini kazandıracak olan buhar sayesinde, İngiltere'nin ensonu modern burjuva gelişmesinin başına geçtiği ana kadar, imalat sanayiini, en yüksek bir açılıp gelişme düze-yine ulaştırıyorlardı. Ama 1830'a kadar Almanya'nın mad-di burjuva gelişmesini engelleyen o gülünç derecede eski-miş ortaçağ kalıntılarına karşı savaşım vermek gerektiği sü-rece, bir Alman ekonomi politiği olamazdı. Almanlar, an-cak *Zollverein* kurulduktan sonra, ekonomi politiği *anlaya-cak* duruma geldiler. Bundan sonra gerçekten Alman bur-juvazisine büyük çıkarlar sağlayan İngiliz ve Fransız ekono-misinin ithali başladı. Kısa bir zaman sonra bilginler ve bü-rokrasi âlemi, ithal olunan bu malzemeyi ele aldılar ve onu, "Alman ruhunun" hiç de lehine olmayan bir tarzda işledi-ler. Yazı yazma meraklısı kodaman sanayicilerden, tüccar-lardan, ağzı kalabalık gevezelerden ve bürokratlardan mey-dana gelen karmakarışık halitadan öyle bir Alman iktisat ya-zını meydana geldi ki, yavanlık, kofluk, ukalalık ve intihal bakımından onunla ancak Alman romancılığı boy ölçüşebi-lir. Pratik amaçlar güden kimseler arasında, ilkönce sanayi-cilerin himayeci ekolü kuruldu, ki bunlar arasında List, şan-lı yapıtı, Kıta ablukası sisteminin ilk teorisyei olan Fransız Ferrier'den kopya edilmiş olmasına karşın, gene de Alman burjuva iktisat yazının [sayfa 30] en değerli yapıtını meydana

getirmiş olan bir otorite sayılmaktadır. Bu eğilim karşısında 1840 ila 1850 yıllarında çocukça ama çıkarlarına uygun bir inançla İngiliz *Freetrader*'lerinin* iddialarını kekeleyerek yineleyen Baltık eyaletleri tüccarlarının serbest değişimci ekolü kuruldu. Ve en sonu iktisat dersinin teorik yanını inceleme görevini yüklenmiş olan okul bilgiçleri ve bürokratlar arasında, Bay Rau gibi eleştirici zihniyetten yoksun kupkuru bitki koleksiyoncuları, Bay Stein gibi bilgin edasına bürünerek yabancı fikirleri sindirilmemiş bir Hegel argosuna çeviren spekülâtörler, ya da Bay Riehl gibi “kültür tarihi” tartışında başak döküntülerini toplayanlar vardı. Sonunda bütün bundan çıkan şey kameralistik** denen devlet memuru sınavlarını geçebilmek için, her hukuk mezununun bilmesi gereken cinsten ve birbirini tutmayan birçok şeyden meydana gelmiş ve üzerinde eklektik bir ekonomik salça gezdirilmiş bir lapaydı.

Almanya’da burjuvazi, okul bilgiçleri ve bürokrasi, İngiliz-Fransız ekonomisinin en ilkel bilgilerini dokunulmaz dogmalar olarak ezberlemeye ve bunlardan bir anlam çıkarmaya çalışırken, Alman proleter partisi sahneye çıkıyordu. Bu partinin teori olarak nesi varsa, ekonomi politığının incelenmesinin sonucuydu, ve o sahneye çıktığı andan başlayarak, bağımsız Alman iktisat bilimi de doğmuş oldu. Bu Alman ekonomisi, esasında, *tarihin materyalist anlayışına* dayanır, ki bunun başlıca çizgileri, yukarda belirtilen yapıtın önsözünde kısaca açıklanmıştır. Bu önsöz, öz olarak, *Das Volk*’ta yayınlanmış ve okur oraya başvurabilir. Yalnızca iktisat için değil bütün tarih bilimleri için (ve doğa bilimleri olmayan bütün bilimler, tarih bilimleridir) devrim yaratan keşif şu tümceyle özetlenebilir:

“Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır.” [sayfa 31]

Tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerini, bütün

* Serbest ticaret taraftarları. -ç.

** Kamu maliyesi bilimi. -ç.

dinsel ve hukuki sistemleri, ortaya atılan bütün teorik görüşleri, ancak bunlara tekabül eden çağlardaki maddi hayat koşulları anlaşılırsa ve bu birinciler, maddi koşullardan tümdengelim yoluyla çıkarılırsa, anlamak mümkündür.

“İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir: tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklardır.”

Bu fikir o kadar yalındır ki, kafası idealist önyargılarla doldurulmamış herhangi bir kimse için apaçık bir şeydir. Ama bu, yalnızca teori için değil, pratik için de, tamamen devrimci sonuçlar verir:

“Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir *toplumsal devrim* çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. ... Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtıktaki biçimidir – bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte, burjuva toplumun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar.”

Demek ki, materyalist tezimizi izlemeye devam ettiğimiz ve onu bugüne uyguladığımız anda, muazzam bir devrimin bütün çağların en büyük devriminin perspektifleri gözümüzün önünde açılmaktadır.

Ama, yakından bakıldığında, insanların bilincinin onların varlığına bağımlı olduğu ve bunun tersinin doğru olmadığı şeklindeki görünüşte bu kadar yalın bir fikir, daha ilk sonuçlarıyla, üstü en örtülü olanı dahil her türlü idealizm ile doğrudan [sayfa 32] doğruya cepheden çatışır. Bu görüş, tarihsel nitelik taşıyan bütün geleneksel ve alışlagelmiş kavramları reddeder. Bütün o geleneksel siyasal muhake-

me tarzı yoktur; burjuva ulusçuluğunun savunucuları, böylele onur kırıcı bir dünya anlayışının karşısında öfke ile dikilirler. Onun için yeni görüş tarzı, yalnızca burjuvazinin temsilcilerinin değil, *özgürlük, eşitlik, kardeşlik*, sihirli formülü ile dünyayı ayaklandırmak isteyen Fransız sosyalistlerinin kitlesi üzerinde de şok tesiri yapıyor. Ama asıl küplere binen Almanya'nın kaba demokrat yaygaracıları oldu. Ama gene de bunlar, çalıntı yoluyla, yeni fikirleri, az rastlanır bir anlayış yeteneksizliği ile istismar etmeye kalkıştılar.

Tek bir tarihsel örnek üzerinde olsa bile, materyalist anlayışın geliştirilmesi, yıllar süren dingin bir bilimsel çalışmayı gerektirirdi, çünkü besbelli ki, burada, basit tümcelemlerle bir sonuç almak mümkün değildir ve böyle bir sorunu çözüme bağlayabilmek için, eleştireci bir tarzda ayıklanmış ve tam bir ustalıkla kavranmış büyük bir tarihsel malzeme kitlesi gereklidir. Şubat devrimi, partimizi, politika sahnesine çıkardı ve böylelikle onun salt bilimsel amaçlarla eylemi olanaksız hale geldi. Bununla birlikte, temel anlayışı partinin bütün yayınları içinde bir kılavuz olarak arayıp bulmak mümkündür. Bütün bu yayınların içinde, her özel durumda, eylemin, daima, doğrudan doğruya maddi dürtülerden nasıl doğduğu, eyleme eşlik eden sözlerden değil de, tersine, tıpkı siyasal eylem ve onun sonuçları gibi, siyasal ve hukuki sözlerin maddi dürtülerden nasıl çıkarıldığı gösterilmiştir.

1848-49 devriminin yenilgiye uğramasından sonra, Almanya'daki hareketi dışardan etkilemek gittikçe olanaksızlaşınca, partimiz, muhaceretin o hileli davalarını, mümkün olan biricik eylem alanında, vülger demokrasiye bıraktı. Muhaceretin temsilcileri, bir gün saçsaça başbaşa geleerek, ertesi gün öpüşüp koklaşarak, daha ertesi gün de bütün kirli çamaşırlarını dünyanın gözü önünde yıkamaya kalkarak mutluluk ^[sayfa 33] içinde didişirlerken, Amerika'da bir uçtan bir uca dilendikten sonra hemen ardından elde edilen birkaç talerin üleşilmesinde yeni skandallar yaratırlarken, partimiz, bilimsel çalışma için biraz zaman bulabildi. Ve partimizin işlenmesi büyük emekler gerektirecek olan

bir teorik temele, yeni bir bilimsel anlayışa sahip olmak gibi bir üstünlüğü vardı; muhaceretin “büyük adamları” kadar aşağılara düşmemek için, bu kadarı yeterdi.

Söz konusu bilimsel çalışmaların ilk ürünü, bu kitaptır.

II

Böyle bir yapıtta, iktisadın birbirinden tecrit edilmiş bölümlerinin eleştirisi, tartışma konusu olan şu ya da bu iktisadi sorunun ayrı olarak incelenmesi söz konusu olamaz. Yapıt, tersine, iktisat biliminin bütün çapraşıklığıyla sistematik sentezine varmayı, burjuva üretimin ve değişimin yasalarının tutarlı bir incelemesini amaç edinmektedir. Burjuva iktisatçıları, bu yasaların yorumcusu ve savunucusundan başka bir şey olmadıklarına göre, bu inceleme, aynı zamanda, bütün iktisadi yazının da bir eleştirisidir.

Hegel’in ölümünden beri bir bilimi kendi iç bağlantıları içinde inceleyip geliştirmeye girişilmedi. Resmî hegelci okul, ustanın diyalektiğinin ancak en basit yöntemlerinin kullanılmasını benimsemişti ve bunu da çok defa gülünç bir beceriksizlikle uyguluyordu. Hegel’den bu okula kalan bütün miras, her konunun suni olarak inşa edilmesine yarayan basit bir rutinden, olumlu fikir ve bilgilerin yokluğunu gidermekten, yani yer doldurmaktan, sözcük ve üslup oyunlarından ibaretti. Böylece öyle bir noktaya varıldı ki, Bonn’lu bir profesörün dediği gibi, bu hegelciler, hiçbir şeyi anlamadıkları halde, her şey üzerinde yazabiliyorlardı. Ve gerçekten de öyleydi. Bununla birlikte, bu baylar, kendi kendilerini beğenmişliklerine karşın, gene de zayıflıklarının [sayfa 34] öylesine bilinciye dekiler ki, büyük görevlerden mümkün olduğu kadar uzak duruyorlardı; eski bilgiçlik bilimi, olumlu bilgisinin üstünlüğü sayesinde, kendi alanında hükümrandı; ve en sonu Feuerbach, kurgul düşüncenin değersizliğini açıkladığı zaman, aşırı Hegel hayranlığı yavaş yavaş yok oldu ve sanıldı ki, sabit kategorileriyle eski metafiziğin bilimde egemenliği yeniden başlayacaktır.

Bu durumun elbette bir nedeni vardı. Salt lafazanlıklar içinde kaybolan Hegel mirasçılarının düzenini, doğal olarak, bilimin olumlu yanının biçimsel yanına üstünlük sağladığı bir dönem izledi. Ama aynı zamanda, Almanya, olağanüstü bir enerjiyle, 1848'den bu yana meydana gelen güçlü burjuva gelişmesine uygun olarak doğa bilimlerine sarıldı; ve spekülatif eğilimin hiç bir zaman etkili olmadığı bu bilimler moda olunca, Wolff'un en aşırı yavanlıkları dahil, eski metafizik düşünce tarzı da yeniden yaygınlaştı. Hegel artık unutulmuştu, doğa bilimlerinde yeni materyalizm gelişti, ki ilkesel olarak bu, 18. yüzyıl doğa bilimleri materyalizminden pek az farklıdır ve birincinin ikinciye üstünlüğü, yalnızca özellikle kimya ve fizyoloji alanlarında çoğunlukla daha zengin bilimsel malzemeye sahip olmasındandır. Burada Büchner ve Vogt'ta ve hatta bağınaz foyerbahçı geçinen ve en basit kategorilerde en eğlendirici bir biçimde kendi kendini mat eden Moleschott'ta bile, en aşırı yavanlığa kadar yinelenen Kant-öncesi dönemin dargörüşlü burjuva düşünüş tarzını bulmaktayız. Burjuva sağduyusunun sakat beygiri, varlığı olaydan, nedeni sonuçtan ayıran çukur önünde, elbette ki, ne yapacağını bilmeyerek durur kalır; ama insan, soyut düşüncenin engebelerle dolu alanında dörtnala at sürüp avlanmaya çıktığı zaman, kötü bir beygire binmemeye dikkat etmelidir.

Demek ki, burada kendiliğinde ekonomi politikla bir ilişkisi olmayan başka bir sorunun çözümünü karşı karşıyayız. Bilimi nasıl ele alacağız? Bir yanda, Hegel'in bıraktığı yerde [sayfa 35] duran tamamen soyut "kurgul" biçimde hegelci diyalektik vardı; öte yanda, burjuva iktisatçılarının, bağlantısı ve fikir silsilesi olmayan o koca kitaplarını yazarken dayanmış oldukları yeniden moda olmuş Wolff tarzı, özünde metafizik yöntem vardı. Bu ikincisi, Kant tarafından ve özellikle Hegel tarafından teorik bakımdan öylesine yıkılmıştı ki, pratikte, varlığını sürdürmesi, ancak tembellikten ve bir başka *yalın* yöntemin yokluğundan ötürü olabilirdi. Öte yandan, Hegel yöntemi, *mevcut* şekliyle, kesin ola-

rak kullanılamazdı. Bu yöntem, özünde, idealistti ve burada söz konusu olan, bütün daha önceki dünyaya anlayış tarzlarından daha materyalist olan bir anlayış tarzının geliştirilmesiydi. Hegel yöntemi, salt fikirden hareket ediyordu. Burada ise, en inatçı gerçeklerden hareket etmek zorunluluğu vardı. Kendi itirafıyla “hiçten gelen ve hiçle hiçe giden” bir yöntem, bu biçimiyle hiçbir işe yaramazdı. Bununla birlikte, bu yöntem, hiç değilse dayanılabilecek olan elde mevcut bütün mantıklı malzemenin biricik parçasıydı. Onu eleştirmemişlerdi, böyle bir işin üstesinden gelememişlerdi. Büyük diyalektikçinin hasımlarından hiçbirisi, onun heybetli yapısında bir yankı meydana getirememişti; ve bu yöntem, hegeli okul ondan yararlanmasını bilmediği için yokolup gitmişti. Demek ki, yapılacak şey, her şeyden önce, Hegel’in yöntemini kesin bir eleştiriye tabi tutmaktır.

Hegel’in düşünce tarzını bütün öteki filozofların düşünce tarzından ayırdeden şey, bu düşünce tarzının temelini oluşturan o muazzam tarihsel anlamdı. Biçim ne kadar soyut ve ne kadar idealistçe olursa olsun, düşüncesinin geliştirilmesi, gene de her zaman dünya tarihinin gelişmesine paralel düşüyordu, ve bu dünya tarihi, sorunun özünü tam olarak ifade etmek gerekirse, onun düşüncesinin mihenk taşı olmalıdır. Böylelikle tam ve doğru ilişki, tersine, başaşağı döndürülüyorsa da, bu düşüncenin gerçek içeriği, gene de felsefenin bütün alanlarına nüfuz edebiliyordu, ve üstelik Hegel’i kendi [sayfa 36] tilmizlerinden ayırdeden bir şey de onun, bütün çağların en bilgin kafalarından birini taşımaya karşılık, berikilerin bilgisizlikleriyle göze çarpımlarıydı. Tarihte bir iç gelişme, zincirleme bir iç bağlantı olduğunu tanıtlamayı deneyen ilk adam Hegel’dir, ve onun tarih felsefesindeki birçok şey, bugün bize ne kadar tuhaf gelirse gelsin, onu izleyenleri, hatta ondan sonra tarih üzerinde genel muhakemeler yürütmeye kalkışanları kendisiyle kıyasladığımızda, temel anlayışının yüce niteliği bugün de hayranlığa layıktır. *Phénoménologie*’sinde, *Estetik*’inde, *Felsefe Tarihi*’nde, heryere tarihin bu yüce anlayışı girer, ve her yer-

de konu, tarihsel tarzda, soyut olarak başaşağı edilmiş olsa da, tarih ile belirli ilişkisi içinde incelenir. Büyük yankıları olan bu tarih anlayışı, yeni materyalist görüş tarzının doğrudan doğruya teorik önkoşulu oldu. Ve böylelikle mantık yöntemi içinde bir hareket noktası oluşturdu. Eğer bu kaybolmuş diyalektik, “salt fikir” açısından böyle sonuçlara varabilmişse, ve eğer kendisinden önce gelen bütün mantığın ve bütün metafiziğin zahmetsizce hakkından gelebilmişse, bunun, herhalde sofizmden, kılıkırk yarmadan öte bir şey olması gerekirdi. Ama, önünde bütün resmî felsefenin gerilemiş olduğu ve şu anda da gerilediği bu yöntemin eleştirisi az iş değildi.

Hegel’in mantığından onun bu alandaki gerçek buluşlarını içinde saklayan çekirdeği çıkarma ve idealist örüntülerinden arındırarak, diyalektik yöntemi, düşünce gelişmesinin biricik doğru şekli olabileceği saf biçiminde ortaya çıkarmak işini başarabilecek tek adam, Marx idi. Marx’ın ekonomi politiğin eleştirisinde temel görevini yerine getiren yöntemi geliştirmesini, biz, önem bakımından, esas materyalist dünya anlayışından hiç de daha az önemli olmayan bir sonuç saymaktayız.

Ama yöntem elde edilince, ekonominin eleştirisine iki tarzda yaklaşmak mümkündür: tarihsel bakımdan ya da [sayfa 37] mantık bakımından. Tarihte olduğu gibi, tarihin yazına yansımada da, gelişme, genellikle daha basit ilişkilerden daha karmaşık ilişkilere doğru ilerleme kaydeder; ekonomi politiğin yazılı tarihteki seyri, eleştiriye yol gösterebilecek olan doğal bir yön gösterici olabilirdi ve bütünüyle iktisadi kategoriler, mantıki gelişmedeki sırayla ortaya çıkabilirlerdi. Bu biçim, görünürde, daha açık olma üstünlüğüne sahiptir, çünkü izlenmekte olan şey, *gerçek* gelişme değil midir? Ama bu biçimin gerçekte biricik üstünlüğü, yapının herkes tarafından daha kolayca anlaşılır olabilmesiydi. Tarih çok kere sıçramalarla ve zikzaklarla ilerleme kaydeder ve onu her yerde izlemek gerekir ki, bu da, yalnızca pek önemli olmayan birçok malzemenin ele alınmasını zorunlu

kılmakla kalmaz, aynı zamanda, düşünce zincirinin de sık sık kesintiye uğratılmasını gerektirir; üstelik burjuva toplumun tarihini yazmadan, ekonominin tarihini yazmak mümkün değildir ve bu durumda çalışmanın sonu gelmez, çünkü bu konuda daha önce yazılmış yapıtlar yoktur. Demek ki, ekonominin eleştirisini incelemede biricik elverişli tarz, mantıki tarzıdır. Ama bu tarz, gerçekte, yalnızca tarihsel seyrin soyut ve teorik bakımdan tutarlı bir biçimde biçimden ve tersi raslantılardan arındırılmış tarihsel tarzdan başka bir şey değildir. Fikirler zinciri, sözkonusu tarihin başladığı şeyle başlamalıdır, ve bunun sonraki gelişmesi, tarihsel seyrin soyut ve teorik bakımından tutarlı bir biçimde yansımından başka bir şey olmayacaktır; bu, düzeltilmiş bir yansıma olacaktır, ama her anın gelişmesinin tam olgunluğa vardığı noktadan, klasik saflığı içinde müşahade edilebilmesiyle, bizzat tarihin gerçek seyrinin sunduğu yasalar gereğince düzeltilmiş bir yansıma olacaktır.

Bu yöntemle hareket noktamız, ilk ilişkidir ve bizim için tarihsel bakımdan pratik olarak mevcut olan en basit ilişkidir, yani burada, önümüze çıkan ilk iktisadi ilişkiden hareket etmekteyiz. Bu ilişkiyi tahlil ediyoruz. Bunun bir ilişkisi olmasından çıkan sonuç şudur ki, bu ilişkinin [sayfa 38] *bir ötekiyle bağıntısı olan* iki yönü vardı. Bu her iki yön de, kendi içinde incelenir; bundan, ikisinin birbirine karşı davranış tarzı, karşılıklı etkileri çıkar. Bundan çözüm bekleyen çelişkiler doğacaktır. Ama, burada, yalnızca kafamızın içinden geçen soyut bir akli süreci incelediğimiz için, tersine, sözkonusu olan herhangi bir anda geçen ya da hâlâ gerçekten yer almakta olan bir süreci incelediğimiz için, bu çelişkiler de, pratikte gelişmiş olacaklar ve besbelli ki, çözümlerini de pratikte bulacaklardır. Biz, bu cins çözüme bağlı kalacağız ve göreceğiz ki, bu çözümü sağlayan şey, iki karşıt yanın, bundan böyle, geliştirmemiz gerekecek olan yeni bir ilişkinin şekillenmesi olmuştur vb..

Ekonomi politik, *meta* ile, [yani] ürünlerin ya bireyler tarafından ya da ilkel topluluklar tarafından birbirleriyle

değişildikleri anda başlar. Değişime giren ürün, meta olur. Ama ancak, o şeye, ürüne, iki şahıs ya da iki topluluk arasındaki bir *ilişki*, burada artık tek bir şahısta birleşmeyen üretici ile tüketici arasındaki ilişki eklendiği içindir ki, o şey, bir metadır. İşte burada, daha başlangıçta, özel nitelikte bir olay ile karşı karşıyayız ki, bu, ekonomide bir boydan bir boya her yerde bulunmaktadır ve burjuva ekonomistlerinin kafalarında büyük karışıklıkların nedeni olmuştur: iktisat, nesneyi incelemeyi, insanlar arasındaki ilişkileri ve son tahlilde, sınıflar arasındaki ilişkileri inceler; oysa bu ilişkiler her zaman, *nesneye bağlıdır ve nesne gibi gözükürler*. Bazı tek tek hallerde, bulanık bir şekilde olmakla birlikte, şu ya da bu iktisatçı tarafından görülebilen bu zincirleme bağlantıyı, ekonominin tümü için ilk keşfeden ve böylelikle, şimdi artık bizzat burjuva iktisatçıların bile anlayabileceği şekilde en çetin sorunları basitleştiren ve açıklığa kavuşturan Marx'tır.

Eğer biz, şimdi metaya iki ayrı yönünden bakarsak, ve özellikle metaya, ilkel iki topluluğun doğal değişim ticareti içinde ilkten güçlülük geliştiği şekliyle değil de, tam gelişmiş [sayfa 39] şekliyle bakarsak, meta, karşımıza, kullanım-değeri ve değişim-değeri olarak iki görüş açısından çıkar, ve bu an iktisadi tartışmalar alanına girmiş oluruz. Alman diyalektik yönteminin şu andaki gelişme aşamasında, yavan ve yüzeysel eski metafizik yöntemle üstünlüğünü, hiç değilse ortaçağın taşıt araçlarına kıyaslandığı zaman demiryolunun kadar üstünlüğünün bir örneğini görmek isteyen kimse, Adam Smith'i ya da otorite sayılan herhangi bir resmî iktisatçıyı okusun ve bu bayların değişim-değeri ile kullanım-değerini nasıl işkencelere tabi tuttuğunu, bunların, bu ikisini birbirinden belirli özellikleriyle ayırtetmede nasıl büyük güçlüklerle karşılaştıklarını görsün; ve sonra da bunu, Marx'ın yalın ve açık tahliliyle karşılaştırsın.

Değişim-değeri ile kullanım-değeri geliştirildi mi, meta, *değişim süreci* içinde görüldüğü şekilde, bu ikisinin birliği olarak ifade edilmiş olur. Bundan ne gibi çelişki-

lerin doğduğunu anlamak için 20-21. sayfalar okunsun.* Biz ancak belirtelim ki, bu çelişkiler, yalnızca teorik, soyut bir önem taşımazlar, doğrudan doğruya değişim ilişkisinin, basit değişim ticaretinin niteliğinden gelme güçlükleri, değişimin bu kaba saba ilk biçiminin zorunlu olarak vardığı olanaksızlıkları yansıtır. Bu olanaksızlıklar, bütün öteki metaların değişim-değerlerini ifade etme vasfının özel bir metaya *-paraya-* devredilmesiyle çözümlenir. Bu durumda para ya da basit dolaşım, ikinci bölümde incelenmektedir, şu bakımlardan: 1. *değerlerin ölçüsü* olarak para, ki bu, para olarak ölçülen değer *-fiyatın-* daha tam ve doğru olarak belirlenmesini sağlar; 2. *dolaşım aracı* olarak para; ve 3. her iki belirlenmenin de birimi olarak, bütün burjuva maddi servetini temsil eden *gerçek para*. Birinci fasikülün inceleme konusu burada sona ermektedir ve paranın sermayeye dönüşümü, ikinci fasiküle bırakılmaktadır.

Görüldüğü gibi, bu yöntemle, mantıksal sergileme salt [sayfa 40] soyutlama alanında kalmak zorunda değildir. Tam tersine, burada, tarihsel örneklerle, gerçekte sürekli temas gereklidir. Bunun içindir ki, yapıtta kanıt olarak gösterilen örnekler bol ve çeşitlidir, bunlar toplumsal gelişmenin değişik aşamalarındaki gerçek tarihsel seyre atıflar şeklinde olsun, ya da iktisadi ilişkiler belirlenmelerinin, daha başından izlediğimiz açık ve seçik tahlilinin yer aldığı iktisat yazınına atıflar şeklinde olsun, az veya çok dargörüşlü ya da karışık değişik kavrayış tarzlarının eleştirisi, böylece, esas olarak, mantıksal sergilemenin içinde verilmiş olmaktadır ve bu bakımdan bu konu kısa tutulabilir.

Bir üçüncü yazımızda, yapıtın iktisadi içeriğini inceleyeceğiz.** [sayfa 41]

FRIEDRICH ENGELS

* Bu yapıtta 62-66. sayfalar. -Ed.

** Engels'in sözünü ettiği üçüncü yazı yayınlanmamıştır ve elyazıları arasında bulunmamaktadır. -Ed.

BİRİNCİ KİTAP SERMAYE ÜZERİNE

BİRİNCİ KISIM GENEL OLARAK SERMAYE

BİRİNCİ BÖLÜM M E T A

İLK bakışta, burjuva serveti, muazzam bir metalar birikimi gibi ve meta da, tek başına ele alındığında, bu servetin basit bir biçimi gibi görünür. Ama her meta *kullanım-değeri* ve *değişim-değeri* olmak üzere, iki yönüyle görünür.¹

Meta, İngiliz iktisatçıların dediği gibi, her şeyden [sayfa 45] önce, “yaşam için gerekli, yararlı ya da hoş herhangi bir şeydir”, insan gereksinmelerinin konusu, sözcüğün en geniş anlamıyla, bir geçim aracıdır. Metanın kullanım-değeri

¹ Aristoteles, *De Republica*, Birinci Kitap, Bölüm IX (I. Bekkeri, Oxonii. 1837 yayını [*Opera*, c. X, s. 13 vd.]): “Çünkü her mal iki hizmeti yerine getirebilir. ... Birinci hizmet olduğu gibi eşyaya özgüdür, ama başka bir eşyaya özgü değildir; nitekim bir çift sandal ayakkabı görevi yerine getirebilir, ama aynı zamanda o bir delişim konusudur. Her iki durumda da, sözkonusu olan, sandalların kullanım-değeridir, çünkü sandalları kendinde olmayan şeyle, örneğin yiyeceklerle delişen kimse de sandaldan yararlanmaktadır. Ama sandalın doğal kullanımını bu değildir. Çünkü sandal değişmek için yapılmamıştır. Bütün öteki mallar için de durum aynıdır.”

ri olarak bu varlığı, onun elle tutulur fizik varlığı biçimiyle uyusur. Örneğin buğdayın kullanım-değeri, pamuğun, camın, kâğıdın vb. kullanım-değerlerinden farklıdır. Kullanım-değeri, ancak kullanım bakımından değere sahiptir ve ancak tüketim süreci içinde gerçekleşir. Aynı kullanım-değeri, farklı biçimlerde kullanılabilir. Bununla birlikte, belirli özellikleri olan bir şey olarak onun varlık tarzı, kullanım olanaklarının toplamını kucaklar. Üstelik, kullanım-değeri, yalnızca nitel bakımdan değil, nicel bakımdan da belirlenmiştir. Doğal özelliklerine göre, farklı kullanım-değerleri, farklı olarak ölçülür: örneğin, bir kile buğday, bir top kâğıt, bir metre bez, vb..

Servetin toplumsal biçimi ne olursa olsun, kullanım-değeri, onun her zaman içeriğini teşkil eder, ve bu içerik, her şeyden önce, toplumsal biçime karşı ilgisizdir. Buğdayın tadı, onu Rus serfinin, Fransız küçük köylüsünün ya da İngiliz kapitalistinin yetiştirmiş olmasından anlaşılmaz. Toplumsal gereksinmelerin konusu, bu bakımdan da toplumsal bütüne bağlı olmakla birlikte, kullanım-değeri, üretimin toplumsal ilişkilerini ifade etmez. Örneğin kullanım-değerini ifade eden meta olarak bir elması ele alalım. Elmasa bakmakla onun bir meta olduğu anlaşılmaz. Yosmanın boynunda ya da camcının elinde estetik ya da teknik gereksinmeleri karşılamak üzere kullanım-değeri olarak kullanıldığında, o elmadır, meta değildir, öyle görünüyor ki, metanın kullanım-değeri olması zorunlu bir koşuldur; ama kullanım-değerinin meta olması gerekli değildir. Kullanım-değeri herhangi bir kesin iktisadî belirleme ile ilgisiz bulunduğu zaman, yani kullanım-değeri ancak kullanım-değeri olarak ele alındığı zaman, ekonomi politik alanına girmez.² Kullanım-değeri, [sayfa 46] ancak kendisi kesin bir iktisadî belirleme teşkil etti-

² Alman eklektik yazarların “mal” diye adlandırdıkları kullanım-değerini *con amore* [sevgi ile] ele almaları bu yüzdendir. Örnek olarak bkz: L. Stein, *System der Staatswissenschaft* [“Ekonomi Politik Sistemi”] (Stuttgart ve Tübingen, 1852), Bd. I, “mallar” bölümü [s. 134, vb.]. “Mallar” üzerine akla yakın görüşleri, *Metalar Bilimi Üzerine Tanımlar*’da aramak gerekir.

ği zamandır ki, ekonomi politik alanına girer. O zaman kullanım-değeri, belirli bir iktisadî ilişkinin, *değişim-değerinin* doğrudan doğruya ortaya çıktığı bir maddî temel oluşturur.

Değişim-değeri, ilkönce bir *nicel ilişki* olarak görünür, ve kullanım-değerleri, bu ilişkiye göre birbiriyle değişir. Böyle bir ilişkide, kullanım-değerleri aynı değişim hacimlerini temsil ederler. Böylece Properce'in bir kitabı ile 8 ons enfiye, enfiye ile mersiye'nin kullanım-değerleri arasındaki uygunsuzluğa karşın aynı değişim-değerini temsil edebilirler. Değişim-değeri olarak bir kullanım-değerinin değeri, gereken nispetlere uyulduğu sürece, bir başka kullanım-değerininkine eşittir. Bir sarayın değişim-değeri, belirli bir sayıda boya kutusu ile ifade edilebilir. Ve bunun tersine, Londralı boya imalâtçıları, binlerce boya kutularının değişim-değerini, saray olarak ifade etmişlerdir. Demek ki, doğal varlık biçimlerine bakmaksızın ve kullanım-değeri oldukları özel gereksinmenin niteliği ile ilgisiz olarak, belirli miktarlar halinde ele alınan metalar, değişimde, kendi aralarında denge kurarlar, birbirlerinin yerlerini alırlar, birbirinin eşdeğeri sayılırlar ve böylelikle görünüşlerindeki uyumsuzluğa karşın, ay m birimi temsil ederler.

Kullanım-değerleri, doğrudan doğruya geçim araçlarıdır. Ama öte yandan, bu geçim araçlarının kendileri toplumsal yaşamın ürünleri, insanın yaşam gücünün sarfedilmesinin sonucu, *maddeleşmiş emektirler*. Toplumsal emeğin maddileşmesi olarak bütün metalar, aynı birimin billurlaşmasıdır. Değişim-değerinde beliren bu birimin belirli karakterini, yani emeği, şimdi, incelemeliyiz.

Diyelim ki, bir ons altın, bir ton demir, bir *quarter* buğday ve 20 metre ipek, eşit büyüklükte değişim-değerini [sayfa 47] temsil etsinler. Kullanım-değerlerinin nitel farklarının silinmiş bulunduğu eşdeğerler olarak bu ürünler, aynı emeğin eşit hacimlerini temsil ederler. Bu değişik ürünler içinde eşit miktarlar halinde maddileşen emeğin kendisinin de, tek biçimde birbirinden farksız, basit, altında ya da demirde, buğdayda ya da ipekte belirmesi, oksijenin de-

mir pasında, atmosferde, üzüm suyunda ya da insan kanında bulunması kadar fark gözetmeyen bir belirme olmalıdır. Ama altını topraktan çıkarmak, demiri maden filizinden elde etmek, buğday ekip biçmek ve ipek kumaş dokumak, nitel bakımdan birbirinden ayrı olan çalışma türleridir. Nitekim kullanım-değerlerinin nesnel farkları, üretim sürecinde, kullanım-değerlerini doğuran eylem farkları biçiminde belirmektedir. Kullanım-değerlerinin özel maddesinden ilgisiz olarak, değişim-değeri yaratıcısı emek, emeğin kendisinin özel biçimi karşısında da ilgisizdir. Üstelik çeşitli kullanım-değerleri, değişik bireylerin eylemlerinin ürünleri, bu bakımdan da bireysel özellikleri ile birbirinden ayrılan çalışmaların sonucudurlar. Ama değişim-değeri olarak, bunlar, birbirinden farklı olmayan eşit emekleri, yani içinde emekçilerin bireyselliklerinin silindiği emeği temsil ederler. Demek ki, değişim-değeri yaratıcısı emek, *genel soyut* emektir.

Eğer 1 ons altın, 1 ton demir, 1 *quarter* buğday ve 20 metre ipekli, eşit büyüklükte değişim-değerleri ya da eşdeğerler iseler, 1 ons altın, ½ ton demir, 3 *quarter* buğday ve 5 metre ipekli birbirinden tamamen değişik olan değişim-değerleridirler, ve bu metaların değişim-değeri olarak ifade edebilecekleri biricik fark, işte bu nitel farktır. Değişik büyüklükte değişim-değerleri olarak bu metalar, değişim-değerinin özünü teşkil eden o basit, tek biçimli, genel soyut emeğin az ya da çok miktarlarını temsil ederler. Sorun şudur: bu miktarlar nasıl ölçülecektir? Sorunu daha doğrusu şöyle koyabiliriz: değişim-değerleri olarak metaların hacimleri arasındaki fark, bu metalarda maddileşen emek hacmindeki [sayfa 48] fark olduğuna göre, bu emeğin kendisinin nicel varlık tarzı nasıldır. Tıpkı hareketin nicel varlık tarzı, zaman olduğu gibi, aynı biçimde, emeğin de nicel varlık tarzı, *emek-zamanı*dır. Emeğin niteliğinin belirli olduğunu varsayarsak, bir emek ötekinden ancak süresiyle ayırdedilebilir. Emek-zamanının ölçüsü, saat, gün, hafta vb. gibi normal zaman ölçüleri olacaktır. Emek-zamanı, emeğin canlı var-

lıdır, emeğin biçimi, içeriği, bireyselliği önemli değildir; onun nicel biçimde canlı varlık tarzıdır, ve aynı zamanda onun kendinden olan ölçüsüdür. Metaların kullanım-değerlerinde maddileşen emek-zamanı, onları, değişim-değerleri ve dolayısıyla meta yapan öz olduğu gibi, onların değerlerini tam olarak ölçmeye yarayan ölçüdür de. Aynı emek-zamanının maddileştiği değişik kullanım-değerlerinin birbiriyle karşılaşan miktarları, eşdeğerdirler, ya da bütün kullanım-değerleri, harekete geçirilen, maddileştirilen aynı emek-zamanını içerdikleri ölçüde eşdeğerdirler. Değişim-değerleri olarak, bütün metalar *donmuş emek-zamanının* belirli ölçülerinden başka bir şey değildir.

Değişim-değerinin emek-zamanı tarafından nasıl belirlendiğini iyice anlayabilmek için, şu temel fikirleri gözden uzak tutmamak gerekir: .emeğin basit emeğe, başka bir deyişle kaliteden arınmış emeğe indirgenmesi; değişim-değeri yaratan ve böylelikle metalar üreten emeğin *toplumsal emek* olmasında özel tarz; ve ensonu, kullanım-değeri olarak gerçekleşen emek ile değişim-değerleri olarak gerçekleşen emek arasındaki ayrım.

Metaların değişim-değerlerini, içerdikleri emek-zamanına göre ölçebilmek için, ayrı ayrı emeklerin kendilerinin, değişik olmayan, tek biçim, basit bir emeğe, kısaca nitelik bakımından aynı olan ve ancak nicelik bakımından farklı olan bir emeğe indirgenmeleri gerekir.

Bu indirgeme, bir soyutlama gibi görünür, ama bu, toplumsal üretim süreci içinde her gün gerçekleşen bir soyutlamadır. [sayfa 49] Bütün metaların emek-zamanına göre çözülmesi, bütün organik cisimlerin gaz halinde çözülmesinden daha büyük ya da daha az gerçek bir soyutlama değildir. Gerçekten, bu şekilde zamanla ölçülen emek, ayrı ayrı bireylerin emeği olarak görünmez, tersine, çalışan ayrı ayrı bireyler, emeğin basit organları olarak görünürler. Başka bir deyişle, değişim-değerlerinde belirttiği biçimiyle emek, *genel insan emeği* olarak nitelendirilebilir. Genel insan emeğinin bu soyutlaması, belirli tor toplumun her or-

talama bireyinin yapabileceği ortalama emekte *mevcuttur*, bu, insan adalesinin, sinirinin, beyninin, vb. belirli bir üretici harcamasıdır. Bu, her ortalama bireyin yapmaya alışabileceği, ve şu ya da bu biçimde yapılması gereken *basit* emektir.³ Ortalama emeğin niteliği, ülkeye ve uygarlık dönemlerine göre değişir: ama bu, mevcut her toplumda veri olarak belirir. Herhangi bir istatistiğe başvurarak anlaşılabilir gibi, bu basit emek, burjuva toplumun tüm emeğinin en önemli kısmını teşkil eder,... A altı saat süreyle demir ve altı saat süreyle de kumaş üretsın, ve B de aynı biçimde altı saat süreyle demir, altı saat süreyle de kumaş üretsın, ya da A 12 saat süreyle demir, B de 12 saat süreyle kumaş üretsın, bu, besbelli ki, *aynı* emek-zamanının değişik biçimde kullanılmasından başka bir şey ifade etmez. Ama bileşik emek, daha büyük yoğunluğu olan, daha yüksek özgül ağırlığı bulunan emek olarak ortalama düzeyin üstüne çıkan bileşik emek ne olacaktır? Bu cins emek, bir basit emek toplamı olarak, daha yüksek kuvvette basit emek olarak çözümlenir, örneğin bir bileşik emek gününün, üç basit emek gününe eşit olması gibi. Bileşik emeğin basit emeğe indirgenmesini düzenleyen yasaları inceleme zamanı daha gelmemiştir. Ama bu indirgemenin yeraldığı besbellidir: çünkü, en bileşik emeğin ürünü, değişim-değeri olarak belli oranlar içinde ortalama basit emeğin ürününün eşdeğeridir; bu [sayfa 50] bakımdan, bu basit emeğin belirli bir miktan ile denklemler haline konulabilir.

Değişim-değerinin emek süresine göre belirlenmesi, ayrıca, belirli bir metada, örneğin bir ton demirde, *eşit miktarda* emeğin maddileşmiş halde bulunduğunu varsayar ki, buradaki emeğin, A'nın ya da B'nin emeği olup olması, bir önem taşımaz, ya da ayrı ayrı bireylerin nitelik ve nicelik bakımından belirli aynı kullanım-değerini üretmek için eşit bir zaman kullandıklarını varsayar. Başka bir deyişle, bir meta içinde bulunan emek-zamanının o metanın üre-

³ İngiliz iktisatçıların, “*unskilled labour*” [kalifiye olmayan emek] derler.

timi için *gerekli* emek-zamanı olduğu, yani belirli üretimin genel koşulları içinde aynı metadan yeni bir adet daha üretmek için gerekli emek-zamanı olduğu varsayılmaktadır.

Değişim-değerinin tahlilinden elde edilen sonuca uygun olarak, değişim-değeri yaratan emeğin koşulları, *emeğin toplumsal belirlemeleri* ya da *toplumsal emeğin* belirlemeleridirler, ama basit anlamıyla toplumsal değil, özel bir tarzda toplumsal. Bu, toplumsal ilişkilerin özgül bir biçimidir. İlkönce birbirinden ayırdedilemeyen emeğin basitliği, ayrı ayrı bireylerin emekleri arasında bir *eşitlik* bulunduğu anlamını taşır, bu bireylerin emeklerinin, sanki birbirinin tıpatıp aynı olan emekler sözkonusuymuş gibi bütün bu emeklerin, aynı cinsten emeğe indirgenerek kıyaslanabileceği anlamını taşır. Her bireyin emeği, değişim-değerleri olarak belirttiği ölçüde, bu eşitlik, toplumsal nitelik taşır ve bütün öteki bireylerin emeği ile kıyaslandığında, eşit emek sayıldığına göre, ancak değişim-değerinde belirir.

Üstelik, değişim-değerinde, tecrit edilmiş bireyin emek-zamanı, doğrudan doğruya *genel emek-zamanı* olarak görünür, ve bireysel emeğin bu *genel niteliği*, bireysel emeğin toplumsal niteliği olarak görünür. Değişim-değerinde temsil olunan emek-zamanı, bireyin emek-zamanıdır, ama bu bireyle ötekiler arasında herhangi bir ayırım yapmadan, eşit bir emek kullandıkları sürece, bu bakımdan da, belirli bir [sayfa 51] metayı üretmek için birinden istenen emek-zamanı, aynı metayı üretmek için bütün öteki bireylerin kullanacakları *gerekli* emek-zamanı olduğu ölçüde, bütün bireylerin emek-zamanıdır. Bu, bireyin çalışma süresidir. *Onun* emek-zamanıdır, ama ancak herkes için ortak olan emek-zamanı olarak: onun için, bunun *hangi* bireyin emek-zamanı olduğunu bilip bilmemek bir önem taşımaz. Genel bir üründe, genel emek-zamanı olarak bir *genel eşdeğer*, maddileşmiş belirli bir emek-zamanı miktarı gerçekleşir ki, bu, bir bireyin ürünü olarak doğrudan doğruya görüldüğü kullanım-değerinin belirli biçimine bakmaksızın, istendiği takdirde herhangi bir başka bireyin ürünü

olarak belirlediği herhangi bir başka kullanım-değeri biçimine sokulabilir. Bu *genel* bir hacim olduğu ölçüde, *toplumsal* bir hacimdir. Bireyin emeğinin sonucunun bir değişim-değeri olabilmesi için, *bir genel eşdeğer* ile sonuçlanması gerekir: bireyin emek-zamanının, genel emek-zamanını temsil etmesi, ya da genel emek-zamanının bireyin emek-zamanını temsil etmesi gerekir. Her şey, sanki ayrı ayrı bireylerin emek-zamanlarını ortaklaşa ortaya koymuşlar gibi ve kolektif olarak tasarruflarında bulundurdıkları değişik miktarlardaki emek-zamanlarına değişik kullanım-değerleri biçimi vermişler gibi cereyan etmektedir. Böylece tecrit edilmiş olan bireyin emek-zamanı, gerçekte toplumun belirli bir kullanım-değeri üretmek için, yani belirli bir gereksinmeyi gidermek için gereksinme duyduğu emek-zamanıdır. Ama burada sözkonusu olan, ancak emeğin toplumsal bir nitelik edindiği özgül biçimdir. Örneğin bir iplikçinin belirli emek-zamanı 100 libre keten ipliği olarak maddileşmektedir. Dokumacının ürettiği 100 metre kumaşın, aynı emek-zamanı miktarını temsil ettiğini varsayalım. Bu iki ürün, eşit miktarda genel emek-zamanını temsil ettikleri ölçüde ve her ikisinin de eşit miktarda emek-zamanı içeren bütün kullanım-değerlerinin eşdeğerleri olmaları sonucunda, bunlar, birbirinin eşdeğeridirler. Ancak iplikçinin emek-zamanı, ve [sayfa 51] dokumacının emek-zamanı, genel emek-zamanı olarak sunuldukları içindir ki ve, bunun sonucu olarak, ürünleri, genel eşdeğerler biçiminde belirledikleri içindir ki, burada, dokumacının iplikçi için harcadığı emek ve iplikçinin de dokumacı için harcadığı emek, ötekinin emeği için harcadığı emek durumuna gelmekte, yani hem birincisi, hem ikincisi için, emeklerinin toplumsal varlığı haline gelmektedir. Ataerkil köy sanayiinde, iplikçi ile dokumacı, aynı çatı altında oturdukları zaman ya da diyelim ki ailenin kendi gereksinimleri için, ailede kadınlar iplik büktüğü, erkekler de dokumacılık yaptığı zaman, iplik ve kumaş, *toplumsal* ürünlerdi, iplik bükme ve kumaş dokumak da aile çerçevesini aşmayan *toplumsal* işlerdi. Ama bunların

toplumsal niteliği, genel eşdeğer olarak ipliğin, genel eşdeğer olarak kumaşla değişilmesinden, ya da her ikisinin aynı genel emek-zamanının herhangi bir eşdeğer ifadesi olarak birbiriyle değişilebilmesinden ileri gelmemekteydi. Olan şey, ilkel işbölümü ile aile çerçevesinin emek ürününe kendi özel toplumsal damgasını vurmasıydı. Ya da ortaçağın angaryalarını ve aynı yükümlülüklerini ele alalım. Bunlar, bireylerin, aynı olarak yükümlülüklerini karşıladıkları belirli emeklerdir; burada toplumsal bağı teşkil eden, emeğin genelliği değil, özelliğidir. Ve ensonu bütün uygar halkların tarihlerinin eşliğinde bulduğumuz gibi, kökendeki biçimiyle, kolektif emeği ele alalım.⁴ Burada, emeğin toplumsal niteliği, besbelli ki, bireyin emeğinin genelliğinin soyut biçimine bürünmesinden ötürü, ya da ürününün bir genel eşdeğer biçimine bürünmesinden [sayfa 53] ötürü değildir. Burada, üretimin üzerine kurulu bulunduğu komünal düzendir ki, bireyin harcadığı emeğin özel emek olmasına ve onun ürününün özel bir ürün olmasına engel olur ve bireysel emeği, tam tersine, toplumsal organizmanın bir üyesinin doğrudan doğruya işlevi haline getirir. Değişim-değerinde görünen emek, varsayım olarak, tecrit edilmiş bireyin emeğidir. Bu emek, doğrudan doğruya kendi karşınının biçimini, soyut genelliği biçimini almakla, toplumsal emek olur. Ve ensonu değişim-değerini yaratan emeği nitelendiren bir başka şey de, burada, kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin, söz uygun düşerse, tersine görünmesi, nesneler arasında bir toplumsal ilişki gibi görünmesidir. Ancak bir kullanım-değeri,

⁴ *İlkel* kolektif mülkiyetin özgül olarak bir Slav, hatta özellikle Rus mülkiyet biçimi olduğunu sanmak, son zamanlarda çok yaygın olan gü-lünç bir önyargıdır. Bu ilkel biçimi, Romenlerde, Cermenler de, Keltlerde saptamak mümkündür, ama bunun kalıntı halinde olsa bile, Hindistan'da birçok çeşitlerine hâlâ Taşlanmaktadır. Asya'da ve özellikle Hindistan'da, kolektif mülkiyet biçimlerinin ayrıntılı bir incelemesi, bu çeşitli ilkel kolektif mülkiyet biçimlerinin dağılmakla değişik mülkiyet biçimlerini doğurdıklarını gösterirdi. Böylece, örneğin Roma'da ve Cermenlerdeki değişik özgün tipteki özel mülkiyeti, Hindistan'da bulunan çeşitli kolektif mülkiyet şekillerinden tündengelim yoluyla bulmak mümkündür.

bir başka kullanım-değeri ile değişim-değeri bakımından kıyaslandığı zamandır ki, aynı aynı kişilerin emeği, eşit ve genel emek bakımından kıyaslanmış olur. Demek ki, değişim-değeri, kişiler arasında bir ilişkidir demek doğrudur⁵ ama, bu ilişkinin, nesnelerin örtüsü içinde gizlenen bir ilişki olduğunu da eklememiz gerekir. Nasıl ki, fizikî ve kimyevî özelliklerindeki farklara karşın, bir libre zehir ile bir libre altın *aynı* kitleyi temsil ederlerse, aynı şekilde, aynı emek-zamanını içeren iki metanın kullanım-değerleri, *aynı değişim-değerini* temsil eder. Böylece değişim-değeri, toplumsal, bakımdan belirlenmiş kullanım-değerlerinin doğal bir biçimi olarak, nesne sıfatıyla kendilerine intikal eden ve bu yüzden, değişim sürecinde, tıpkı basit kimyevî cisimlerin bazı nicel ilişkiler içinde bileşmeleri ve eşdeğerler teşkil etmeleri gibi, belirli nicel ilişkiler içinde birbirlerinin yerlerini aldıkları belirli biçimler olarak çıkarlar. Çalışan kişiler arasındaki ilişkiye, nesneler arasında ve bu nesnelerle kişiler arasında kurulan bir ilişki görüntüsü vererek, bir üretim ilişkisinin bir nesne biçimine bürünmesini, bize, olağan ve [sayfa 54] kendiliğinden olma bir şey saymamızı sağlayan, ancak günlük yaşamın alışkanlıklarıdır. Bu aldanma, metalarda, daha da basit bir durum alır. Herkes, değişim-değerleri olarak metalar arasındaki ilişkinin, daha çok kişiler arasında ve onların karşılıklı üretici faaliyetleri arasında bir ilişki olduğunu az çok sezer. Bu basit görünüş, yüksek bir düzeydeki üretim ilişkilerinde göze görünmez olur. Para sisteminin bütün yanıltmaları, belirli özellikleri olan doğal bir nesne biçiminde paranın,* bir üretimin toplumsal ilişkisini temsil ettiğini gözden kaçırmamızdan ileri gelmektedir. Para sisteminin aldatmacalarına, dudaklarında alaylı bir gülümsemeyle bakan modern iktisatçılarda da, daha yüksek bir iktisadî kate-

⁵ “*La ricchezza e una ragione tra due persone.*” [Servet, iki kişi arasında bir ilişkidir.] Galiani, *Delta Moneta*, vol. III, s. 221, Custodi yayınları, *Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna*, Milano 1803.

* Birinci baskıda (1859): *altın*. Birinci surette elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

goriyle, örneğin sermaye ile uğraştıkları anda, aynı yanılma yüze vurmaktadır. Bu yanılma, biraz önce ellerinde tuttukların sandıkları nesnenin, kendilerine birdenbire toplumsal ilişki olarak görüldüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyin de, kendileriyle alay edercesine, nesne biçiminde karşılarna çıkıverdiğini itiraf etmeleriyle sabittir.

Değişim-değeri, gerçekte, bireylerin eşit ve genel emek sayılan emekleri arasındaki ilişkilerden, özgül olarak toplumsal olan bir emek biçiminin nesnel ifadesinden başka bir şey olmadığına göre, emeğin, değişim-değerinin, dolayısıyla, değişim-değerlerinden meydana geldiği sürece servetin *biricik* kaynağı olduğunu söylemek, bir totolojidir. Maddenin, doğal durumda emek içermediği için ve değişim-değerinin kendisi de doğal durumda madde içermediği için maddenin kendisinin değişim-değeri taşımadığını söylemek de bir totolojidir.⁶ Ama William Petty “emek, ‘servetin babası, [sayfa 55] toprak anasıdır” dediği zaman; Piskopos Berkeley, “dört ögenin ve işe karışan insan emeğinin servetin gerçek kaynağı olup olmadığını”⁷ sorduğu zaman; ya da sorunu daha popüler tarzda koyan Amerikalı Th. Cooper: “Bir somun ekmekten, malolduğu emeği, fırıncının emeğini, değirmencinin, çiftçinin vb. emeğini çıkarınız, geriye ne kalır? Hiç bir işe yaramayan birkaç ot tanesi.”⁸ dediği zaman, bütün bu görüşlerde sözkonusu olan değişim-değerinin kaynağı soyut emek değildir. Maddî servetin bir kaynağı olarak somut emek, kullanım-değeri üreten emektir. Metanın kullanım-değeri ele alındığında, onun

⁶ “Doğal haliyle ... madde her zaman değersizdir.” MacCulloch, *Discours sur l'origine de l'économie politique, etc*, [“Ekonomi Politğin Kökeni Üzerine Açıklamalar, vb.”], Prévost çevirisi, Geneve 1825, s. 57. MacCulloch’un “madde”de ve değerle hiç bir ilişkisi olmayan daha yarım düzine başka şeyler, değerın öğelerini görebilen Alman “düşünür”lerinin fetişizminin üzerine ne denli çıktığı görülmektedir. Örnek olarak bkz: L. Stein, *System der Staatswissenschaft*, Bd. I, s. 170, [195]

⁷ Berkeley, *The Querist*, London 1750, [s. 1]. “Whether the four elemets, and man’s labour there in, be not the true source of wealth?”

⁸ Th. Cooper, *Lectures on the Elements of Political Economy*, London 1831 (Columbia 1820), s. 99.

özel yaranı, içermiş olduğu emeğin belirli ve sistemli niteliği düşünülmektedir; ama meta bakımından, bu emeği, yarar sağlayan emek olarak düşünmemiz gerekmez. Kullanım-değeri olarak ekmekte bizi ilgilendiren şey, onun besleyici özellikleridir, çiftçinin, değirmencinin, fırıncının vb. emeği değil. Herhangi bir buluş, bu emeğin yirmide-ondokuzunu ortadan kaldırsaydı, ekmek somunu eskisi gibi yararlı olurdu. Somun pişmiş olarak gökten düşseydi, kullanım-değerinden ufacık bir şey yitirmezdi. Değişim-değeri yaratan emek, genel eşdeğerler olarak metaların eşitliği ortamında gerçekleşirken, sistemli üretici faaliyet olarak emek, yarattığı kullanım-değerlerinin sonsuz çeşitliliği ortamı içinde gerçekleşir. Değişim-değeri yaratan emeğin, *genel soyut ve eşit* bir emek olmasına karşılık, kullanım-değeri yaratan emek, biçimin ve maddenin gerektirdiği bir sürü emek cinslerine bölünen somut ve özel bir emektir.

Kullanım-değerlerinin yaratıcısı olan emeğin, ürettiği servetin, yani maddî servetin *biricik* kaynağı olduğunu söylemek yanlıştır. Emek, maddeyi şu ya da bu ereğe uyarlayan faaliyettir, bu bakımdan zorunlu olarak maddeyi varsa-
yar. [sayfa 56]

Emek ile doğal madde arasındaki ilişki, değişik kullanım-değerlerine göre değişik biçimler alır, ama kullanım-değeri, her zaman bir maddî desteğe dayanır. Şu ya da bu biçimde doğadan ürünler edinmek açısından sistemli faaliyet olarak emek, insan varlığının doğal koşuludur, insanla doğa arasındaki –her türlü toplumsal biçimden bağımsız olarak– madde değişiminin koşuludur. Değişim-değeri yaratan emek, tam tersine, özgül olarak toplumsal nitelik taşıyan bir emek biçimidir. Özel üretici eylemin maddî belirlenmesi içinde, örneğin terzinin emeği, giysiyi üretir, ama giysinin değişim-değerini üretmez. O, bu değeri, terzi emeği niteliği ile değil, soyut genel emek niteliği ile yaratır; ve bu soyut genel emek de, kurulmasına terzinin iğnesinin hiç bir bakımdan katkıda bulunmadığı bir toplumsal bütünün parçasını teşkil eder. İşte böyledir ki, antikçağın ev sanayiinde

kadınlar, giysinin değişim-değerini üretmeden, giysiyi ürettiriyorlardı. Maddî servetin kaynağı olarak emeği, yasa yapıcısı Musa, gümrük memuru Adam Smith'ten daha az tanıyor değildi.⁹

Şimdi de değişim-değerinin emek-zamanına indirgenmesinden doğan daha açık bazı belirlemeleri ele alalım.

Kullanım-değeri olarak meta, nedensel bir etki yapar. Örneğin buğday, besin görevini yerine getirir. Bir makine, belirli oranlarda, emeği tamamlar. Metanın bu etkisine, onu bir kullanım-değeri, bir tüketim maddesi yapan bu etkisine hizmet de, kullanım-değeri olarak yaptığı hizmet de diyebiliriz. Ama değişim-değeri olarak meta, hiç bir zaman sonuç sayılmaz. Artık burada sözkonusu olan, yerine getirdiği hizmet değildir, üretilirken o metanın kendisine yapılmış olan hizmettir.¹⁰ Nitekim, örneğin bir makinenin değişim-değerini [sayfa 57] belirleyen, onun yerini aldığı emek-zamanı miktarı değildir, tersine, onu imal etmek için harekete getirilen ve, bunun sonucu olarak da, aynı cinsten yeni bir makinenin imali için gerekli olan emek-zamanı miktarıdır.

Demek ki, metaların üretimi için gerekli emek-zamanı sabit kalsaydı, o metaların değişim-değeri, değişmez olurdu. Ama üretimin kolaylığı ve zorluğu durmadan değişmektedir. Emeğin üretken gücü artınca, aynı kullanım-değeri, daha kısa bir zaman içinde üretilir. Emeğin üretken gücü azalırsa, aynı kullanım-değerinin üretimi, daha uzun bir zaman gerektirir. Demek ki, bir metanın içinde bulunan

⁹ Yararlı bir şey, kullanım-değeri yaratmaya yarayan emek ile servetin belirli bir toplumsal biçimi olan değişim-değerini yaratmaya yarayan emek arasındaki farkı, hiç bir zaman anlayamamıştan F. List, –zaten sonuç olarak anlamak onun pratik ve faydacı zekâsına tamamen yabancı bir şeydi–, çağdaş İngiliz iktisatçıların eski Mısır'ın Musa'sının fikirlerini çalan çalıntıcılarından başka bir şey saymamıştır.

¹⁰ Malthus'un da haklı olarak belirttiği gibi, kurnazca muhakemeleri her yerde iktisadî ilişkilerin belirli özgül biçimlerini hesaba katmayan J.-B. Say ve F. Bastiat gibi iktisatçılara, “hizmet” kategorisinin, nasıl büyük bir “hizmet”te bulunduğu takdir edilebilir.

emek-zamanı hacmi, yani onun değişim-değeri, değişken bir değerdir: bu değer, emeğin üretken gücünün artması ya da azalması ile ters orantılı olarak artar ya da azalır. İmalât sanayiinin önceden belirlenmiş oranlar içinde kullanıldığı emeğin üretici gücünü, tarımda da, madencilikte de, önceden denetlenmesi mümkün olmayan doğal etkenler koşullandırır. Aynı emek, madenlerin yeryuvarlağının kabuğunda nispi azlığına ya da bolluğuna göre, bu çeşitli madenlerin daha çok ya da daha az istihraç edilmesini sağlayacaktır. Havalar uygun gittiği takdirde, aynı emek, iki kile buğday biçiminde maddileşebileceği gibi, havalar uygun gitmediği takdirde, tek bir kile buğday biçiminde maddileşecektir. Doğal koşullar biçimine bürünen kıtlık ya da bolluk, burada, sanki metaların değişim-değerini belirlemektedir, çünkü bu koşullar, kendilerine bağlı bulunan özel somut bir emeğin üretici gücünü belirlemektedir.

Değişik kullanım-değerleri, eşit olmayan hacimler içinde, aynı emek-zamanını ya da aynı değişim-değerini taşımaktadırlar. Öteki kullanım-değerlerine oranla, bir metanın taşıdığı belirli bir emek-zamanı miktarı olarak bulunduğuna [sayfa 58] kullanım-değerinin hacmi ne kadar küçükse, o metanın *özel değişim-değeri*, o ölçüde büyüktür. Birbirinden çok uzak ayrı ayrı uygarlık dönemlerinde, bazı kullanım-değerlerinin, kendi aralarında, tam olarak sayıca aynı oranda değilse bile, hiç değilse, örneğin altın, gümüş, bakır, demir ya da buğday, çavdar, arpa, yulaf arasında olduğu gibi değişmeyen bir genel değer silsilesi varsa, bu, yalnızca, toplumsal üretici güçlerin değişmesinde sağlanan ilerlemenin, bu ayrı ayrı metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı üzerindeki etkilerinin eşit ya da hissedilir ölçüde eşit olduğunu tanıtlar.

Bir metanın değişim-değeri, o metanın kendi öz kullanım-değerinde görünmez. Bununla birlikte, bir metanın kullanım-değeri, genel toplumsal emek-zamanının maddileşmesi olduğuna göre, bu metanın kullanım-değeri ile öteki metaların kullanım-değerleri arasında bazı ilişkiler var-

dır. Birinin değişim-değeri, ötekilerin kullanım-değerlerinde tezahür eder. Eşdeğerlik, gerçekte, bir metanın değişim-değerinin bir başka metanın kullanım-değerinde ifadesidir. Örneğin, bir metre kumaş iki libre kahve eder dendiği zaman, kumaşın değişim-değeri kahvenin kullanım-değerinde, bu kullanım-değerinin belirli bir miktarında ifade edilmektedir. Oran bir kere saptanıldı mı, her miktarda kumaşın değerini, kahve olarak ifade etmek mümkündür. Besbelli ki, bir metanın, örneğin kumaşın değişim-değeri, bir başka özel metanın, örneğin kahvenin, onun eşdeğerini teşkil ettiği oranda tam kapsayıcı bir ifadesini bulamamaktadır. Bir metre kumaşın temsil ettiği genel emek-zamanı miktarı, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin hacimlerinin sonsuz çeşitliliğinde aynı zamanda gerçekleşir. Herhangi bir diğer metanın aynı hacimde bir emek-zamanı temsil ettiği oranda, o meta, bir metre kumaşın eşdeğerini teşkil eder. Demek ki, *tek olarak ele alındığında bu metanın* değişim-değeri, tam kapsayıcı ifadesini, ancak bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin eşdeğer bulunduğu o denklemler sonsuzluğunda bulur. Ancak o denklemler

[sayfa 59] toplamındadır ki, ya da falan metanın bütün öteki metalarla hangi oranlarda değiştirilebileceğini gösteren değişik ilişkiler bütünündedir ki, o meta, *genel eşdeğer* olarak, tam, kapsayıcı ifadesini bulabilir. Örneğin, aşağıdaki denklemler sırasına,

- 1 metre kumaş = ½ libre çay;
- 1 metre kumaş = 2 libre kahve;
- 1 metre kumaş = 8 libre ekmek;
- 1 metre kumaş = 6 metre pamuklu;

şu biçimi verebiliriz:

$$1 \text{ metre kumaş} = \frac{1}{8} \text{ libre çay} + \frac{1}{2} \text{ libre kahve} \\ + 2 \text{ libre ekmek} + 1\frac{1}{2} \text{ metre pamuklu.}$$

Demek ki, eğer bir metre kumaşın tam kapsayıcı ifadesini bulduğu denklemlerin toplamı önümüzde olsaydı, kumaşın değişim-değerini, bir seri biçiminde: ifade edebilirdik. Gerçekte, bu serinin sonu yoktur. Çünkü metalar

döngüsü hiç bir zaman kesin olarak kapanmaz, durmadan genişler. Eğer bir meta, değişim-değerinin ölçüsünü, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinde bu biçimde bulabiliyorsa, ters doğrultuda, bütün öteki metaların değişim-değerleri de, ölçüsü oldukları bu özel metanın kullanım-değerinde ölçülerini bulurlar.¹¹ Eğer bir metre kumaşın değişim-değeri, ½ libre çay, 2 libre kahve, 6 metre pamuklu ya da 8 libre ekmek vb. ile ifade olunuyorsa, bunun sonucu olarak, kahvenin, çayın, pamuklunun, ekmeğin vb. bir üçüncü metaya, kumaşa eşit oldukları ölçüde kendi aralarında eşit olurlar ve böylelikle kumaşın değişim-değerlerinin ortak ölçüsü görevini yerine getirirler. Her meta, maddileşmiş genel emek-zamanı olarak, yani genel emek-zamanının belirli bir miktarı olarak, kendi değişim-değerinin ölçüsünün ifadesini, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin belirli miktarlarında sırasıyla bulur [sayfa 60] ve bütün öteki metaların değişim-değerleri, buna karşılık, bu tek metanın kullanım-değerinde ölçülür. Ama değişim-değeri olarak, her meta, aynı zamanda, bütün öteki metaların değişim-değerlerinin ortak ölçüsü görevini de yerine getiren tek metadır. Ve aynı zamanda, bu meta, öteki metaların herbirinin doğrudan doğruya değişim-değerlerini ifade eden çeşitli metalar toplamı serisinin de bir tanesidir.

Bir metanın *değer büyüklüğünü*, kendi dışında başka cinsten metaların azlığı ya da çokluğu etkilemez. Ama o metanın değişim-değerinin ifadesini bulduğu denklemler serisinin yaygın olup olmaması, öteki metaların çeşidinin çokluğuna ya da azlığına bağlıdır. Örneğin kahvenin değerini temsil eden denklemler serisi, bu metanın değişim alanını, o metanın hangi sınırlar içinde değişim-değeri rolü oynadığını ifade eder. Genel toplumsal emek-zamanının maddileşmesi olarak, bir metanın değişim-değerine, bir kullanım-değerleri çeşitliliği sonsuzluğundaki eşdeğerliğinin ifadesi te-

¹¹ “Ölçülerin bir özelliği de, ölçülerin ölçülen nesneyle ilişkilerinin, ölçülen şeyin, bir bakıma, ölçmeye yarayan şeyin ölçüsü olmasıdır.” Montanari, *Delta Moneta*, s. 48, Custodi yayınları, vol. III, *Parte Antica*

kabül eder.

Bir metanın değişim-değerinin, onun doğrudan doğruya içinde taşıdığı emek-zamanı miktarı ile değiştirildiğini gördük. Metanın gerçekleşen, yani öteki metaların kullanım-değerlerinde ifadesini bulan değişim-değeri, öteki metaların üretiminde kullanılan emek-zamanının oranlarına zorunlu olarak bağlıdır. Eğer örneğin bir kile buğdayın üretimi için gerekli emek-zamanı sabit kalıp da, bütün öteki metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı iki katına çıkarsa, eş-değerlerinde ifade edilen buğday kilesinin değişim-değeri yarı-yarıya düşer. Eğer buğday kilesinin üretimi için gerekli emek-zamanı yarıya düşseydi ve bütün öteki metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı değişmeseydi, sonuç aynı olurdu. Metaların değerini belirleyen şey, aynı emek-zamanı içinde hangi oranda üretilebildikleridir. Bu oranın kaç türlü değişik durumları olabileceğini anlamak için iki metal, A ve B'yi, ele alalım. *Birincisi*: B'nin üretimi için gerekli emek-zamanının sabit kaldığını varsayalım. Bu durumda, A'nın B olarak ifade ^[sayfa 61] edilen değişim-değeri, A'nın üretimi için gerekli emek-zamanının azalması ya da artmasıyla orantılı olarak artar ya da azalır. *İkincisi*: A'nın üretimi için gerekli emek-zamanının sabit kaldığını varsayalım. B olarak ifade edilen A'nın değişim-değeri, B'nin üretimi için gereken emek-zamanının azalması ya da artması ile ters orantılı olarak azalır ya da artar. *Üçüncüsü*: Varsayalım ki, A ve B'nin üretimi için gerekli emek-zamanı, aynı oranda azalıyor ya da artıyor. Bu durumda, A ile B'nin eşdeğerliğinin ifadesi, hiç bir değişikliğe uğramaz. Eğer, bazı koşullar sonucu, her emeğin üretken gücü aynı ölçüde azalsaydı, öyle ki, bütün metalar, üretimleri için daha fazla emek-zamanı gerektirseydi, ve bu artış aynı oranda olsaydı, *bütün* metaların değerleri artardı, bunların değişim-değerlerinin somut ifadesi aynı olarak kalırdı ve aynı kullanım-değerleri kitlesini yaratmak için daha fazla emek-zamanı gerekeceğinden, toplumun gerçek serveti azalmış olurdu. *Dördüncüsü*: A ve B'nin üretimi için gereken emek-zamanı, biri ya da öteki için eşit

olmayan tarzda artar ya da eksilebilir; ya da A için gerekli emek-zamanı artarken, B için gerekli emek-zamanı azalabilir, ya da bunun tersi olabilir. Bütün bu değişik durumlar basitleştirilerek şuna indirgenebilir: bir metanın üretimi için gerekli emek-zamanı aynı kalırken, öteki metanın üretimi için gerekli emek-zamanı artar ya da azalır.

Her metanın değişim-değeri, bütün hacimler olarak olsun, bu kullanım-değerinin bir kesri olarak olsun, herhangi bir diğer metanın kullanım-değerinde ifadesini bulur. Metada maddileşen emek-zamanı nasıl bölünebilirse, her meta da, değişim-değeri olarak bölünebilir. Metaların eş-değerlimi, onların kullanım-değerlerinin fizik anlamda bölünebilmesine bağlı değildir; aynı biçimde, metaların değişim-değerleri toplamı, bu metaların kullanım-değerlerinin *tek bir* yeni. metaya dayanarak uğrayabilecekleri somut biçim değişmesiyle ilgilenmez. [sayfa 62]

Şimdiye kadar metayı, iki bakımdan, kullanım-değeri olarak ve değişim-değeri olarak ele aldık, ye her iki durumda da, incelemeyi, tek yanlı olarak yaptık. Bununla birlikte, meta, meta olarak doğrudan doğruya kullanım-değeriyle değişim-değerinin *birliğidir*; aynı zamanda, o, ancak öteki metalarla kıyaslanınca metadır. Metaların birbiriyle *gerçek* ilişkisi, onların *değişim* sürecidir. Bu, bireylerin birbirinden bağımsız olarak girdiği bir toplumsal süreçtir, ama bireyler, buna, ancak metalara tasarruf eden kimseler olarak girerler; bireylerin karşılıklı varlığı, metaların varlığıdır, ve onlar böylelikle, gerçekte, ancak değişim sürecinin bilinçli destekleri gibi görünürler.

Meta, kullanım-değeridir, kumaştır, elmadır, maki-nedir, vb., ama aynı zamanda, meta olarak kullanım-değeri *değildir*. Eğer meta, sahibi için kullanım-değeri olsaydı, yani kendi öz gereksinmelerini doğrudan doğruya tatmin edecek bir araç olsaydı, meta olmazdı. Meta, onun için, daha çok *kullanım-değerinin yokluğudur*, sadece değişim-değerinin maddî dayanağı ya da basit *değişim* aracıdır; değişim-değerinin aktif desteği, olarak kullanım-değeri, değişim ara-

cı olur. Sahibinin elinde meta, ancak değişim-değeri olarak kullanım-değeridir.¹² Demek ki, metanın ilkönce kullanım-değeri olması, başkaları için kullanım-değeri olması gerekir. Kendi sahibi için kullanım-değeri olmadığına göre, başka bir metanın sahibi için kullanım-değeridir. Böyle olmasaydı sahibinin emeği, yararsız bir emek olurdu. Ve bu emeğin sonucu da, meta olmazdı. Öte yandan, bunun *kendisi için* kullanım-değeri olması gerekir, çünkü bu, kendi geçim araçları içinde bulunan metanın dışında, başkalarının elinde ki metaların kullanım-değeri içindedir. Meta, kullanım-değeri *olmak* için, kendisinin tatmin ettiği özel gereksinimlerle karşılaşmalıdır. Demek ki, metaların kullanım-değerleri, [sayfa 63] evrensel olarak elden ele geçerek, değişim-değerleri oldukları ellerden, kullanım konusu oldukları ellere geçerek, kullanım-değerleri *olurlar*. Ancak bu evrensel elden ele geçişledir ki, metaların içerdikleri emek, yararlı emek haline gelir.

Kullanım-değerleri olarak birbirleriyle karşılaştıkları bu *süreç* içinde metalar, yeni belirli iktisadî biçime bürünmezler. Tam tersine, burada, onları meta olarak nitelendiren belirli biçimin yok olması sözkonusudur. Örneğin ekmek, fırıncının elinden tüketicinin eline geçerken, ekmek olarak varlık tarzını değiştirmez. Tersine, belirli bir gıda olarak ekmeği kullanım-değeri gibi değerlendiren, sadece tüketicidir, oysa fırıncının elinde ekmek, bir iktisadî ilişkinin dayanağı, duyuşsal ve duyu-üstü bir nesne idi. Demek ki, kullanım-değerleri olurken metaların uğradıkları biricik biçim değiştirme, sahipleri için kullanım-değeri olmamak ve onlara malik olmayanlar için kullanım-değeri olmak gibi kesin varlık tarzlarının ortadan kalkmasıdır. Metalar, kullanım-değeri olmak için, evrensel olarak el değiştirmeli, değişim süreci içine girmelidirler; ama onların değişim için varlıkları kullanım-değeri olarak varlıklarıdır. Demek ki, metalar, kullanım-değerleri olarak gerçekleştirebilmek için. de-ği-

¹² Aristoteles, değişim-değerini [bkz: bölümün başında aktarılan pasaj, s. 45, not I. -Ed.] böyle anlıyor.

şim-değeri olarak gerçekleşmek zorundadırlar.

Eğer tek olarak ele alınan meta, kullanım-değeri bakımından, başlangıçta bağımsız bir nesne gibi görünüyorduyorsa, değişim-değeri olarak, daha başlangıçta, bütün öteki metalar ile ilişkisi bakımından değerlendirilmekteydi Ama bu ilişki, düşüncede mevcut olan teorik bir ilişkiydi. Bu ilişki, ancak değişim süreci içinde belirir, öte yandan, onu üretmek için harekete getirilen belirli bir emek-zamanı miktarını içerdiği ölçüde ve böylelikle *maddileşmiş emek-zamanı* olduğundan meta, elbette ki, değişim-değeri. Ama doğrudan doğruya ele aldığımızda, meta, başlangıçta ancak *genel* emek-zamanı değil, özel bir içeriği olan maddileşmiş bireysel emek-zamanıdır. Bu bakımdan, doğrudan doğruya [sayfa 64] değişim değeri *değildir*. Ve ilkönce değişim-değeri *olmak* zorundadır, tikten belirli yararlı bir amaç için harcanan emek-zamanını, yani kullanım-değerinin içerdiği emek-zamanını temsil ettiği için, genel emek-zamanının maddileşmesi olamaz. Metaların içerdiği emek-zamanı, ancak bu maddî koşulla toplumsal genel emek sayılmaktaydı. Demek ki, meta, ancak değişim-değeri olarak gerçekleşerek kullanım-değeri olmasına karşılık, öte yandan, elden ele geçişinde kullanım-değeri olduğunu doğrulamak suretiyle değişim-değeri olarak gerçekleşebilir. Bir meta, ancak kullanım-değeri olduğu, yani özel gereksinme maddesi olduğu kimseye kullanım-değeri olarak devredilebilir. Öte yandan, meta, ancak bir başka metayla değinilerek, devredilebilir, ya da öteki metanın sahibinin yerine kendimizi koyarsak, o da sahibi bulunduğu metayı ancak o metanın karşıladığı özel gereksinmeyle karşı-karşıya getirerek devredebilir, yani gerçekleştirebilir. *Kullanım-değerleri* olarak evrensel elden ele geçişlerinde, metalar, özel nitelikleriyle özel gereksinimleri tatmin eden özel nesneler olarak maddî farklarına göre birbirleriyle karşılaştırılırlar. Ama basit kullanım-değerleri olarak, bunlar, birbiriyle ilgisiz şeylerdir. Ya da daha doğrusu, birbiriyle ilişkisi olmayan şeylerdir. Kullanım-değerleri olarak, ancak, özel gereksinimleri kar-

şladıkları için değışilebilirler. Ama ancak eşdeğerler olarak bu değışim mümkündür ve ancak eşit miktarlarda maddileşmiş emek-zamanı olarak bunlar eşdeğerdirler ki, bu da, onların kullanım-değeri olarak doğal nitelikleri ile ve bunun sonucu olarak da metaların özel gereksinmelere olan bağlantısıyla ilgili her türlü düşüncüyü siler. Değışim-değeri olarak ise, tam tersine, bir meta, herhangi bir başka metaın, herhangi bir belirli miktarının eşdeğeri olarak yerini almakla, tezahür eder; öteki metanın sahibi için birinci metanın kullanım-değeri olup olmaması, durumu değıştirmmez. Ama öteki metanın sahibi için, birinci meta, kendisi için kullanım-değeri olduğu ölçüde meta olur, [sayfa 65] ve bu birinci metanın asıl sahibi için de, meta, ancak öteki için meta olduğu ölçüde değışim değeri olur. Demek ki, metalar arasındaki ilişki, aynı zamanda, özünde birbirinin benzeri olan ve ancak miktar bakımından değışen hacimler olarak belirledikleri bir ilişkidir de; bu ilişki, genel emek-zamanının maddileşmesi olarak belirledikleri denklemler halinde ifade edilmesi gerektiği gibi, aynı zamanda, nitelik bakımından birbirinden farklı nesneler olarak, özel gereksinmelere karşılık veren özel kullanım-değerleri olarak metalar arasındaki ilişki, kısaca gerçek kullanım-değerleri olarak metaları birbirinden ayırdeden bir ilişki olarak ifadesini bulmalıdır. Oysa, bu denklemleri kurma ve bu ayırdetme, birbirini, karşılıklı olarak dışlayan şeylerdir. Böylelikle, sadece bir kısır döngü kurulmuyor, öteki sorunun çözüme bağlandığı varsayılarak bir sorunun çözülmesi durumuna düşülmekle kalınmıyor; üstelik çelişmeli bir istemler bütünü, koşullarından birinin gerçekleşmesinin, o koşulun karşısının gerçekleşmesine doğrudan doğruya bağlanması durumu meydana geliyor.

Metaların değışim süreci, bu kadar basit biçimde belirmeyen bu çelişkilerin hem gelişmesi, hem de çözümünü olmalıdır. Biz, sadece, metaların kendilerinin kullanım-değerleri olarak birbiriyle karşılaştıklarını gördük, yani metaların değışim süreci *içinde* kullanım-değeri olarak belirlediklerini gördük. Buraya kadar incelediğimiz biçimde değış-

şim-değeri ise, tersine, ancak, ona verdiğimiz soyut biçimde ya da metaı, kullanım-değeri olarak ambarında saklayan ve onu değişim-değeri olarak bilincinde bulunduran birey olarak meta sahibinin ona verdiği soyut biçimde mevcuttu. Değişim süreci içinde metaların kendileri, sadece kullanım-değerleri olarak değil, değişim-değerleri olarak da birbirleri için varolmak zorundadırlar ve onların bu varoluş tarzı, metaların kendi aralarında, kendilerine özgü bir ilişki gibi, onlara görünmelidir. Bizi ilkten durduran güçlük, metaın değişim-değeri [sayfa 66] olarak, maddileşme emek olarak belirmesi için, daha önceden kullanım-değeri olarak devredilmesi, alıcı bulması ve, buna karşılık metaın kullanım-değeri olarak devredilmesinin de, değişim-değeri olarak varlığını gerektirmesiydi. Ama diyelim ki, bu güçlük çözüme bağlanmıştı. Varsayalım ki, meta, özel kullanım-değeri niteliğini yitirmiş olsun ve elden ele geçerek bireyin kendisi için kendi özel emeği olmak yerine toplumsal bakımdan yararlı emek olma koşulunu yerine getirmiş olsun. O zaman, metaın, değişim süreci içinde, değişim-değeri olarak, öteki metalar için genel eşdeğer, maddileşmiş genel emek olması gerekir, ve böylelikle, artık özel bir kullanım-değerinin sınırlı etkinliğini değil, eşdeğerleri sayılan bütün kullanım-değerlerinde doğrudan doğruya temsil edilme yeteneğini edinmesi gerekir. Her meta, özel kullanım değerinin başkasına devredilmesiyle, genel emek-zamanının doğrudan doğruya maddileşmesi gibi görünmesi gereken bir metadır. Ama öte yandan, değişim sürecinde, yalnız özel metalar, yani özel kullanım-değerlerinin maddileştirdiği ayrı ayrı bireylerin emekleri karşılaşılır. Genel emek-zamanının kendisi, bu sıfatıyla, metalar için mevcut olmayan bir soyutlamadır.

Bir metaın değişim-değerinin somut ifadesini bulduğu denklemler bütününe ele alalım, örneğin:

$$1 \text{ metre kumaş} = 2 \text{ libre kahve};$$

1 metre kumaş = ½ libre çay;
1 metre kumaş = 8 libre ekmek, vb..

Hiç kuşku yok ki, bu denklemler, sadece, aynı büyüklükte toplumsal genel emek-zamanının bir metre kumaşa, 2 libre kahvede, ½ libre çayda vb. maddileştiğini gösterir. Ama gerçekte, bu özel kullanım-değerlerinde beliren bireysel emekler, ancak bu kullanım-değerlerinin içerdikleri emek-zamanı ile orantılı olarak* gerçekten birbirleriyle değışildiklerinde, [sayfa 67] genel emek ve, bu biçim altında da toplumsal emek olurlar.** Toplumsal emek-zamanı, söz uygun düşerse, bu metallerde gizli olarak bulunmaktadır ve ancak değışim sürecinde ortaya çıkar. Hareket noktası, kolektif emek biçiminde bireylerin emeğı değildir, tersine, özel kişilerin özel emekleri, ancak değışim süreci içinde ilkel niteliklerini yitirerek genel toplumsal emek olarak beliren emekleridir. Demek ki, genel toplumsal emek, bu biçimde, önceden hazır olan bir koşul değildir, varılan bir sonuçtur. Bundan da şu yeni güçlük ortaya çıkar, bir yandan, metalar, değışim sürecine maddileşmiş genel emek-zamanı olarak girmelidirler; öte yandan bireylerin emek-zamanlarının, genel emek-zamanı olarak maddileşmesinin kendisi de, ancak, değışim sürecinin bir sonucudur.

Her meta, kullanım-değerinin ve dolayısıyla ilkel varlık tarzının elden ele devredilmesi yoluyla, değışim-değerine tam uygun olan varlık tarzına kavuşmalıdır. Demek ki, meta, değışim süreci içinde, çifte varlık tarzına sahip bulunmalıdır. Öte yandan, onun değışim-değeri olarak *ikinci* varlık tarzı, ancak bir başka meta olabilir, çünkü değışim sürecinde, yalnız metalar karşı karşıya gelirler. Özel bir meta, *maddileşmiş genel emek-zamanı* olarak doğrudan doğruya nasıl temsil edilecektir, ya da (ki bu da ayın sonuca va-

* Birinci baskıda, (1859): *im Verhaeltnis ihrer Zeitdauer* ("süreleriyle orantılı olarak"); I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

** Birinci baskıda: *zu* yerine *in*, "toplumsal emek olurlar" yerine "toplumsal *emeğe* girerler"; II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

rır) özel bir meta içinde maddileşmiş olan bireysel emek-zamanına doğrudan doğruya genellik niteliği nasıl verilecektir? Bir metanın değişim-değerinin somut ifadesi, yani her metanın genel eşdeğer olarak ifadesi, sonu gelmeyen bir denklemler toplamı biçiminde sunulabilir:

$$\begin{aligned} 1 \text{ metre kumaş} &= 2 \text{ libre kahve;} \\ 1 \text{ metre kumaş} &= \frac{1}{2} \text{ libre çay;} \\ 1 \text{ metre kumaş} &= 8 \text{ libre ekmek;} \\ 1 \text{ metre kumaş} &= 6 \text{ metre pamuklu;} \\ 1 \text{ metre kumaş} &= \text{vb.. [sayfa 68]} \end{aligned}$$

Değişim-değerinin bu biçimde gösterilmesi, metada maddileşen genel emek zamanının belirli bir miktarı olarak sadece bir *fikir* olduğu ölçüde, teorik idi. Genel eşdeğer olarak özel bir metanın varlık tarzı, salt soyutlama iken, değişim sürecinin kendisinin bir toplumsal *sonucu* olabilmesi için, yukarda-ki denklemler serisindeki sırayı tersine çevirmemiz yeter. Örneğin şöyle:

$$\begin{aligned} 2 \text{ libre kahve} &= 1 \text{ metre kumaş;} \\ \frac{1}{2} \text{ libre çay} &= 1 \text{ metre kumaş;} \\ 8 \text{ libre ekmek} &= 1 \text{ metre kumaş;} \\ 6 \text{ metre pamuklu} &= 1 \text{ metre kumaş.} \end{aligned}$$

Kahve, çay, ekmek, pamuklu, kısaca bütün metaların kendilerinin içerdikleri emek-zamanını kumaş olarak ifade etmelerine karşılık, kumaşın değişim-değeri, eşdeğeri.sayılan bütün öteki metalarda gözükmekte ve bu meta içinde maddileşen emek-zamanı, doğrudan doğruya bütün öteki metaların değişik hacimlerinde eşit miktarlar halinde beliren genel emek-zamanı olmaktadır. Burada, kumaş, bütün öteki metaların üzerindeki *evrensel etkisiyle genel eşdeğer* olmaktadır. Değişim-değeri olarak her meta, bütün öteki metaların değerlerinin ölçüsü olmahtaydı. Burada, tam tersine, bütün metalar, kendi değerlerini, özel bir tek meta içinde ölçtüklerinden, ötekilerden ayrı tutulan meta,

değişim-değerinin uygun varlık tarzı, genel eşdeğer olarak onun varlık tarzı olmaktadır. Buna karşılık, her metanın değişim-değerinin ifade edildiği sınırsız denklemler serisi, ya da sınırsız sayıda denklemler, sadece iki terimli tek bir denkleme indirgenebilmektedir. 2 libre kahve = 1 metre kumaş, şimdi artık kahvenin değişim-değerinin kapsayıcı bir ifadesidir, çünkü şu anda kumaş, doğrudan doğruya bütün öteki metaların belirli bir miktarının eşdeğeri olarak görünmektedir. Demek ki, değişim sürecinin içinde metalar, şimdi birbirleri için bulunmaktadır, ya da bunlar, kumaş biçiminde, değişim-değerleri olarak, birbirlerine görünmektedirler. Değişim-değeri olarak bütün metaların, [sayfa 69] maddileşmiş genel emek-zamanının değişik basit miktarları olarak birbirleriyle karşılaştıkları bilinmektedir; bu gerçek şimdi şöyle ifade edilmektedir: değişim-değerleri olarak bütün metalar, sadece *aynı* şeyin, kumaşın değişik miktarlarını temsil etmektedirler. Öte yandan, genel emek-zamanı, böylelikle özel bir şey olarak bütün öteki metaların yanında ve dışında bir meta olarak görünmektedir. Ama aynı zamanda metanın, değişim-değeri olarak meta ile karşılaştığı denklemde, örneğin 2 libre kahve = 1 metre kumaş, henüz gerçekleştirilmesi gereken bir eşdeğerliktir. Ancak kullanım-değeri olarak el değiştirmesiyledir ki, değişim süreci içinde gerçekleşmesi zorunlu olan el değiştirmeyledir ki, bir gereksinimin konusu olan meta, kahve olarak varlık tarzından, kumaş olarak varlık tarzına gerçekten geçebilmekte ve böylelikle genel eşdeğer biçimine bürünerek, bütün öteki metalar için, gerçekten değişim-değeri olabilmektedir. Ve buna karşılık, bütün metaların kullanım-değeri olarak devredilemeleriyle kumaş halini almalarından, kumaşın bütün öteki metaların biçim değiştirmiş şekli olması sonucu çıkar ki, ancak bütün öteki metaların kendi biçimini alması sonucunda bu meta (kumaş) doğrudan doğruya genel emek-zamanının maddileşmesi olur, yani evrensel değişimin, bireysel emeklerin silinmesinin ürünü olur. Eğer metalar, birbirlerine, değişim-değeri olarak görünmek için, bu biçimde bir çift var-

lık tarzına bürünüyorlarsa, ayrı tutulan meta, genel eşdeğer olarak çift kullanım-değeri edinmiş olur. Özel meta olarak özel kullanım-değeri dışında bu meta, genel bir kullanım değeri de edinir. Ona özgü olan kullanım değerinin kendisi de, kesin bir belirlemedir, yani bu kullanım-değeri, bu metanın değişim süreci içinde, öteki metaların üzerinde icra ettikleri evrensel etki yüzünden oynadığı özgül rolün sonucudur. Özel bir gereksinmenin konusu olan her metanın kullanım-değeri, değişik ellerde, değişik değer taşır; örneğin onu devredenin elimdeyken değeri başkadır, onu devralanın elinde değeri başkadır. [sayfa 70] Ayrı tutulan meta, genel eşdeğer olarak, şimdi değişim sürecinin kendisinin doğurduğu genel bir gereksinmenin konusudur ve herkes için aynı kullanım değerini taşır: kullanım-değerinin desteğidir, genel değişim aracıdır. Böylece bu metada, metanın özünde taşıdığı çelişki çözüme bağlanmış bulunmaktadır: özel kullanım-değeri olarak meta, hem genel eşdeğer hem de genel kullanım-değeridir. Demek ki, bütün öteki metalar, şimdi değişim-değerlerinin ifadesini, ayrı tutulan metanın kullanım-değeri ile önceden gerçekleştirilmesi gereken ideal bir denklem içinde daha başından bulabilirken, bu ayrı tutulan metada kullanım-değeri, gerçek olmakla birlikte, sürecin kendisinin içinde, yalnızca, ancak gerçek kullanım-değeri biçimine girdiğinde gerçekleşecek olan olumlu bir varlık tarzı olarak görünmektedir. Kökeninde, meta, genel olarak meta gibi, özel kullanım-değerinde maddileşen genci emek-zamanı gibi görünmektaydı. Değişim sürecinde, bütün metalar, ayrı tutulan meta ile, basit anlamda meta olarak, özel bir kullanım-değeri olan genel emek-zamanının varlık tarzı durumundaki o meta ile karşı karşıya gelirler. Bu bakımdan *özel* metalar olarak metalar, *genel* meta sayılan özel bir meta karşısında, çelişmeli tarzda bir davranış gösterirler.¹³ Böylece meta sahiplerinin, karşılıklı olarak emeklerini, genel toplumsal emekten saymaları, şöyle olur: onlar,

¹³ Aynı ifade Genovesi'de bulunmaktadır. [1. nüshada elyazısıyla not.]

metalarını, değişim-değeri olarak, metaların karşılıklı, ilişkisi olarak düşünmektedirler: değişim-değeri olarak metaların kendi aralarındaki karşılıklı ilişkileri, değişim sürecinde, değişim-değerinin uygun ifadesi sayılan özel bir meta ile genel ilişki gibi görünür; ve bu ilişki de ters doğrultuda, bu özel metanın öteki metalarla özgül ilişkisi gibi ve bunun sonucu olarak da, bir eşyanın, eğer söz uygun düşerse, doğası gereği toplumsal olan belirli niteliği gibi görünür. Bütün metaların değişim-değerlerinin uygun varlık tarzını özel meta, ya da tek bir özel meta biçiminde bütün metaların değişim-değerini [sayfa 71] bu biçimde temsil eden özel meta, paradır. Para metaların değişim sürecinin içinde ürettikleri değişim-değerinin bir billurlaşmasıdır. Demek ki, değişim süreci içinde metalar, bütün itibari belirlemelerden arınarak ve birbirleriyle doğrudan doğruya maddî biçimleriyle karşılaşarak *kullanım-değeri* halinde birbiriyle girift olurlarken, bu metaların birbirine *değişim-değerleri* olarak görünebilmeleri için yeni bir itibari belirlemeyi edinmeleri ve parayı yaratmaları gerekir. Para, bir simge değildir, nasıl ki bir kullanım-değerinin meta olarak varlığı bir simge değilse. Bir üretimin toplumsal ilişkisinin, bireylerin dışında mevcut olan bir nesne biçiminde ortaya çıkmasının ve bu bireylerin toplumsal hayatlarının üretimi süreci içinde aralarında kurdukları belirli ilişkilerin, bir nesnenin özgül nitelikleri gibi görünmesi olgusudur ki, bu tersine durum, hayalî olmayıp, gerçeğin ta kendisi olan bu aldanmadır ki, değişim-değerini yaratan emeğin bütün toplumsal biçimlerini nitelendirir. Bu, para, metadakinden yalnızca biraz daha göze çarpar şekilde ortaya çıkar.

Bütün metaların para olarak varlık tarzının billurlaşacağı bu özel metanın zorunlu fizik nitelikleri, değişim-değerinin niteliğinden doğrudan doğruya gelen, istek üzerine bölünebilme, kısımlarının homojen oluşu ve bu metaların her nüshasının aynı oluşudur. Genel emek-zamanının maddileşmesi olarak bu meta, homojen bir madde olmalı, ve aynı miktarları arasında ancak nicel bir fark bulunmalı-

dır. Bu metanın zorunlu olarak taşınması gereken öteki özellik şudur: kullanım-değeri dayanıklı olmalıdır, çünkü değişim süreci esnasında varlığını olduğu gibi sürdürebilmelidir. Değerli madenler, önemli ölçüde bu nitelikleri taşımaktadırlar. Para, bir düşüncenin ya da sözleşmenin ürünü olmadığına göre ve değişim süreci içinde doğal bir güdü ile meydana geldiğine göre, bu işe az veya çok elverişli çeşitli metalar, sırayla, para görevini yerine getirmişlerdir. Değişim sürecinin belirli bir aşamasında, örneğin birinin değişim aracı rolü oynaması, [sayfa 72] ötekinin de kullanım-değeri olarak elden ele geçmesi gibi, metalar arasında değişim-değeri ile kullanım-değerinin kutupsal tarzda dağıtılması zorunluluğu, metanı ya da birçok metaların kullanım-değerleri, genel bir nitelik taşıdığı ölçüde, ilkten bir raslantı olarak para rolünü yerine getirmeleri sonucunu vermektedir. Eğer bu metalar, acil bir gereksinme konusu değillerse, servetin madî bakımından en önemli öğeleri olmaları, onlara, öteki kullanım-değerlerinden daha genel bir nitelik sağlamaktadır.

Doğrudan doğruya değiş-tokuş, değişim sürecinin ilkel biçimi olarak, metaların para biçimine girmelerinden çok, kullanım-değerlerinin meta biçimine girmelerini temsil eder. Değişim-değeri, bağımsız bir biçime bürünmez, o, henüz, doğrudan doğruya kullanım-değerine bağlı bulunmaktadır. İki şey bunu gösterir. Üretimin kendisi, bütün yapısı içinde, değişim-değerine doğru değil, kullanım-değerine doğru yönelmiştir, ve kullanım-değerinin, kullanım-değeri olmaktan çıkarak, değişim-değeri, meta olması onun tüketim için talep edildiği ölçüyü aşmış olmasındandır. Öte yandan, kutupsal tarzda dağıtılmış olmakla birlikte, sahipleri tarafından değiş-tokuş edilecek olan metalar, her ikisi için, ama ona sahip olmayan için kullanım-değeri olması gerektiğine göre, bu kullanım-değerleri, ancak doğrudan doğruya kullanım-değerleri sınırları içinde metalaşırlar. Kökeninde, gerçekten metaların değişim süreci, ilkel toplumların bağrında değil,¹⁴ bu toplumların sona erdikleri

¹⁴ Aristoteles ilkel topluluk sayılan özel aile için de aynı şeyi söylü-

yerde, sınırlarında, öteki toplumlarla temasa geçtikleri tek tük noktalarda belirir. Değiş-tokuşun başladığı yer orasıdır. Değiş-tokuşun topluluğun içine atlayarak, o toplumun üzerinde dağıtıcı etkide bulunduğu yer orasıdır. Aynı ayrı topluluklar arasındaki değiş-tokuş da, [sayfa 73] köle gibi, hayvan gibi, madenler gibi, metalar haline gelen özel kullanım-değerleri, işte böylece, çok defa, toplulukların kendilerinin içinde, ilk para görevini yerine getirmişlerdir. Bir metanın değişim-değerinin, eşdeğerleri serisinin uzun olduğu ölçüde, ya da bu metanın değişim alanının *daha geniş* olması ölçüsünde, daha yüksek bir derecede değişim-değeri olarak belirildiğini gördük. Demek ki, değiş-tokuşun gittikçe yayılması, değişimlerin artması ve değişilen metaların çoğalması, metanın değişim-değeri niteliğini geliştirir, paranın yaratılmasını teşvik eder ve böylelikle, doğrudan doğruya değiş-tokuş üzerinde dağıtıcı bir etkide bulunur. Genellikle, iktisatçılar, parayı, yayılan değiş-tokuşun karşılaştığı dış güçlüklerden türetmeye kalkışır, ama bunlar, bu güçlüklerin, değişim-değerinin gelişmesinden ve bunun sonucu olarak da, genel emek olarak toplumsal emeğin gelişmesinden ileri geldiğini unutmaktadırlar. Örneğin değişim-değeri olarak istenilen biçimde bölünebilmesi gereken metalar, kullanım-değeri olarak istendiği gibi bölünemezler. Ya da A'nın metayı, B için kullanım-değeri olabilir de, B'nin metayı, A için kullanım-değeri olmayabilir. Ya da meta sahipleri, aralarında değişecekleri, bölünmesi mümkün olmayan, eşit olmayan değer oranlarında metalara gereksinme duyabilirler. Başka bir deyişle, basit değiş-tokuşu ele aldıklarını bahane etmekle birlikte, iktisatçılar, doğrudan doğruya kullanım-değerinin bir birimi olarak metanın varlık tarzı ile değişim-değerinin meydana getirdikleri çelişkinin bazı yönlerini açıkça görebilmektedirler. Öte yandan, metaların değişim sürecinin

yor. Ama ailenin ilkel biçimi bizzat kabile ailesidir. Ve özel aile, ancak kabilenin tarihsel tahlilinden çıkarılır. “Çünkü, ilkel topluluklarda [ama bu, ailenin kendisidir] besbelli ki, bunun [değişimin] hiç bir gereği yoktur.” (*De Republica*, [ibid, Opera, Bekkeri Oxonii yayını, 1837, vol. X. s. 14].)

uygun bir biçimi saydıkları, ve ancak, akıllıca bir davranışla paranın bir çare olarak düşünülüp çözüme bağlandığı bazı teknik güçlükler gösteren değiş-tokuşta ısrarla ve mantıkla direnmektedirler. İşte böylece, bu en yavan görüş, açısından hareket eden buluş sahibi bir İngiliz iktisatçısı, hem de haklı olarak, paranın, tıpkı bir gemi ya da buhar makinesi gibi tamamen maddî bir araç olduğunu, ve üretimin [sayfa 74] bir toplumsal ilişkisini temsil etmediğini ve bu yüzden de iktisadi bir kategori olarak sayılmaması gerektiğini iddia edebilmiştir. Demek ki, bu görüşe göre, parayı, teknolojiyle ortak hiç bir yanı olmayan ekonomi politikte incelemek yanlış bir tutumdur.¹⁵

Metalar dünyası, gelişmiş bir işbölümünü varsayar, ya da daha doğrusu metalar dünyası, özel metalar olarak birbirleriyle karşılaşan ve eşit miktarda çeşitli işler içeren kullanım-değerlerinin çeşitliliğinde doğrudan doğruya belirlir. *İşbölümü*, her cinsten özel üretici uğraşın toplamı olarak, kullanım-değeri yaratan emek olarak ele alınan maddi açıdan değerlendirilen toplumsal emeğin bütünüdür. Ama bu niteliğiyle işbölümü, ancak sonucunda, metaların kendilerine verdiği özel karakterinde, değişim süreci içinde, metalar bakımından mevcuttur.

Metaların değişimi, toplumsal nesnelerin değişiminin, yani özel bireylerin özel ürünlerinin değişiminin, aynı zamanda bu değişim sırasında bireylerin aralarında kurdukları belirli üretimin toplumsal ilişkilerinin yaratılmasıdır da. Metaların, kendi aralarında meta niteliğine bürünmeleri yolunda ilişkiler, genel eşdeğerin malik bulunduğu aynı belirlemeler biçiminde billurlaşırlar, ve değişim süreci, böylelikle, aynı zamanda, paranın meydana geliş süreci de olur.

¹⁵ “Para, gerçekte alım ve satımlara olanak sağlayan bir araçtan başka bir şey değildir” (ama siz alım ve satımdan neyi anlıyorsunuz lütfen?) “ve gemiler gibi, buhar makineleri gibi, servet üretimini ve dağıtımını kolaylaştırmak için yararlanılan herhangi bir aracın incelenmesi ekonomi politik biliminin ne ölçüde bir parçasını teşkil ederse, paranın incelenmesi de, o ölçüde bu birimin bir parçasıdır.” (Th. Hodgskin, *Popular Political Economy*, etc, London 1027. s. 178, 179.)

Değişik süreçlerin yer alması gibi beliren bu sürecin bütünü, *dolaşımdır*.

A. METAIN TAHLİLİ ÜZERİNE TARİHSEL DÜŞÜNCELER

Metanı kullanım değerinin, somut emeğe ya da belirli bir amaç için üretici eyleme indirgenmesi ve değişim-değerinin, [sayfa 75] emek-zamanına ya da eşit toplumsal emeğe indirgenmesi biçimlerinde, tahlil amaçlarıyla, emeğe indirgenmesi, İngiltere’de William Petty ile, Fransa’da da Boisguillebert¹⁶ ile başlayan ve İngiltere’de Ricardo ile ve Fransa’da da Sismondi ile sona eren klasik ekonomi politik tarafından bir-buçuk yüzyılı aşan bir süreden beri yapılmakta olan araştırmaların eleştirel sonucudur.

Petty, doğanın emeğin yaratıcı gücünü koşullandırdığı gerçeği üzerinde hayale kapılmadan, kullanım-değerini, emek olarak çözümler. O, gerçek emeği, doğrudan doğruya genel toplumsal yönüyle, *işbölümü* olarak kavrar.¹⁷

¹⁶ Petty’nin ve Boisguillebert’in yapıtlarının ve karakterlerinin karşılaştırmalı bir incelemesi. İngiltere ile Fransa arasında, 17. yüzyıl sonunda ve 18. yüzyıl başlangıcında mevcut olan toplumsal karşıtlığı aydınlatması bir yana, İngiliz ekonomi politikasıyla Fransız ekonomi politikası arasında mevcut olan ulusal çelişkinin nasıl doğduğunun da açıklanmasını sağlar. Aynı çelişki sonunda, Ricardo ile Sismondi arasında yinelenmektedir.

¹⁷ Petty, üretici güç olarak sayılan işbölümü fikrini de geliştirmiştir, ye bunu, Adam Smith’ten çok daha geniş bir planda başarmıştır. *An Essay concerning the Multiplication of Mankind, etc*, 3. baskı. 1686. s. 35-36. Bu yapıtında o, işbölümünün üretim için sağladığı avantajları gösteriyor, ve bunu, Adam Smith’in yaptığı gibi bir işçinin yapımı ile değil, bir cep saatinin yapımı örneğiyle açıklıyor; ve üstelik aynı zamanda büyük fabrikalar bakımından bir kenti ve koca bir ülkeyi inceliyor. 26 Kasım 1711 tarihli *Spectator* gazetesinin sözünü ettiği “*illustration of the admirable Sir William Petty*” [hayranlıklara layık Bay William Petty’nin açıklaması] budur. Bu bakımdan MacCulloch, *Spectator*’un, Petty’yi kendisinden kırk yaş daha küçük olan bir yazarla karıştırdığını sanmakla hata etmektedir. Bkz: MacCulloch, *The Literature of Political Economy, a classified catalogue*, London 1845, s. 105. Petty, yeni bir bilimin kurucusu olduğu bilincindedir. Kendi yönteminin “geleneksel yöntem olmadı-

ğını” söylüyor. Spekülasyon niteliğinde bir sürü kıyaslamaları, abartmaları ve iddiaları sıralayacağına, *in terms of numbers, weight, and measure* [rakamlara, ağırlıklara ve ölçülere dayanarak] konuşmayı uygun bulduğunu, ancak duyulara dayanan deneylerden çıkanları argümanlardan yararlandığını ve sadece *as have visible foundations in nature* [doğada gözle görülür temelleri bulunan] sonuçları gözönünde tuttuğunu söylüyor. O, *mutable minds, opinions, appetites and passions of particular men* [bireylerin sık sık değişen anlayışları, görüşleri, zevkleri ve tutkularına] bağlı olan nedenleri inceleme işini başkalarına bırakıyor. (*Political Arithmetic, etc*, London 1699, Önsöz.) Onun dâhice cesareti, örneğin, Brîlanda’nın ve Yûkari İskoçya’nın bütün nüfusunu ve menkul mallarını, Büyük Britanya’nın geri kalan kısmına nakletme önerisinde belli olmaktadır. Böylelikle emek zamanı tasarrufunda bulunulacaktır, emeğin üretken gücü artmış olacaktı ve “kral ve tebaası daha zengin ve daha güçlü olacaktı” (*Political Arithmetic*, Bölüm 4. [s. 225]. Onun bu cesareti şundan da bellidir ki, o *Siyasal Aritmetik* bölümünde, Hollanda’nın bir tüccar ulus olarak egemen rol oynamaya devam ettiği ve Fransa’nın da en güçlü tüccar devlet olacağı benzediği bir dönemde, İngiltere’nin dünya pazarını reddetmesinin kaçınılmaz olduğunu, “*That the King of England subjects have stock competent and convenient to drive the trade of the whole commercial world*” [İngiltere kralının tebalasının bütün dünya ticaretini yürütmeye yeter miktarda sermayeye sahip bulunduklarını] (*l.c.*, bölüm X, [s. 272]). “*That the impediments of Englands greatness are but contingent and removeable.*” [İngiltere’nin yüceliği önündeki engellerin eğreti olduğunu ve kolayca bertaraf, edilebileceklerini] (s. 2-17 vd.) tanıtıyor. Onun bütün yazılarında özgün bir mizah vardır. Örneğin tıpkı bugün İngiltere’nin Kıta iktisatçıları için örnek ülke olması gibi, İngiliz iktisatçıları için Hollanda’ya örnek ülke gözüyle baktıkları bir sırada, o, Hollanda’nın dünya pazarını fethetmesinde en küçük bir büyücülüğün bile rol oynamadığına, “*without such angelical wits and judgments as some attribute to the Hollanders*” [birçoklarının Hollandalılara atfettiği o harikulade zekâ rolü olmaksızın] (*l.c.*, s. 175, 176) bu dünya pazarının fethedildiğine işaret eder. O, ticaretin koşulu olarak vicdan özgürlüğünü savunuyor “çünkü yoksullar çalışkandır ve kendileri daha az dünya malına sahip bulundukları takdirde, yoksulların öz malı saydıkları tannısal şeyleri daha iyi kavrayabileceklerini düşünmelerine izin verildiği sürece, onlar, emeği ve çalışkanlığı tann görevi sayarlar”. Bu bakımdan ticaret “şu ya da bu dinin tekelinde olmamalıdır. Tersine, toplumun içindeki değişik dinlerden gelme unsurların elinde bulunmalıdır”, (*l.c.*, s. 133-1116.) Hırsızların yararına bir vergilendirmeyi savunuyor, çünkü halkın hırsızların yararına kendi kendini vergilendirmesi, hırsızların onu vergilendirmesinden daha iyidir. (*l.c.*, s. 199.) Buna karşılık, serveti, çalışkan insanların elinden alarak “yiyip içmek, türkü söylemek, kumar oynamak, rakset-

Maddî servetin kaynağının böyle anlaşılması, örneğin yurttaşı Hobbes'ta [sayfa 76] olduğu gibi, azçok kısır kalmamaktadır; onu, bu anlayış, *siyasal aritmetiğe*, ekonomi politığının (siyasal iktisadın) bağımsız bir bilim olarak bireyleştiği o ilk biçime götürür. Bununla birlikte, Petty değişim-değerini, metaların değişim sürecinde *görüldüğü* gibi, para olarak ve paranın kendisini de altın ve gümüş gibi mevcut olan meta olarak ele alır. Para sistemi anlayışlarının tutsağı durumuna düşen Petty, altının ve gümüşün elde edilmesi için harcanan somut emeğin özel cinsinin, değişim-değeri yaratan bir emek olduğunu söyler. O, gerçekten, burjuva emeğinin doğrudan doğruya kullanım-değeri üretmesi gerekmediğini, meta üretmesi, değişim sürecinde elden ele devredilmesiyle, altın ve gümüş [sayfa 77] biçiminde, yani para biçiminde, yani değişim-değeri biçiminde, yani maddileşmiş genel emek biçiminde belirebilen bir kullanım-değeri üretmesi gerektiğini düşünür. Bununla birlikte, Petty'nin örneği, emeği maddî servetin kaynağı olarak tanımanın, emeğin

mek, ve *metafizik* üzerine tartışmalarla vakit geçirmekten başka bir işleri olmayan" kimselere verilmesini sağlayan vergilere karşı çıkmaktadır. Petty'nin yapıtlarına kitaplıklarda pek seyrek raslanmaktadır ve bunları ancak yer yer eski ve kötü baskılar halinde bulmak mümkündür, bu, şaşılacak bir şeydir; çünkü, William Petty, İngiliz ekonomi politığının bahası olmakla kalmaz, ama aynı zamanda, Lansdowne markisi *lakabını* taşıyan İngiliz liberallerinin (*Wings*) akıl hocası olan Henry Petty'nin de atalarındandır. Besbelli ki, Lansdowne ailesinin, başına, kendi aile biyografisini koymadan, Petty'nin bütün yapıtlarını tam olarak yayınlaması pek mümkün değildir ve tıpkı büyük *Wing* ailelerinin çoğunluğu için olduğu gibi bu ailenin kökeni için de söylenecek şey, "*the less said of them the better*" [ne kadar az sözü edilirse o kadar iyi]dir. Bu ordu cerrahı, İrlanda'da Cromwell'in kumandası altında talana katılmaya ne kadar eğilim gösterdiyse, bu talanın ürünleri ve II. Charles'in önündeki dalkavuklukları sayesinde vazgeçilmez baronluk unvanını alma yolunda da eğilim gösteren bu atılgan fikirli, ama özünde havaî adam portresi, kamuoyu önünde teşhir edilmek için pek elverişli olmayan bir ata portresidir. Üstelik sağken yayınladığı yazıların çoğunda Petty, İngiltere'nin gelişmesinin en yüksek noktasına Charles II zamanında vardığını tanıtlamaya çalışmaktadır, ki bu da, "şanlı devrim"in geleneksel istismarcılarının görüşüne aykırı düşen bir tutumdur.

değişim-değerinin kaynağını teşkil ettiği belirli toplumsal biçimi tanımamaya hiç de engel olmadığını bize açıkça gösterir. Öte yandan *Boisguillebert*, bilinçli olmasa bile, hiç değilse eylemde, “doğru değeri”, bireylerin emek-zamanının sanayiin özel kolları arasında bölündüğü tam oranla belirlediği zaman, ve serbest rekabeti bu tam oranı kuran toplumsal süreç olarak gösterdiği zaman, metanı değişim-değerini, emek-zamanı olarak çözümler. Ama o, Petty’nin tam tersine, paraya bağınazlıkla saldırır; ona göre, paranın işe karışması, doğal dengeyi ya da metaların değişimindeki uyumu bozacaktır ve hayalî Molok,* bütün doğal servetin kendisine kurban edilmesini isteyecektir. Paraya karşı bu polemik, bir yandan belirli tarihsel nedenlere bağlı bulunurken, *Boisguillebert*,¹⁸ Louis XIV’ün sarayında, onun müstelzimleri ve soyluları arasında hüküm süren kör [sayfa 78] ve yıkıcı altın tutkusuna karşı savaşıırken, Petty, altın tutkusunu, bir halkı sınaî gelişmeye ve dünya pazarnın fethine doğru iten güçlü bir yay olarak görmekte ve onu övmektedir, bu polemikte, aynı zamanda, tipik olarak İngiliz ekonomi politiği ile tipik olarak Fransız ekonomi politiği arasında,¹⁹ sık sık sürekli bir çelişki olarak belirecek olan daha derin ilke çatışmasını da görebiliriz. Gerçekten *Boisguillebert*, ancak, servetin madî içeriğini, kullanım-değerini, ondan yararlanmayı,²⁰ gözö-

* *Molok*: Ammonitlerin boğa yüzlü, insan biçiminde tanrısı. Çocuklar ateşte yakılarak kendisine kurban edilirdi, -ç.

¹⁸ Çağının “malî düzenbazlıklar”na karşı *Boisguillebert* şöyle diyor: “Maliye bilimi, tanrının ve ticaretin köklü çıkarlarının bilgisinden başka bir şey değildir.” (*Le Détail de la France* [1697]. Eugène, Daire yayını, *Économistes financiers du XVIII siècle*, Paris 1843, vol. I, s. 241.)

¹⁹ Fransız ekonomi politiği, Latin kültürünü temsil etmez, çünkü İtalyanların Napoli ve Milano okulları, İngiliz ile Fransız ekonomi politiği arasındaki çelişkiyi aralarında sürdürmüşlerdir, daha önceki dönemde İspanyollar ise basit merkantilistlerden başka bir şey değillerdir ya da Uztariz gibi, değişikliğe uğratılmış bir merkantilizmin yandaşıdır, ya da, Jovellanos gibi, (bkz: *Obras*, Barselona 1839-1840) Adam Smith ile birlikte “âdil ortalama”dan yanadırlar.

²⁰ “Gerçek zenginlik ... sadece yaşamak için gereksinimlerden değil, gerekli olmayanlardan da ve duyulara zevk veren her şeyden tam

nünde bulundurmaktadır,* ve o, emeğin burjuva biçimini, metalar olarak kullanım-değerlerinin üretimini ve metaların değişim sürecini bireysel emeğin amacına ulaştığı doğal toplumsal biçim olarak değerlendirir. Bu yüzden de, paradada olduğu gibi, burjuva servetin özgül niteliğiyle karşılaştığında, zararlı yabancı etkenlerin işe karıştırdığını sanır ve bir yandan başka biçimde burjuva emeğini göklere çıkarırken, öte yandan bu emeğin belirli bir biçimine karşı öfke duyar.²¹ Boisguillebert, bir yandan metaların değişim-değerinde maddileşmiş olan ve zamanla ölçülen emek ile bireylerin doğrudan doğruya doğal eylemini birbirine karıştırırken, öte yandan emek-zamanını, metaların değerinin ölçüsü olarak kabul etmenin mümkün olduğu tanıtını bize sunar. [sayfa 79]

Değişim-değerini, bilinçli olarak ve hemen hemen bayağılığa kadar varan bir açıklıkla emek-zamanına indirgeyen ilk tahlil, burjuva üretim ilişkilerinin etkenleriyle birlikte ithal edilip, hızla geliştikleri, tarihsel gelenek yoksunluğunu bir humus toprağı bolluğunun telâfi ettiği bir toprak üzerinde, yeni dünyanın bir adamında bulmaktayız. Bu adam, 1719'da yazılmış ve 1721'de baskıya gönderilmiş olan gençlik yapıtında modern ekonomi politiğin temel yasasını formüle etmiş olan *Benjamin Franklin*'dir.²² O değerli madenlerden gayrı bir başka değer ölçüsü araştırılması gereğine işaret etti. Ona göre bu ölçü, emektir,

“Emekle, herhangi bir başka şeyin olduğu gibi, paranın değeri de ölçülebilir. Diyelim ki, örneğin, bir adam top-

yararlanmadır.” [Boisguillebert: *Dissertation sur la nature de la richesse, etc, l.c.*, s. 403.] Ama Petty'nin havai, talancı ve karakersiz bir serüvenci olmasına karşın, Boisguillebert, her ne kadar XIV. Louis'nin maiyetinde idiye de, ezilen sınıfları zekâ ile olduğu kadar cesaretle de savunuyordu.

²¹ Prudoncu biçimiyle Fransız sosyalizmi, aynı geleneksel ulusal hastalığa tutulmuştur.

²² B. Franklin. *The Works of etc.* I, Sparks yayını, vol. II. Boston 1836; “A Modest Inquiry, into the Nature and Necessity of a Paper Currency.”

* Birinci baskıda: *sieht* (gözönünde bulundurmak) yerine, *sucht* (“araştırmak”); II. nüshada elle düzeltilmiştir. -Ed.

raktan gümüş çıkarıp rafine ederken, bir başkası buğday üretmekle uğraşmaktadır. Yıl, ya da herhangi bir başka belirli zaman süresi sonunda buğday olarak toplam ürünle gümüş olarak toplam ürün, birbirinin doğal fiyatını teşkil etmektedir ve birincisi 20 kile ise, ikincisi 20 onstur; bu durumda, bir kile buğdayın üretimi için kullanılan emek, bir ons gümüş değerindedir. Ama eğer daha yakında bulunan, daha kolayca ulaşılan, daha yüksek randımanlı madenlerin keşfi sonucunda, insan bundan böyle 40 ons gümüşü, daha önce 20 ons gümüşü ürettiği kadar emekle topraktan çıkarıp rafine edebiliyorsa, ve eğer 20 kile buğdayı üretmek için gerekli emek aynı olarak kalıyorsa, o zaman 20 ons gümüş, bir kile buğdayı üretirken kullanılan aynı miktarda emeğin değerinin üstünde bir değer taşımayacak ve daha önceden bir ons gümüş değerinde olan buğday kilesi, *caeteris paribus** bu ülkenin sakinlerinin satın alabilecekleri *emek miktarıyla* ölçülmelidir.”²³ [sayfa 80]

Ekonomi politik bakımından, emek-zamanı, Franklin’de, ilkönce değer ölçüsü olarak sınır yönüyle görünmektedir. Gerçek ürünlerin değişim-değerleri biçimine bürünmesi, kendiliğinden olan bir şeydir ve, sözkonusu olan, ancak bunların değer büyüklükleri için bir ölçü bulmaktan başka bir şey değildir,

“Ticaret, *diyor o*, genel olarak, emeğin emekle değişiminden başka bir şey olmadığına göre, herhangi bir şeyin değeri tam ve doğru olarak emekle ölçülecektir.”²⁴

Burada emek sözcüğünün yerine, gerçek emeği koyarsak, bir biçimde emek ile öteki biçimde emeğin birbirine karıştırıldığını hemen görürüz. Örneğin ticaret, ayak-kabıcının emeğinin, madencinin emeğinin, iplik imalcisinin emeğinin, ressamın emeğinin, vb., bir değişiminden

²³ *L.c.*, s. 265. “Thus the riches of a country are to be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase.”

²⁴ “Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of all things is, as I have said before, most justly measured by labour.” (*L.c.*, s. 267.)

* Öteki koşullar aynı kalmak üzere. -ç.

meydana geldiğine göre, çizmelerin değeri, en doğru ve tam olarak, ressamın emeğiyle mi değerlendirilecektir? Franklin, tersine, çizmelerin, maden ürünlerinin, ipliklerin, tabloların vb. değerinin soyut emekle, özel niteliği bulunmayan emekle ve bu yüzden de ancak miktar olarak ölçülebilen emekle belirlendiğini düşünmekteydi.²⁵ Ama o, değişim-değerinin içerdiği emeği, soyut genel emek, bireysel emeklerin evrensel elden ele geçişinden doğan toplumsal emek haline getirecek kadar fikrini geliştirmede için, bu elden ele geçen emeğin doğrudan doğruya varlık biçiminin para olduğunu görememektedir. Bu yüzden de, onun bakımından, parayla değişim-değeri yaratan emek arasında bir iç bağ yoktur, ve para, tersine, teknik kolaylık için değişime dışardan ithal edilmiş bir araçtır.²⁶ Franklin'in değişim-değeri tahlili, bilimin genel seyrinde, doğrudan doğruya bir etkiye bulunmadı, çünkü o, belirli [sayfa 81] pratik sorunlar dolayısıyla ekonomi politüğün özel noktalarını incelemekle yetinmektedir.

Gerçek yararlı emekle değişim-değeri yaratıcısı emek arasındaki çelişki, 18. yüzyıl boyunca, Avrupa'da şu soruna bürünerek dikkati çekti: burjuva servetinin kaynağını hangi özel cinsten gerçek emek teşkil etmektedir? Sorunun bu biçimde konulması, özünde kullanım-değerlerinde gerçekleşen ya da ürünler sağlayan herhangi bir emeğin doğrudan doğruya servet yaratamadığı anlamını taşımaktaydı. Bununla birlikte, fizyokratlar için olduğu gibi onlara karşı çıkanlar için de önemli sorun, hangi emeğin *değeri* yarattığı değil, hangi emeğin *artı-değeri* yarattığı idi. Tarihsel seyri ancak bin dolambaçlı yol katedildikten ve bin engel aşıldıktan sonra gerçek başlangıç noktasına varan bütün bilimlerde olduğu gibi, onlar, böylelikle, sorunu ilkel biçimde çömeden, çapraşık biçiminde ele almaktadırlar, öteki mimar-

²⁵ *I.c.*, "Remarks and Facts relative to the American Paper Money", 1764.

²⁶ Bkz: "Papers on American Politics": "Remarks and Facts relative to the American Paper Money", 1764. (*I.c.*)

lardan farklı olarak, bilim adamları, yalnızca havada şatolar kurmakla yetinmezler, yapının birinci temel taşıını koymadan içinde oturulabilen birkaç kat çıkabilirler. Fizyokratlar üzerinde daha fazla durmadan, ve metain doğru tahliline azçok doğru sezileriyle değip geçmiş olan birtakım İtalyan iktisatçıların da sözünü etmeden,²⁷ burjuva ekonomisi sistemini bir bütün olarak ilk incelemiş olan İngilize, Sir James Steuart²⁸ hemen gelelim. Ekonomi politiğin soyut kategorileri, onda henüz maddî içeriklerinden ayrılma yolunda olduğundan bu kategoriler, kaygan ve istikrarsız bir görünüştedir; değişim-değeri de böyledir. Bir yerde, o, *gerçek değeri*, emek-zamanı [sayfa 82] ile belirler (*what a workman can perform in a day**), ama bunun yanında, ücret olsun, hammadde olsun, tam bir kanşıklık içindedir.²⁹ Başka bir yerde, daha göze çarpar biçimde, onu, metain maddî içeriği konusunda çıkmazda görmekteyiz. Bir metadaki doğal malzemeye, örneğin gümüş içeren bir kumaşta, gümüşe metain *aslî değeri* (*intrinsic worth*) demek, öte yandan bu metain içerdği emek-zamanını, onun *kullanım-değeri* [*useful value*] olarak adlandırmaktadır.

“Birincisi, *diyor* o, kendi özünde somut bir şeydir, ... kullanım-değeri, tersine, onu üretmek için malolduğu emeğe göre değerlendirilmelidir. Maddenin biçim değiştirmesinde kullanılan emek, bir insanın zamanının bir parçasını temsil eder, vb...”³⁰

²⁷ Örneğin bakınız, Galiani, *Della Moneta*, vol. III. *Scrittori calssic italianii di Economia Politica*’da (Custodi yayını), *Parte Moderna*, Milano 1803. “Emek” (*fatica*), diyor o, “nesneye değer uzandıran biricik şeydir”, s. 74. Güneyllerin emeği, *fatica* sözcüğü ile ifade etmeleri onlara özgü bir karakteristiktir.

²⁸ Steuart’ın yapıtı: *An Inquiry into the Principles of Political Economy, being an essay on the science of domestic policy in free nations*, ilkönce 1767’de. Adam Smith’in *Wealth of Nations*’ından iki yıl önce iki cilt halinde Londra’da yayınlandı. Ben, burada, 1770 Dublin yayınından aktarmaktayım,

²⁹ Steuart, *l.c.*, t. I, s. 181-163.

* Bir emekçinin bir günde yapabileceği. -ç.

³⁰ Steuart, *l.c.* t. I, s. 361-362: “represents a portion of a man’s ti-

Steuart'ı kendisinden önce ve sonra gelenlerden ayırdeden şey, değişim-değerinde beliren özgül olarak toplumsal emekle, amacı kullanım-değerleri üretimi olan somut emek arasında yaptığı kesin ayrımıdır. “Elden ele devredilmesiyle [*alienation*] bir genel eşdeğer [*universal equivalent*] yaratan emeği, ben, *sanayi* diye adlandırıyorum” diyor o. Steuart, sanayi olarak emeği, yalnızca somut emekten değil, emeğin öteki toplumsal biçimlerinden de ayırdetmektedir. Onun için bu, emeğin ilk ve orta çağlardaki biçimlerinin karşıtı olan burjuva emek biçimidir. Onu özellikle ilgilendiren şey, burjuva emekle, İskoçya’da olduğu gibi, Avrupa kıtasına yaptığı uzun yolculuklar sırasında çöküş döneminde incelediği feodal emek arasındaki çelişkidir. Steuart, burjuva-öncesi dönemlerde de ürünün meta biçimine ve metanın da para biçimine büründüğünü pek iyi bilmekteydi, ama o, ayrıntılara da girerek, servetin ilkel temel biçimi olarak metanın, ve mülk edinmenin egemen biçimi olarak değişimin, ancak [sayfa 83] burjuva üretim dönemine ait şeyler olduğunu ve, bunun sonucu olarak da, değişim-değeri yaratıcısı emeğin niteliğinin özellikle burjuva olduğunu tanıtlar.³¹

Somut emeğin özel biçimlerinin, tarımın, imalâtın, denizciliğin, ticaretin, vb., servetin gerçek kaynakları olduklarının defalarca ilân edilmesinden sonra, *Adam Smith*, genel olarak emeğin, *işbölümü* bakımından genel toplumsal yönüyle emeğin, maddî servetin ya da kullanım-değerlerinin biricik kaynağı olduğunu ileri sürdü. Doğal öğeyi bura-

me”.

³¹ O, bundan başka, toprağın sahibinin yararına olarak, doğrudan doğruya kullanım-değerlerinin yaratılmasına yöneltilmiş olan ataerkil tarım biçimini bir “kötüye kullanma” saymaktadır; kuşkusuz, İsparta’da ya da Roma’da değil, hatta Atina’da da değil, ama hiç değilse 18. yüzyılın sanayileşmiş ülkelerinde böyle saymaktadır. Böyle kötüye kullanılan tarım, bir sanayi sayılamaz, bu, “yalnızca bir geçim aracıdır”. Nasıl ki, burjuva tarımı, köyleri, beslenecek fazla nüfustan kurtaracaksa, burjuva imalâtı da, fabrikaları, gereksiz kol emeğinden kurtaracaktır.

* Kaybolmuş cennet. -ç.

da tamamen gözden kaçırmasına karşın, bu öge, onun salt toplumsal servet alanında, değişim-değeri alanında peşini bırakmamaktadır. Her ne kadar Adam [Smith], metanın değerini içerdiği emek-zamanı ile belirliyorsa da, o, ardından, değer bu belirlenmesinin taşıdığı gerçeği, Adam-öncesi zamanlara havale etmektedir. Başka bir deyişle, basit meta bakımından kendisine doğru gibi gelen şey, metanın yerini sermaye gibi, ücretli emek gibi, toprak rantı gibi vb. daha yüksek ve daha karmaşık biçimler alınca, ona anlaşılabilir gelmektedir. Metaların değerinin, içerdikleri emek-zamanı ile ölçüldüğünü söylerken o, insanların, kapitalistler, ücretliler, toprak sahipleri, çiftçiler, tefeciler vb. olarak değil, yalnızca basit meta üreticileri ve basit meta değişimcileri olarak karşılaştıkları burjuvazinin o *paradise lost*'una* ait bir şey olduğunu ifade ediyordu. O, durmadan, metaların değerinin taşıdıkları emek-zamanı ile belirlenmesini, metaların değerinin emeğin değeri olarak belirlenmesiyle karıştırmaktadır; ayrıntılara girerek toplumsal sürecin eşit olmayan emekler [sayfa 84] arasında zorla kurduğu nesnel denkleme, bireysel emeklerin³² öznel haklar eşitliği olduğunu sanarak* her yerde tereddüde düşmektedir. Gerçek emekten değişim-değeri yaratıcı emeğe, yani temel burjuva biçimiyle burjuva emeğe geçişe gelince, onu, *işbölümü* ile gerçekleştirmeye uğraşmaktadır. Oysa özel değişimin işbölümünü

³² Örneğin Adam Smith şöyle diyor: “Eşit emek miktarları, çalışan kimse için, her zaman ve her yerde, zorunlu olarak, eşit bir değer taşımaktadır. Normal bir sağlık, kuvvet ve eylem durumunda, ve sahip bulunabileceği ortalama ustalık derecesiyle, emekçiye her zaman dinlenmesinden, özgürlüğünden ve mutluluğundan aynı miktarı vermek gerekir. Emeğinin karşılığı olarak aldığı meta miktarı ne olursa olsun, onun ödediği fiyat her zaman aynıdır. Hiç kuşku yok ki bu fiyat, bu metalden bazan daha çok, bazan da daha az miktarlar alabilmesine olanak sağlar, ama bu, metaların değerinin değişmesinden ötürüdür, bunların satın alınmasına olanak sağlayan emeğin, değerinin değişmesinden ötürü değil. Demek ki, metaların gerçek fiyatını emek teşkil eder., vb..” (*Wealth of Nations*, I. kitap, bölüm V. Wakefield yayını, London 1835-1839, vol. I. s. 104.)

* Birinci baskıda: *mit der subjektiven* (öznel haklar eşitliğiyle birbirine karıştırıyor), I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

gerektirdiği ne kadar doğruysa, işbölümünün özel değişimi gerektirdiği o ölçüde doğru değildir. Örneğin Perulularda, özel değişim, metalar biçiminde ürünlerin değişimi olmadı-ğı halde, aşırı bir işbölümü vardı.

Adam Smith'in tersine *David Ricardo*, metanın değeri- nin emek-zamanı ile belirlenmesi ilkesine açıklık getir- miştir ve Ricardo, bu yasanın onunla en çok çelişki halinde görünen burjuva üretim ilişkilerine de hükmettiğine işaret eder. Ricardo'nun araştırmaları, ancak, *değerin* hacmi sınırları içinde kalmaktadır, değer kendisine gelince, o, hiç de- ğilse bu yasanın gerçekleşebilmesi için, belirli tarihsel ko- şulların gerektiğini sezmektedir. Nitekim o, değer hacminin emek-zamanı ile belirlenmesi ilkesinin, ancak, "sanayi ta- rafından istek üzerine çoğaltılması mümkün olan ve üreti- mi sınırsız bir rekabete tâbi bulunan"³³ metalar için yürür- lükte olduğunu söyler. Bu yalnızca, gerçekte değer yasası- nın tam gelişmesi için, büyük sınaî üretimi ve serbest reka- bet toplumu, [sayfa 85] yani modern burjuva toplumu gerektir- diği anlamına gelebilir. Zaten Ricardo, emeğin burjuva biçi- mini, toplumsal emeğin sonsuzluğa kadar varan doğal bi- çimi saymaktadır. Meta sahibi saydığı ilkel balıkçı ile avcı- ya, o, değişim-değerlerinde maddileşmiş emek-zamanı-yla orantılı olarak, balıkla av hayvanını değiş-tokuş ettirir. O, bu vesileyle 1817 yılında, Londra Borsasının yıllıklar tablo- suyla ilkel balıkçı ve avcının iş araçlarının değerlendirilme- si arasında bağlantı kurmak gibi bir zaman tutarsızlığı içi- ne düşmektedir. Öyle anlaşıyor ki, "Bay Owen'ın paralel- kenarları", burjuva toplumu biçimi dışında, Ricardo'nun ta- nımış olduğu biricik toplum biçimidir. Bu dar burjuva ufuk- lar içine hapsedilmiş olmakla birlikte, Ricardo, derinlikle- rinde yüzeyde görünenden tamamen değişik yönleri olan burjuva toplumu inceden inceye öyle bir teorik titizlikle tah- lil etmiştir ki, Lord Brougham onun hakkında şöyle diyebil- miştir: *Mr. Ricardo seemed as if had dropped from an ot-*

³³ David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, 3. baskı, Londra 1721. s. 3.

*her planet.** Ricardo'yla doğrudan doğruya giriştiği bir polemikte Sismondi, bir yandan değişim-değeri yaratıcısı emeğin özgür olarak toplumsal niteliği üzerinde direnirken,³⁴ öte yandan değer hacmini *gerekli* emek-zamanına indirgemeyi, “bütün toplumun gereksinmesiyle bu gereksinmeyi doyurmak için yeterli emek miktarı arasındaki ilişkiye”³⁵ indirgemeyi “iktisadi ilerlememize özgü bir şey” olarak işaret etmekteydi. Sismondi, Boisguillebert'in değişim-değeri yaratıcısı emeğin para tarafından amacından saptırıldığı yolundaki görüşünden kendisini kurtarmıştır, ama Boisguillebert'in parayı suçlaması gibi, o da, büyük sanayi sermayesini suçlamaktadır. Eğer Ricardo'yla ekonomi politik, cüretle sonuçlar çıkarıyor ve böylelikle sonuca varıyorsa, bu sonuç ekonomi politığın [sayfa 86] kendisinden kuşkuya düşüğünü gördüğümüz Sismondi ile tamamlanmış bulunmaktadır.

Klasik ekonomi politığe son biçimini verirken, değer emek-zamanı tarafından belirlenmesi yasasını en açık biçimde koyan ve geliştiren Ricardo olduğuna göre, iktisatçıların giriştikleri polemikğin onun üzerinde yoğunlaşması doğal bir şeydir. Bu polemikği, çoğunlukla büründüğü akılsızca biçimden ayırırsak,³⁶ aşağıdaki noktalar içinde özetleyebiliriz:

Birincisi. – Emeğin kendisinin bir değişim-değeri vardır, ve değişik emeklerin değişim-değerleri değişiktir. Bir değişim-değerini, değişim-değerinin ölçüsü yapmak, bir kısır döngüye girmek olur, çünkü ölçmeye yarayan değişim-

³⁴ Sismondi, *Etudes sur l'économie politique*, tom. II, Bruxelles 1837. “Ticaret her şeyi kullanım-değeri ile değişebilir değer arasındaki ilişkiye indirgemştir.” s. 161.

³⁵ Sismondi. *l.c.*, s. 163-166 vd..

³⁶ Hiç şüphe yok ki, bu polemik, J.-B. Say'ın, Constancio tarafından yapılan Ricardo çevirisine koyduğu notlarda en zavallı duruma ve yeni yayınlanmış olan Bay Macleod'un *Theory of Exchange*'inde de en iddialı ukalâliğe ulaşmaktadır.

* Bay Ricardo sanki başka bir gezegenden dünyamıza düşmüş gibiydi. -ç.

değerinin kendisi de bir ölçüye muhtaçtır. Bu itiraz şu sorunda çözülür: değişim-değerinin kendiliğinden mevcut ölçüsü olarak emek-zamanı veri olduğuna göre, emekçinin ücretini bu temel üzerinde geliştirmek. Bunun karşılığını, ücretli emek teorisi verir.

İkincisi. – Eğer bir ürünün değişim-değeri, içerdiği emek-zamanına eşitse, bir iş(emek)gününün değişim-değeri, bir işgününün ürününe eşittir, ya da, ücretin emeğin ürününe eşit olması gerekir.³⁷ Oysa gerçekte olan, bunun tersidir. Demek ki, bu itiraz da şu sorun içinde çözümlemesini bulmaktadır: [sayfa 87] nasıl oluyor da, yalnızca emek-zamanı ile belirlenen değişim-değeri temeli üzerinde üretim, emeğin değişim-değerinin, emeğin ürününün değişim-değerinden daha az olması sonucunu vermektedir? Bu sorunu, sermayeyi incelerken çözüme bağlayacağız.

Üçüncüsü. – Metallerin pazar fiyatı, arzda ve talepte değişikliklere göre bu metallerin değişim-değerlerinin altına düşerler ya da üstüne çıkarlar. *Bunun sonucu olarak*, metallerin değişim-değerlerini belirleyen, içerdikleri emek-zamanı değil, arz ve taleple olan ilişkidir. Pratikte bu tuhaf sonuç, yalnızca şu sorunu ileri sürmekle kalır: değişim-değeri temeli üzerinde bu değerden farklı olan bir pazar fiyatı nasıl teşekkül edebilmektedir, ya da daha doğrusu nasıl oluyor

³⁷ Ricardo'ya karşı burjuva iktisatçıların ileri sürmüş oldukları bu itiraz, sonraları sosyalistler tarafından benimsendi. Formülün teorik bakımdan doğruluğu kabul edilince, teori ile çeliştiği için pratik kınandı ve burjuva toplumundan, kendi teorik ilkesinden çıktığı varsayılan sonuçlara pratikte boyun-eğmesi istendi. Hiç değilse, İngiliz sosyalistleri, Ricardo'nun değişim-değeri formülünü, ekonomi politığe karşı bu biçimde yönelmişlerdir. Yalnızca eski toplumun temel ilkesi içinde yeni bir toplumun ilkesini kutlamak değil, ama aynı zamanda, İngiliz klasik ekonomi politığının sonucunu Ricardo'nun bağlamış olduğu formülün ihtarıcısı olarak kendisini ilân etmek Bay Proudhon'a düşüyordu. Bay Proudhon, Ricardo formülünün ütöhist yorumunu Manş Denizi'nin ötesinde "keşfettiği" zaman, bunun, İngiltere'de artık unutulmuş olduğu kanıtlanmıştır. (Bkz: *Misère de la philosophie*, vb. adlı yapıtı, Paris 1847, "Oluşturulmuş Değer ya da Sentetik Değer" üzerine bölüm [s. 18 ve devamı].)

da değişim-değeri yasası ancak kendi karşıtında gerçekleşebiliyor? Bu sorun, çözümünü-rekabet teorisinde bulmaktadır.

Dördüncüsü. — Son çelişki ve, çoğunlukla olduğu gibi garip örnekler biçimiyle sunulmadığı zaman, görünürde kesin olan son çelişki şudur: eğer değişim-değeri, bir meta-ın içerdigi emek-zamanından başka bir şey değilse, emek içermeyen metalar nasıl olur da bir değişim-değeri olabilir, ya da bir başka deyişle, doğanın basit güçlerinin değişim-değeri, nereden gelmektedir? Bu sorun, çözümünü, toprak rantı teorisinde bulmaktadır. [sayfa 88]

İKİNCİ BÖLÜM PARA YA DA BASİT DOLAŞIM

1844 ve 1845'te, Sir Robert Peel'in "Bank-Acts"* ile ilgili parlamento tartışmaları sırasında, Gladstone, aşkın kendisinin bile, paranın özü üzerinde fikri geviş getirmeler kadar insanların kafalarını karmakarışık hale getirmediğini belirtiyordu. Gladstone, İngilizce konuşuyordu. Petty'nin kuşkularına karşı, para spekülasyonlarında "olağanüstü" bir "zekâ" göstermiş olan Hollandalılar, buna karşılık, zekâlarının para üzerine spekülâtif tartışmalarla körlenmesine asla izin vermemişlerdir.

Paranın tahlilindeki başlıca güçlük, paranın kökeninin metanın kendisinde olduğu anlaşılır anlaşılmaz çözümlenmiş [sayfa 89] olur. Bu kabul edilince, artık söz konusu olan, paraya özgü belirli biçimlerin açıkça kavranmasıdır. Bütün

* Banka Yasaları. -ç.

burjuva ilişkilerin altın ya da gümüş biçiminde görünmeleri, para ilişkileri gibi görünmeleri ve bu yüzden para şeklinin kendi özüne yabancı olan sonsuz derecede çeşitli bir içerik taşır görünmesi yüzünden, sorun azçok çapraşık bir durum almaktadır.

Aşağıdaki incelemede, yalnızca, doğrudan doğruya meta değişiminden doğan para biçimlerinin sözkonusu edildiği ve üretim sürecinin daha yüksek bir aşamasına ait olan örneğin kredi parasının sözkonusu olmadığını, akılda tutmak gerekir. Basitleştirmek amacıyla, altının her yerde para-meta olduğu varsayımından hareket edilecektir.

I. DEĞERLERİN ÖLÇÜSÜ

Dolaşımın ilk süreci, deyim yerindeyse, gerçek dolaşımı hazırlayan teorik bir süreçtir. Kullanım-değeri olarak mevcut olan metalar, ilkönce değişim-değerleri olarak maddileşmiş *genel* emeğin belirli miktarları olarak birbirlerine ideal tarzda *göründükleri* biçimde yaratılırlar. Görüldüğü gibi, bu sürecin birinci zorunlu hareketi, metaların, özgül bir metal, diyelim ki altını, genel emek-zamanının doğrudan doğruya maddileşmesi olarak ya da genel eşdeğer olarak saf-dışı tutmalarıdır. Bir an için, metaların, hangi biçimde altını para haline getirdiklerine dönelim:

1 ton demir	= 2	ons altın;
1 <i>quarter</i> buğday	= 1	ons altın;
1 kental kahve	= ¼	ons altın;
1 kental potas	= ½	ons altın;
1 ton Brezilya tahtası	= 1½	ons altın;
y meta	= x	ons altın)

Bu denklemler serisinde, altın, buğday, kahve, potas, vb., birbirlerine, bunların ayrı ayrı kullanım-değerlerinde temsil olunan gerçek emeklerin her türlü özelliklerinin tamamen [sayfa 90] silindiği, tek biçim emeğin, altın olarak

maddileşen emeğin maddileşmesi olarak görünmektedirler. Değer olarak bu metalar, birbirinin aynıdır; bunlar, *aynı* emeğin maddileşmesidirler, ya da hiç olmazsa emeğin *aynı* maddileşmesidirler, altındırlar. Aynı emeğin tek şekilde maddileşmesi olarak, aralarında *yalnız bir* fark, nicel bir fark vardır, ya da hiç olmazsa bunlar, aynı ayrı değer hacimleri olarak görünmektedirler, çünkü bunların kullanım-değerleri *eşit olmayan* bir emek-zamanı içermektedir. Tecrit edilmiş metalar olarak bunlar, aynı zamanda, birbirleriyle genel emek-zamanının maddileşmesi olarak ilişki içindedirler, çünkü kendisinin genel emek-zamanıyla olan ilişkileri, istisnâî durumda tutulan bir metaya, altına olan ilişkileri gibidir. Bu metaların, değişim-değerleri olarak, birbirlerini temsil ettikleri bu aynı şekillenme halindeki ilişki, belirli bir miktarı, değişik miktarlarda demirde, buğdayda, kahvede, vb., kısacası, bütün metaların değişim-değerlerinde ifadesini bulan ya da meta şeklindeki eşdeğerlerin sınırsız sayısı içinde doğrudan doğruya açılıp yayılan genel emek-zamanı olarak altının içerdiği emek-zamanını temsil eder. Metalar kendi değişim-değerlerini evrensel olarak altın şeklinde ifade ettiklerine göre, altın, kendi değişim-değerini, bütün metalarda ifade eder. Birbirlerine değişim-değeri şeklini kazandırmakla metalar, altına genel eşdeğer ya da para biçimini vermiş olmaktadır.

Bütün metaların altın olarak değişim-değerleri, belirli bir altın miktarının ve belirli bir meta miktarının içerdiği emek-zamanı oranıyla ölçüldüğü içindir ki, altın, değerlerin ölçüsü olabilmektedir; ve her şeyden önce, sadece bu değerler ölçüsü işlevinden ötürüdür ki –ki altının kendi değeri de doğrudan doğruya meta şeklindeki şeylerin tam çemberi içinde ölçülmektedir–, altın, genel eşdeğer ya da para olabilmektedir. Öte yandan, bütün metaların değişim-değeri, bu andan başlayarak, altın olarak ifade edilir. Değerin bu biçimde ifadesinde bir nitel an, ve bir de nicel an [sayfa 91] ayırdetmek gerekir. Metanın değişim-değeri, aynı tek biçimli emek-zamanının maddileşmesi şeklinde belirlemek-

tedir; o zaman, metanın değeri hacmi tam ifadesini bulmuş olabilir, çünkü, altına eşit metaları ele aldığımız oranda, bu metaları, birbirine eşit olarak ele almış oluruz. Bir yandan, bu metaların içerdikleri emek-zamanının genel niteliği görünür hale gelirken, öte yandan, altın olarak eşdeğerlerinde maddileşmiş olan bu ayın emek-zamanının miktarı görünür hale gelmektedir. Genel eşdeğerlik olarak ve aynı zamanda özgül bir metaya kıyasla, bu eşdeğerliğin derecesi olarak bu biçimde ifade edilen ya da daha doğrusu metaları özgül bir metaya bağlayan bir tek denklem içinde ifade edilen metaların değişim-değeri, *fiyattır*. Fiyat, metaların değişim-değerinin dolaşım süreci içinde *belirdiği*, başkalaşıma uğramış şeklidir.

Demek ki, metaların değerlerini altın-fiyat olarak ifade etmeleri süreci ile, metaların, altın değerlerinin ölçüsü ve dolayısıyla para haline getirmeleri süreci, aynı süreçtir. Eğer metalar, evrensel olarak, değerlerini, gümüşle, buğdayla ya da bakırla ölçmüş olsalardı ve böylelikle bu değerleri gümüş-fiyat, buğday-fiyat ya da bakır-fiyat şeklinde ifade etmiş olsalardı, gümüş, buğday, bakır değerlerinin ölçüsü olurdu ve dolayısıyla genel eşdeğer olurdu. Metaların fiyat şeklinde dolaşım içinde görünebilmeleri için, dolaşım, metaların değişim-değerleri olduklarını varsayar. Altın, ancak, bütün metalar, kendi değişim-değerlerini onunla değerlendirdikleri içindir ki, değerlerin ölçüsü olabilmektedir. Ama kurulmakta olan, altına ölçü karakterini kazandıran bu ilişkinin evrenselliği, ayrı ayrı ele alınan her metanın, hem kendisinin hem altının içerdikleri emek-zamanına orantılı tarzda, altın olarak ölçülmesini varsayar, yani meta ile altın arasındaki gerçek ölçünün emeğin kendisi olduğunu, başka bir deyişle, meta ile altının doğrudan doğruyaampa yoluyla değişim-değerleri olarak eşitler halinde karşılaşmalarını [sayfa 92] varsayar. Bu denklemlenmenin pratikte meydana geliş tarzını, basit dolaşım alanında inceleme olanığı yoktur. Bununla birlikte, besbelli ki, altın ve gümüş üreten ülkelerde, belirli bir miktar altın ve gümüşte belirli bir

emek-zamanı, belirli bir miktarda altın ve gümüşün derhal içine girmekte olmasına karşılık, ne altın ve ne de gümüş üretmeyen ülkelerde, dolambaçlı yoldan, ulusal metallerin doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak değişimiyle aynı sonuca varılmaktadır, yani ortalama ulusal emeğin belirli bir parçasının, altın ve gümüş madenlerine sahip ülkelerin, altın ve gümüşten maddileşmiş olan belirli bir miktar emek-zamanıyla değişimiyle aynı sonuca varılmaktadır. Değerler ölçüsü olabilmesi için, altının da, bilkuvve *değişebilen* bir değer olması gerekir; gerçekten altın, ancak emek-zamanının maddileşmesi olarak öteki metallerin eşdeğeri olabilir, ama bu emek-zamanı, somut emeğin üretici güçlerinin değişikliklerine uymalı, aynı kullanım-değerlerinin eşit olmayan hacimleri şeklinde gerçekleşmelidir. Her metanın değişim-değeri, nasıl bir başka metanın kullanım-değerinde ifadesini buluyorsa, aynı şekilde, bütün metalar altınla değerlendirildikleri zaman, altının, yalnızca belli bir anda belli bir miktar işgününü temsil ettiği varsayılmaktadır. Altının değerinin değişmesine gelince, burada, daha önce geliştirilmiş olan değişim-değerleri yasası geçerlidir. Eğer metaların değişim-değerleri olduğu gibi kalırsa, bunların altın-fiyatlarında bir genel yükseliş, ancak altının değişim-değerinin düşmesiyle mümkündür. Eğer altının değişim-değeri değişmezse, altın-fiyatlarının genel yükselişi ancak bütün metaların değişim-değerlerinde bir yükselişle mümkün olabilir. Meta fiyatlarının genel düşüşü halinde, bunun tersi doğrudur. Eğer bir ons altının değeri, bunu üretmek için gerekli emek-zamanında meydana gelen bir değişme yüzünden alçalır ya da yükselirse, bütün öteki metaların da değerleri *aynı biçimde* alçalır ya da yükselir, ve değer, daha önce olduğu gibi, sonra da bütün metalar için [sayfa 93] belli hacimde emek-zamanını temsil eder. Bu takdirde, aynı değişim-değerleri, daha öncesine oranla, daha büyük ya da daha küçük altın miktarlarıyla ölçülür, ama bunlar, kendi değer hacimleriyle orantılı olarak değerlendirilirler ve bu bakımdan aralarındaki aynı değer ilişkilerini muhafaza ederler. 2 : 4 :

8 ilişkisi, 1 : 2 : 4 ya da 4 : 8 : 16 ilişkisiyle aynı olarak kalır. Değeri, altından onbeş defa daha küçük olan gümüş, nasıl bu yüzden, gerektiğinde, altının yerini almasında bir engel le karşılaşmıyorsa, altın değerinde meydana gelen değişikliklere uygun olarak değişim-değerlerini ölçmeye yarayan altın miktarında meydana gelen değişiklikler de, altının değerler ölçüsü olarak görevini yerine getirmesine engel olmaz. Altın ile meta arasındaki ölçü, emek-zamanı olduğuna göre ve altın da, ancak bütün metalar kendisinde ölçülükleri derecede değerler ölçüsü olabildiğine göre, metaları birlikte ölçülebilir hale getiren şeyin, para olduğu sanısını uyandıran, dolaşım sürecinin bir aldatmacasıdır.³⁸ Tam tersine, altını para yapan, maddileşmiş emek-zamanı olarak metaların birlikte ölçülebilmeleridir.

Metaların değişim-sürecine girdikleri somut şekil, bunların kullanım-değerleri şeklidir. Bunlar, ancak elden ele [sayfa 94] geçerek, gerçek genel eşdeğer olabilirler. Metaların fiyatlarının belirlenmesi, bunların düşüncede genel eşdeğer şekline girmeleri, altında bir denklem kurma-

³⁸ Aristoteles'in, metaların fiyatlarının, metaların değişim-değerlerini varsaydığı görüşü doğrudur: "Para ortaya çıkmadan önce, değişimin yeraldığı besbellidir; çünkü bir ev için 5 yatak vermekle, evin karışılığı olarak 5 yatağın fiyatı olan parayı vermek aynı şeydir". Öte yandan metalar, ancak fiyatta birbirleriyle değişim-değeri şekline bürünebildiklerinden, o, metaları parayla ölçülebilir saymaktadır. "Her şeyin bir fiyatı olmalıdır; çünkü böylelikle daima değişim olacaktır ve dolayısıyla toplum da olacaktır. Tıpkı bir ölçü gibi, para, nesneleri fiilen aynı ölçü ile ölçülebilir (συμμετρα) hale getirmektedir ve sonra da bunları birbirine eşit olarak koymaktadır. Çünkü değişim olmadan toplum olmaz, ama eşitlik olmadan da değişim olmaz, eşitlik de ölçülebilirlik olmadan olmaz." *Aristoteles*, bu parayla, ölçülen değişik nesnelerin kesin olarak ölçülmesi olanaksız olan hacimler teşkil ettiğinin farkındadır. Onun aradığı şey, metaların değişim-değeri biçiminde birliğidir, ve antikçağın bir Yunanlısı olduğu için, bunu bulamazdı. O, çıkmazdan kurtulmak için, bizatihi ölçülmesi olanaksız olan şeyi, pratik gereksinimler için zorunlu olduğu ölçüde parayla ölçülebilir hale getirmektedir. "Gerçekte, bu kadar dağınık olan nesnelerin ölçülebilmesi, elbette ki olanaksızdır, ama bu, pratik gereksinimler için olur." (Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, Kitap V, bölüm VIII. Bekkeri yayını, Oxonii 1837, [Opera, vol. IX, s. 99 vd.])

ları demektir, bu altın, henüz sağlanmamış olsa bile. Ama, fiyatları, metalleri, ancak düşüncede altın şekline soktuklarına göre, ya da bunları ancak mecaz olarak altın şekline soktuklarına göre ve bu metallerin para şeklinde varlık tarzları henüz gerçekten bunların gerçek varlık tarzlarından ayrılmadığına göre, altın, henüz düşünce olarak para şekline girmiş bulunmaktadır: henüz ancak değerler ölçüsüdür ve fiili olarak, belirli altın miktarları belirli emek-zamanlarına henüz bir ad kazandırmadan öte bir şey yapmamaktadır. Altının para olarak billur lastiği belirli biçim, bütün durumlarda, metallerin birbirleri için kendi değişim-değerlerini temsil ettikleri belirli tarza tâbidir.

Karşılaşan metallerin şimdi çifte varlık tarzı vardır, kullanım-değerleri olarak gerçek varlık tarzı ve değişim-değerleri olarak düşüncede varlık tarzı. Bu metallerin, şimdi birbirleri için içerdikleri çifte emek şeklini temsil ederler; kullanım-değerlerinde gerçekten mevcut olan özel somut emek ve fiyatlarında mecazî bir varlığa bürünen genel soyut emek-zamanı, ki burada, tekbiçim maddileşmeyi meydana getirirler ve aynı değeri nesnesinden ancak miktar bakımından bir fark gösterirler.

Bir yandan, değişim-değeriyle fiyat arasındaki fark, sadece bir ad farkı olarak görünmektedir : emek der, Adam Smith, gerçek fiyattır ve para, metallerin ad olarak fiyatıdır. 1 *quarter* buğday otuz iş (emek)günü olarak değerlendirileceğine, eğer 1 ons altın otuz işgününün ürünüyse, 1 ons altın olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, aradaki bu fark, o kadar az bir adlandırma farkıdır ki, gerçek dolaşım süreci içinde metanın hayatını tehlikeye koyan bütün fırtınalar, bu farkta merkezlerini bulmaktadır. Buğdayın *quarter*'inde 30 işgünü bulunmaktadır, bu bakımdan buğdayı ilkönce emek-zamanı [sayfa 95] olarak ifade etmenin gereği yoktur. Ama altın, buğdaydan ayrı bir metadır ve buğday *quarter*'ının fiyatının önceden işaret ettiği gibi gerçekten bir altın onsu ettiğini saptamak ancak dolaşımda mümkündür. Bunun hepsi şuna bağlıdır: Buğday, kullanım-değeri ola-

rak, kendi kendini doğrulayacak mıdır, yoksa doğrulamayacak mıdır, içerdiği emek-zamanı miktarının toplumun 1 *quarter* buğday üretmek için gerekli bulduğu emek-zamanı miktarına tekabül edecek midir, etmeyecek midir? Meta ancak böylelikle, değişim-değeridir ve onun bir fiyatı vardır. Değişim-değeri ile fiyat arasındaki bu farkta, metanın içerdiği özel bireysel emeğin, metanın elden ele geçmesi süreci ile onun karşısı soyut genel emek olarak, ancak bu biçimde kişisel olmayan ve toplumsal olabilen emek olarak, yani para olarak temsil edilmelidir. Metanın bu biçimde temsil edilebilip edilmemesi raslantılara bağlıdır. Demek ki, her ne kadar fiyatta metanın değişim-değeri, ancak düşüncede metanın değişik bir varlığına kavuşuyor, ve içerdiği emeğin iki ayrı varlık tarzı* artık değişik bir ifade şeklinde varolabiliyorsa da, ve her ne kadar, bunun sonucu olarak, bir başka yandan, genel emek-zamanının maddileşmesi olan altın, ancak mecazî değer ölçüsü olarak gerçek meta ile karşılaşılıyorsa da, değişim-değerinin fiyat ya da değer ölçüsü olarak altın biçiminde varlık tarzı, metanın çın çın ses çıkaran altın karşılığında devrini ve devredilmemesi olanağını, kısacası, ürünün meta olmasından doğan, ya da özel bireyin özel emeğinin, bir toplumsal etkisi olabilmesi için zorunlu olarak doğrudan doğruya karşısı olan biçimi, soyut genel emek biçimini alması gereğinden doğan zorunluluğu, gizli olarak özünde taşımaktadır. Demek ki, metayı isteyen, ama parayı istemeyen, özel değişime dayanan özel üretimi isteyen, ama bu üretimin zorunlu kıldığı koşulları reddeden ütopyacılar, parayı, yalnızca elle tutulur şekliyle değil, değerler ölçüsü olarak, esirimsi ve [sayfa 96] hayali şekliyle ortaya çıktığı zamanda “ortadan kaldırmakla” tutarlı davranmaktadırlar. Göze görünmeyen değerler ölçüsünün arkasında, o amansız para, pusu kurmuş beklemektedir.

Altının değerler ölçüsü durumuna geldiği ve fiyatın da değişim değeri olduğu süreç varsayıldı mı, bütün meta-

* Birinci baskıda: *Doppelarbeit* (çifte emek). II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

lar, fiyatları içinde, değişik hacimlerdeki mecazî altın miktarlarından başka bir şey olmazlar. Aynı şeyin, altının, bu değişik miktarları biçiminde, metalar, birbirleriyle eşit duruma gelirler, kıyaslanırlar ve ölçülürler, ve böylece bu metaları, *ölçü birimi* sayılan belirli bir miktar altına indirgemek teknik zorunluluğu gelişir, o ölçü birimi ki, standart ölçü haline gelir ve ikincil bölünmelere uğrayan kesirlere bölünür.³⁹ Ölçü bilimi olarak altın miktarları, ağırlıklarıyla ölçülürler. Denmek ki, bu ölçüt daha şimdiden madenlerin genel ağırlığında mevcuttur ve daha. başlangıçta her madenî dolaşımında fiilen bir fiyatlar ölçütü görevini yerine getirir. Artık metalar, emek-zamanı ile ölçülmesi gereken değişim-değerleri olarak, birbirleriyle kıyaslanmazlar, aynı adı taşıyan ve altınla ölçülen hacimler olarak kıyaslanırlar, ve altın, *değerler ölçüsü* (*dem Maß der Werke*) iken, artık *fiyatlar ölçütü* (*Maßstab der Preise*) olmuştur. Meta fiyatlarının, değişik altın miktarları olarak birbiriyle kıyaslanması, böylelikle bir miktar mecazî altın üzerine basılmış olan ve kesirlerin ölçütü olarak gösterilen simgelerde somutludur. Değerler ölçüsü olarak ya da fiyatlar ölçütü olarak ortaya çıkmasına göre altın, birbirinden tamamen ayrı olan şekli belirlenmelere sahip bulunmaktadır, ve bu belirlenmelerin birbirine karıştırılması, en saçma teorilerin ortaya çıkmasının nedeni olmuştur. Altın, maddileşmiş emek-zamanı olarak değerler [sayfa 97] ölçüsüdür; belirli bir miktar maden olarak da fiyatlar ölçütüdür, Değişim-değeri olarak altın, değişim-değerleri olarak öteki metalarla kıyaslandığında, değerler ölçüsü olur; fiyatlar ölçütünde ise, belirli bir miktar altın, değişik miktarlardaki altının birimi görevini yerine getirir,* Altın,

³⁹ İngiltere’de madenî paranın birimi olarak altın onsunun kesirlere bölünmemesi gibi tuhaf bir durumun açıklaması şöyledir: “Başlangıçta bizim para sistemimiz, yalnızca gümüşe göre düzenlenmişti, onun için bir ons gümüşü istenen miktarda para sikkelerine bölmek mümkündür; ama altın daha sonraki bir dönemde ancak gümüşe uygun olan bir para sistemi içine alındığı için, bir ons altını kesirlere uygun sayıda para sikkelerine bölmek mümkün değildir.” (Maclaren, *History of the Currency*, s. 16, London 1858.)

değeri değişebildiği için değerlerin ölçüsüdür, ama değişmez ağırlık birimi olarak saptanıldığı için fiyatlar ölçütüdür. Burada aynı adı taşıyan bütün hacim ölçülerinin saptanmasında olduğu gibi, ölçü ilişkilerinin sabitliği ve tam ve doğru oluşu kesin bir rol oynar, ölçü birimi olarak bir miktar altını ve bu birimin ikincil bölünmelerini temsil eden kısımlarını saptama zorunluluğu, metaların değişim-değerleriyle, tabiatıyla değişebilen bir değer taşıyan belirli bir miktar altın arasında bir değer ilişkisi kurulduğu yolunda yanlış bir fikrin doğmasının nedeni olmuştur; ancak unutulmaktaydı ki, altın, fiyatlar ölçütü şeklini almadan önce, metaların değişim-değerleri, fiyat şekline, altın miktarları şekline girerler. Altının değerindeki değişiklikler ne olursa olsun, değişik altın miktarları kendi aralarında daima aynı değer ilişkisini temsil ederler. Eğer altının değeri yüzde-bin bile düşse, 12 ons altın daha önceden olduğu gibi 1 ons altından 12 defa daha büyük bir değer taşırdı, ve fiyatlarda söz konusu olan, değişik altın miktarları arasındaki ilişkidir, öte yandan değerinin alçalması ya da yükselmesi, 1 ons altının ağırlığında hiç bir değişiklik meydana getirmeyeceğine göre, bu ons altının ikincil bölünmelerinde de bir değişiklik olmaz ve altın, fiyatların sabit ölçütü olarak, değerindeki değişiklikler ne olursa olsun, eskiden olduğu gibi hizmet görür.⁴⁰

⁴⁰ “Para, durmadan değerini değiştirebilir, ama gene de sanki değeri hiç bir değişikliğe uğramıyormuş gibi değer ölçüsü olabilir. Örneğin, varsayalım ki, paranın değeri düşmüş olsun. Bu düşüşten önce, bir *guine* ile 3 kile buğday, ya da altı günlük emek satın alılabilmiş olsun; düşüşten sonra da, bir *guine* ile yalnızca 2 kile buğday, ya da dört günlük emek satın alınabilmiş olsun. Her iki halde de buğday ile emeğin parayla olan ilişkileri belli olduğuna göre, bunların karşılıklı ilişkilerini tımdengelim yoluyla saptamak mümkündür; başka bir deyişle, bir kile buğdayın iki günlük emeğe bedel olduğunu saptayabiliriz. Değerin ölçülmesinin taşıdığı anlam, bundan başka bir şey değildir,” ve bu, paranın değerinin düşüşünden önce olduğu gibi, düşüşten sonra da sağlanabilmektedir. Bir şeyin değer ölçüsü olarak ayrılmış olması, onun kendi değerinin değişebilip değişememesinden tamamen bağımsız bir şeydir.” (Bailey, *Money and its Vicissitudes*, London 1837, s. 9, 10.)

* Birinci baskıda *Gold* (“altın”) sözcüğü eksiktir; II. nüshada elya-

Açıklamasını daha aşağıda madenî dolaşımın niteliğinde bulacağımız bir tarihsel süreç, durmadan değişen ve eksilen [sayfa 98] bir ağırlığa karşın, değerli madenlerin fiyatlar ölçütü görevini yerine getirdiklerinde aynı ağırlık adını muhafaza etmelerini sağlamıştır. Böylece İngiliz lirası, ilk ağırlığının üçte-birinden az değerde maden içermektedir, bu nispet, Birlik'ten önceki İskoçya lirası için yalnızca 1/36, Fransız lirası için 1/74, İspanyol maravedi'si için 1/1.000'den az ve Portekiz rei'si için daha da küçük bir nispettir. Görüldüğü gibi, maden ağırlıklarının para olarak adları, bunların genel ağırlık adlarından tarihsel olarak farklıdır.⁴¹ Ölçü biriminin, bu birimin kesirlerinin ve bunların isimlerinin belirlenmesi, bir yandan düpedüz itibari olduğuna göre, ve öte yandan da dolaşım içinde evrensellik ve gereklilik niteliğini muhafaza etmesi gerektiğine göre, bunun *yasal* bir belirleme olması zorunluydu. Bu işlemin resmî yanını yerine getirmek, hükümetlere düştü.⁴² Paranın maddesi olacak olan belirli ma-

zısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

⁴¹ “Bugün adı ancak ideal bir nitelik taşıyan para var, bütün halklarda en eski zamanlardan beri vardı ve hepsi, belli bir süre için gerçek para idiler.” (Bu son iddia bu kadar kapsamlı konduğu için yanlıştır.) “Ve özellikle gerçek para oldukları içindir ki, saymak için ondan yararlandılar.” (Galiani, *Della Moneta*, l.c., s. 153.)

⁴² Romantik A. Müller şöyle diyor: “Bizim anlayışımıza göre, her bağımsız hükümdarın madenî paranın adını saptama, bu paraya toplumsal itibari bir değer, sıra, durum ve unvan tayin etme hakkı vardır.” (s. 228, vol. II, A. H. Mueller, *Die Elemente, der Staatskunst*, Berlin 1809.) Unvan konusunda bay saray müşavirinin hakkı var: ama o, yalnızca madeni paranın tenorunu unutmaktadır. Onun “anlayış”ının ne kadar karmakarışık olduğunu örneğin şu pasaj göstermektedir: “Para fiyatını doğru olarak saptamanın önemini, özellikle, hükümetin bedava ve *büyük bir serbestlikle* para bastığı” (Galiba Bay Müller İngiliz hükümeti üyelerinin para basma masraflarını kendi keselerinden karşıladıklarını sanıyor) “hükümetin senyör hakkı vergisi vb. almadığı ve bunun sonucu olarak da, altın fiyatını pazar fiyatından çok daha yukarı olarak saptadığı şimdi olduğu gibi bir ons altına karşılık 3 sterlin 17 şilin 10½ peni ödeyeceğine, altın onsunun fiyatını 3 sterlin 19 şilin olarak saptadığı takdirde, bütün paranın devlet hazinesine akabileceğini, ve orada toplanan paranın, altının daha ucuza bulunduğu pazarda değişileceğini, ve yeniden devlet hazinesine döneceğini ve böylelikle para sisteminin karışıklığa uğrayacağını

den, toplumsal olarak sağlanıyordu. Fiyatların yasal ölçütü, elbette ki ülkeden ülkeye değişir. Örneğin İngiltere’de, maden ağırlığı [sayfa 99] olarak ons, *pennyweight*’lere, *grain*’lere ve *carats troy*’lara bölünür. Ama paranın ölçü birimi olarak 1 ons altın $3\frac{7}{8}$ *sovereign*’e ve İngiliz altını da 20 şiline, şilin ise 12 peniye bölünür, öyle ki, 22 kratlık 100 altın lira (1.200 ons) = 4.072 İngiliz lirası ve 10 şilin. Bununla birlikte, ülkelerin sınırlarının ortadan kalktığı dünya pazarında, para ölçülerinin bu ulusal nitelikleri gözden kaybolur ve bunların yerini, madenlerin genel ağırlık ölçüleri alır.

Demek ki, şimdi, bir metanın fiyatı, ya da bu metanın düşüncede şeklini alacağı altın miktarı, altın ölçütünün para adlarıyla ifade edilmektedir. Böylece, İngiltere’de, buğdayın *quarter*’ı 1 ons altına eşittir deneceğine, 3 sterlin 17 şilin $10\frac{1}{2}$ peniye eşittir denir. Böylelikle, aynı para adları, bütün fiyatların ifade edilmesi için elverişlidir. Metaların kendi değişim-değerlerine verdikleri özel biçim, başkalaşıma uğramış ve *para olarak adlar* halini almıştır. Ve metalar, bu adlarla, kendi değerlerinin ne olduğunu birbirlerine söylerler. Para ise, *itibari para* olmaktadır.⁴³ [sayfa 100]

Herhangi bir zenginliğin değişim-değeri olarak saptanmasında, metanın zihinde, kâğıt üzerinde ya da konu-

İngiltere gibi bir ülkede herkes anlar,” (s. 280, 281, *l.c.*) İngiliz para sistemini karışıklıktan kurtarmak için Bay Müller’in kendisi, “karışıklığın” içine düşüyor. Şilinler ve peniler yalnızca adlar iken, gümüş ve bakır jötonların temsil ettiği bir ons altının belirli bölümlerinin adları iken, o altın onsunun değerinin altın, gümüş ve bakırla ölçüldüğünü sanıyor ve böylelikle İngilizlere bir üçlü *standard of value* [parasal ölçüt] kazandırmış oluyor. Gümüşün, altının yanında para ölçüsü olarak kullanılmasının, ancak 1816’da George III’ün krallığının 56. yılında 68. yasayla resmen kaldırıldığı doğrudur. Yasal olarak gümüşün para ölçüsü şeklinde kullanılışı, 1734’te George II’nin krallığının 14. yılında 42. yasayla daha önceden kaldırılmıştı. Ve pratikte, bundan çok daha önce fiilen kaldırılmıştı. A. Müller’in sözde *üstün* ekonomi politik anlayışını iki şey özellikle nitelendirmekteydi. Bir yandan iktisadî olayların tam cahili oluşu ve, öte yandan, onun felsefe ile ilişkilerini karakterize eden amatörlerle özgü aşın merakı.

⁴³ “Anacharsis, Yunanlıların ne maksatla paradan yararlandıkları sorulduğunda, o şu yanıtı verdi: ‘saymak için’.” (Athenaeus, *Deipnosophistai*, IV. kitap, 49, vol. II, [s. 120], Schweighäuser yayını, 1802.)

mada itibari para şekline girmesi yer alır.⁴⁴ Bu dönüşüm için altının maddesi gereklidir, ama yalnızca mecazî olarak. 1.000 balya pamuğun değerini, belirli sayıda altın onslarıyla ölçmek için ve bu onslar sayısını da onsun itibari adlarıyla, sterlini lira olarak, şilini peni olarak ifade edebilmek için, gerçek altının, tek bir atomuna bile gerek yoktur. Böylece Sir Robert Peel'in, 1.845'te kabul edilen Bank-Acts'ından önce 3 sterlin 17 şilin 10½ peni olarak, İngiliz hesap ölçütüyle ifade edilen altının onsu, fiyatların yasal ölçüsü görevini yerine getirdiği halde, İskoçya'da dolaşımda tek bir ons altın yoktu. Sibirya'da ve Çin'de, ticaret, gerçekte basit bir trampa olmasına karşın orada da para, metaların değişiminde bu şekilde bir fiyatlar ölçütü görevini yerine getirir. İtibari para olarak para için, kendi ölçü biriminin ya da kesirlerinin para olarak gerçekleş basılmış olup olmaması, önemli değildir. Fatih William zamanında İngiltere'de, o zaman saf gümüş lira olan 1 sterlin ve sterlinin 1/20'si olan şilin, yalnızca itibari para olarak mevcuttu, gümüş sterlinin 1/240'ı olan peni ise mevcut en büyük madenî paraydı. Bugünün İngiltere'sinde ise, tersine, 1 ons altının belirli parçalarının yasal itibari adları olmalarına karşın, şilin de yoktur, peni de yoktur. Genel olarak madenî para, itibari para olarak ancak düşüncede mevcut olabilir, ve gerçekten mevcut olan para ise, tamamen değişik olan bir ölçüde göre, para olarak basılır. Kuzey Amerika'daki birçok İngiliz sömürgelerinde, 18. yüzyılın ortalarına kadar, itibari para, her yerde, İngiltere'dekinin aynı olmasına karşın, dolaşımdaki madenî para, [sayfa 101] İspanyol ve Portekiz sikkeleriyleydi.⁴⁵

⁴⁴ Adam Smith'i Fransızcaya ilk çevirenlerden biri olan G. Garnier, itibari parayla gerçek paranın hangi oranda kullanıldıklarını saptamak gibi acayip bir fikre kapıldı. Bulduğu oran, 10'da 1'dir. (G. Garnier, *Histoire de la monnaie depuis les temps la plus antiquité, etc*, vol. I, s. 78.)

⁴⁵ Tütünün yasal para haline getiren ve değerini bir libre bütün bir peni olmak üzere İngiliz altın parasına göre saptayan 1723 Mariland yasası, tam tersine, belirli para meblağlarının öküzlere, ineklere vb. eşit olduğunu saptayan *leges barbarorum*'u [5. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında çeşitli Cermen ırkların gelenek ve göreneklerine ilişkin kayıtlar. -ç.] anımsat-

Fiyatlar ölçütü olarak altın, tıpkı metallerin fiyatları gibi, aynı itibari adlarla ifade edildiğinden, ve böylece, örneğin, tıpkı 1 ton demir gibi, 1 ons altın da 3 sterlin 17 şilin 10½ peni olarak ifade edildiğinden, altının bu itibari adlarına, altının *para fiyatı* denmiştir. Altının kendi maddesiyle değerinin ölçüldüğü ve, bu bakımdan öteki metallerden farklı olarak, altının fiyatının devlet tarafından *saptandığı* yolundaki garip düşünce, buradan doğmuştur. Buradaki yanlış, belirli altın ağırlıklarının itibari adlarının saptanmasıyla bu ağırlıkların değerinin saptanmasının birbirine karıştırılmasıdır.⁴⁶ Altının, fiyatların belirlenmesinde unsur rolünü ve bundan dolayı da itibari para görevini yerine getirdiği zaman, yalnızca *sabit* fiyatı olmamakla kalmaz, hiç fiyatı yoktur. Fiyatı olabilmesi için, yani genel eşdeğer olarak *özgül* bir meta ile ifade edilebilmesi için, bu öteki metanın dolaşım süreci içinde altının oynadığı kendine özgü rolü oynaması gerekir. Oysa genel eşdeğer olarak bütün öteki metaları dışlayan iki meta, birbirlerini de karşılıklı olarak dışlarlar. Altın ve gümüşün, birbirinin yanında yasal madenî para olarak, yani değer ölçüsü olarak bulundukları yerde, bu ikisini, *tek ve aynı madde* sayma yolunda boşuna çaba harcanmış olması bu yüzdendir. Aynı gümüş ve altın oranlarında değişmez şekilde aynı emek-zamanının maddileştirdiğini [sayfa 102] varsaymak, gerçekte gümüş ile altının aynı madde olduğu nu ve daha az değer taşıyan maden olan gümüşün de altının değişmez bir kesri olduğunu varsaymaktır. Edward III zamanından George II zamanına kadar İngiliz parasının tarihi, yasal olarak saptanan altın ve gümüşün değer ilişkisiy-

maktadır. Bu durumda itibari paranın gerçek maddesi, ne altın, ne de gümüş olmayıp, ökülüz ve inekti.

⁴⁶ Örneğin Bay David Urquhart'ın *Familiar Words*'ünde şunları okumak mümkündür: "Altının değeri bizzat altın tarafından ölçülmelidir; herhangi bir şey, nasıl olur da, başka nesnelerle kendi değerinin ölçüsü olabilir? Altının değeri, kendi ağırlığı ile, bu ağırlığa göre saptanmalı ve bu ağırlık gerçeğe aykırı olarak adlandırılmalıdır. ... ve bir ons şu kadar libre ve libre kesir etmelidir. Burada sözkonusu olan bir ölçütün saptanması değil, ölçütün yanlış olarak saptanmasıdır." (London 1856, s. 104 vd..)

le, bu iki madenin gerçek değerinde meydana gelen dalgalanmaların çatışmasından doğan devamlı karışıklıklar tarihidir. Bazan altının değeri gereğinden fazla olarak saptanmıştır, bazan da gümüşün. Değeri gereğinden düşük olarak saptanan maden, dolaşımdan çekilir, eritilip ihraç edilir. Bu durumda, iki madenin değer ilişkisi, yasayla yenden değiştiriliyordu, ama kısa bir süre sonra yeni itibari değer, gerçek değer ilişkisiyle, tıpkı eskiden olduğu gibi çelişiyordu. Bugün bile, Hindistan’da ve Çin’de gümüş talebinin artmasından ileri gelen altın değerinin gümüşe kıyasla hafif ve geçici olarak düşmesi durumu, Fransa’da, aynı olaya, gümüşün ihracına ve bu madenin, dolaşımda, yerini, altının büyük ölçülerde almasına neden oldu. Fransa’da, 1855, 1856, 1857 yıllarında, altın ithali, bu madenin ihracatını 41.580.000 sterlin aşıyordu; gümüş ihracı ise, bu madenin ithalini 14.704.000 sterlin aşmaktaydı. Gerçekte, Fransa gibi, bu iki madenin yasal olarak değer ölçüleri “sayıldığı ve her ikisinin de zorunlu geçerliği bulunduğu, ama ödemelerin isteğe bağlı olarak altın ya da gümüş ile yapılabileceği ülkelerde, değeri yükselen maden, herhangi bir diğer meta gibi iktisadî akışı dumura uğratan bir etken haline gelir ve bu meta, kendi fiyatını, itibari değeri, gerçek değerinden yüksek takdir edilen öteki maden ile ölçer ve bu durumda, sadece ve böylelikle, değeri yükselmeyen maden, biricik değer ölçüsü olarak kalır. Tarihin bu alanda sağlamış olduğu bütün deneyimler şu sonuca varır ki, iki metanın yasal olarak değer ölçüsü görevini yerine getirdikleri yerde, pratikte bu görevi fiilen yerine getiren, yalnızca bu metarlardan bir tanesidir.⁴⁷ [sayfa 103]

⁴⁷ Ticaretin ölçüsü olarak, para, herhangi bir diğer ölçü gibi, mümkün olduğu kadar istikrarlı bir durumda tutulmalıdır. Eğer paranız, değer ilişkileri durmadan değişen iki madenden teşekkül ediyorsa, bu olanaksızdır.” (John Locke, *Somer Considerations on the Lowering of Interest, etc*, 1691, s. 65, *Works*’ünden, 7. baskı, London 1768, vol. II.)

B. PARANIN ÖLÇÜ BİRİMİ ÜZERİNE TEORİLER

Metallerin, fiyat şeklinde, ancak düşüncel olarak altına dönüşümleri, ve sonuç olarak altının ancak düşüncel olarak paraya dönüşmesi olgusu, *paranın ideal ölçü birimi* teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fiyatların belirlenmesine, altın ve gümüş, ancak mecazi olarak katıldıkları için ve altın ve gümüş yalnız itibari para olarak iş gördüğünden, lira, şilin, peni, taler, frank vb. gibi terimlerin, altının ya da gümüşün ya da her ne şekilde olursa olsun maddileşmiş emeğin ağırlığı kesirleri yerine, ideal değer atomların gösterdikleri iddia edilmiştir. Demek ki, örneğin, bir ons gümüşün değeri yükselseydi, bu atomlardan daha fazla içerecekti ve bu yüzden de daha fazla miktarda şilinle takdir edilecek ve para haline gelecekti. İngiltere'deki son ticari bunalım sırasında yeniden itibar kazanan ve hatta 1858'de toplanan Banka Komitesinin raporuna ek olan iki özel raporda, Parlamentoda bile savunulan bu öğreti, 17. yüzyılın sonlarının tarihini taşır. William III'ün tahta çıkışı sırasında, bir ons gümüşün para fiyatı, 5 şilin 2 peniye yükseliyordu ya da bir ons gümüşün 1/62'si peni adını ve bu penilerin 12'si şilin adını taşıyordu. Bu ölçüte uygun olarak, örneğin, 6 ons gümüşlük bir para ağırlığı, şilin adında 31 sikke halinde para olarak basılmıştı. Gümüş, onsunun *tacirler arası alım-satım fiyatı*, 15 şilin 2 peni olan *para fiyatından*, 6 şilin 3 peniye geçti; başka bir deyişle, brüt bir ons gümüş satın almak için, 6 şilin 3 peni ödemek gerekiyordu. Eğer para fiyatı, bir ons gümüşün ancak kesirleri için itibari bir addan başka bir şey değilse, bir ons gümüşün tacirler arası alım-satım fiyatı, onun para fiyatını nasıl aşabilirdi? Bilmecenin çözülmesi kolaydı. O zaman dolaşımda bulunan 5.600.000 sterlin gümüş [sayfa 104] paranın, 4.milyonu aşınmış ve yenmişti. Bir deney ile, 220.000 ons ağırlığında olması gereken 57.200 sterlin paranın, ancak 141.000 ons geldiği saptandı. Para, ayın ölçüte göre basılmakta devam ediyordu, ama dolaşımda, gerçekte hafif olan şilinler, onsun adı belirtilmeyen pek kü-

çuk kesirlerini temsil ediyorlardı. Buna göre, pazarda, brüt bir ons gümüş karşılığında, bu küçülmüş olan şilinlerden daha fazla bir miktar ödemek gerekiyordu. Bu şekilde meydana gelmiş olan karışıklık sonucunda, yeniden, genel döküme karar verildiği zaman, Secretary to the Treasury* Lowndes, bir ons gümüşün değerinin yükseldiğini ve bundan böyle, bir ons gümüşün eskiden olduğu gibi 5 şilin 2 peni olarak değil, (1 şilin 3 peni olarak para haline getirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Demek ki, gerçekte, onsun değeri yükselmiş olduğu için, onsun kesirlerinin değerinin azalmış olduğunu iddia ediyordu. Ama Lowndes'in yanlış teorisi, yalnızca, haklı bir pratik amacı maskeleymeye hizmet ediyordu. Devlet hafif şilin üzerinden borçlanmıştı; bunları ağır şiline göre mi ödeyecekti? Lowndes, gerçekte ancak 4 ons gümüşü temsil eden itibari değer olarak almış olduğumuz 5 onsu iade ederken, 4 ons gümüş ödenecektir diyeceğine, tersini söylüyor, itibari değer olarak 5 ons ödeyin ama onun madenî özünü 4 onsa düşürün ve bugüne dek $\frac{4}{5}$ şilin dediğimiz şeyi, tam şilin olarak kabul edin diyordu. Pratikte, paranın madenî özünü yetinen Lowndes, teorik olarak, paranın itibari değerine bağlı kalmaktaydı. Tersine, yalnızca paranın itibari adına bağlı olan muavazırları ise, %25-30 oranından daha hafif bir şilin normal ağırlıktaki bir şilinle özdeş olduğunu iddia ederek, yalnızca paranın madenî özüne bağlı kalınmasından başka bir şey istemediklerini ileri sürüyorlardı. İşçi sınıfına ve *pauper*'lere** karşı sanayicileri, eski tarz tefecilere karşı tüccarları, devletin borçlularına karşı malî aristokrasiyi, bütün biçimleriyle [sayfa 105] yeni burjuvaziyi savunan ve özel bir yapıtında burjuva aklının düpedüz sağduyu olduğunu tanıtlayan John Locke, Lowndes'in meydana okumasına mukabele etti. John Locke, bu çatışmada galip geldi ve 10-14 şiline istikraz edilmiş olan *guine*, 20 şilinlik *guine* olarak ödendi.⁴⁸ Sir James Steuart, bütün bu iş-

⁴⁸ Locke, özellikle şöyle diyor: "Daha önce yarım kuron diye ad-

* Maliye Bakanı. -ç.

** Yoksullara. -ç.

lemi, şu sözlerle özetliyor.

“Hükümet vergilerden, alacaklılar sermaye ve faizlerden büyük kazançlar elde ettiler ve bu dolandırıcılığın tek kurbanı olan ulus sevinçliydi, çünkü onun *standardı* [kendi değerinin ölçütü] alçaltılmamıştı.”⁴⁹

Steuart, gelecekteki bir ticari gelişmenin, ulusu daha akıllandıracağını düşünüyordu. Ama yanılıyordu. Aşağı yu-
karı 120 yıl sonra aynı *qui pro quo** yineleni. [sayfa 106]

İngiliz felsefesinde; mistik bir idealizmin temsilcisi

landınlan şeye, siz, bir kuron adını takınız. Değeri, gene içerdiği maden tarafından belirlenir. Eğer bir paranın gümüş ağırlığının 1/20'sini, onun değerini düşürmeksizin, çıkarabilirsenez, 19/20'sini de pekâlâ çıkarıp alabilirsiniz. Bu teoriye göre, bir *farthing*'e kuron adını takarsak, onunla altmış defa daha fazla gümüş içeren bir kuronun karşılığı olan baharat, kösele ya da başka metalleri alabilmemiz gerekecektir. Yapacağınız biricik şey, daha az miktardaki gümüşe, daha büyük miktardaki gümüşün damgasını vurmak, adını takmaktan ibarettir. Ama borçları ödeyen ve metayı satın alan ad değil, gümüştür. Eğer sizin için paranın değeri, yalnızca bir gümüş sikkenin kesirlerini, keyfinizin istediği gibi adlandırmaksa, örneğin bir peniye bir ons gümüşün sekizde-biri demekse, pazara rayicini fiilen istediğiniz kadar yüksek olarak saptayabilirsiniz.” Locke, aynı zamanda, Lowndes'i yanıtlıyor ve tacirler arası fiyatın para fiyatının üstüne çıkmasının “gümüşün değerinin artmasından değil, gümüş paranın ağırlığının azalmasından ileri geldiğini” söylüyordu. Aşınmış 77 şilini, diyordu o. normal ağırlıkta 62 şilinden bir çekirdek bile daha ağır gelmiyordu. Ve ensonu Locke. İngiltere'de, dolaşımdaki paranın gümüş ağırlığından yitirmesi hesaba katılmasa bile, meta olarak brüt gümüşün fiyatının, brüt gümüş ihracatına izin verildiği halde, gümüş para ihracatı yasaklandığı için, gümüş para fiyatının biraz da olsa üstüne çıkabileceğini belirtiyordu. (Bkz: *Some Considerations, etc.*, s. 54-116 *passim*.) Locke devlet borçları gibi nazik bir soruna değinmemeye dikkat ediyordu, aynı biçimde dikkatli bir kimse olarak nazik iktisadi sorunları ele almaktan kaçınıyordu. Bu. İktisadi sorunlar şöyle konabilirdi: tıpkı brüt gümüşün gümüş paraya olan ilişkisi gibi kambiyo kuru, dolaşımdaki paranın gerçek gümüş kaybolan orantılı olarak değerden düştüğünü göstermiyor. Biz, bu sorunu genel biçiminde dolaşım araçları bölümünde yeniden ele alacağız. [Bkz: s. 116] Nicholas Barbon, *A Discourse Concerning Coining the new money lighter, in answer to Mr. Locke's Considerations, etc.* London 1696, yapıtında Locke'u boşuna bu çetin alana çekmeye çalışmıştır.

⁴⁹ Steuart. “*An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, Dublin 177». I. II. s. 154.

* Yanlış anlama. -ç.

olan Piskopos *Berkeley*'in, paranın ideal ölçü birimi öğretisine teorik bir görünüş vermesi, yani pratik "*Secretary to the Treasury*"nin ihmal ettiği şeyi yapması normaldir: Berkeley, *oran adları* olarak kabul edilmeleri [kendinde soyut değer "İranın, sterlinin, kuronun vb., diye sorar, adlarının basit oranı olarak kabul edilmesi] gerekmez mi?" "Altın, gümüş, kâğıt, bu oranı [bu değer oranını] hesaplamak, kaydetmek, denetlemek amacını güden basit kâğıt paralardan, jötonlardan başka bir şey midir?" "Başkasının sanayiini [toplumsal emeği] yönetmek, düzenlemek *kudreti*, zenginlik değil midir? Ve gerçekte para, bu kudretin devrediliş ya da kayda geçirilişinin bir alâmet ya da işaretinden başka bir şey midir ve bu işaretlerin maddesini meydana getiren şeye büyük bir önem atfetmek gerekir mi?"⁵⁰ Burada, bir yandan değerler ölçüsü ile fiyatlar ölçütü, öte yandan ölçü olarak altın ya da gümüş ile dolaşım aracı olarak altın ya da gümüş birbirine karıştırılmıştır. Dolaşım aktinde, kâğıt paralar, değerli madenlerin yerini alabildikleri için, Berkeley, bundan, bu kâğıt paraların, kendi hesaplarına, *hiç bir şeyi* temsil etmedikleri, yani yalnızca soyut değer kavramını temsil ettikleri sonucunu çıkartıyor.

Paranın ideal ölçü birimi öğretisi, James Steuart'ta öyle tam bir gelişme düzeyine varmıştır ki, onun halefleri –onu tanımadıkları için bilinçsiz olan halefleri– ne yeni bir formül, hatta ne de yeni bir örnek bulmuşlardır.

"İtibari para, *diyor o*, ticari eşyanın nispi değerini ölçmek için icat edilmiş, eşit kısımların keyfi ölçütünden başka bir şey değildir. İtibari para, kendisi fiyat⁵¹ olan, akçe paradan (*money coin*) tamamıyla farklıdır ve bu itibari para, [sayfa 107] dünyada bütün metalar için orantılı bir eşdeğer olacak

⁵⁰ *The Querist, I.c. Queries on Money* ["Parayla İlgili Sorunlar"] bir hayli buluşlar içermektedir. Bunlardan birinde, Berkeley, haklı olarak, özellikle Kuzey Amerika kolonilerinin gelişmesinin "altın ve gümüşün bir ulusun zenginliği için, bütün toplumsal kategorilerdeki sıradan kimse-lerin sandıkları kadar gerekli olmadığını açıkça göstermektedir".

⁵¹ *Fiyat*, burada, 17. yüzyıl İngiliz iktisatçılarındaki olduğu gibi, so-mut eş değer anlamına gelmektedir.

bir madde bulunmasaydı bile gene varolabilecekti. Açılar için dereceler, dakikalar, saniyeler, ya da coğrafya haritaları için ölççekleri ne iş görürlerse, itibari para da, şeylerin değeri için, ayın görevi yerine getirir. Bütün bu icatlarda, aynı adlandırma, her zaman birim olarak alınmıştır. Bütün bu usullerin tek yararı, *orantıyı* göstermesidir ve para birimi için de durum aynıdır. Şu halde para birimi, değerin herhangi bir parçasına göre değişmez bir şekilde düzenlenmiş bir oranı temsil etmez, yani belirli bir altın, gümüş ya da herhangi bir başka meta miktarıyla saptanamaz. Birim bir kere saptandıktan sonra, çoğaltılarak, en büyük değere kadar sıkılabılır. Metaların değeri, bu metalar üzerinde etki meydana getiren koşulların genel bir yardımına ve ayrıca insanların kapisine tâbi olduğuna göre, onların değerinin ancak karşılıklı ilişkiler içinde değişirliğini kabul etmek gerekecektir. Belirli ve değişmez bir genel ölçüt yardımıyla orantı değişikliğinin saptanmasına karışıklık ve anlaşılmazlık getiren her şey, derdemez ticarete zarar verir. Para* eşit kısımların salt *ideal bir ölçütüdür*. Bana, bir kısmın değerinin ölçü biriminin ne olması gerektiği mi soruluyor, ben, başka bir soruyla yanıt veririm: Bir derecenin, bir dakikanın bir saniyenin normal büyüklüğü nedir? Bunların normal bir büyüklükleri yoktur, ama bir kısım belirlendi mi, bütün geri kalanı, her türlü ölçüte uygun olarak, orantılı bir şekilde birbiri ardından belirlenir. Amsterdam Bankasının parası, Afrika'nın Angola Kıyısı parası, bu ideal paraya örnek teşkil ederler.”⁵²

Steuart, yalnızca, paranın dolaşımdaki *fiyatlar ölçütü* olarak ve *itibari para* olarak görünümünü üzerinde durmaktadır. Çeşitli metalar, birbirlerine göre 15 şilin, 20 şilin, 30 şilin gibi cari fiyatla değerlendirilmişlerse, onların değer büyüklüklerinin karşılaştırılmasında, beni gerçekten ilgilendiren şey, [sayfa 108] ne gümüş olarak miktarı, ne de şilinin adıdır. Şimdi, 15, 20, 36'nın sayıca oranları, her şeyi anlatmak-

⁵² Steuart, *l.c.*, t. II, s. 154, 299.

* Birinci baskıda: “altın”; II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir.

-Ed.

tadır ve 1 sayısı, biricik ölçü birimi olmuştur. Salt soyut bir ifade olan orantı deyimi, zaten sayıların soyut orantısının kendisinden başka bir şey değildir. Demek ki, tutarlı olmak için, Steuart, yalnız altınla ve gümüşle ilgilenmemekle yetinmemek, onların yasal vaftiz adlarıyla da ilgilenmemek zorundaydı. O, değerler ölçüsünün, fiyatlar ölçütü haline dönüşmesini anlayamadığı için, elbette ki, ölçü birimi olarak iş gören belirli bir altın miktarının, ölçü olarak, başka altın miktarlarına değil, ama değer olarak değerlere raci olduğunu sanıyor. Metallerin değişim-değerlerinin fiyata dönüşmesi, metalleri, aynı adları taşıyan büyüklükler olarak gösterdiği için, Steuart, metalleri, aynı adlandırmaya indirgeyen ölçünün niteliğini yadsıyor ve çeşitli altın miktarlarının bu karşılaştırılmasında, ölçü birimi olarak hizmet eden miktarın büyüklüğü, itibari olarak kabul edilmiş olduğundan, bunu saptamanın bile gereksiz olduğunu ileri sürüyor. O, bir dairenin 360'ta bir parçasına derece diyeceğine, pekâlâ 180'de bir parçasına derece diyebilir, o zaman dikaçı 90 derece ile değil, 45 derece ile ölçülecektir ve geniş ve dar açılar da buna uygun bir şekilde ölçüleceklerdir. Açı ölçüsü, bu yüzden daha önce olduğu gibi, bundan böyle de, ilkönce nitelik bakımından belirli bir biçim, daire ve ikinci olarak da nicelik bakımından belirli bir daire parçası olacaktır. Steuart'ın iktisadî örneklerine gelince, o, bu örneklerden birinde, kendisini dövdürmek için değnekler sunuyor, öteki örnekte ise, hiç bir şeyi tanıtlamıyor. Amsterdam Bankasının parası gerçekte, dış dünya ile sert sürtüşmeler, hareket halindeki cari parayı zayıflatırken, bankanın mahzenlerinde tembel tembel yatarak tombulluklarından ve ağırlıklarından hiç bir şey yitirmeyen İspanyol altınları için, yalnızca bir itibari addı. Afrikalı idealistlere gelince, tetkik gezileri sonucunda, onlar hakkında daha kesin bilgiler edininceye kadar, onları kendi kaderlerine [sayfa 109] bırakmamız gerekir.⁵³ Fransız devri-

⁵³ Son ticari bunalım dolayısıyla, bazı İngiliz çevrelerinde, ısrarla Afrika ideal parası övülmüştür, bu defa bu paranın merkezi, sahilden, Berberi ülkesinin ta ortalarına kadar nakledilmiş olarak, Berberilerde ti-

minin kâğıt parası (*assignant*), Steuart'ın anladığı biçimde, aşağı yukarı ideal para olmak gösterilebilir: “*Ulusal mülkiyet. 100 franklık assignant*”. Burada, *assignat*'nın temsil etmesi gereken kullanım-değerinin özel bir şekilde belirtilmiş olduğu gerçektir; bu, müsadere edilmiş mülklerdi; ama ölçü biriminin nicel olarak belirlenmesi unutulmuştu ve bu yüzden de “frank” terimi anlamdan yoksun bir sözcükten başka bir şey değildi. Bir frank-*assignat*'nın temsil ettiği az ya da çok büyük toprak parçası, gerçekten, açık artırmaların sonucuna bağlıydı. Bununla birlikte, pratikte, frank-*assignat*, gümüş paranın değer alâmeti gibi dolaşıyordu, onun için de onun değer düşüklüğü, gümüşün ölçütü ile ölçülüyordu.

İngiltere Bankası tarafından nakdî ödemelerin durdurulması dönemi, para teorilerine kıyasla savaş tebliğleri bakımından ancak biraz daha verimli oldu. Banknotların değerden düşüşü ve altının, tacirler arası alım-satım fiyatının para olarak fiyatının üstüne yükselmesi, Bankanın bazı savunucularının kafasında, ideal para ölçüsü öğretisinin uyanmasına neden oldu. Lord *Castlereagh*, paranın ölçü birimini, “*a sense of value in reference to currency as compared with commodities*”^{*} olarak tanımladığı zaman, bu bulanık görüş için, bulanık bir klasik ifade bulmuş oldu. Paris barışından birkaç yıl sonra, koşullar, nakit ödemelerin yeniden yapılmasına olanak verdiğinde, Lowndes'in William III zamanında ortaya atmış olduğu aynı sorun, hemen hemen aynı şekilde kondu. Yirmi yıldan uzun bir süredir üstüste binmiş olan muazzam kamu borçları, bir yığın özel borçlar, kesin taahhütler vb., düşük değerli banknotlarla yapılmıştı. Şimdi 4.672 sterlin [sayfa 110] 10 şilin borcu, yalnız itibari olarak değil, gerçekten de 22 ayar 100 altın lirayı temsil

cari ve sınai bunalımının olmaması, onların *çubuklarının* ideal ölçü birimi olmasıyla açıklanıyordu. Ticari ve sınai bunalımların vazgeçilmez koşulunun ticaretin ve sanayiin mevcut olmasının okluğunu söylemek daha kolay değil miydi?

^{*} “Metalarla kıyaslanan dolaşım araçlarına ilişkin bir değer duygusu.” -Ç.

eden banknotlarla mı ödemek gerekecekti? Birmingham bankacısı *Thomas Attwood*, yeni bir Lowndes sıfatıyla sahneye çıktı. İtibari olarak, alacaklılara, kendilerinden ne kadar şilin alındıysa, o kadarı ödenmeliydi, ama eskiden 1/78 ons altının şilin adını taşımasına karşılık, şimdi diyelim, 1/90 ons altını şilin olarak adlandırmak zorunluydu. Attwood taraftarları, *little Shillingmen** Birmingham okulu adıyla tanınmışlardır. 1819'da başlayıp, 1845'te hâlâ devam edecek olan Sir Robert Peel ile Attwood arasındaki ideal para ölçüsü konusundaki kavga, hiç değilse paranın ölçü olarak görevi bölümü konusunda aşağıdaki aktarmayla tam olarak özetlenebilir:

“Birmingham Ticaret Odasıyla yaptığı polemikte, Sir Robert Peel soruyor: sizin bir liralık kâğıt paranız neyi temsil edecek? Bir lira nedir? ... Ya da tersine, bugünkü değer ölçüsü biriminden ne anlamak gerekir? ... 3 sterlin 17 şilin 10½ peni bir *ons altın* ya da onun *değeri* mi demektir? Eğer bu, onsun kendisiyle, şeyleri, neden kendi adıyla söylememeli, ve sterlin, şilin, peni yerine, neden ons, *penny-weight* ve çekirdek dememeli? Şu halde yeniden doğrudan doğruya trampa sistemine dönüyoruz. ... Yoksa ons, değeri mi ifade eder? Eğer 1 ons = 3 sterlin 17 şilin 10½ peni ise, neden başka başka zamanlarda kimi 5 sterlin 4 şilin, kimi de 3 sterlin 17 şilin 9 peni eder? Lira (£) deyimi, değere bağlıdır, ama değişmez bir altın ağırlığı kesriyle saptanmış sabit bir değere değil. Lira *ideal bir birimdir*. ... Emek, üretim masraflarının kendisine dönüştüğü tözdür, ve kendi görelî değerini demire olduğu gibi altına da geçirir. Şu halde, *bir insanın günlük ya da haftalık emeğini belirtmek için kullanılan özel itibari ad ne olursa olsun*, bu ad, üretilen metanın değerini ifade eder.”⁵⁴ [sayfa 111]

Bu son sözlerde, ideal para ölçüsü anlayışındaki sis-
ler dağılmakta ve onun gerçek içeriğini oluşturan fikir, bu

⁵⁴ *The Currency Question, the Gemini Letters*, London 1844, s. 266-272, *passim*.

* Küçük şilinciler. -ç.

sisler arasından görünmektedir. Altının itibari adları, sterlin, şilin vb., emek-zamanının belirli miktarlarının adları olacaktır. Emek-zamanı, değerlerin özü ve değerlerin içkin, kendiliğinden varolan ölçüsü olduğundan, bu adlar, gerçekten değer orantısının kendisini temsil etmelidirler. Başka bir deyişle, emek-zamanı, paranın gerçek ölçü birimi olarak kabul edilir. Böyle yapmakla, burada, Birmingham okulunu terk ediyoruz, ama bu arada şunu da belirtelim ki, ideal para ölçüsü öğretisi, banknotların tahvil edilebilir ya da tahvil edilemez olması çekişmesinde yeni bir önem kazanmaktadır. Eğer kâğıt, adını, altından ya da gümüşten alıyorsa, banknotların tahvil edilebilirliği, yani banknotların altın ya da gümüş karşılığında değişilebilirliği, yasal hükümler ne olursa olsun, ekonomik bir yasa olarak kalır. Böylece, her ne kadar yasal olarak tahvil edilemezse de, Prusya kâğıt parası bir taler, günlük alışverişte gümüş bir talerden daha az değerli olsaydı ve bu yüzden pratikte tahvil edilemez olsaydı, derhal değeri düşerdi. Bunun içindir ki, İngiltere’de, kâğıt paranın tahvil edilebilirliğine tutarlı şekilde karşı çıkanlar, ideal para ölçüsü öğretisine sığındılar. Eğer paranın itibari adları, sterlin, şilin vb. belirli bir meblâğı ifade eden adlar ise, bir metanın bir başka meta ile değişimi esnasında bazan daha çok, hazan da daha az bir miktarını emdiği değer atomlarıysa, 5 liralık bir İngiliz banknotu altınla olan ilişkisine ne kadar bağımlı işe, demirle ya da pamukla olan ilişkisine o ölçüde bağımlıdır. Bu banknotun unvanı, kendisini, teorik olarak, belirli bir miktar altına ya da herhangi bir başka metaya artık eşit tutmadığından, onun tahvil edilebilir olmasını, yani belirli bir nesnenin belirli bir miktarıyla pratik bir denklem kurmasını isteme olanağı ile kavram olarak sözkonusu değildir.

Paranın doğrudan doğruya ölçü birimi olarak emek-zamanı teorisi, sistematik bir tarzda, ilk defa *John Gray*⁵⁵ |say-

⁵⁵ John Gray, *The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange*, Edinburgh 1821. Aynı yazardan bakınız, Şubat devriminden sonra. Gray, Fransız Geçici Hükümetine bir muhtıra gönderdi. Burada,

fa 112] tarafından geliştirilmiştir. O, şubeleriyle çalışan bir ulusal merkez bankası eliyle, çeşitli metallerin üretimi için gerekli emek-zamanını saptatıyor. Metanın karşılığı olarak üretici, o metanın değerini belirten resmi bir belge, yani metanın içerdiği şu kadar emek-zamanına karşılık bir makbuz alıyor⁵⁶ ve bu 1 haftalık işe, 1 günlük işe, 1 saatlik işe vb. tekabül eden banknotlar, bankanın ambarlarında depo edilmiş olan her türlü metallerin eşdeğeri olarak bono görevini yerine getiriyor.⁵⁷ Temel ilke budur ve bunun bütün uygulamaları, mevcut İngiliz kurumlarına dayanılarak, daima ayırtılı şekilde incelenmiştir. “Bu sistem ile”, diyor Gray, “bugün parayla satın almak ne kadar kolaysa, para karşılığında satmak da her zaman o kadar kolay olacaktır; üretim tek biçimli kaynak olurdu ve talebe tâbi olmazdı.”⁵⁸

Değerli madenler, öteki metallerin karşısındaki “ayrıcalık”larını yitirirlerdi ve “pazarda tereyağının ve yumurtanın, kumaşın ve pamuklunun yanındakilerine düşen yeri alırlardı, ve bunların değeri, bizi, elmasın değerinden fazla ilgilendirmezdi.”⁵⁹ [sayfa 113]

“Biz, değerlerin hayalî ölçüsünü, altını muhafaza

Fransa’nın bir emek örgütlenmesine (*organisation of labour*) değil, değişimin örgütlenmesine (*organisation of exchange*) muhtaç olduğu ve bunun planının da kendisinin dünyaya getirdiği para sisteminde tam olarak hazırlanmış bulunduğunu belirtiyordu. Safdil John, kendi “Social System”inin yayınlanmasından 16 yıl sonra, Proudhon’un, buluşlara yatkin zekâlı bu adamın, aynı ihtira için berat aldığına karşın değildi.

⁵⁶ Gray, *The Social System, etc.*, s. 63. “Para, sonuç olarak, ancak bir makbuz, hamilinin mevcut ulusal servete (*to the national stock of wealth*) belli bir miktar değer kattığının, ya da bir katkıda bulunmuş olan bir kimseden sözkonusu değere sahip olma hakkını devraldığının tanıtından başka bir şey olmamalıdır.”

⁵⁷ “Değeri daha önce saptanmış olan bir ürün, bir bankaya yatırılın ve buna gerek olduğu zaman bankadan çekilebilsin. Ancak bir genel sözleşme gereğince, önerilen ulusal bankaya herhangi bir mal yatıran kimse, yatırılan aynı metayı çekmeye mecbur tutulacağına, bankada mevcut olan eşit değerlerde herhangi bir diğer metayı çekebilmesi koşuluyla,” (Gray, *Social System, etc.*, s. [67] 68.)

⁵⁸ Gray, *Social System, etc.*, s. 16.

⁵⁹ Gray, *Lectures on Money, etc.*, s. 182 [183].

ederek, böylelikle ülkenin üretici güçlerini engelleyecek miyiz, yoksa, değerlerin doğal ölçüsünü, emeği kabul ederek ülkenin üretici güçlerini serbest bırakacak mıyız?”⁶⁰

Emek-zamanı, değerlerin kendiliğinden mevcut olan ölçüsü olduğuna göre, onun yanına niçin dıştan bir başka ölçü kabul edilsin? Değişim-değeri niçin fiyata dönüşür? Niçin bütün metalar tek bir meta ile değerlerini ölçerler, ve böylece, bu tek meta, para olarak değişim-değerinin varlık tarzı biçimini alır? İşte Gray’ın çözmeye kalktığı sorun buydu. Bunu çözeceğine, o, metaların, toplumsal emeğin ürünleri olarak birbirleriyle doğrudan doğruya ilişki kurabileceklerini sanıyor. Ama metalar, ancak ne iseler o nitelikleriyle birbirleriyle ilişki kurarlar. Metalar, doğrudan doğruya, tecrit edilmiş bağımsız özel çalışmanın ürünleridir ve bunlar, özel değişim süreci içinde elden ele geçerek, genel toplumsal emek olarak kendi kendilerini doğrulamalıdır, başka bir deyişle, meta üretimi temeli, üzerinde emek, ancak bireysel emeklerin evrensel olarak elden ele geçişiyle toplumsal emek olur. Ama metaların içerdği emek-zamanını *doğrudan doğruya toplumsal* saymakla, Gray, bunu, kolektif emek-zamanı olarak ya da birbirleriyle doğrudan doğruya ortaklık durumunda olan bireylerin emek-zamanı olarak kabul etmektedir. O zaman, gerçekten altın ya da gümüş gibi özgül bir meta, genel emeğin ifadesi olarak öteki metalarla kıyaslanamazdı, değişim-değeri fiyat olmazdı, ama kullanım-değeri de değişim-değerine dönüşmezdi, ürün meta olmazdı ve böylelikle burjuva üretimin bizzat temeli ortadan kaldırılmış olurdu. Ama Gray’ın düşüncesi hiç de bu değildir. Ona göre, *ürünler, metalar olarak imal edilmelidir*, ama meta olarak *değişilmemelidir*. Gray, bu iyi niyetli arzusunun gerçekleştirilmesi işini, bir ulusal bankaya havale ediyor. Bir yandan, banka biçiminde, toplum, bireyleri, özel değişim koşullarından bağımsız hale getiriyor [sayfa 114] ve öte yandan, aynı toplum, aynı bireylerin, özel değişim temeli üzerinde üretimde bulunmalarına izin veriyor.

⁶⁰ *I.c.*, s. 169.

Bununla birlikte, her ne kadar, yalnızca meta değişimin-
den doğan parayı bir “reform”a tâbi tutmak istiyorsa da, so-
runun iç mantığı, Gray’i, burjuva üretimin koşullarını birer
birer reddetmeye götürüyor. O, böylece, sermayeyi ulusal
sermayeye⁶¹ dönüştürüyor, ve toprak mülkiyetini de ulusal
mülkiyet haline getiriyor,⁶² ve yakından bakıldığında görülüyor
ki, onun bankası, yalnızca bir elle metaları alırken, öte-
ki eliyle emek teslim makbuzları vermekle kalmıyor, ama
aynı zamanda bizzat üretimi de düzenliyor. Bireyin emek-
parasını salt burjuva bir reform olarak gösterme çabasında
bulunduğu *Lectures on Money* adlı yapıtında, o, büsbütün
göze batan saçmalıklara düşüyor.

Her meta, doğrudan doğruya paradır. Gray’in eksik
olan ya da daha doğrusu yanlış olan meta tahlilinden çı-
kardığı teori işte böyledir. “Emek-para” ve “ulusal banka”
ve “meta antrepoları” olarak kurulan “organik” yapı, dog-
manın dünyayı yöneten bir yasa olduğu sanısını telkin eden
bir hayalden başka bir şey değildir. Metanın doğrudan doğru-
ya para olduğunu, ya da metanın içerdiği bireyin özel eme-
ğinin doğrudan doğruya toplumsal emek olduğunu iddia
eden dogmanın doğru olabilmesi için, elbette ki, bir ban-
kanın buna inanması ve işlemlerini buna uydurması yet-
mez. Tam tersine, bu gibi durumlarda, dogmayı pratik ola-
rak eleştiren, iflâstır, Gray’in yapıtında gizli kalan ve bizzat
kendisinin göremediği şey, emek paranın kulağa iktisat te-
rimi gibi gelen içi kof bir sözcük olduğu ve bunun da, pa-
radan kurtulmak ve şöyle bir iyi niyetli arzuyu ifade ettiği-
dir: paradan kurtulmak, ve parayla birlikte değişim-değerin-
den kurtulmak, ve değişim-değeriyle birlikte metadan, ve
metayla birlikte burjuva üretim [sayfa 115] biçiminden kurtul-
mak, Gray’den önce yazmış olsunlar, Gray’den sonra yaz-
mış olsunlar,⁶³ bazı İngiliz sosyalistleri, bunu, lafı dolandır-

⁶¹ “Bütün ülkelerin işleri bir ulusal sermaye temeli üzerinde yürü-
tülmalıdır.” (John Gray, *The Social System, etc.*, s. 171.)

⁶² “Toprak, ulusal mülk şekline sokulmalıdır” (*l.c.*, s. 298).

⁶³ Örneğin bkz: W. Thompson, *An Inquiry into the Distribution of*

madan ilân etmişlerdir. Ama, *parayı* kötölemenin ve *meta* da göklere çıkarmanın sosyalizmin özünü teşkil ettiğini, büyük bir ciddiyetle iddia etmek ve böylelikle, sosyalizmi, meta ile para arasındaki zorunlu ilişki gibi ilkel bir bilgiden yoksun kalmaya mahkûm etmek, Bay *Proudhon*'a ve onun okuluna düşecekti.⁶⁴

II. DOLAŞIM ARACI

Meta, fiyatın belirlenmesi sürecinde dolaşıma elverişli bir biçime bürününce, ve altın da para niteliğini alınca, dolaşım, metaların değişimi sürecinin içerdiği çelişkileri hem ortaya çıkaracak, hem de çözüme bağlayacaktır. Metaların gerçek değişimi, yani maddenin toplumsal değişimi, metanın kullanım-değeri ve değişim-değeri olarak çifte niteliğinin ortaya çıktığı bir başkalaşım, ama aynı zamanda paranın belirli biçimlerinde metanın kendi öz başkalaşımının da yer aldığı bir başkalaşım gerçekleşir. Bu başkalaşımı açıklamak demek, dolaşımı açıklamak demektir. Gördüğümüz gibi, gelişmiş bir değişim-değeri olabilmek için, meta, zorunlu olarak bir metalar âleminin ve gerçekten gelişmiş olan bir işbölümünün mevcudiyetini varsayar; aynı şekilde, dolaşım da evrensel değişim hareketlerini ve bu hareketlerin yenilenmelerinin kesintisiz seyrini varsayar. İkinci olarak, dolaşım, metaların *belirli fiyatta* metalar olarak değişim sürecine girmelerini varsayar, ya da bu süreç içinde, metaların çifte varlık biçimleriyle, kullanım-değeri olarak gerçek biçimleriyle, değişim-değeri olarak da –fiyatta– ideal biçimleriyle birbirlerinin karşısına çıkmalarını varsayar. [sayfa 116]

Londra'nın en hareketli sokaklarında mağazalar birbirine sıkışmış durumda sıralanır, onların görmeyen cam

Wealth, etc., London 1872; Bray, *Labours Wrongs and Labours Remedy*, Leeds 1839.

⁶⁴ Alferd Darimon'un *De la réforme des bangues*. Paris 1856 adlı yapıtı, bu melodramatik para teorisinin bir özetlemesi sayılabilir.

gözlerinin gerisinde evrenin bütün zenginlikleri, Hint şalları, Amerikan tabancaları, Çin porselenleri, Paris korseleri, Rusya kürkleri ve tropiklerin baharatı serilip gider, ama bunca ülke görmüş olan bu malların hepsi, kısa ve özlü *£., sh., d.** harflerinin izlediği rakamların kazılı olduğu beyazımsı etiketleri, alinyazısı gibi üzerlerinde taşırlar. Dolaşımda kendini gösteren metanın sunduğu görünüm budur.

a) *Metaların Başkalaşımı*

Daha yakından ele alındığında, dolaşım süreci, ayrı ayrı biçimlerde iki devir gösterir. Eğer metanın M ile ve parayı** da P ile gösterecek olursak, bu iki biçimi, şu biçimde ifade edebiliriz:

M-P-M

P-M-P

Bu bölümde, yalnızca birinci biçim üzerinde, yani metaların dolaşımının dolaysız, biçimi üzerinde duracağız.

M-P-M çevrimi, şu şekilde ayrışır: M-P hareketi, metanın para karşılığında değişimi ya da *satış*; bunun tersi P-M hareketi, paranın meta karşılığında değişimi ya da *satınalma* ve iki hareketin birliği M-P-M, paranın meta karşılığı değişimi amacıyla metanın para ile değişimi ya da *satınalma* amacıyla *satış*. Ama sürecin içinde son bulunduğu kesin sonuç olarak, M-M sonucuna, yani gerçek madde değişimi olan metanın meta karşılığı değişimine varılır.

Birinci metanın ilk ucundan hareket edilirse, M-P-M, metanın altın haline dönüşümünü, ve altın halinden tekrar meta haline geri dönüşümü ya da önce metanın özel kullanım-değeri olarak mevcut olduğu, sonra bu varlık tarzından [sayfa 117] soyunduğu, değişim değeri olarak ya da genel eşdeğer olarak kendi ilk varlık tarzı ile olan bütün bağlarından kurtulmuş bir varlık biçimi kazandığı ve gene ensonu bireysel gereksinmelerin hizmetinde gerçek kullanım-değeri

* Sterlin, şilin, peni. -ç.

** Birinci baskıda: "altın". -Ed.

ri olarak varlığını sürdürmek üzere bu yeni varlık tarzından da sıyrıldığı bir hareketi temsil eder. Bu son biçimde tüketim geçer. M-P-M dolaşımının bütünü, demek ki, en, başta, birey olarak her metanın kendini elinde bulunduranın dolaşsız kullanım-değeri haline gelmek üzere baştan sona geçirdiği eksiksiz tam bir başkalaşım dizisidir. Birinci başkalaşım, M-P dolaşımının birinci yansında, ikincisi ise, ikinci P-M yansında gerçekleşir, ve dolaşımın bütünü, metanın *curriculum vitae*'sini* teşkil eder. Ama, M-P-M dolaşımı, aynı zamanda, öteki metaların tek yanlı belirli başkalaşımının toplamı olarak, tek bir metanın tüm başkalaşımından başka bir şey değildir; çünkü ilk metanın her başkalaşımı, o metanın başka bir meta haline dönüşmesidir, şu halde öteki metanın birincisi haline dönüşmesidir, öyleyse dolaşımın aynı evresinde gerçekleşen iki yanlı bir dönüşmedir. İlk önce M-P-M dolaşımını meydana getiren, M-P-M dolaşımının ayrıştığı iki değişim sürecinin herbirini ayrı ayrı dikkate almak zorundayız.

M-P ya da *satış*, M metanın, dolaşım sürecine yalnızca özel kullanım-değerin olarak, örneğin bir ton demir olarak değil, ama aynı zamanda belirli bir fiyatı olan, diyelim ki, 3 sterlin 17 şilin 10½ peni ya da bir ons altın fiyatında bir kullanım-değeri olarak girer. Bu fiyat, bir yandan, demirin içerdiği emek-zamanı miktarının, yani demirin değerinin büyüklüğünün sergileyicisi olurken, aynı zamanda, demirin altın olma arzusunu, yani bizzat kendisinin içerdiği emek-zamanına, genel toplumsal emek-zamanı biçimi verme arzusunu ifade eder. Bu töz değişmesi başarısızlığa uğrarsa, demirin tonu, yalnız meta değil, ürün olmaktan da çıkar. Çünkü [sayfa 118] o, ancak sahibi için kullanım değeri olmadığından dolayı metadır ya da sahibinin emeği, ancak başkaları için yararlı emek olduğu takdirde gerçek emektir ve bizzat sahibi için de ancak genel soyut emek olarak yararlıdır Demirin ya da onu elinde bulunduranın görevleri, demek ki, metalar

* Yaşam öyküsü, özgeçmiş. -ç.

dünyasında, demirin altını kendine çektiği noktayı bulmak, meydana çıkarmaktır. Ama bu güçlük, yani metanın *salto mortale*'si* burada, basit dolaşımın tahlilinde tasarlandığı gibi satış, gerçekten meydana geldiği takdirde aşılabılır. Bir ton demirin elden ele geçişiyle, yani kullanım-değeri olmadığı ellerden kullanım değeri olduğu ellere geçişiyle, kullanım-değeri olarak gerçekleştiği için, aynı zamanda, kendi fiyatını da gerçekleştirir, ve yalnızca tasarlanmış bir altın iken, gerçek altın haline gelir. "Altın onsu" ya da 3 sterlin 17 şilin 10½ peni teriminin yerini, şimdi gerçek bir ons altın almıştır, ama bir ton demir, alanı terketmiştir. M-P satışı ile, kendi fiyatı içinde düşüncede altına dönüşmüş bulunan meta, yalnız gerçekten altın haline gelmez, ama aynı süreçle, değerler ölçüsü olarak ideal altın olmaktan başka bir şey olmayan ve gerçekte ancak metaların kendilerinin paraca adları sıfatıyla var olan altın da, gerçek para haline dönüşür.⁶⁵ Nasıl ki, bütün metalar, onda kendi değerlerini ölçtükleri için ideal genel eşdeğer olmuşsa, şimdi de aynı şekilde kendisiyle değişilen metaların elden ele geçmesinin ürünü olarak (M-P satışı bu genel elden ele geçiş sürecini temsil eder) mutlak şekilde elden ele devredilmiş meta haline gelir, gerçek para olur. Ama altın, metaların değişim-değerleri zaten daha önce fiyatlar şeklinde ideal olarak altın oldukları içindir ki, ancak satışta gerçekten para haline gelir. [sayfa 119]

M-P satışında, keza P-M satın alımında iki meta, her ikisi de çifte değişim ve kullanım değerleri olarak karşılırlar, ama meta için de, kendi değişim-değeri, ancak fiyat biçiminde düşüncel olarak mevcuttur, oysa, her ne kadar kendisi de gerçek bir kullanım-değeri ise de, altın içinde-

⁶⁵ "Para iki biçimde, ideal,ve gerçek olabilir; ve iki tarzda kullanılır: nesneleri değerlendirmek için ve onları satın almak için. Değerlendirmek için, ideal para, gerçek para kadar iş görür, hatta buna daha da elverişlidir. Paranın öteki kullanımı, değerlendirdiği şeyleri satın almasıdır. ... Fiyatlar ve sözleşmeler, ideal parayla bir değerlendirme ile oluşurlar ve gerçek parayla gerçekleşirler. " (Galiani, *Della Moneta*, s. 112 vd..)

* Ölüm perendesi. -ç.

ki kendi kullanım-değeri, yalnız değişim-değerinin dayanağı olarak ve bu yüzden de gerçek hiç bir bireysel gereksinmeyi karşılamayan yalnız biçimsel kullanım değeri olarak vardır. Kullanım-değeri ile değişim değeri arasındaki karşıtlık, demek ki, M-P'nin iki uzak kutbu arasında bölünür; şöyle ki, altın, meta karşısında değişim-değeri, kendi biçimsel kullanım-değerini meta içinde maddileştiren değişim-değeri iken, meta, altın karşısında kullanım-değeridir, düşüncel olarak kendi değişim-değerini, fiyatı, ancak altında gerçekleştirmek zorunda olan bir kullanım-değeridir. Ancak metain, bu, meta ve altın olarak çifte niteliğiyle ele alınarak, ve her son ucun, ideal olarak, hem kendi karşıtı gerçekte ne ise o olma ve hem de bunun *tam tersi* olma biçiminde içinde bulundukları gene çifte ve çelişik olan ilişki ile, yani ancak metaların iki yönden birbirine karşı duran kutupsal karşıtlar olarak temsil edilmeleriyledir ki, metaların değişim süreçleri içindeki çelişkiler, çözüme bağlanabilir.

Şimdiye kadar M-P'yi satış olarak, metain paraya dönüşümü olarak ele aldık. Ama öteki uçtan bakacak olursak, aynı süreç, tersine, P-M olarak, satınalma olarak, paranın metaya dönüşmesi olarak görünür. Satış, aynı zamanda, zorunlu olarak, kendi karşıtıdır, satınalmadır; sürecin şu ya da bu yandan ele alınışına göre, biri ya da öteki olur. Ya da, gerçekten, M-P'de başlangıç, meta ucundan ya da satıcının yola çıktığı için ve P-M'de ise, para, son ucundan ya da alıcının hareket ettiği için, süreçte bir ayrım meydana gelmektedir. Demek ki, metain birinci başkalaşımını, para haline dönüşmesini, dolaşımın birinci M-P aşamasını katetmiş olmasının sonucu olarak betimlerken aynı zamanda [sayfa 120] bir başka metain daha önceden paraya dönüşmüş olduğu mı ve şu halde dolaşımın ikinci P-M evresinde bulunduğunu varsayıyoruz. Varsayımlarımız, bizi, böylece bir kısır döngüye götürüyor. Bu kısır döngü, bizzat dolaşımın kendisidir. Eğer, M-P'de, daha önceden P'yi bir başka metain başkalaşımı olarak ele almazsak dolaşım sürecinin değişimini aktini tecrit etmiş oluruz. Ama bunun dışında,

M-P biçimi ortadan kalkar, artık yalnız birbirinin karşısında iki değişik M, diyelim ki, demir ve altın kalır, ki bunların değişimi, dolaşımın özel bir akti değil, ama doğrudan doğruya bir trampa aktidir. Üretim kaynağında altın da, bütün öteki metalar gibi metadır. Altının görelî değeri ve demirin ya da herhangi başka bir metanın görelî değeri, burada, bu metaların karşılıklı olarak değişime uğradıkları miktarlarla kendini gösterir. Oysa dolaşım sürecinde bu işlem yerine getirilmiş varsayılır, altının kendine özgü değeri, daha önce metaların fiyatında verilmiştir. Demek ki, *dolaşım süreci içerisinde*, altın ile metanın doğrudan doğruya trampa ilişkisine girdiklerini ve bu yüzden onların görelî değerlerinin basit metalar olarak değişimleriyle kurulduğunu sanmaktan daha yanlış bir şey yoktur. Dolaşım sürecinde altın, basit meta olarak, metalar karşılığında değişilmiş gibi görünüyorsa, bu görünüm düpedüz, fiyat içinde, metanın belirli bir miktarının zaten daha önceden belirli bir miktar altına eşit kılınmış olmasından, yani daha önce para olarak, genel eşdeğer olarak kabul edilen altına kıyaslanmış olmasından ve *sonuç olarak* doğrudan doğruya onunla değişilebilir olmasından ileri gelmektedir. Bir metanın fiyatı, altında *gerçekleştiği* ölçüde, meta, altınla meta olarak, emek-zamanının özel maddileşmesi olarak değişilir, ama altında gerçekleşen şeyin, altının kendi fiyatı olduğu ölçüde meta, altınla meta olarak değil, para olarak değişilir, yani meta, emek-zamanının genel maddileşmesi olarak altınla değişir. Ama bu iki durumda da, dolaşım süreci içerisinde, metanın kendisiyle değişildiği altın miktarı, değişimle [sayfa 121] belirlenmemiştir: tam tersine, metanın fiyatı ile, yani metanın altın olarak ölçülmüş değeri ile belirlenen değişimdir.⁶⁶

Dolaşım süreci içerisinde, altın, bütün eller arasında, M-P satıcının sonucu olarak görünür. Ama, M-P, satış, ay-

⁶⁶ Tabii ki, bu metaların tüccarlar arası fiyatının değerlerinin üstünde ya da altında olmasına engel teşkil etmez. Ama bu sorun, basit dolayısıyla ilgili *bir* sorun değildir ve başka bir alana girer, ki bunu, biz, ilerde değer ile tüccarlar arası fiyat ilişkilerini incelerken ele alacağız.

nı zamanda, P-M, satmalına olduğu için, M, meta, sürecin başlangıç noktası, ilk başkalaşımını yaparken, öteki uçta ona karşı duran öteki meta ile P'nin kendisi de, ikinci başkalaşımını yerine getirir ve böylece, birinci meta, seyrinin henüz birinci yansında bulunurken, öteki, dolaşımın ikinci yansını kateder.

Dolaşımın ikinci sürecinin başlangıç noktası, para, birinci sürecin, satışın sonucu olmak durumunda bulunur. Birinci biçimiyle metanın yerine, onun altın olarak eşdeğeri geçer. Bu sonuç, her şeyden önce bir durak noktası meydana getirebilir, çünkü, metanın bu ikinci biçimiyle kendine özgü dayanıklı bir varlığı vardır. Sahibinin elinde daha önce bir kullanım-değeri olmayan meta, şimdi devamlı şekilde değişilebildiği için devamlı olarak kullanılabilir bir biçimde sahibinin emrine hazırdır, ve onun hangi anda ve metalar âlemi üzerindeki hangi noktadan dolaşıma gireceği, duruma ve koşullara bağlıdır. Onun altın krizaliti hali, yaşamının, az ya da çok uzun bir zaman eğleşebileceği özerk bir dönemini meydana getirir. Trampada özel bir kullanım-değerinin değişimi, başka bir özel kullanım-değerine doğrudan doğruya bağlı olduğu halde, değişim-değeri yaratıcısı emeğin genel niteliği, alım ve satım akitlerinin birbirinden ayrılmış ve birbirlerine kayıtsız oluşları olgusunda kendini gösterir.

P-M, *satınalma*, M-P'nin tersi olan harekettir ve, aynı zamanda, metanın ikinci ya da son başkalaşımıdır. Altın olarak ya da genel eşdeğer biçimiyle meta, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinde dolaysız olarak temsil edilebilir, ki bu metaların hepsi, kendi fiyatlarında, kendi öbür dünyalarına [sayfa 122] hasret çeker gibi altına hasret çekerler, ama aynı zamanda vücutları olan kullanım değerlerinin para tarafına geçmesi için ve ruhları olan değişim-değerlerinin de bizzat altının tarafına geçmesi için şangırdayan sikkelerin hangi notayı çıkarmaları gerektiğini gösterirler. Metaların elden ele geçişlerinin genel ürünü, mutlak bir elden ele geçiş yetkisine sahip bulunan bir metadır. Altının metaya dönüşmesi için nitel sınırlama yoktur, ancak bir nicel sınırlama

vardır, o da, altının kendi miktarından ya da değer hacmin-den doğan sınırlamadır. “Peşin para ile her şeye sahip olunabilir.” M-P hareketinde, meta kullanım-değeri olarak elden ele geçişiyle kendi fiyatını ve başkasının parasının kullanım-değerini gerçekleştirirken, P-M hareketinde, değişim değeri olarak elden ele geçişiyle, kendi öz kullanım-değerini ve öteki metanı fiyatını gerçekleştirir. Meta, kendi fiyatını gerçekleştirirken, aynı zamanda, altını gerçek para haline dönüştürüyorsa, tekrar geri dönüşüyle de altına, salt geçici olan para olarak kendine özgü varlık tarzını kazandırır. Metaların dolaşımı, gelişmiş bir işbölümünü, yani tek başına bir üreticinin kendi ürününün tek yönlü niteliği ile ters orantılı olan gereksinmelerinin çeşitliliğini varsaydığı için, P-M, satınalma, bazan eşdeğer bir meta ile denklemlleştirilerek temsil edilecek, bazan da şimdi alıcının gereksinmeler çemberinin ve elinde bulundurduğu para toplamının büyüklüğüyle sınırlanan bir eşdeğer metalar serisi içinde saçılıp dağılacaktır. – Satış, aynı zamanda satmalına olduğu için, satınalma da, aynı zamanda, satıştır ve P-M, aynı zamanda, M-P’dir, ama bu defa insiyatif, altına ya da satın alıcıya aittir.

Artık tam M-P-M dolaşımına dönecek olursak, bir metanı, bu dolaşımda, bütün, başkalaşımlarını geçirdiğini görürüz. Ama meta, dolaşımın birinci yansına başladığı ve birinci başkalaşımını yaptığı sırada, bir ikinci meta, dolaşımın ikinci yansına girer, kendi ikinci başkalaşımını yerine getirir ve bu ikinci meta, dolaşımdan çıkarken, bir üçüncü [sayfa 123] meta dolaşıma girer, kendi seyrinin birinci yansını geçer ve kendi birinci başkalaşımını yapar. M-P-M dolaşımının tümü, bir metanın tüm başkalaşımı olarak, demek ki, her zaman aynı zamanda ikinci bir metanın tüm başkalaşımının sonu, üçüncü bir metanın başkalaşımının başlangıcı, şu halde, başı ve sonu olmayan bir seridir. Daha iyi açıklamak ve metaları birbirinden ayırmak için M’yi her iki uçta farklı şekilde gösterelim, yani M’-P-M’ olsun. Gerçekte, birinci M’-P kısmı, P’nin başka bir M-P’nin sonucu olduğu-

nu varsayar ve şu halde kendisi de ancak $M-P-M'$ 'nin son kısmıdır, oysa ikinci $P-M''$ kısmı, kendi sonucunda, $M''-P'$ 'dir ve kendini, $M''-P-M'''$ 'nin ilk kısmı olarak ortaya koyar, vb.. Ayrıca görülüyor ki, her ne kadar P ancak *bir* satışın sonucu ise de, son $P-M$ kısmı, $P-M' + P-M'' + P-M'''$ vb. ile temsil edilebilir, ve bir satınalmalar yığını halinde bu demektir ki, bir satışlar yığını halinde, yani metaların yeni tüm başkalaşımının ilk halkalarından meydana gelmiş bir yığın halinde parçalara ayrılabilir. Şu halde, tek başına ayrı bir metanın tüm başkalaşımı, yalnızca başı sonu olmayan bir başkalaşım zincirinin tek bir halkası olarak değil de, pek çok sayıda zincirlerin bir halkası olarak görünüşüne göre, tek başına her meta $M-P-M$ devresini izlediğinden, metalar âleminin dolaşım süreci, çeşitli noktaların her zaman biten ve her zaman yeniden başlayan hareketinin sonsuza kadar birbirine dolaşmış zincirlerinin bir yumaklaşması olarak görünür. Ama her tek satış ya da satınalma, ilgisiz, ayrı bir akit olarak var olabilir, onun tümleyici akdi, zaman ve mekân içinde ondan ayrılmış bulunabilir, demek ki, onun sonucu olmak üzere doğrudan doğruya ona bağlanmaya gereksinme duymaz. Her özel $M-P$ ya da $P-M$ dolaşım süreci, bir metanın kullanım-değeri haline ve öteki metanın para haline dönüşmesi, dolaşımın birinci ve ikinci aşaması, her iki doğrultu için de, bağımsız bir durak noktası teşkil ettiğine göre, ama, öte yandan bütün metalar kendi [sayfa 124] ikinci başkalaşımına başladıklarına ve dolaşımın ikinci yarısının başlangıç noktasında kendileri için ortak olan genel eşdeğer biçiminde, yani altın biçiminde yer aldıklarına göre, gerçek dolaşımında herhangi bir $P-M$, herhangi bir $M-P$ 'ye, bir metanın ömür süresinin ikinci bölümü, başka bir metanın ömür süresinin birinci bölümüne ayak uydurur, örneğin A, 2 sterline demir satıyor, şu halde $M-P$ 'yi ya da meta-demirin birinci başkalaşımını gerçekleştiriyor, ama satınalma işini daha sonraya bırakıyor. Aynı zamanda, onbeş gün önce, 6 sterline 2 *quarter* buğday satmış olan B, bu 6 sterlin ile Moiz ve Oğulları mağazasından bir takım el-

bise satın alıyor, böylece P-M'yi ya da meta-buğdayın ikinci başkalaşımını gerçekleştiriyor. Bu iki P-M ve M-P işlemleri, burada, bir zincirin halkaları olarak görünürler; çünkü, P biçiminde, altın biçiminde bir meta ötekine benzer ve çünkü altının, başkalaşıma uğramış demir mi, yoksa başkalaşıma uğramış buğday mı olduğu teşhis edilemez. Demek ki, gerçek dolaşım sürecinde, M-P-M, gelişigüzel dağılmış çeşitli tüm başkalaşımların kısımlarının yanyana konuluşu ve sonsuz ve beklenmedik bir şekilde birbirini izlemesi olarak kendini gösterir. Şu halde, gerçek dolaşım süreci, metanın tüm başkalaşımını olarak, metanın karşıt evrelerden geçişi olarak görünmez, ama beklenmedik bir tarzda birbirine paralel olarak ya da birbiri ardından gerçekleşen pek çok alım ve satımların saf bir karması gibi *görünür*. Böylece sürecin biçimsel belirliliği ortadan silinmiş olur ve dolaşımın her özel akdi, örneğin satış, aynı zamanda kendi karşıtı, satınalma olduğundan ve buna karşılık satınalma da, aynı zamanda, satış olduğundan, bu siliniş daha da tam bir şekilde olur. Öte yandan, dolaşım süreci, metalar âleminin başkalaşımlarının hareketidir ve şu halde, bunu hareketinin tümü içinde de yansıtması gerekir. Bundan sonraki bölüm de, bunu nasıl yansıttığını inceleyeceğiz. Burada, M-P-M içinde, M uçlarının P ile aynı biçimsel ilişki içinde bulunmadıklarına [sayfa 125] işaret etmekle yetinelim. Birinci M, özel bir metadır ve parayla ilişkisi evrensel metaya olan ilişki gibidir; oysa para, evrensel metadır ve ikinci M'ye olan ilişkisi, bireysel bir metaya olan ilişkidir. Öyleyse M-P-M, soyut mantık planı üzerinde Ö-E-B mantık tasımı* biçimine varabilir; ki burada, özellik birinci ucu, evrensellik orta sınırını, bireysellik ise son ucu meydana getirir.

Metaların sahipleri, dolaşım sürecine, metaların basit zilyetleri olarak girmişlerdir. Bu sürecin içersinde, biri kelle şekerini, öteki ise altını kişileştirerek, birbirinin antitezi biçiminde, alıcı ve satıcı olarak karşı karşıya gelirler. Kelle şeke-

* Ö-E-B: Özellik-Evrensellik-Bireysellik. -ç.

ri altın olduğu zaman satıcı da alıcı olur. Bu belirli toplumsal nitelikler, demek ki, hiç bir şekilde genel olarak insanın bireyliğinden kökenlerini almazlar, kökenleri belirli meta biçiminde ürünlerini üreten insanlar arasındaki değişim ilişkilindedir. Satıcının alıcı ile olan ilişkisi içinde ifadesini bulan saf bireysel ilişkiler o kadar azdır ki, her ikisi de, alıcı da, satıcı da, ancak, *özel bir* bireyin emeği olmamak üzere, para haline gelen kendi bireysel emeklerinin yadsınması yoluyla, bu ilişkinin içine girerler, öyleyse bu satıcılık ve alıcılık, burjuva ekonomik niteliklerini insanın bireyliğinin sonsuz toplumsal biçimleri olarak anlamak ne kadar akılsızca bir şeyse, onlarda bireyliğin yokoloşunu görerek, onlardan yakkınmak da o kadar yanlıştır.⁶⁷ Bunlar, toplumsal [sayfa 126] üre-

⁶⁷ Bay İsaac Pereire'in *Leçons sur l'industrie et les finances* (Paris 1832) yapıtından alınan aşağıdaki pasaj, satınalımla satımda beliren çelişkinin son derece yüzeyel seklinin bile, masum kalpleri ne kadar yaraladığını göstermektedir. *Crédit mobilier*'in* bulucusu ve diktatörü sıfatının aynı İsaac'a Paris Borsası kurdu gibi pek onurlu olmayan bir ün sağlamış olması olgusu da, ekonominin duygusal eleştirisi hakkında ne düşünülmeli gerektiğini gösterir. O zamanlar Saint-Simon'un tilmizi olan Bay Pereire şöyle diyor: "Bireylerin çalışmalarında olsun, tüketimleri için olsun, birbirlerinden tecrit edilmiş ve ayrı oldukları içinde ki, aralarında karşılıklı çalışmalarının ürünlerinin değişimi vardır. Nesnelerin görelî değerlerini belirleme zorunluluğu, değişimin zorunluluğundan gelmedir. Demek ki, değer ve değişim fikirleri, sıkı sıkıya birbirine bağlıdır, her ikisi de, bugünkü şekilleriyle, bireyciliği ve çelişkiyi ifade eder ... Ancak satma ve satınalına olduğu içindir ki, başka bir deyişle toplumun ayrı ayrı üyeleri arasında uzlaşmazlık olduğu içindir ki, ürünlerin değerini saptamanın gereği vardır. ... Ancak satmanın ve satınalmanın olduğu yerde, yani her bireyin gereksinmesi olan nesneleri edinmek için *savaşım vermek* zorunda olduğu yerde, fiyatla, değerle ilgilenmenin gereği vardır." (l.c., s. 2, 3. *passim*)

* *Crédit mobilier* (*Société générale de crédit mobilier*) – Pereire kardeşlerin kurduğu ve 18 Kasım 1852 günlü buyrultu ile yasal olarak tanınmış esham bankası. Bankanın en büyük gelir kaynağı kendi kurduğu anonim şirketlerin değerli evraklarıyla borsada spekülasyon yapmaktı. Banka, Napoléon III hükümetince desteklendi ve korundu. 1867'de iflâs etti ve 1871'de tasfiye edildi. 19. yüzyılın ellilerinde *Crédit mobilier*'in yeni tip malî girişim olarak ortaya çıkmasının nedenleri, dizginsiz borsa oyunları ve spekülasyonları ile kendini gösteren Gericilik (*Réaction*) Döneminin özel koşullarında yatmaktaydı. *Crédit mobilier* örneğinden

tim sürecinin belirli bir aşamasında, bireyliğin zorunlu tezahürüdürler. Zaten satıcı ile alıcının karşı karşıya gelişinde, burjuva üretimin uzlaşmaz karşıt niteliği, henüz Öyle yüzeysel ve öyle biçimsel bir şekilde ifadesini bulmaktadır ki, bu karşılaşma, burjuva-öncesi toplum biçimlerinde de, tek gerekliliği bireylerin birbirleriyle metaların zilyetleri olarak ilişki kurmaları olmak üzere, vardır.

Eğer şimdi M–P–M'nin sonucunu dikkate alırsak, bu sonuç, M–M şeklinde, nesne değişimine indirgenir. Meta, meta ile, kullanım-değeri, kullanım-değeri ile değişmiştir ve metanın para haline dönüşümü ya da para biçiminde meta, bu madde değişimine, ancak aracı olarak hizmet eder. Para, böylece metaların basit bir *değişim aracı* olarak ortaya çıkar, ama genellikle değişim aracı olarak değil: dolaşım sürecinin karakterize ettiği bir değişim aracı olarak, yani bir *dolaşım aracı* olarak ortaya çıkar.⁶⁸

Metaların dolaşım sürecinin M–M içinde son bulmasından ve buna göre para aracılığı ile gerçekleştirilen bir trampaya benzemesinden ya da genel bir tarzda, M–P–M'nin [sayfa 127] yalnız iki ayrı sürece bölünmeyip aynı zamanda onların hareket halinde birliğini temsil etmesinden dolayı satma ve satınalma arasında yalnız birlik olduğu, ayrılık olmadığı gibi bir sonuç çıkarmak istemek, öyle bir muhakeme yürütmektir ki, bu, ekonomi politüğün değil, mantığın kapsamına girer. Değişim sürecinde satınalma ile satmanın birbirinden ayrılması, atalara bağlılığın o kadar hoş bir safdillikle kuşattığı toplumsal değişimin eski yerel engellerini nasıl yıkarsa, bu ayırım, aynı zamanda, sürecin kesintisiz seyrinin anlarının birbirinden koptuğu ve birbiriyle ça-

sonra benzer kuruluşlar birkaç orta Avrupa ülkesinde de görüldü. Marx, *New-York Daily Tribune*'de yayımlanan bir dizi makaleyle *Crédit mobilier*'in gerçek niteliğini açıkça ortaya koydu. (Bkz: Karl Marx-Friedrich Engels, *Werke*, Band 12, s. 20-36, 202-209 ve 289-292.) -Ed.

⁶⁸ “Yaşam için yararlı maddelerin son ve amaç olmasına karşılık, para, sadece araç, hedefe doğru yol alıştır.” (Boisguillebert, *Le Détail de la France*, 1697, *Économistes financiers du XVIIIe siècle*'de, d'Eugène Daire, vol. I, Paris 1843, s. 210.)

tıştığı genel bir biçimdir de; bir sözcükle bu ayrılık, ticari bunalımların genel olanağını da teşkil eder, ama yalnızca meta ile paranın karşıtlığı, burjuva toplumda, emeğin içerdiği bütün karşıtlıkların soyut ve genel biçimi olduğu için. Şu halde, bunalım olmadan para dolaşımı olabilir, ama bunalımların olması için para dolaşımı şarttır. Bu, gene de yalnız şu demektir; özel değişime dayanan emeğin henüz paranın yaratılması evresine varmamış olduğu yerde, bu emek için burjuva üretim sürecinin tam gelişmesini varsayan olayları doğurmak, elbette ki daha da az mümkündür. O halde, değerli madenlerin “ayrıcalık”ının kaldırılmasıyla, ve sözde “akla uygun bir para sistemi” ile burjuva üretiminin “anomaliler”ini ortadan kaldırmayı iddia eden bir eleştirinin ne kadar derin olduğunu takdir etmek mümkündür, öte yandan, ekonomi politikten, savunma niteliğinde bir örnek vermek için, olağanüstü kavrayışı büyük yankılar uyandıran bir yorumu anımsatmak yeterli olacaktır. Ünlü İngiliz iktisatçısı John Steuart Mill’in babası James *Mill* diyor ki:

“Bütün metalar için alıcı bulunmaması, hiç bir zaman mümkün değildir. Bir metaı satışa çıkaran bir kimse, karşılığında bir meta almak ister ve yalnızca satıcı-olması dolayısıyla satın alıcıdır. Hep birlikte alındıklarında, bütün metaların alıcıları ve satıcıları, demek ki, metafizik bir zorunlulukla, denge halinde olmalıdırlar. Şu halde, bir meta için [sayfa 128] satın alıcıdan çok satıcı bulunuyorsa, başka bir meta için satıcıdan çok satın alıcı bulunması gerekir.”⁶⁹

⁶⁹ Kasım 1807’de, İngiltere’de, William Spence’in *Britain Independent of Commerce* adlı bir yapıtı çıktı. William Cobbett, *Political Register*’de, bu kitapta savunulan ilkeyi daha da radikal bir tarzda geliştirdi; *Perish Commerce*. Buna yanıt olarak James Mill, 1808’de, *Defence of Commerce*’i yayınladı. Bunda, daha şimdiden, *Elements of Political Economy*’sinden aktarılan kanıtlar bulunmaktadır. Sismondi ve Malthus ile ticari bunalımlar konusundaki polemğinde J.-B. Say, bu güzel buluşu benimsedi ve, bu gülünç büyük bilginin hangi yeni fikirle ekonomi politik zenginleştirdiğini göstermek olanaksız olduğuna göre –onun değeri, daha çok çağdaşları Malthus, Sismondi ve Ricardo’yu eşit olarak ters anlamada gösterdiği tarafsızlıktadır– Kıta Avrupasındaki hayranları, onun şahsında, satmalılarla satmaların metafizik dengesinin o ünlü define-

Mill, dolaşım sürecinden alınmış olan alıcı ve satıcı simgelerini doğrudan trampa içine el altından yeniden soktuğu halde, dengeyi, dolaşım sürecini doğrudan trampa biçimine dönüştürerek kuruyor. Mill'in açık olmayan ifadesi ile söyleyecek olursak, örneğin, Londra'da, Hamburg'da 1857-1358'deki ticari bunalımın bazı anlarında olduğu gibi bütün metallerin satılamaz oldukları anlarda *tek bir* meta için, para için gerçekten de alıcıdan çok satıcı ve *bütün öteki para biçimleri* için, metalar için ise, alıcıdan çok satıcı vardır. Alımların ve satımların metafizik dengesi, her satınalmanın bir satış ve her satışın da bir satınalma olması olgusuna indirgenir ki, bu da, satmayı başaramayan, bu yüzden de satınalmayı başaramayan meta sahipleri için, hiç de avutucu bir şey değildir.⁷⁰ [sayfa 129]

Satınalma ile satmanın ayrılması, gerçek anlamıyla ticaretin yanında, üreticilerle tüketiciler arasında, sonal değişimden önce bir sürü gerçek olmayan hayalî anlaşmaları mümkün kılar. Böylelikle de, bir miktar asalağın dolaşım sürecine girmelerine ve bu ayrılmayı istismar etmelerine olanak sağlar. Ama bu da, ayrıca şu anlama gelir ki, burjuva toplumda, emeğin genel biçimi olan para ile, bu emek için-

sini topraktan çıkaran adamı kutladılar.

⁷⁰ Aşağıdaki örnekler, iktisatçıların, metan çeşitli biçimsel belirlenmelerini nasıl ifade ettiklerini göstermektedir.

"Paramız oldu mu, arzuladığımız nesneyi edinmek için yalnızca bir değişim yapmamız yeter, oysa başka fazla ürünlerle iki değişim yapmamız gerekir; birincisi (para edinmek için yapılacak olan değişim), ikincisinden çok daha zordur.**" (G. Opdyke, *A Treatise on Political Economy*, New York 1851, s. 287-288.)

"Eğer para daha kolay satılabiliriyorsa, bu, özellikle metallerin daha zor satılabilmelerinin etkisi ya da doğal sonucudur." (Th. Corbet, *An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals*, etc, London 1841, s. 117.)

"Para, ölçtüğü şeyle her zaman değişilebilir olma niteliğine sahiptir." (Bosanquet, *Metalic, Paper and Credit Currency*, etc, London 1842, s. 100.)

"Para her zaman başka metaları satın alabilir, oysa o başka metalar her zaman parayı satın alamaz." (Th. Tooke, *An Inquiry into the Currency Principle*, 2. baskı, London 1844, s. 10.)

deki çelişkilere, gelişme *olanağı* sağlanmıştır.

b) *Paranın Dolaşımı*

Gerçek dolaşım, başlangıçta, gelişigüzel ve birbirine paralel olarak yer alan bir alımlar ve satımlar yığını olarak belirir. Satın almada olduğu gibi satışta da, meta ve para, karşı karşıya gelirler ve satıcı meta tarafında, alıcı da para tarafında olmak üzere, her zaman aynı ilişkiyi muhafaza ederler. Dolaşım aracı olarak para, demek ki, her zaman, bir satınalma aracı olarak belirir, ve bu yüzden de, metaların başkalaşımının birbirine karşıt aşamalarında paranın ayırdedici nitelikleri teşhis edilebilir olmaktan çıkmışlardır.

Metayı alıcının eline geçiren aynı hareket içinde, para, satıcının eline geçmektedir. Demek ki, meta ve para, dolaşımda karşıt doğrultuda seyrederek ve metayı bir tarafa ve parayı da öteki tarafa geçiren bu yer değiştirme, burjuva toplumun bütün yüzeyinde aynı zamanda ve sayılan belirlenemeyen noktalar halinde yer alır. Ama metanın dolaşıma girmek için attığı ilk adım, aynı zamanda da, onun son adımıdır.⁷¹ Meta, ister bizzat altın tarafından cezbedildiği için (M-P) yer değiştirmiş olsun, isterse bizzat altın onu cezbetmiş olduğu için (P-M) yer değiştirmiş olsun, yalnızca bu yer değiştirme, meta, bir hamlede, dolaşımdan çıkarak [sayfa 130] tüketime sokar. Dolaşım, metaların, ama her zaman başka metaların, devamlı bir hareketidir ve her meta, bir tek hareketi yerine getirir, gerçekleştirir. Her meta, dolaşımının ikinci yarısına aynı meta biçiminde değil, başka bir meta biçiminde, altın biçiminde girer. Şu halde, başkalaşıma uğramış metanın hareketi, altının hareketidir. Aynı para sikkesi, ya da M-P aktinde meta ile bir kere yer değiştirmiş olan özdeş altın bireyi, bu defa, tersine, kendisi de P-M'nin başlangıç noktası olarak ortaya çıkar ve böylece bir ikinci defa

⁷¹ Aynı meta, birçok defalar satın alınabilir ve yeniden satılabilir. O zaman basit meta olarak dolaşımda bulunmuş olmaz, basit dolaşım, meta ile paranın basit çelişkisi açısından mevcut olmayan bir görevi yerine getirir.

başka bir meta ile yer değiştirir, önce alıcı B'nin elinden satıcı A'nın eline geçmiş olduğu gibi, şimdi de satın alıcı durumuna gelmiş olan A'nın elinden C'nin eline geçer. Bir metanın biçimsel hareketi, onun para biçimine girmesi ve para iken tekrar metaya dönüşmesi ya da metanın tüm başkalaşım hareketi, demek ki, iki ayrı meta ile iki defa yer değiştiren aynı para sikkelerinin dış hareketi olarak görünmektedir. Gerçek dolaşımda paralel alım ve satımlar ne kadar parçalanmış ve ne kadar gelişigüzel olursa olsun, bir satıcı her zaman bir alıcıyla karşılaşır, ve satılan metanın yerini alan para, satın alıcının eline geçmeden önce, başka bir meta ile bir defa yer değiştirmiş olmak zorundadır, öte yandan, para, alıcı durumuna gelmiş olan satıcının elinden er-geç bir yeni satıcının eline geçmektedir ve bu yer değiştirmelerin sık sık yinelenmesiyle para, metaların başkalaşım zincirini ifade eder. Demek ki, aynı para sikkeleri, her zaman, hareket halindeki metaların doğrultusuna karşıt olan bir doğrultuyu izleyerek, herbiri, az ya da çok bir sıklıkla dolaşımın bir noktasından bir başka noktaya geçerler ve böylelikle küçük ya da büyük bir kavis çizerler. Aynı para sikkelerinin bu değişik hareketleri, ancak zaman içinde birbirini izleyebilir ve tersine olarak da, alımların ve satımların çokluğu ve parçalanmış durumu, metaların ve paranın moka içinde paralel olarak yer alan biricik ve zamandaş yer değiştirmesinde görülür. [sayfa 131]

Basit şekliyle metaların M-P-M dolaşımı, paranın, satın alıcının elinden satanın eline ve alıcı durumuna gelmiş olan satıcının elinden de bir yeni satıcının eline geçmesiyle gerçekleşir. Metanın başkalaşımı burada tamamlanmıştır, aynı şekilde, bunun sonucu olarak, bu başkalaşımın ifadesi olduğu ölçüde, paranın hareketi de burada sona erer. Ama, yeni kullanım-değerleri, meta biçiminde durmadan üretildiğine ve bunlar durmadan yeniden dolaşıma sürülmek zorunda olduklarına göre, M-P-M, aynı meta sahiplerinin itişiyile yinelenir ve yenilenir. Satın alıcıların, satın alıcılar olarak ödemiş oldukları para, yeniden meta satıcısı ola-

rak ortaya çıktıkları anda, kendi ellerine döner. Meta dolaşımının durmadan yenilenmesi, böylelikle, burjuva toplumun bütün genişliğince durmadan elden ele yuvarlanmakla kalmayan, ama aynı zamanda sayısız noktalardan hareket ederek ve aynı hareketi yinelemek üzere aynı noktalara dönerek değişik bir sürü küçük çevrimler izleyen paranın hareketinde yansır.

Metaların biçim değiştirmesi, paranın basit bir yer değiştirmesi gibi görüldüğüne göre, ve para, metanı A dediği yerde B deyip daima metanın arkasından giderken, paranın ters doğrultusunda metanın ancak bir adım atmasıyla dolaşım hareketinin devamlılığı yalnızca parada tezahür ettiğine göre, her ne kadar satışta parayı yuvasından dışarı çeken ve satınalmada paranın onu dolaşıma soktuğu kadar metanın da parayı dolaşıma sürmesine karşın, bütün hareketin başlangıç noktası paraymış gibi *gözükmemektedir*. Üstelik, para, her zaman, aynı *dolaşım* aracı olarak meta ile karşılaştığına, ama bu niteliğiyle, ancak metaların fiyatlarını gerçekleştirerek onları harekete geçirdiğine göre, dolaşım hareketi, bütünüyle şu şekilde kendini gösterir: para, aynı para sikkesi sırasıyla başka başka meta fiyatlarını gerçekleştirmek üzere, dolaşımın, kimi aynı zamanda, kimi paralel olarak, kimi de ardarda yapılan özel akitlerinde fiyatlarını gerçekleştirerek, metalarla yer değiştirir. Eğer, örneğin, gerçek [sayfa 132] dolaşım süreci içinde tanınmaz hale gelen nitel görünümler hesaba katılmaksızın $M-P-M'-P-M''-P-M'''$ ele alınırsa, artık aynı biteviye işlemde başka bir şey ayırdedilmez. M' 'nin fiyatını gerçekleştirdikten sonra, P , sırasıyla, M' , M'' , vb. fiyatını gerçekleştirir ve $M'-M''-M'''$ vb. metaları, para tarafından terkedilen yeri alırlar. Bu fiyatların gerçekleştirilmesi görevinde para, kendisi bazan yalnızca yer değiştirerek, bazan bir dolaşım yayı katederek, bazan da kalkıp ve varış noktaları üstüste gelen küçük bir çevrim izleyerek, durmadan dolaşır. Dolaşım aracının, kendine özgü dolaşımı vardır. Bir sürecin içinde yer alan metaların biçimsel hareketi, demek ki, kendi kendilerine hareketsiz

olan metaların değişimine olanak sağlayan paranın kendisine özgü bir hareket gibi görünür. Metaların dolaşım sürecinin hareketi, şu halde, dolaşım aracı olarak paranın* hareketinde – *para dolaşımında* kendini gösterir.

Meta sahipleri, bir şeyi, yani altını, genel emek-zamanının dolaysız varoluş tarzı haline, yani para haline getirerek, kendi özel emeklerinin ürünlerini, toplumsal emeğin ürünleri gibi gösterdiklerine göre, emeklerinin maddi değişimini mümkün kılan ürünlerinin evrensel hareketi, onlara, bir tek şeyin kendi hareketi gibi, yani altının dolaşımı gibi görünmektedir. Meta sahiplerine göre, toplumsal hareketin kendisi, bir yandan bir dış zorunluluktur, bir başka yandan, her bireye, dolaşıma koyduğu kullanım-değeri karşılığında aynı değer büyüklüğünde başka kullanım-değerleri çekmesine olanak sağlayan tamamen biçimsel, aracı bir süreçtir. Metanın kullanım-değeri, onun dolaşımdan çıkışıyla başlar, oysa, dolaşım aracı olarak paranın* kullanım-değeri, bizzat kendi dolaşımıdır. Metanın dolaşımdaki hareketi, ancak geçici, kalımsız bir görünümdür, oysa aralıksız yer değiştirmeler, dolaşımda, paranın* görevi haline gelir. Dolaşım süreci içindeki [sayfa 133] paranın bu özel görevi, dolaşım aracı olarak ona, şimdi daha ayrıntılı olarak geliştirmemiz gereken yeni bir biçimsel belirlenme verir.

En başta, dolaşım sürecinin alımlar ve satımlar halinde sonsuz derecede bölünmesi ve metaların başkalaşımlarının tamamlayıcı evrelerinin birbirinden ilgisiz bir şekilde gelişigüzel ayrılmalara para dolaşımında yansıdığı için, bu dolaşımın sonsuz derecede bölünmüş bir hareket oluşu hemen göze çarpar. Hareket noktasıyla varış noktasının çakıştıkları küçük para çevirimlerinde, kuşkusuz bir geri dönüş hareketi, sahici bir dolaşım hareketi görünür, ama, ilkönce burada, metalar kadar hareket noktası vardır ve bunların belirli olmayan çokluğu yüzünden bu para çevrimleri hiç bir denetime, hiç bir ölçüye, hiç bir hesaba gelmezler. Hareket noktasında, başlangıcı geri dönüşten ayıran zama-

* Birinci baskıda: “altının”. -Ed.

nın kendisi de o kadar az belirlidir. Onun için de belli bir olguda şu ya da bu çevrimin çizilmiş olup olmadığını bilmek önemli değildir. Bir elle para verip öteki elle para almamak gibi iktisadi olaylara pek sık raslanır. Para, sonsuz sayıda çeşitli noktalardan harekete geçer ve sonsuz sayıda çeşitli noktalara döner, ama başlangıç noktası ile varış noktasının çakışması, gelişigüzel, beklenmeyen bir şekilde olur, çünkü, M-P-M hareketi, satıcının yeniden alıcı olmasını zorunlu olarak içermez. Ama para dolaşımı, bir merkezden, çevredeki bütün noktalara doğru yayılan ve çevredeki bütün noktalardan aynı merkeze doğru geri dönen bir hareketi de temsil etmez. Kafada belli belirsiz tasarlandığı şekilde, para çevrimi denilen şey, bütün noktalarda paranın ortaya çıkışına, kayboluşuna, ardı arkası kesilmez yer değiştirmelerine tanık olunması olgusundan ibaret kalır. Para dolaşımının üstün bir araca biçiminde, örneğin banknotların dolaşımında, paranın dolaşıma sürülmesinin (emisyonunun) koşullarının, paranın geri dönüşünün koşullarını da içerdiğini göreceğiz. Tersine, paranın basit dolaşımında, aynı satın alıcının satıcı olması, [sayfa 134] istisnai bir durumdur. Ve basit para dolaşımında gerçek çevrimler, devamlı olarak görüldüklerinde, üretim süreçlerinin daha derin yansımalarından başka bir şey değildir. Örneğin, fabrikacı, cuma günü bankacısından para alır, cumartesi günü bunu işçilere verir, bunlar da bu paranın büyük bir kısmını hemen bakkalda vb. harcarlar ve bakkal da pazartesi günü parayı bankacıya geri götürür.

Gördük ki, mekân içinde karmakarışık bir şekilde ve paralel olarak gerçekleşen alımlarda ve satımlarda, para, belli bir miktar fiyatı aynı zamanda gerçekleştirir ve meta ile ancak bir defa karşılıklı yer değiştirir. Ama öte yandan paranın hareketi içinde, metaların tüm başkalaşımalarının hareketi ve bu başkalaşımaların birbiri peşisıra zincirlenmesi ortaya çıktığı ölçüde, aynı para sikkesi, çeşitli metaların fiyatını gerçekleştirir ve böylelikle az ya da çok büyük sayılarda turlar yapmış olur. Şu halde, eğer bir ülkede, dolaşım sürecini belirli bir zaman süresi, örneğin bir gün için-

de alacak olursak, fiyatların gerçekleşmesi ve bunun sonucu olarak da metaların dolaşımı için gereken altın kitlesi, iki etkenle belirlenecektir: bir yandan bu fiyatların tüm toplamı, öte yandan aynı altın sikkesi tarafından yapılan turların ortalama sayısı. Bu turların sayısı –ya da paranın yerine geri dönme hızı– da belirlidir ya da ancak, metaların başkalaşımının çeşitli evrelerini geçişlerindeki, bu evrelerin birbirleri ardından sıraya girişlerindeki, başkalaşımını izlemiş olan metaların dolaşım süreci içinde yerlerini yeni metalara bırakışlarındaki ortalama hızı ifade eder. Demek ki, fiyatların saptanmasında, bütün metaların kullanım-değeri, düşüncel olarak aynı değer büyüklüğünde bir altın miktarı biçimine dönüşmüş iken, ve dolaşımın birbirinden ayrı iki P–M ve M–P aktinde aynı değer tutarı, bir yandan meta, öte yandan altın olarak çifte görünümde bulunurken, dolaşım aracı olarak altının varoluş tarzı, kendisinin durgunluk halindeki özel metalarla olan ayrı ayrı ilişkisi ile değil, hareket halindeki metalar ^[sayfa 135] dünyasındaki hareket halindeki varlık tarzıyla belirlenir; kendi yer değiştirmesi ile metaların biçim değiştirmesini temsil ederken ve buna göre kendi yer değiştirmesindeki çabuklukla metaların biçim değiştirmelerindeki çabukluğu temsil ederken meydana getirdiği görevle belirlenmiştir. Dolaşım sürecindeki gerçek varlığı, yani dolaşım halindeki gerçek altın kitlesi, bu duruma göre bizzat sürecin bütünü içindeki, görevine ilişkin varoluş tarzıyla belirlenmiştir.

Paranın dolaşımı, metaların dolaşımını varsayar: para, fiyatları olan, yani daha önce belirli miktarda altınla aralarında düşüncel olarak bir denklem kurulmuş bulunan metaları dolaşıma sokar. Bizzat metaların fiyatlarının belirlenmesinde de ölçü birimi görevi gören altın miktarının değer hacmi ya da altının değeri verilmiş varsayılır. Bu şekilde konunca, dolaşım için gerekli altın miktarı, ilkönce metaların gerçekleştirilecek fiyatlarının tüm toplamı ile belirlenir. Anacak bu tüm toplamın kendisi de, 1° fiyatların düzeyi ile, altın olarak takdir edilen metaların değişim-değerle-

rinin görelî olarak yüksek ya da düşük olan düzeyi ile ve 2° belirli fiyatlarla dolaşımda bulunan metalar yığını ile, bu bakımdan da verilmiş, belirli fiyatlarla yapılan alım ve satımların toplamı ile belirlenir.⁷² Eğer bir *quarter* buğday 60 şilin ediyorsa, bu miktar buğdayı dolaşıma sokmak ya da fiyatını gerçekleştirmek için, 30 şilinlik buğdaydan iki kere daha çok altın gereklidir. 60 şilinden 500 *quarter* buğdayın dolaşımı için aynı fiyata 250 *quarter*'ın dolaşımı için gerekenden iki kere daha fazla altın gereklidir. Ensonu, 100 şilinden 10 *quarter*'ın dolaşımı için, 50 şiline 40 *quarter*'ın dolaşımı için gereken ^[sayfa 136] altının yarısı kadar altın yeterlidir. Bundan şu sonuç çıkar ki, eğer dolaşıma giren metalar kitlesi, fiyatların tüm toplamının artışından daha büyük bir oranda azalırsa, fiyatların yükselişine karşın metaların dolaşımı için gereken altın miktarı azalabilir ve, tersine, eğer dolaşıma sürülen metalar kitlesi küçülürse ve ama onların fiyatlarının toplamı daha büyük bir oranda yükselirse, dolaşım aracı kitlesi artabilir. Böylece, örneğin nice İngiliz monografileri göstermiştir ki, İngiltere'de, tahıl pahalalandığı zaman, ilk dönemlerde, dolaşımdaki para kitlesi artıyor, çünkü daha az bir tahıl kitlesinin fiyat toplamı, daha büyük bir tahıl kitlesinin daha önceki fiyat toplamından daha büyüktür, ve ama bununla birlikte, belirli bir süre içinde öteki metalar yığınının dolaşımı, herhangi bir değişikliğe uğramaksızın, eski fiyatlarla devam etmektedir. Buna karşılık, tahıllardaki pahalalanmanın daha sonraki bir döneminde, dolaşımdaki para kitlesi, ister tahılların yanında eski fiyatları ile başka metalar daha az satıldığı için olsun, isterse başka meta-

⁷² Para kitlesinin büyük yada küçük oluşu önemli değildir, "yeter ki, tüketim maddeleri için sözleşme ile saptanmış fiyatları karşılayacak miktarda bulunsun". (Boisguillebert, *Le Détail de la France*, s. 209.) "Eğer 400 milyon sterlinlik metaların dolaşımı, 40 milyonluk bir altın kitlesi gerektiriyorsa, ve eğer bu rakamla 1/10 oran uygun bir düzeyse, o zaman, dolaşımdaki metalar, doğal nedenlerle, 450 milyona yükseldiği takdirde, düzeyinde kalabilmiş için altın kitlesi 45 milyona yükselmelidir." (W. Blake, *Observations of the Effects produced by the Expenditure of Government, etc.*, London 1823, s. 80, 81.)

lar gene bir o kadar ama daha düşük fiyatlarla satıldığı için olsun azalmaktadır.

Ama, gördüğümüz gibi, dolaşan para miktarı, yalnız metaların gerçekleştirilecek fiyatlarının tutarı ile belirlenmiş değildir; aynı zamanda, paranın dolaşım hızı ile ya da belirli bir zaman süresi içinde bu fiyatları gerçekleştirme görevini yerine getiriş hızı ile de belirlenir. Eğer, her meta, 1 İngiliz altını fiyatına satın alınmış olmak üzere, aynı İngiliz altını, aynı gün içinde, 10 satmalına yaparsa, tam tamına herbiri bir günde ancak bir kere dolaşımda bulunan 10 İngiliz altınının gördüğü işi görüyor demektir.⁷³ Altının dönüp yerine gelme hızı, demek ki, altının miktarının yerini tutabilir, onun eksikliğini kapatabilir ya da altının dolaşım sürecindeki varlık tarzı, yalnızca onun metalar yanında eşdeğer olarak varlık [sayfa 137] tarzı ile değil, ama aynı zamanda, metaların başkalaşım hareketi içersindeki varlık tarzı ile de belirlenmiştir. Bununla birlikte, mademki sonsuz şekilde bölünmüş alımlar ve satımlar, her belli anda mekân içinde birbirlerine paralel olarak gerçekleşirler; paranın dönüp yerine gelme hızı, ancak bir dereceye kadar onun miktarının eksikliğini kapatabilir.

Eğer dolaşımdaki metaların fiyatlarının tüm toplamı artarsa, ama paranın dönüp yerine gelme hızının artışından daha az bir oranda artarsa, dolaşım araçlarının kitlesi küçülecektir. Eğer, tersine, paranın geriye, yani başladığı yere dönme hızı, dolaşımdaki metalar kitlesinin fiyatlarının tüm toplamının azalmasından daha büyük bir oranda azalırsa, dolaşım araçları kitlesi artacaktır. Genel bir fiyat düşüşü ile birlikte olan dolaşım araçları artışı, genel bir fiyat yükselişi ile birlikte giden dolaşım araçları azalması, işte bu, meta fiyatları tarihinde en iyi yer etmiş, yerleşmiş olaylardan biridir. Ama fiyatlar düzeyinde bir yükselme ve bununla birarada, paranın başladığı yere geri dönüş hızında daha da büyük oranlarda bir hızlanma meydana getiren, aynı şekilde bunun tersi bir harekete neden olan etkenler, basit dolaşı-

⁷³ “Paranın, çok olup olmadığı görünüşünü sağlayan, paranın devir hızıdır, maden miktarı değildir.” (Galiani, *Della Moneta*, s. 99.)

mın incelenmesi alanına girmez. Örnek olarak şuna da işaret edilebilir ki, ayrıca, kredinin ağır bastığı dönemlerde, bir kredi azalması, meta fiyatlarında, dolaşım hızındakinden daha yavaş bir azalmanın nedeni olurken, paranın başladığı yere geri dönüş hızı, meta fiyatlarından daha çabuk olarak artar. Basit para dolaşımının yüzeysel ve şekle bağlı niteliği, kesin olarak, dolaşım araçlarının sayısını belirleyen bütün etkenlerin: dolaşımdaki metalar kitlesinin, fiyatların, fiyatlardaki düşüş ve yükselişin, aynı zaman içinde birlikte yer alan alım ve satımlar sayısının, paranın başlangıç noktasına dönüş hızının, metalar âleminin başkalaşım sürecine bağlı olduğu olgusunda kendini gösterir; bu metalar âleminin başkalaşım sürecinin kendisi ise, bütünüyle üretim tarzının niteliğine, nüfus sayısına, kent ile kırsal arasındaki ilişkiye, ulaştırma, [sayfa 138] taşıma araçlarının gelişmesine, işbölümü derecesine, krediye, vb., kısacası paranın basit dolaşımının *dışında* olan ve ancak dolaşımda yansısını bulan durum ve koşullara tâbidir. Dolaşım hızı belli olduğuna göre, dolaşım araçları kitlesi, demek ki, yalnızca metaların fiyatları tarafından belirlenir. Şu halde, fiyatlar, az ya da çok ek para dolaşımda bulunduğu için yüksek ya da düşük değildirler, ancak fiyatlar düşük ya da yüksek oldukları için, az ya da çok ek para dolaşımda bulunmaktadır. Bu da en önemli ekonomik yasalardan biridir ve belki de Ricardo-sonrası İngiliz ekonomi politişinin tek olumlu yanı, bu yasayı, meta fiyatları tarihi ile ayrıntılarına kadar tanıtlamış olmasıdır. Şu halde, eğer, deney, belirli bir ülkede madeni dolaşımın düzeyinin ya da dolaşımdaki altın ya da gümüşün kitlesinin geçici dalgalanmalara ve bazan da şiddetli yükselip alçalmalara maruz bulunduğunu,⁷⁴ ama oldukça uzun bir süre

⁷⁴ *London Economist*'ten aşağıya aktarılan pasajda görüldüğü gibi, 1858'de, İngiltere, madeni dolaşımın ortalama düzeyinin altına olanüstü düşüşünün bir örneğini vermiştir: "Olgunun tabiatı gereği (basit dolaşımın parçalı niteliği sözkonusudur), pazarda dolaşımda bulunan sikkelerin miktarıyla bankalarla bir ilişkisi olmayan sınıfların elindeki sikkelerin miktarı hakkında kesin bir fikir edinmenin olanağı yoktur. Ama belki de büyük tüccar ulusların paralarının hareketi ya da hareketsizli-

için toplam olarak aynı kaldığını gösteriyorsa, ve ortalama düzeyden ayrılmalar ancak zayıf sallantıların nedeni oluyorsa, bu olay, yalnızca dolaşımdaki para kitlesini belirleyen durum ve koşulların çelişik içeriği ile açıklanır. Bu durum ve koşullarda, aynı zamanda, bir arada meydana gelen değişiklikler, birbirlerinin etkisini ortadan kaldırır ve şeyleri oldukları durumda bırakır.

Paranın başlangıç noktasına dönüş hızı, meta fiyatları toplamı bir kere belli olduktan sonra, dolaşım araçları miktarının saptanabileceği yolundaki yasa şu biçimde de ifade ^[sayfa 139] edilebilir: metaların değişim-değerleri ve onların ortalama başkalaşım hızları belli olduğu zaman, dolaşımdaki altın miktarı, altının kendi öz değerine bağlıdır. Ve eğer altının değeri, yani altının üretimi için gerekli emek-zamanı artsaydı ya da eksilseydi, metaların fiyatı, ters orantılı olarak yükselecek ya da alçalacaktı ve, fiyatların bu genel yükseliş ya da alçalışına, dolaşım hızı aynı kalmak üzere, aynı metalar kitlesinin dolaşımı için gerekli altın kitlesinin bir çoğalması ya da azalması tekabül edecekti. Aynı değişiklik, eski değer ölçüsünün yerini daha çok ya da daha az değerli bir maden aldığı takdirde de meydana gelecekti. Böylece, devletin alacakları lehinde ince bir özen göstermesi ve Kaliforniya ve Avustralya'nın keşiflerinin sonuçlarından korkması yüzünden, altın paranın yerine gümüş parayı koyduğu zaman, Hollanda'nın daha önce aynı metalar kitlesinin dolaşımını sağlamak için gereksinmesi olan altından 14-15 defa daha çok gümüşe gereksinmesi oldu.

Dolaşımdaki altın miktarı, meta fiyatları toplamına ve, dolaşım hızındaki değişmelere tâbi olduğu için, bunun sonucu olarak madenî dolaşım araçları kitlesi küçülüp bü-

ğ, bu sikkeler miktarındaki değişikliklerin en güvenilir kıstaslarından biridir. Çok madenî para kullanıldığı zaman, çok imal edilir, az kullanıldığı zaman ise az imal edilir. İngiliz darphanesinde 1855'te darp edilen para 9.245.000 sterline yükseldi: 1856'da 6.476.000 sterlin idi. 1857'de 5.293.858 sterlin. 1858'de hemen hemen hiç basılmadı." (*Economist*, 10 Temmuz 1858, s. 754 vd..) Ama ayın dönemde, bankanın mahzenlerinde, yaklaşık olarak, 18 milyon altın sterlin vardı.

yümeye elverişli olmalıdır, kısacası, dolaşım sürecinin gereksinmelerine göre altın, dolaşım aracı olarak, kimi zaman sürece girmeli, kimi zaman da süreçten çıkmalıdır. Dolaşım sürecinin kendisinin bu koşulları nasıl gerçekleştirdiğini daha ilerde göreceğiz.

c) *Sikke. Değer Alâmeti*

Dolaşım aracı görevini yerine getirirken, altın, kendine özgü bir biçime bürünür, *sikke* haline gelir. Akışı teknik güçlükler yüzünden durdurulmasın diye altın, itibari paranın ölçütüne uygun olarak basılır. Paranın itibari adları olan sterlin, şilin vb, tarafından temsil edilen altının ağırlık kesirlerini taşıyan ve üzerlerindeki baskı ve biçimiyle belirtilen altın parçalar, sikkedir. Sikkenin fiyatının saptanmasında [sayfa 140] olduğu gibi, para basmak işi de devlete düşen bir görevdir. Tıpkı itibari parada olduğu gibi para, sikkeler olarak, *yerel ve siyasal bir nitelik* kazanır, çeşitli diller konuşur ve çeşitli ulusal üniformalar taşır. Paranın sikke olarak dolaşımında bulunduğu alan, bir topluluğun sınırlarıyla sınırlandırılmış, metaların bir iç dolaşım alanı olduğu için, metalar âleminin *genel* dolaşımından ayırđedilir.

Bununla birlikte, çubuk halindeki altınla, sikkeler biçimindeki altın arasında, onun resmi para olarak adı ile ağırlık olarak adı arasındaki farkından daha büyük bir fark yoktur. Bu son durumda*, ad farkı olan şey, şimdi basit bir biçim farkı olarak görünür. Madenî para sikkesi potaya atılabilir ve böylece tekrar *sans phrase*** altın haline dönebilir. Gene aynı biçimde bunun tersine, altına sikke biçimi vermek için, onu darphaneye göndermekten başka yapılacak bir şey yoktur. Biçimlerden birinden ötekine dönmek ve tekrar geriye dönmek, salt teknik işlemler olarak görünür.

İngiliz Darphanesi, 100 lira ya da 22 kratlık 1.200 ons

* Birinci baskıda: "birinci", II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir.
-Ed.

** Sessizce. -ç.

troy altın karşılığında size. 4.672½ sterlin ya da İngiliz altını verir ve eğer terazinin bir kefesine bu İngiliz altınları, ötekine de çubuk haline gelmiş olan 100 altın lira konursa, bunların ağırlıkları aynı olur: böylece İngiliz altınının İngiliz para fiyatında kendine özgü simgesi ve baskısı ile, bu adın belirlediği altın ağırlığı kesrinden başka bir şey olmadığı tanıtlanmış olur. 4.672½ İngiliz altını çeşitli noktalardan dolaşıma atılmış ve dolaşımın burgacına sürüklenmişlerdir ve herbiri, kendine göre daha az ya da daha çok olmak üzere, belirli sayıda dönüş, yani başladığı yere dönüp gelme hareketini yerine getirirler. Her 1 onsun günlük ortalama devir sayısı 10 olsaydı, 1.200 ons altın 12.000 onsa ya da 46.725 İngiliz altınına yükselen meta fiyatları tüm toplamını gerçekleştirebilirlerdi. 1 ons altın, istendiği biçimde şu yana [sayfa 141] ya da bu yana döndürülsün, hiç bir zaman 10 ons altın ağırlığında değildir. Ama burada, dolaşım sürecinde, 1 ons, fiiliyatta, 10 ons etmektedir. Dolaşım süreci çerçevesi içinde sikkeler, içerdiği altının yerine getirdiği devirlerin sayısı ile çoğaltılmış miktarına eşittir. Belirli ağırlıkta bir altın sikkesi biçiminde gerçek varlığı dışında madenî para, demek ki, kendi görevinden doğan ideal bir varlık edinir. Bununla birlikte, İngiliz altın, isterse bir ya da on devir yapsın, her-bir özel ayrı alım ve satımda bir tek İngiliz altını olarak hareket eder. Onun durumu, savaş gününde, uygun anlarda, ayrı ayrı on yerde görünerek, on generalin yerini tutan, ama bu yüzden her yerde aynı ve tek general olan bir generalin durumu gibidir. Para dolaşımında hızın miktarı telâfi etmesinden ileri gelen dolaşım araçlarının idealleştirilmesi, dolaşım sürecinin içersinde resmî paranın işlevsel varlığını ilgilendirir, bireysel olarak alınan para sikkesinin varlığını etkilemez.

Bununla birlikte, para dolaşımı, bir dış harekettir ve İngiliz altını, her ne kadar kendi kokusu yoksa da, bir hayli şaibeli bir sosyeteye sık sık girip çıkar. Her türlü ellerde, çantalarda, ceplerde, keselerde, torbalarda, sandıklarda, kasalarda, sandıkçılarda sürtüne sürtüne madenî para aşınır; şurada bir altın atomu, beride başka bir altın atomu

birakır ve dünyayı dolaşırken aşına aşına kendi gerçek öz maddesini gitgide daha çok yitirir. Para yıpratılarak kullanılır. Altın lirasını, niteliğinin doğal saflığının henüz pek zayıf olarak zarara uğramış gibi görüldüğü bir anda durduralım.

“Bugün bankadan yepyeni baskıdan çıkmış bir İngiliz altını alan ve yarın onu kasasından çıkararak değirmenciye ödemede bulunan fırıncı, aynı sahici İngiliz altın ile ödeme yapmaz; onun altını, bankadan aldığı andakinden daha hafiftir.”⁷⁵ [sayfa 142]

“Şurası açıktır ki, sikkeler eşyanın tabiatı gereği, yalnızca bu mutad ve kaçınılmaz eskime etkisi altında birer birer sürekli olarak değerinden kaybetmek zorundadır. Herhangi bir anda, bir tek gün için bile olsa, daha hafif para sikkelerini tamamıyla dolaşımın dışına çıkarmaya maddeten olanak yoktur.”⁷⁶

Jakob, aşınmadan dolayı ağırlık eksilmesi sonucu, 1809’da Avrupa’da mevcut olan 380 milyon sterlinden, 1829’da, yirmi yılda, 19 milyon sterlinin tamamen kaybolmuş olduğunu kabul ediyor.⁷⁷ Şu halde, meta, daha dolaşıma girmek üzere attığı ilk adımında dolaşımdan çıkıyorsa, sikkeler, dolaşımda birkaç adım attıktan sonra, artık temsil ettiği madenî tenörü, içermemektedir. Dolaşım hızı değişmeden kalmak üzere, sikkeler, ne kadar uzun zaman dolaşımda bulunursa, ya da aynı zaman süresi içinde dolaşımı ne kadar daha aktif olursa, onun görevinden gelme sikke olma varlığı onun altın ya da gümüş madenî varlığından ayrılr. Ve ondan geriye kalan, *magni nominis umb-*

⁷⁵ Dodd, *Curiosities of Industry, etce.* London 1854, [*Gold: in the mine, the mint and the workshop*, s. 16.]

⁷⁶ “The Currency Question reviewed etc. by a Banker etc, Edinburg 1845, s. 69, vb.. “Eğer biraz aşınmış olan bir gümüş sikkenin değerinin yeni bir gümüş sikkeden daha az olduğu kabul edilseydi, dolaşım durmadan kesintiye uğrardı ve tartışmalara neden olmayan tek bir ödeme bile olmazdı.” (G. Garnier, *Histoire de la monnaie*, etc., vol. I, s. 24.)

⁷⁷ W. Jacob, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the precious Metals*, London 1831, vol. II, bölüm XXVI. [s. 322].

* Büyük bir adın gölgesi. -ç.

ra'sıdır.* Paranın cismi, artık bir gölgeden başka bir şey değildir. Süreç, onu, başlangıçta daha ağır tutarken, şimdi onu daha hafif kılmaktadır, ama o ayrı ayrı her alım ve satımda ilk başlangıçtaki altın miktarı değerinde olmaya devam etmektedir. Bir *hayalet* İngiliz lirası, bir *hayalet* altın haline gelen İngiliz altını, yasal altın sikkesi görevini yerine getirmeye devam eder. Dış dünya ile sürtüşmeler başka şeylerin idealizminin yitirilmesine neden olurken, para, pratikle idealleşir, onun altın ya da gümüş cismi, salt görünüş haline gelir. Dolaşım sürecinin kendisinin meydana getirdiği madenî [sayfa 143] paranın bu ikinci idealleşmesi ya da onun saymaca içeriği ile gerçek içeriği arasındaki bölünme, kısmen hükümetler tarafından, kısmen de pek çeşitli para kalpazanlıklarına girişen özel serüvenciler tarafından istismar edilir. Ortaçağın başlarından 18. yüzyılın başlangıcına kadar bütün para tarihi, çifte ve uzlaşmaz karşıt bir nitelikteki bu kalpazanlıklar tarihinden ibarettir ve büyük bir bölümüyle Custodi külliyyatından İtalyan iktisatçılarının sayısız ciltleri hep bu sorun çevresinde dolanır.

Bununla birlikte, kendi görev çerçevesinde, altının hayali varlığı, gerçek varlığı ile çatışma haline gelir. Dolaşımda bulunurken her altın para, kendi madenî tözünden az ya da çok kaybetmiştir; ve buna göre, şimdi İngiliz altınlarından biri, diğerinden gerçek değer olarak daha fazla değerdedir. Ama, gördükleri iş bakımından gerçekten ¼ ons ağırlığında olan İngiliz altını, ancak görünüşte ¼ onsluk olan İngiliz altınından daha büyük değer taşımadığından, bunlar para olarak aynı değere sahip bulunduklarına göre, hiç bir şeyin farkında olmayan para sahiplerinin ellerinde tam ağırlıktaki İngiliz altınları, kısmen bazı cerrahî operasyonlara tâbi tutulurlar ve, bu altın paralar, daha düşük ağırlıktaki kardeşlerinin doğal olarak uğramış oldukları işleme bizzat dolaşım tarafından sunî olarak tâbi tutulmuş olurlar. Onları kırparlar ve onların altın yağı artıkları, potaya geçer. Eğer bir terazinin kefesini üzerine konmuş 4.672½ İngiliz altın lirası, 1.200 ons yerine artık ancak ortalama 800

ons çekiyorsa, pazara götürüldüklerinde 800* onstan fazla altın satın alamazlar, ya da demek ki, altının tacirler arasındaki fiyatı, onun para olarak fiyatının üstünde bir fiyata yükselecektir. Her para sikkesi, tam ağırlığına sahip olsa bile, para biçimindeki halinde, çubuk biçiminde olduğundan daha az değer taşıyacaktır. Tam ağırlığa sahip [sayfa 144] İngiliz altınlarına yeniden altın çubuğu biçimi verilebilir, bu biçimde daha çok altının daha az altından daha fazla değeri vardır. Sözkonusu olan madenî tenördeki azalma, altının tacirler arası fiyatında para olarak fiyatının üzerinde sürekli bir yükseliş meydana getirmesine yetecek sayıda İngiliz altınını ilgilendirdiği zaman, paraların itibari adları aynı kalacak, ama bundan böyle, bu itibari adlar, daha az bir altın miktarını göstereceklerdir. Başka sözlerle ifade edecek olursak, para ölçütü değişecektir ve altın, artık, bu yeni ölçüt üzerinden basılacaktır. Dolaşım aracı olarak idealleştirilmesiyle, altın, karşılığında, onu fiyatlar ölçütü durumuna getirmiş olan yasal olarak kurulmuş ilişkileri değiştirecektir. Belirli bir zaman sonunda aynı değişme yinelenenecektir, ve altın, böylece, fiyatlar ölçütü olma görevinde olduğu kadar, dolaşım aracı olarak da, sürekli bir değişikliğe tâbi bulunacaktır; öyle ki, biçimlerin birindeki değişiklik, öteki biçimde de bir değişikliğe neden olacaktır ve bunun tersi yönde de, aynı biçimde değişiklik meydana gelecektir. Bu, daha önce de sözünü ettiğimiz olayı, yani bütün modern halkların tarihinde daima azalmakta devam eden bir madenî içeriğe, aynı bir para adı verilmesini açıklar. Sikke olarak altın ve fiyatlar ölçütü olan altın arasındaki çelişki, resmi para olan altın ile altının yalnız ulusal sınırlar içinde değil, aynı zamanda dünya pazarında da dolaşımında bulunduğu biçimi arasında, yani genel eşdeğer altın arasında da çelişkiye neden olur. Değerlerin ölçüsü olarak altın, her zaman tam ağırlığına sahip olmuştur, çünkü bu durumda ancak ideal altın olarak hizmet görmüştür. Eşdeğer olarak altın, tek ba-

* Birinci baskıda: "80". -Ed.

şına, M-P aktinde tekrar yer değiştirmez, durağan varlığına dönmek üzere hareketli varlığından derhal çıkar, ama sikke olarak altının doğal tözü, kendi görevi ile sürekli, bitmez bir çatışma haline girer. Sarı İngiliz altınının, hayalet altın haline dönüşmesi tam olarak önlenemez, ama mevzuat, madeni tenor bakımından yetersizliği belirli bir dereceye vardığı [sayfa 145] zaman, onu, geçerlikten kaldırarak, resmi para olarak varlığını sürdürmesini engellemeye çalışır, örneğin, İngiliz yasasına göre ağırlığından 0,747 çekirdek (*Gran*) kaybetmiş olan bir İngiliz altını, artık yasal bir İngiliz altını değildir. Yalnız 1844-1848 döneminde, 48 milyon İngiliz altınınını tartmış olan İngiltere Bankası, M. Cotton'un altın tartan terazisinde öyle bir makineye sahiptir ki, bu makine, yalnız iki İngiliz altını arasındaki $\frac{1}{100}$ çekirdeklik bir farkı ortaya koymakla kalmaz, eksik ağırlıktaki İngiliz altınınını bir levha üzerine fırlatır, altın buradan başka bir makineye gelir ve bu makine, Doğuya özgü bir katı yüreklilikle onu parçalar.

Bu koşullarda, eğer altın paranın seyri, daha yavaş aşındığı belirli dolaşım çevrimleri içinde kalsaydı, altın para, dolaşıma hiç giremezdi. Bir altın para, $\frac{1}{5}$ onstan fazla bir ağırlığa sahip olmadığı halde, dolaşımda $\frac{1}{4}$ ons değerinde tanındığı ölçüde, fiili olarak $\frac{1}{20}$ ons altının basit bir alâmeti ya da basit bir simgesi haline gelmiştir, ve böylece bütün altın sikkeler bizzat dolaşım süreci tarafından, kendi tözünün, az ya da çok, basit bir alâmeti ya da simgesi haline dönüştürülmüştür. Ama hiç bir şey, kendi öz simgesi olamaz. Üzüm resmi, gerçek üzümün simgesi değil, bir benzeridir. Bunun gibi, nasıl zayıf bir at besili atın simgesi olamazsa, hafif bir İngiliz altını da, normal ağırlıktaki bir İngiliz altınının simgesi olamaz. şu halde altın, kendi kendinin simgesi haline geldiğine, ama kendi kendinin simgesi olarak hizmet göremediğine göre, daha büyük hızla aşındığı dolaşım çemberleri içinde, yani alım ve satımların daha küçük oranlarda durmadan yenilendiği çemberler içinde, altın olarak varlık tarzından farklı, simgesel bir varlık tarzı, gümüş ya da bakır biçimi alır. Aynı altın parçaları olmasaydı bile, altın paranın tü-

münün belirli bir oranı, bu çemberler içinde, sikke olarak, sürekli bir şekilde dolaşımda bulunacaktı. Bu oran içinde altın, yerini, gümüş ve bakır jötonlara vermiştir. Demek ki, tek bir özgül meta, bir ülkenin içinde, değerlerin ölçüsü olarak, yani para [sayfa 146] olarak görev görebilirken, çeşitli metaller, paranın yanında sikkenin hizmetini görürler. Bu yardımcı nitelikteki dolaşım araçları örneğin gümüş ya da bakır jötonları, dolaşımın içinde sikkeler olan altının belirli görevlerini temsil ederler. Onların gümüş olarak ya da bakır olarak kendi öz tenörleri, bu duruma göre gümüşün ve bakırın altına göre değer orantısı ile belirlenmiş değildir, yasayla istenildiği biçimde saptanmıştır. Ancak bu gümüş ya da bakır jötonları temsil ettikleri altın paranın küçültülmüş kesirlerinin, gerek üstün değerdeki altın parçaların değişilmesi için olsun, gerekse kendi öz değerlerine tekabül eden küçük miktarlardaki metallerin fiyatlarını gerçekleştirmek için olsun, devamlı bir şekilde dolaşımda bulunacakları miktarlar içinde piyasaya çıkarılırlar. Perakende satılan metallerin dolaşımı içersinde, gümüş ve bakır jötonlarının kendileri de özel çemberlere ait olacaklardır. Eşyanın tabiatı gereği, onların başladıkları yere geri dönme hızları, ayrı ayrı ele alınan alımların ve satımların herbirinde gerçekleştirdikleri fiyatla ya da altın sikke kesrinin büyüklüğü ile ters orantılıdır. İngiltere gibi bir ülkede, günlük küçük ticaretin muazzam hacmi gözönünde bulundurulursa, dolaşımdaki yardımcı nitelikteki paraların tüm miktarının kesrinin görece olarak az bir yer tutması, onların seyirlerinin ne kadar çabuk ve sürekli olduğunu gösterir. Yakın zamanlarda yayınlanan bir parlamento raporunda, 1857’de, İngiliz Darphanesinin, 4.859.000 sterlin tutarında altın, 733.000 sterlin itibari değeri olan 363.000 sterlin madenî değerinde gümüş bastığı görülmektedir. 31 Aralık 1857’de son bulan 10 yıl içinde basılan altının tüm tutarı 55.239.000 sterlin, gümüşünkü ise yalnızca 2.434.000 sterlin idi. Bakır para, 1857’de, ancak para değeri olarak 6.720 sterline varıyordu, bakır madeni değeri olarak ise 3.492 sterline varıyordu, bunların 3.136 sterlini pe-

ni halinde, 2.464 sterlini yarım peni halinde, ve 1.120 sterlini ise *farthing* halinde bulunuyordu. Son on yıl içinde basılan bakır paraların tüm değeri, resmî para [sayfa 147] değeri olarak 141.477 sterlin, maden değeri olarak da 73,503 sterlin idi. Eğer altın paranın değerini düşüren maden kaybı, yasal olarak belirlenmek suretiyle, onun para olarak görevini sürdürmesine engel olunursa, gümüş ve bakır jötonlarının yasal olarak gerçekleştirdikleri fiyatın azami düzeyi belirlenerek, bu jötonların da kendi dolaşım alanlarından, altın paranın dolaşım alanına geçmeleri ve bu alanda para olarak yer almaları engellenmiş olunur. Onun için örneğin İngiltere’de, bakır, ancak 6 penilik bir tutar karşılığı, gümüş ise ancak 40 şilin tutar bir ödeme karşılığı olarak kabul edilmiştir. Eğer, gümüş ve bakır jötonları, kendi dolaşım alanlarının gerektirdiği miktarların üstünde dolaşıma sokulmuş olsaydılar, metaların fiyatları, o ölçüde artmış olmayacaktı, ancak, bu jötonlar, en sonunda kendilerini maden olarak satmak zorunda kalacak olan perakendecilerin elinde toplanacaklardı. 1798’de, özel kişiler tarafından dolaşıma sürülen 20.350 sterlin tutarındaki İngiliz bakır paraları, dükkâncıların ellerinde birikmişti, dükkâncılar, bunları, yeniden dolaşıma sokmaya boşuna uğraştılar ve sonunda bunları, meta olarak bakır piyasasına sürmek zorunda kaldılar.⁷⁸

İç dolaşımın belirli alanlarında altın parayı temsil eden gümüş ve bakır jötonları, yasayla saptanılan bir gümüş ve bakır madenî tenöre sahiptirler, ancak bir kere dolaşıma sürüklendikten sonra altın para gibi aşınırlar ve, seyrirlerinin çabukluğundan ve sürekliliğinden dolayı, artık, gölgelerden başka bir şey olmayacak hale gelinceye kadar daha da çabuk bir biçimde idealleşirler. O halde, maden kaybına, gümüş ve bakır jötonlarının para olma niteliklerini kaybedecekleri sınırın ötesinde bir sınır saptansaydı, bu jötonlar, kendi yerlerini, kendi öz dolaşım alanlarının belirli çemberleri içinde başka simgesel bir paraya, örneğin demir

⁷⁸ David Buchanan, *Observations on the Subjects treated of in Doctor Smith’s Inquiry on the Wealth of Nations etc.*, Edinburg 1814, s. 3.

ya da kurşun bir paraya vermek zorunda kalacaklardı ve bu [sayfa 148] simgesel paranın başka bir simgesel para tarafından temsil edilmesi olayı, sonu gelmeyen bir sürece neden olacaktı. Bunun içindir ki, dolaşımı gelişmiş olan ülkelerin hepsinde, bizzat para dolaşımının gerekliliği, gümüş ve bakır jötonlarının sikkeler olma niteliğini, bunların maden kayıplarının öneminden bağımsız kılmaya zorlar. Böylece, eşyanın tabiatında mevcut olan şey, bu jötonların, gümüşle ya da bakırla imal edilmiş olmalarından dolayı değil, bir değere sahip bulunmalarından dolayı değil, ancak bu değeri taşımadıkları ölçüde altın paranın simgesi olmaları durumu meydana çıkar.

Kâğıt gibi nispeten değersiz olan şeyler, demek ki, altın paranın simgeleri görevini yerine getirebilirler. Yardımcı nitelikte paranın, gümüş, bakır, vb. maden jötonlarından ibaret olması, daha ziyade, ülkelerin pek çoğunda, daha az değerli madenlerin, örneğin, İngiltere’de gümüşün, Eski Roma Cumhuriyetinde, İsveç’te, İskoçya’da vb., bakırın dolaşım sürecinin kendilerinin değerini düşürüp onları ufak para haline getirmesinden ve onların yerine daha değerli bir maden* koymasından önce de dolaşımda bulunmuş olmalarından ileri gelir. Ayrıca doğrudan doğruya madenî dolaşımdan çıkmış olan para simgesinin kendisinin de ilkönce maden oluşu, eşyanın tabiatı gereğidir. Nasıl ki altının, ufak para olarak sürekli şekilde dolaşımda bulunması gereken kesiminin yerini maden jötonlar alırsa, aynı şekilde, altının iç dolaşım alanı tarafından sikkeler olarak sürekli şekilde soğurulan ve bu yüzden de devamlı olarak dolaşımda bulunan kesiminin yeri de, değersiz jötonlar tarafından doldurulabilir. Dolaşımda bulunan para kitlesinin asgarî düzeyi, yani hiç bir zaman altına düşmediği düzey, her ülkede ampirik olarak saptanmıştır. Maden paranın adına göre içeriği ile maden olarak tenörü arasındaki başlangıçta önemsiz olan fark, demek ki, mutlak bir bölünmeye kadar gittik-

* Birinci baskıda: “altın”. I. ve II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

çe belirginleşebilir. [sayfa 149] Paranın para olarak adı, kendi tözünün dışında değersiz kâğıt paralar üzerinde varlığını sürdürmek üzere bu tözden ayrılır. Nasıl ki metallerin değişim-değeri, onların değişim süreçleri dolayısıyla altın para halinde billurlaşırsa, altın para da, kendi öz simgesi haline gelinceye kadarki dolaşımında, ilkönce kullanma ile değerlerinden kaybetmiş altın sikke biçiminde, sonra yardımcı nitelikteki madenî paralar biçiminde, ensonu değersiz jötonlar, kâğıt ve basit *değer alâmeti biçiminde* maddî niteliğinden ayrılır.

Ama altın para, önce madenî, sonra da kâğıt olan temsilcilerine, ancak kendi maden kaybına karşın, para görevi görmeye devam etmiş olmasından dolayı vücut vermiştir. Altın para aşındığı için dolaşımda bulunmuyordu, ancak dolaşıma devam ettiği için salt simge haline gelinceye kadar aşınıyordu. Ancak altın paranın süreç içersinde kendi öz değerinin basit simgesi haline geldiği ölçüdedir ki, basit değer alâmetleri, altın paranın yerini alabilmektedirler.

Meta, M-P-M hareketinin, doğrudan doğruya birbirine dönüşen, iki M-P ve P-M anının hareket halindeki birliğini teşkil ettiği ölçüde, ya da kendi tüm başkalaşım sürecini katettiği içindir ki, kendi değişim değerini fiyatta ve para-da geliştirir, ve yeniden meta ya da daha çok kullanım-değeri haline gelmek üzere, bu biçimi de hemen ortadan kaldırır. Demek ki, meta, eşyayı, ancak kendi değişim-değerinin *görünüşteki özerkliğine* kadar götürebilir, öte yandan gördük ki, altın, gerçekte, yalnızca sikke görevini gördüğü ya da sürekli olarak dolaşımda bulunduğu içindir ki, ancak metallerin başkalaşım zincirini ve *metallerin bir anlık geçici biçimleri olan para biçimini* temsil eder ve gene gördük ki, altın, bir metanın fiyatını, ancak bir başka metanın fiyatını gerçekleştirmek üzere gerçekleştirir; ama hiç bir yerde, değişim-değerinin hareketsiz haldeki biçimi olarak ya da bizzat kendisi hareketsiz halde bir meta olarak karşımıza çıkmaz. Bu süreç içinde, altının seyri boyunca temsil et-

tiği metallerin [sayfa 150] değişim-değeri, elektrik kıvılcımının-
kinden öte bir gerçekliğe bürünmez. O, gerçek altın olmak-
la birlikte, sanki altından hayaletmiş gibi görev yapar, ve bu
bakımdan, bu görevinde onun yerine alâmetler ikame et-
mek mümkündür.

Para olarak diyelim ki, kâğıt para olarak, iş gören de-
ğer alâmeti, sikke adı ile ifade edilmiş olan altın miktarının
alâmeti, dolayısıyla *altın alâmetidir*. Bizzat bir altın miktarı,
nasıl bir değer ilişkisini ifade etmiyorsa, onun yerini alan al-
tın alâmetinin kendisi de ifade etmez. Altın alâmeti, belir-
li bir altın miktarının, maddileşmiş emek-zamanı olarak sa-
hip olduğu belirli bir değer hacmi ölçüsünde bir değeri tem-
sil eder. Ama alâmetin temsil ettiği değer hacmi, her du-
rumda temsil ettiği altın miktarının değerine tâbidir. Metalar
karşısında, ise, değer alâmeti, *onların fiyatlarının gerçekli-
ğini* temsil eder; ancak metaların değerleri, onların fiyat-
larında ifadesini bulmuş olduğu içindir ki, değer alâmeti,
metaların *signum preti*'si* ve onların değerlerinin alâmeti-
dir. M-P-M sürecinde, fiyat ancak teşekkül yolunda ya da
iki başkalaşımın birbirine doğrudan doğruya geçişi yolun-
da, bir birim olarak görüldüğü ölçüde -fiyat, değer alâme-
tinin iş gördüğü dolaşım alanında, kendini bu şekilde gös-
termektedir- metaların değişim-değeri, fiyatta ancak ideal
bir varlığa kavuşur ve parada ise ancak mecazî, simgesel bir
varlık kazanır. Değişim-değeri, demek ki, *yalnızca* hayalî ya
da somut olarak tasarlanmış bir değer olarak kendini gös-
terir, ama *gerçeklik* taşımaz, meğer ki, bu gerçeklik, bizzat
metalarda maddileşmiş emek-zamanının belirli bir miktarı
ölçüsünde olmasın. Şu halde, değer alâmeti, altın alâmeti
olarak değil de, yalnızca fiyatta ifadesini bulan ve ancak tek
metada mevcut olan değişim-değeri alâmeti olarak kendini
göstermekle, metaların değerini *doğrudan doğruya* temsil
eder gibi görünür. Ama bu görünüş, aldatıcıdır. Değer alâ-
meti, dolaysız bir biçimde, ancak *fiyat alâmetidir*, [sayfa 151] bu

* Fiyat alâmeti. -ç.

bakımdan da *altın alâmetidir* ve ancak dolaylı olarak meta-
nı değerinin alâmetidir. Altın, Peter Schlemihl gibi, gölgesi-
ni satmamıştır, ama gölgesiyle satın alır. Demek ki, değer
alâmeti, süreç içerisinde, bir metaın fiyatını, öteki metaya
karşı temsil ettiği ölçüde ya da herbir meta sahibi karşısın-
da altını *temsil ettiği* ölçüde etki gösterir. Nispeten değersiz
olan, bir parça deri, bir yaprak kâğıt, vb. gibi belli bir nesne,
ilkönce, kural ve alışkanlık gereği, paranın maddesinin alâ-
meti haline gelir, ama onun simgesel varlığı, meta sahiple-
rinin genel rızasını sağladığı, yani yasal olarak itibari bir var-
lık, yani zorunlu bir geçerlik kazandığı içindir ki, alâmet ol-
ma niteliğini sürdürür. Zorunlu geçerliği olan devlet kâğıt
parası, *değer alâmetinin* eksiksiz, tam biçimidir ve madenî
dolaşımda ya da bizzat metaların kendi basit dolaşımların-
da, doğrudan doğruya vücut bulan tek kâğıt para biçimi-
dir. *Kredi parası*, toplumsal üretimin daha yüksek bir alanı-
na aittir ve tamamen başka yasalarla düzenlenir. Gerçekte,
simgesel kâğıt para, yardımcı nitelikteki madenî paradan
hiç bir bakımdan farklı değildir, ancak daha geniş bir do-
laşım alanında iş görür. Eğer daha önceden fiyatlar ölçütü-
nün ya da sikkelerin fiyatının salt teknik gelişmesi, ve son-
ra da külçe altının altın para haline getirilmesi, devletin mü-
dahalesine neden oluyorsa ve, eğer bu yüzden, iç dolaşım,
metaların evrensel dolaşımından gözle görülür biçimde ay-
rılıyorsa, bu ayrılma, paranın değer alâmeti haline gelme-
siyle, tamamlanmış olur. Basit bir dolaşım aracı olarak ge-
nel anlamında para, ancak iç dolaşım alanında özerkliğe
kavuşabilir.

Açıklamamız gösterdi ki, değer alâmeti olarak altın
sikkenin, altının kendi tözünden ayrı olan varlığı, kökenini,
devletin bir taahhüt ya da müdahalesinden değil, dolaşım
sürecinin kendinden alır. Rusya, değer alâmetinin doğal bi-
çimlenmesinin çarpıcı bir örneğini vermektedir. Derilerin
ve kürklerin para olarak kullanıldıkları çağda, kalıcı ve kul-
lanılıştı olmayan bu maddeler ile onların dolaşım aracı [say-
fa 152] görevleri arasındaki çelişki yüzünden, bunların yerine

damgalanmış küçük deri parçaları koymak âdeti doğdu, ki bu küçük deri parçaları, böylece, derilerle ve kürklerle ödenibilir emre yazılı senetler haline geliyorlardı. Daha sonra bunlar, köpek adı altında gümüş rublenin kesirleri için kullanılan basit alâmetler haline geldiler ve, 1700 yılına kadar, Büyük Petro, onları devletin çıkarttığı⁷⁹ bakırdan ufak para ile değiştirinceye kadar kullanıldılar. Yalnızca madenî dolaşım olaylarını gözleyebilmiş olan antikçağ yazarları, daha o zaman, altın parayı değer simgesi ya da değer alâmeti olarak anlıyorlardı. Platon⁸⁰ ve Aristoteles⁸¹ bu yazarlardandır.

⁷⁹ Henry Storch, *Cours d'économie politique, etc.*, J.-B. Say'ın notuyla. Paris 1823, vol. IV, s. 79. Storch, yapıtını Petersburg'da Fransızca olarak yayınlamıştır. J.-B. Say hemen bir Paris baskısını hazırladı; bu yeni baskı, bilinen şeylerin yinelenmesinden başka bir şey olmayan sözde “notlarla” tamamlanmıştı. Storch (bkz: *Considérations sur la nature du revenu national*, Paris 1824), “bilim prensinin” yapıtına bu katkısını, hiç de nazikâne olmayan bir tarzda karşıladı.

⁸⁰ Platon, *De Republica*, II. kitap, “para bir değiş simgesidir”. (*Opera Omnia, etc.*, G. Stallburnius yayını, London 1850, s. 304.) Platon, parayı ancak iki belirlenmesi açısından, değer ölçüsü olarak ve değer alâmeti olarak inceliyor, ama o, ülke içi dolaşıma hizmet eden değer alâmeti dışında paraya bir başka görev, Yunanistan ile dış ülkeler arasındaki ticaret için bir görev yüklüyor. (*Kanunlar*'ının V. kitabına da bakınız.)

⁸¹ Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, V. kitap, XVIII. bölüm, I.c, [s. 98]. “Para, anlaşmayla karşılıklı gereksinimleri tatmin etmek amacıyla yapılan değişimin biricik aracı oldu. Onun için *nomisma* adını taşımaktadır, çünkü değerini doğadan almamaktadır, yasadan [*nomos*] almaktadır ve onu değiştirerek bütün yararlı değerden yoksun hale getirmek bizim elimizdedir.” Aristoteles'in para anlayışı, Platon'unkinden kıyaslanamayacak ölçüde daha geniş ve daha derindir. Aşağıdaki pasajda o, aynı ayn topluluklar arasındaki trampa yoluyla nasıl olup da özgür bir metaya ve bu bakımdan da özde mevcut bir değere para özelliği verildiğini çok güzel açıklıyor. “Çünkü, kendilerinde olmayan şeyi ithal ederek ve fazla olan şeyleri de ihraç ederek, karşılıklı olarak birbirlerine yapmaktadukları hizmetler, daha uzak mesafelere yayılınca, *gereksinme*, paranın kullanımını doğurdu. ... Karşılıklı değişimlerde yalnızca demir ve gümüş gibi ya da bunlara benzer bir şeyi, *özünde değeri olan*, kolayca kullanılabilme üstünlüğü olan bir şeyi verme konusunda anlaşmaya varıldı.” (Aristoteles, *De Republica*, I. kitap, Bölüm IX, I.c, [s. 14].) Aristoteles'i okumamış olan, ya da onu anlamamış olan Michel Chevalier, bu pasajı aktararak, Aristoteles'e göre dolaşım aracını zorunlu olarak özünde de-

[sayfa 153] Kredinin tam gelişmemiş olduğu Çin gibi ülkelerde, daha çok önerden zorunlu geçerliği olan⁸² kâğıt paraya raslanılır. Kâğıt parayı ilk savunmuş olanlar, madenî paranın değer alâmetleri şeklinde değişmesinin kökeninin doğrudan doğruya dolaşım sürecinde olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Benjamin Franklin⁸³ gibi, Piskopos Berkeley gibi.⁸⁴

Para şeklinde kesilmiş kaç top kâğıt, para olarak dolaşımda bulunabilir? Sorunu bu şekilde koymak saçma olurdu. Kendi başlarına değerden yoksun olan jötonlar, an-

ğer taşıyan bir nesnenin teşkil ettiğini tanıtlamaya kalkışıyor. Aristoteles ise, tam tersine, açık seçik olarak, paranın dolaşımın basit aracı sıfatıyla, tamamen anlaşmaya bağlı ya da *nomisma* olan adının işaret ettiği gibi yasal bir varlığa sahip görüldüğünü ve para olarak kullanım-değerini, özünde taşıdığı kullanımı-değerinin yerine getirdiği göreve borçlu olduğunu açıkça söylüyor. “Para, ancak yasaya dayanan değeri bulunan boş şeymiş gibi, *doğası bakımından* hiç bir şey değilmiş gibi görünmektedir, çünkü *dolaşım dışında* her türlü değerini yitirir ve hiç bir gereksinmeyi karşılamaz.” (I.c., [s. 15].)

⁸² Sir John Mandeville, *Voyages and Travels*, London 1705 bas-kısı, s. 105: “Bu (Katay ya da Çin) imparator hesap etmeden istediği kadar para harcayabilir, çünkü o bağımsızdır ve parayı, meşin ya da kâğıt üzerine basmaktadır. Ve bu para, iyice yıpranacak kadar elden ele dolaştı mı, onu imparatorun hazinesine götürürler ve eski paranın yerine yenisi verilir. Ve bu para. bütün ülkede ve bütün eyaletlerde geçerlidir. ... Burada, altından da gümüşten de para yapılmamaktadır”, ve Mandeville şöyle düşünüyor: “Onun için imparator yeni masraflara, en aşırı masraflara girişebilir”.

⁸³ Benjamin Franklin: *Remarks and Facts relative to the American Paper Money*, 1764, s 348, I.c.: “Şu anda İngiltere’de bile, bizzat gümüş para, yasal ödeme aracı olarak değerinin bir kısmını zorunlu geçerliliğine borçludur; bu kısım, gerçek ağırlığı ile itibari değeri arasındaki farktır. Şu anda dolaşımda bulunan şilinlerin ve 6 penilerin büyük bir kısmı aşınma yüzünden ağırlıklarının yüzde 5, 10. 20 ve bazı 6 penilik sikkeler de %50 yitirmişlerdir. *Gerçek değer* ile itibari değer arasındaki bu farkı telâfi etmek için elinizde özünde değer taşıyan hiç bir şey yoktur, kâğıt dahil, hiç bir şey yoktur. 3 peni değerindeki bir gümüş sikkeyi 6 peni değerinde bir sikke olarak geçmesini sağlayan zorunlu geçerlilikle, onu, tam değerinde bir sikkeyle kolayca değişmenin mümkün olduğu bilincidir.”

⁸⁴ Berkeley, *The Querist* [London 1750, s. 3]. “Eğer madenî tözü tamamen yokolduktan sonra, paranın yalnızca adı muhafaza edilseydi, ticari dolaşım, her şeye karşın, devam etmez miydi?”

cak dolaşım s¼reci içersinde altını temsil ettikleri ¼l¼de değer al¼metidirler, ve altın, ancak, metaların değişim-değerleri ve başkalaşım hızları belli olmak ¼zere, altının kendi ¼z değeriyle belirlenmiş bir miktarla, sikkeler halinde dolaşım s¼recine gireceği ¼l¼de temsil ederler. 5 sterlin adını taşıyan k¼ęit paralar, 1 sterlin adını taşıyanlardan 5 kere daha [sayfa 154] az sayıda dolaşım yapabileceklerdir ve, eğer b¼t¼n ¼demeler, 1 şilinlik k¼ęitlerle yapılsaydı, 1 şilinlik k¼ęitler, 1 sterlinlik k¼ęitlerden 20 kere daha çok dolaşım yapmak zorunda olacaktı. Altın para, başka başka adlar taşıyan k¼ęit paralarla, ¼rneęin, 5 sterlinlik, 1 sterlinlik, 10 şilinlik k¼ęitlerle temsil edilmiş olsaydı, bu çeşitli değer al¼metleri kategorilerinin miktarı, yalnız t¼m dolaşım için gerekli altın miktarı ile değil, ama aynı zamanda, her ¼zel kategorinin dolaşım alanı için gerekli olacak altın miktarı ile de belirlenecekti. Eğer 14 milyon sterlin (banka mevzuatının, resmi geçerliği olan maden¼ sikkeler için değil de, kredi parası için kabul ettiği rakam budur), bir ¼lkenin dolaşımının hiç bir zaman altına d¼řmeyeceęi asgar¼ d¼zeyi temsil ediyorsa, herbiri 1 sterlinlik değerin al¼meti olan 14 milyon k¼ęit para dolaşımda bulunabilecektir. Eğer, aynı metalar kitlesinin değişim-değeri sabit kalmak ¼zere, altının değeri, ¼retimin gerektirdiği emek-zamanının artması ya da azalmasına uygun olarak artıyor ya da eksiliyorsa, dolaşımdaki 1 sterlinlik k¼ęit paraların sayısı da altının değerindeki değişiklikle ters orantılı olarak artacak ya da eksilecektir. Eğer değerlerin ¼l¼s¼ olarak altının yerini g¼m¼ř alsaydı, eğer g¼m¼ř¼n altına değer oranı 1 : 15 olsaydı, ve her k¼ęit para, artık, daha ¼nce temsil ettiği altın miktarında, aynı g¼m¼ř miktarını temsil etseydi, 1 sterlinlik 14 milyon k¼ęit para yerine, gelecekte 210 milyon adet 1 sterlinlik k¼ęit paranın dolaşımda bulunması gerekirdi. Demek ki, k¼ęit paraların miktarı, dolaşımda temsil ettikleri altın para miktarı ile belirlenir ve k¼ęit paralar, ancak altın parayı temsil ettikleri ¼l¼de değer al¼metleri oldukları için, onların değeri, yalnızca onların *miktarı* ile belirlenir. Bu duruma g¼re, dolaşımdaki

altın miktarı, metaların fiyatına bağlı iken dolaşımdaki kâğıt paraların değeri, tersine, özellikle bu kâğıt paraların kendi miktarına tâbidir.

Zorunlu geçerliği olan kâğıt paraları çıkartan devletin [sayfa 155] müdahalesi –biz, yalnız bu çeşit kâğıt paralarla ilgileniyoruz şimdi– ekonomi yasasını yürürlükten kaldırıyor gibi görünüyor. Para fiyatlarını saptayarak belirli bir altın ağırlığına bir vaftiz adı takmaktan ve altını paralaştırarak ona kendi damgasını basmaktan başka bir şey yapmamış olan devlet, şimdi de bu damga sihirbazlığıyla, kâğıdı altın halinde başkalaştırır gibi görünmektedir. Zorunlu geçerliği olan kâğıt paralarını istediği sayıda dolaşıma sokmaktan ve onlara canının istediği, 1 sterlin, 5 sterlin, 20 sterlin gibi para adlarını basmaktan hiç kimse devleti alıkoymaz. Kâğıt paraların seyrini sınır taşları durdurduğuna göre ve bunlar, bu taşların ötesinde, her türlü değeri, değişim-değerini olduğu gibi kullanım-değerini de yitirdiklerinden, bir kere dolaşıma girdikten sonra, bu kâğıt paraları, onun *dışına* çıkarmak mümkün değildir. Bir kere görev bakımından kendi varlıklarından ayrılınca, değersiz kâğıt paçavraları haline gelirler. Bununla birlikte, devletin bu gücü, sırf bir görünüşten ibarettir. Devlet, pekâlâ istediği kadar kâğıdı, istediği her türlü para adı altında dolaşıma sokabilir, ama onun denetimi bu mekanik eylemle kalır. Dolaşıma sokulmuş olan değer alâmeti ya da kâğıt para, dolaşımın kendi içkin yasalarının doğrudan doğruya etkisi altına girer.

Eğer 14 milyon sterlin, metaların dolaşımı için gerekli tüm altını temsil etseydi ve eğer devlet, herbiri 1 sterlin adını taşıyan 210 milyon kâğıt parayı dolaşıma soksaydı, bu 210 milyon kâğıt, 14 milyon sterlinlik bir meblâğın karşılığı altının temsilcisi haline gelmiş olurdu. Bu, devletin sanki bir sterlinlik kâğıt paraları, 15 kere daha az değerli bir madenin ya da eskisinden 15 kere daha az ağırlığı olan bir altın kesrinin temsilcileri yapmış olması gibi bir şeydir. Burada değişecek olan tek şey, ya sikkelerin üzerindeki yazıyı değiştirmekle olsun, ya da dolaylı olarak kâğıt paraların sayısının

daha aşıağı bir ölçütünün zorunlu kıldığı bir oran dahilinde artmasıyla olsun, fiyatlar ölçütünün belirlenmesidir; ki bu, elbette, bir anlaşmayla [sayfa 156] saptanır. Sterlinin adlandırılması, artık 15 kere daha az bir altın miktarını göstereceğine göre, bütün metalar in fiyatları, 15 kere daha yüksek olacaktır ve aslında 1 sterlinlik 210 milyon kâğıt para, daha önce 14 milyon ne kadar gerekli ise o kadar gerekli olacaktı. Her özel değer alâmetinin temsil ettiği altın miktarı, değer alâmetlerinin tüm toplamının artmış olduğu oranda azalacaktı. Fiyat yüksekliği, değer alâmetleri ile bu alâmetlerin dolaşımında yerini tuttukları varsayılan altın miktarı arasında zorunlu bir eşitlik kuran dolaşım sürecinin tepkisinden başka bir şey olmayacaktı.

İngiliz ve Fransız hükümetlerinin para üzerinde meydana getirdikleri katıştırmaların (tağşışlerin) tarihinde, birçok kere, fiyatların, gümüş paranın bozulması oranında, yükselmediğı görülmüştür. Bunun nedeni, sadece şudur: sikkelerin artma oranı, bozulma oranına tekabül etmiyordu, yani metaların değışim değerleri, artık, değerlerin ölçüsü olarak alınan bu katışım (*alliage*) ile değerlendirilmek ve bu düşük ölçü birimine tekabül eden bir sikke ile gerçekleştirilmek zorunda idiyse de, bu düşük katışımdan yeterli bir sikke kitlesi piyasaya çıkarılmamıştı. Bu, Locke ile Lowndes arasındaki düellonun çözememiş olduğu güçlüğü çözmektedir, ister kâğıt ya da tağşış edilmiş altın ve gümüş olsun, değer alâmetinin, para fiyatına göre hesaplanmış altın ve gümüş ağırlığını temsil ettiği oran, kendi öz madde-sine değıl, ama dolaşımdaki değer alâmetlerinin miktarına bağılıdır. Bu ilişkiyi anlamakta çekilen güçlük, paranın, değerler ölçüsü olmak ve dolaşım aracı olmak gibi her iki görevinde de, yalnızca birbirine karşıt olmayan, ama aynı zamanda bu iki görevin uzlaşmaz karşıtlığı ile de açıkça çelişki halinde bulunan yasalara tâbi olmasından ileri gelmektedir. Paranın yalnızca itibari para, altının ise yalnızca ideal altın olarak hizmet ettiği değerler ölçüsü görevi için,* her şey doğal maddeye tâbidir. Gümüş olarak ya da gümüş fiyat bi-

çiminde [sayfa 157] takdir edilen değişim-değerleri, altın olarak ya da altın fiyat halinde takdir edilen değişim-değerlerinden elbette ki başka biçimde ifade edilmiş olurlar. Buna karşılık, dolaşım aracı görevinde, paranın yalnız zihinde tasarlanmış olmadığı öteki metaların yanında, gerçek bir şey gibi bulunmak zorunda olduğu bu görevde, onun maddesi, önemini yitirir, her şey miktarına tâbi olur. Ölçü birimi için, kesin belirleyici olan şey, bu ölçünün bir altın lirası mı, gümüş lirası mı, yoksa bakır lirası mı olduğunu bilmektir; oysa yalnızca basit sayı (adet), madenî paralara, maddeleri ne olursa olsun, bu ölçü birimlerinin herbirini, tam eksiksiz olarak gerçekleştirmek olanağını verir. Ancak, yalnızca zihinde tasarlanmış olan para için her şeyin onun maddî tözüne bağlı olması, ve somut olarak mevcut olan sikke için ise her şeyin ideal bir sayı ilişkisine, sayıca orana tâbi olması sağduyuya aykırıdır.

Kâğıt para kitlesinde artma ya da eksilme ile birlikte giden meta fiyatlarındaki yükselme ya da düşme, –ki bu, kâğıt paraların tek başlarına dolaşım aracını teşkil ettikleri zaman böyle olmaktadır– demek ki, dolaşımdaki altın miktarının, metaların fiyatı tarafından belirlenmesini ve dolaşımdaki değer alâmetleri miktarının ise dolaşımda temsil ettikleri altın para sikkelerinin miktarıyla belirlenmesini gerektiren yasanın, dışardan mekanik olarak ihlâl edilen bu yasanın, dolaşım sürecinin zorla kabul ettirdiği uygulamısından başka bir şey değildir. Öte yandan herhangi bir kâğıt paralar kitlesi, demek ki, dolaşım süreci tarafından emilmekte, deyim uygun olursa sindirilmektedir, çünkü, değer alâmeti dolaşıma birlikte girdiği, altın olarak unvanı ne olursa olsun dolaşım içinde altının yerine dolaşımda bulunabilecek altın kuantumu alâmetine indirgenir.

Değer alâmetleri dolaşımında, gerçek para dolaşımının bütünü yasaları tersine dönmüş ve altüst olmuş görünür. Altın, değeri olduğu için dolaşımda yer alırken, kâğı-

* Birinci baskıda: “Görevi için”; I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. -Ed.

dın [sayfa 158] dolaşımda yer aldığı için değeri vardır. Metaların değişim-değeri sabit kabul edilmek üzere, dolaşımdaki altın miktarı kendi öz değerine tâbi olduğu halde, kâğıdın değeri, dolaşımda yer alan kâğıt para miktarına bağlıdır. Dolaşımdaki altın miktarı, meta fiyatlarındaki artma ya da azalma ile birlikte artar ya da azalırken, meta fiyatları, dolaşımdaki kâğıt miktarı değişiklikleri ile artar ya da eksilir gibi görünmektedir. Metalar dolaşımı ancak belirli bir altın para miktarını soğurduğu ve sonuç olarak dolaşımdaki paranın kasılıp çekilmesi ve yayılıp genişlemesinin birbirini izlemesi, zorunlu bir yasa olarak kendini ortaya koyduğu halde, kâğıt paranın dolaşıma girdiği oran, keyfî bir biçimde artabilir gibi görünmektedir.. Devlet, altın ve gümüş paraların değerini tağşış ettiği ve böylece adıyla gösterilen içeriğinden sadece 1/100 çekirdek eksik bir para çıkarmakla bile paraların dolaşım aracı görevinde bir karışıklık, düzensizlik yarattığı halde, para olarak adlarından başka maden namına bir şey içermeyen değerden yoksun kâğıtlar çıkarmakla, tamamıyla dürüst bir işleme girmiş olur. Altın para, metaların değerini, ancak bu değerın kendisi altın olarak takdir edildiği ya da fiyat olarak ifade edildiği ölçüde temsil ettiği halde, değer alâmeti, metanın değerini doğrudan doğruya temsil eder görünür. Onun için, özellikle zorunlu geçerliliği olan kâğıt para dolaşımı ile yetinerek para dolaşımının sorunlarını inceleyen gözlemcilerin, para dolaşımının tüm kendine ait yasalarını iyice tanıyamamalarının neden kaçınılmaz olduğu kolayca anlaşılır. Kâğıt para, istenilen miktarda dolaşıma sürüldüğü takdirde değer alâmeti olarak kendisine özgü olmayan hareketleri yerine getirdiğine göre, bu söz konusu yasalar gerçekten sadece altüst olmuş gibi değil, ama değer alâmetleri dolaşımında ortadan kalkmış gibi görünür; oysa kâğıt paranın kendi hareketinin kaynağı, doğrudan doğruya metaların başkalaşımında olmayıp, altına kıyasla istenen nispete uyulmaması olgusundadır. [sayfa 159]

III. PARA

Sikkelerden ayrı olarak ele alınan, M-P-M şeklindeki dolaşım sürecinin sonucu olan para, P-M-P formülü altındaki dolaşım sürecinin, yani metayı para ile değişmek üzere parayı meta ile değişmenin başlangıç noktasını oluşturur. M-P-M formülünde meta, P-M-P formülünde ise para, hareketin başlangıç ve sonuç noktasını oluşturur. Birinci formülde para, metaların değişim aracıdır; ikinci formülde ise, paranın, para olmasına olanak veren metadır. Birinci formülde basit bir araç olarak görünen para, ikincide dolaşımın sonal amacı gibi görünür, oysa birinci formülde sonal amaç olarak görünen meta, ikinci formülde basit bir araç olarak meydana çıkar. Paranın kendisi daha önce M-P-M dolaşımının sonucu olduğu gibi, P-M-P formülünde, dolaşımın sonucu, aynı zamanda hareket noktası olarak görünür. Oysa, M-P-M dolaşımında olan madde (*Stoffwechsel*) değişimdir, kendisi de bu birinci süreçten çıkma ikinci P-M-P sürecinin gerçek içeriğini meydana getiren metanın biçimsel varlığıdır.

M-P-M formülünde her iki uç, değer büyüklükleri aynı olan, ama aynı zamanda kullanım-değerleri nitel olarak farklı iki metadırlar. Onların M-M değişimi, gerçekten bir madde değişimidir. Karşılık olarak P-M-P formülünde, her iki sonal uç, altındır ve, aynı zamanda, aynı değer büyüklüğünde altındırlar. Altını, metayı da altınla değiştirmek üzere meta ile değiştirmek, eğer P-P sonucunu dikkate alırsak, altını altın karşılığında değişmek saçma gibi görünür. Ama, P-M-P *satmak için satınalmak* formülüyle ifade edilirse, ki bunun, altının, aracı bir hareket yardımıyla, altınla değişilmesinden başka bir anlamı yoktur, burjuva üretimin ağır basan biçimi derhal teşhis edilir. Bununla birlikte, pratikte, satmak için satın alınmaz, ama daha pahalı satmak için ucuza satın alınır. Para, gene bu aynı meta, daha büyük [sayfa 160] miktarda bir para ile, P-P uçları nitel olarak değilse de, hiç değilse nicel olarak farklı olacak şekilde değiştirilmek

üzere, meta ile değişilir. Böylece nicel bakımdan bir farklılık, *eşdeğer-olmayanların değişimini* varsayar, oysa, meta ve para, meta ve para olarak, bizzat metanın karşıt biçimlerinden, şu halde aynı değer büyüklüğünün birbirinden farklı varoluş biçimlerinden başka bir şey değildirler. Şu halde, P-M-P çevrimi, para ve meta biçimi altında daha gelişmiş üretim ilişkilerini içinde saklar ve basit dolaşım çerçevesi içinde daha yüksek bir hareketten başka bir şey değildir. O halde dolaşım aracından ayırdedeceğimiz paranın, metalar dolaşımının dolaysız M-P-M biçiminden nasıl doğduğunu incelememiz gerekir.

Altın, yani değerlerin ölçüsü ve dolaşım aracı olarak hizmet eden özgül meta, toplumun başka bir müdahalesi olmadan *para* haline gelir. Maden-gümüş, ne değerler ölçüsü, ne de egemen dolaşım aracı olmadığı İngiltere’de, para haline gelmez; aynı biçimde, Hollanda’da, altın, değer ölçüsü olarak tahtından indirilir indirilmez, para olmaktan da çıkmaktadır. Şu halde, bir meta, her şeyden önce değer ölçüsü birimi ve dolaşım aracı birimi olması dolayısıyla para haline gelir ya da değer ölçüsü birimi ve dolaşım aracı birimi parayı meydana getirir. Ama, böyle bir birim olmakla birlikte altın, aynı zamanda, bu iki görevinde sahip olduğu varlık tarzından ayrı ve özerk bir varlığa sahiptir. Değerler ölçüsü olarak ancak düşüncede paradır, düşüncede altındır; basit dolaşım aracı olarak ise simgesel paradır, simgesel altındır; ama altın, basit madeni cisim biçimiyle paradır, ya da para gerçek altındır.

Şimdi, bir an, hareketsiz halde bulunan meta-altını, ki bu paradır, öteki metalarla olan ilişkisi içinde ele alalım. Bütün metalar, kendi fiyatları içinde, belirli bir altın miktarını temsil ederler, şu halde metalar mecazî anlamda altından, mecazî anlamda paradan, *altının temsilcilerinden* başka bir [sayfa 161] şey değildirler, tıpkı, bunun tersine, değer âlâmetinde de paranın metaların fiyatlarının basit bir temsilcisi olarak ortaya çıkması gibi.⁸⁵ Bütün metalar böylece an-

⁸⁵ “Yalnızca değerli madenler eşya âlâmetleri değildirler ... eşya

cak mecazî anlamda para olduklarına, göre para, tek gerçek metadır. Değişim-değerinin, genel toplumsal emeğin, soyut zenginliğin özerk varoluş tarzını temsil etmekten başka bir şey yapmayan metaların aksine, altın, kendisi, *soyut zenginliğin* maddî biçimidir. Kullanım-değeri bakımından, her meta, özel bir gereksinmeyi karşılamakla, ancak maddî zenginliğin bir anını, zenginliğin tecrit edilmiş ayrı bir yanını ifade eder. Para ise derhal herhangi bir gereksinme maddesine çevrilebilir nitelikte olduğu için, bütün gereksinmeleri karşılar. Paranın kullanım değeri, kendi eşdeğerini teşkil eden sonu gelmez kullanım-değerleri dizisi içinde gerçekleşmiş olur. Para kendi son madenî maddesi içinde, metalar âleminde kendini ortaya koyan bütün maddî zenginliği tohum halinde içinde taşır. Metalar, kendi fiyatlarında, genel eşdeğeri ya da soyut zenginliği temsil ediyorlarsa, altın, kendi kullanım-değerinde bütün metaların kullanım-değerini temsil eder. Şu halde altın, *maddî zenginliğin somut temsilcisidir*. Altın “bütün şeylerin kısa anlatımıdır (Boisguillebert), toplumsal zenginliğin özetidir. Para, aynı zamanda, biçimi ile genel emeğin dolaysız olarak cisimleşmesi ve içeriği ile de bütün somut emeklerin toplamıdır. Bireysel görünümü altında evrensel zenginliktir.⁸⁶ Dolaşım aracılığı biçiminde ise her türlü sataşmaya, hakarete uğramıştır: onu budamışlardır, hatta artık sadece basit bir simgesel kâğıt paçavrası haline gelinceye kadar onu yassıltmışlardır. Onun göz kamaştırıcı altın parlaklığı, para olarak, ona iade edilir. O, uşak [sayfa 162] iken, efendi olur.⁸⁷ Ve basit bir

da karşılık olarak ... altının ve gümüşün alâmetleridirler.” (A. Genovesi, *Lezioni di Economia Civile*, 1765, s. 281, Custodi yayını, *Parte Moderna*, t. VIII.)

⁸⁶ Petty, altın ve gümüş “universal wealth” [evrensel zenginlik] dir. *Political Arithmetic, I.c.*, s. 242.

⁸⁷ E. Misselden. *Free Trade or the Means to make Trade florish, etc.*. London 1622. “Ticaretin doğal maddesi *merchandize* [ticari mal]dır, ki buna, tacirler, ticari nedenlerle, *commodities* [kullanım malı] derler. Ticaretin sunî maddesi, *sinewes of warre and of state* [savaşın ve devletin siniri] diye nitelendirilmiş olan paradır. Her ne kadar doğal sırayla ve zaman sırasıyla para, *merchandize*’den sonra gelmişse de, şimdi ar-

manevrayla, mutaların tanrısı haline gelir.⁸⁸

a) Para Yığma (İddihar)

Altın, ilkönce, metanın kendi başkalaşım sürecini kesintiye uğratması ve altının krizaliti durumunda kalması olayıyla, para olarak, dolaşımdan ayrılmıştır. Satış, satın alma-ya* dönüşmediğinde, her zaman böyle olur. Altının para olarak özerk bir varlığa geçişi, şu halde, her şeyden önce, dolaşım sürecinin ayrışmasının ya da metanın birbiri yanında birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen iki ayrı akit halinde başkalaşmasının elle tutulur şekilde ifadesidir. Bizzat sikke-ler de, seyirleri kesintiye uğrar uğramaz, para haline gelirler. Metanın bedeli olarak onu kabul eden satıcının elinde sikke, paradır, sikke değildir; ama satıcının elinden çıktığı anda yeniden sikke haline gelir. Herkes, yalnız, kendi ürettiği metanın satıcısıdır, ama toplumsal varlığı için gereksinme duyduğu bütün öteki metaların alıcısıdır. Onun satıcı [sayfa 163] olarak sahneye girişi, metanın üretimi için gereken işgücüne tâbi iken, alıcı olarak sahneye girişi, hayatın gereksinmelerinin durmadan yenilenmesiyle koşullandırılır. Satmaksızın, satın .almak....için, satın almadan satmış

tık kullanımda esaslı o teşkil etmektedir” (s. 7). Misselden meta ile parayı “sağ elini küçük oğlunun, sol elini de büyük oğlunun üzerine koyan ihtiyar Yakup’un iki oğluya” kıyaskyor. (I.c.) Boisguillebert, *Dissertation sur la nature des richesses, etc., I.c.*, “Bakın, görün ki, ticaretin kölesi, onun zalim efendisi olmuştur. ... Halkların yoksulluğu, yalnızca bir köle olan şeyin, efendi, ya da daha doğrusu bir zalim haline getirilmiş olmasındandır.” (s. 399, 395.)

⁸⁸ Boisguillebert, *Dissertation sur in nature des richesses, etc., I.c.*: “Bu madenler [altın ve gümüş] ticaretin içine sokulurken güdülen asıl amaç, bunlardan değişimde ve malların karşılıklı olarak devrinde bir teminat olarak yararlanma amacı bir yana bırakılarak, bir mabut haline getirildi. ... Altın ve gümüş, bu hizmetten hemen hemen azat edildi ve uğrunda gözü kör antikçağın o sahte tanrılarına bile kurban etmediği nice zenginliklerin ve defter taşıyan gereksinmelerin, ve hatta insanların kurban edildiği tanrılar haline getirildi, vb.” (I.c., s. 395.)

* Birinci baskıda: “satışta alım”; I. ve II. nüshada elyazısının düzeltilmiştir. -Ed.

olması gerekir, M-P-M dolaşımı, ancak fiili olarak alım ve satımın hareket halindeki birliği olduğu kadar, aynı zamanda, bunların ayrılışlarının sonu gelmeyen sürecidir. Paranın, sikkeler halinde durmadan akması için, sikkelerin, para biçiminde durmadan donması gerekir. Sikkelerin, sürekli bir şekilde dolaşıp durması, dolaşım alanı içerisinde, her yanda meydana gelen sikkelerin yedek fonları içinde az ya da çok büyük miktarlar halinde durgunlaşmasıyla koşullandırılırken, aynı zamanda, bileşimleri, dağılmaları, tasfiyeleri ve yeniden teşekkülleri durmadan değişen, varoluşları sürekli yokoluş, yokoluşları ise sürekli varoluş olan bu yedek fonlar da bu durgunlaşmayı koşullandırır. Adam Smith, her meta sahibinin, her zaman, sattığı özel metanın yanında yedek olarak, kendisiyle satın aldığı belli bir miktar genel metaya sahip olması gerektiğini söylemekle, bu sikkelerin paraya ve paranın da sikkelere dönüşümünü gösterdi. Gördük ki, M-P-M dolaşımında, ikinci P-M ucu, bir defada gerçekleşmeyen, ama P'nin bir kısmı sikkeler halinde dolaşırken, diğer kısmı da para olarak uykuya dalacak şekilde, zaman içinde birbirini izleyen bir alımlar serisi halinde dağılır. Para, gerçekten burada *gizlenmiş sikkelerden* başka bir şey değildir; ve dolaşımdaki paraya ait kitleyi meydana getiren çeşitli kısımlar, durmadan bazan bir biçimde, bazan öteki biçimde münavebe ile ortaya çıkarlar. Dolaşım aracının bu para haline birinci dönüşümü, demek ki, para dolaşımının salt teknik olan bir dönemini temsil eder.⁸⁹ [sayfa 164]

⁸⁹ Boisguillebert, *perpetuum mobile*'nin ilk hareketsizliğe uğramasında, yani paranın dolaşım aracı olarak işlevsel varlığının yadsınmasında, onun metadan özerk bir duruma geçtiğini hemen seziyor. Para, der o, "sürekli hareket içinde bulunmalıdır, bu da ancak taşınır ise mümkündür, ama o taşınmaz duruma geçer geçmez, her şey kaybolmuştur". (*Le Détail de la France*, s. 213.) Onun görmediği şey, bu hareketsizliğe geçmenin paranın hareketlerinin koşulu olduğudur. Onun gerçekte istediği şey, metaların değişim-değerinin* nesne sıfatıyla değişimlerinden tamamen ayrı bir biçimde belirmesi, ama hiç bir zaman bizatihi bir amaç haline gelmemesi.

* Ki bu da şu anlama gelir: metaların değer biçimi. [I. nüshada elyazısıyla not edilmiştir. -Ed.]

Zenginliğin birinci doğal biçimi, fazlalık ya da artış biçimidir; ürünlerin derhal kullanım-değeri olarak gerekli olmayan bölümüdür ya da kullanım-değerleri basit gereksinme çerçevesini aşan ürünlere sahip olunmasıdır. Metadan paraya geçişi tetkik ettiğimiz zaman, ürünlerin bu fazla ya da artan kısmının, üretiminin az gelişmiş bir evresinde, tam anlamıyla değişim alanını teşkil ettiğini gördük. Fazla ürünler, değişilebilir ürünler haline ya da meta haline gelirler. Bu fazlalığın tam varlık biçimi, altın ya da gümüştür, zenginliğin, soyut toplumsal zenginlik olarak sabit olduğu ilk biçimdir. Altın ya da gümüş biçiminde, yani paranın maddesi içinde muhafaza edilebilen şeyler, sadece metalar değildir, altın ve gümüş de muhafaza edilen zenginliktir. Bir kullanım-değeri, tüketilerek, yani onları yok edecektir ki, kullanım-değeri olarak kullanılır. Ama altının, para olarak kullanım-değeri, değişim-değerinin taşıyıcısı olmak demektir, şekilsiz madde olarak altının kullanım-değeri, genel emek-zamanının maddileşmesi demektir. Şekilsiz maden içinde değişim-değeri, yokolmaz bir şekle sahiptir. Bu şekilde para olarak hareketsiz hale getirilen altın ya da gümüş, *hazineyi* (*Schatz*) meydana getirirler. Eskilerde olduğu gibi, dolaşımın, özellikle madenî dolaşım olduğu halklarda, para yığmanın, özelinden kendi hazinesini koruyan devlete kadar yayılan evrensel bir süreç karakteri vardır. Çok eski zamanlarda, Asya'da ve Mısır'da, bu hazineler, daha çok kralların, rahiplerin muhafazası altında görünüyorlar ve onların gücüne tanıklık ediyorlar. Yunan'da ve Roma'da üretim fazlalığının her zaman güvenlik altında ve her zaman yararlanılabilir bir biçimi gibi kabul edilen genel hazineler teşkili [sayfa 165] siyaseti gelişir. Bu hazinelerin galipler tarafından hemen bir ülkeden bir başka ülkeye aktarılışı, galiplerin bu hazineleri birdenbire dolaşıma sokuşu, antikçağ ekonomisinin bir özelliğini teşkil eder.

Maddileşmiş emek-zamanı olarak, altının kendi öz değer hacminin güvencesi olması gibi ve altının *genel emek-zamanının maddileşmesi* olması gibi dolaşım süre-

ci de altının her zaman değişim-değeri olarak iş görmeye devam edeceğinin güvencesidir. Sadece metalar sahibinin metanın değişim-değeri biçiminde saptayabilmeği ya da bizzat değişim değerini meta biçiminde sabit kılabilmesi yüzünden, metalar değişimi, metaların başkalaşıma uğramış altın biçiminde biraraya toplanması ereğiyle, dolaşımın öz devindiricisi haline gelir. Metanın M-P başkalaşımının amacı, bizzat kendi başkalaşımıdır; o, özel doğal zenginlikten genel toplumsal zenginlik haline dönüşür. Tözlerin değişimi yerine biçim değişikliği, kendiliğinden amaç haline gelmektedir. Değişim-değeri, önceleri salt biçimken hareketin içeriği olur. Meta, ancak dolaşım alanı içerisinde tutunabildiği kadar zenginlik olarak, meta olarak varlığını sürdürebilir ve bu akıcı durumda ancak gümüş halinde ve altın halinde donup kalabildiği ölçüde tutunabilir. Meta, kendi akıcı hareketini, dolaşım sürecinin kristali gibi sürdürür. Bununla birlikte, altın ve gümüş, ancak dolaşım aracı olmadıkları sürece, kendilerini para biçiminde sabitleştirirler. *Bunlar, dolaşım aracı olmadıkları zaman para haline gelirler.** Şu halde, metal sürekli olarak dolaşımın içinde tutmanın tek çaresi, altın biçimindeki metayı dolaşımdan çekmektir.

Metaların sahibi, dolaşıma meta biçiminde verdiği şeyi, ancak para biçiminde dolaşımdan geri çekebilir. Demek ki, aralıksız satış, metaların durmadan dolaşıma sürülmesi, metaların dolaşımı açısından para yığmanın birinci koşuludur, öte yandan para, aralıksız olarak kullanım-değeri halinde [sayfa 166] gerçekleşerek ve günlük geçici yararlanmalar halinde eriyip dağılarak, bizzat dolaşım sürecinin içinde, dolaşım aracı olarak, durmadan kaybolup gider. Şu halde, parayı, dolaşımın parçalayıp yutucu akıntısından kurtarmak gerekir ya da paranın satınalma aracı görevini yerine getirmesini önleyerek, metayı, birinci başkalaşımında durdurmak gerekir. Şimdi artık para yığıcısı haline gelmiş olan meta sahibi, daha önce de ihtiyar Caton'un öğret-

* I. nüshada altı Marx tarafından çizilmiştir.

tiği gibi mümkün olduğu kadar çok satmalı, mümkün olduğu kadar az satın almalıdır: *patrem familias vendacem, non emacem esse**. Eğer çalışkanlık, para yığmanın olumlu koşulu ise, tutumluluk onun olumsuz koşuludur. Metanın eşdeğeri, metalar ya da özel kullanım-değerleri olarak dolaşımdan ne kadar az çekilirse, para biçiminde ya da değişim-değeri biçiminde dolaşımdan o kadar çok çekilmiş olur.⁹⁰ Demek ki, genel biçimiyle zenginliğe sahip olma, maddi gerçekliği halinde zenginlikten vazgeçilmesi anlamını taşır. Demek ki, para yığmanın aktif etkeni kullanım-değeri olarak metaya gereksinme duymayan, ama meta olarak değişim-değerine gereksinme duyan *cimriliktir*. Genel biçimiyle fazlalığı kendine maletmek için özel gereksinmelere karşı lüks ve fazlalık imişler gibi davranmak gerekir. İşte bunun gibi, Cortès Meclisinin,** 1593'te, Philippe II'ye yaptığı bir uyarımda özetle şunlar okunuyordu:

“1586 yılının Vallodolid Meclisleri, Majestelerinden, İspanyollar sanki Hintli imiş gibi yurtdışından gelen mum, cam, mücevherat, bıçak ve benzeri başka şeyler gibi, insan yaşamı için o kadar gereksiz maddelerin, altın karşılığında değişilmek üzere, krallığa sokulmasına izin vermemelerini [sayfa 167] rica etmektedir.”

Para yığıcısı, ne güvelerin, ne de pasın kemirebildiği, ayını zamanda, hem öylesine uhrevî, hem öylesine dünyalık olan sonsuz tükenmez hazine uğruna, bu dünyanın geçici nimetlerini horgörür.

“Bizdeki altın kıtlığının *uzaktaki* genel nedeni, *diyor Misselden adı geçen yapıtında*, bu krallığın, bizim için *commodities**** olacağına, birtakım *discommodities*****

⁹⁰ “Meta yedekleri ne kadar artarsa, yığılı para şeklindeki (*in treasure*) yedekler azalır.” E. Misselden, *Free Trade of the Means to make Trade florish, etc.*, s. 23.

* Aile babasının satınalma aşkı değil, satma tutkusunu olmalıdır. -ç.

** İberik yarımadası devletlerinde yasaları tartışmak ve vergilen onaylamakla yükümlü meclisler. -ç.

*** Kullanım malı. -ç.

**** Yararsız şeyler. -ç.

oldukları sabit olan yabancı ülkeler metallerinin tüketiminde gösterdiği büyük aşırılıkta yatar; çünkü bu metalar, bizi, bu çocuk oyuncaklarının (*toys*) yerine pekâlâ ithal edilebilecek olan öyle bir hazineden yoksun bırakıyor. Biz, normalden çok fazla İspanya, Fransa, Ren, Levant adası şarabı tüketiyoruz; İspanya'nın kuru üzümle, Korent'in, Levant adasının üzümle, Hainaut'un *lawns*'ları,* *cambrics*'leri,** İtalya'nın ipekleri, Batı Hindistan'ın şeker ve tütün, Doğu Hindistan'ın baharatı, bütün bunlar, bizim için *mutlak gereksinme* maddeleri değildir ve buna karşın, bütün bu şeylerin hepsini sarı sarı sahici altınla satın alıyoruz.”⁹¹

Değişim-değerinin, tahribi mümkün olmayan bir maddede içerilmesi kadar ve, özellikle böylece, altın ve gümüşün, dolaşım araçları olarak, metanın elden kaçan para biçimini almasına engel olduğu için de, altın ve gümüş biçiminde zenginlik, yok edilemeyen zenginliktir. Yok edilebilen içerik böylelikle yok edilemeyen biçime feda edilmiştir.

“Eğer vergiler, parayı, onu yemek ve içmek için harcayan bir adamdan alıp da toprağı, balıkçılığı, madenleri, manüfaktörü ya da hatta giysileri geliştirmekte kullanan bir adama verirse, bundan topluluk için daima bir avantaj sağlanmış olur, çünkü giysiler bile yiyecek ve içecekten [sayfa 168] daha az yok edilebilir niteliktedir. Eğer para, ev eşyasına harcanırsa daha büyük bir avantaj sağlanır; ve para, ev vb. yapmak için kullanıldığı zaman avantaj daha da büyür ama en büyük avantaj, altın ve gümüş ülkeye sokulduğu zaman sağlanır, çünkü yalnız altın ve gümüş yok edilemez şeylerdir, bunlar, her zaman için ve her yerde zenginlik olarak kabul edilir; geriye kalan her şey ancak *pro hic et nunc**** zenginliktir.”⁹²

Parayı, dolaşım dalgasından çekip alma ve toplum-

⁹¹ *L.c.*, s. 11-13, *passim*.

⁹² Petty, *Political Arithmetic*, *L.c.*, s. 196.

* Bir çeşit ince kumaş. -ç.

** Patiska. -ç.

*** Yerinde ve anında. -ç.

sal madde değişimi dışında tutma hareketi, yok edilemeyen yeraltındaki define biçiminde toplumsal zenginlik ile metalar sahibi arasında özel ve daha gizli ilişkiler kuran *gömme* gibi bir dış görünüm de alır. Delhi’de, Oranzab’ın* sarayında bir süre yaşamış olan Dr. Bernier, tacirlerin paranın, derin, gizli yerlere gömdüklerini, ama özellikle bütün ticareti ve parayı ellerinde tutan müslüman-olmayan payenlerin “hayatları boyunca sakladıkları altın ve gümüşün ölümünden sonra öteki dünyada kendilerine hizmet edeceğine inandıklarını”⁹³ anlatır. Para yığıcı, zaten, dünya zevklerine sırt çevirdiği ölçüde, kendini çalışmaya verdiği ölçüde, esas olarak protestanlığı ve daha çok püriten dinini benimser.

“Satılmanın ve satmanın özellikle gereksinmele-re ve onura hizmet eden nesneler için vazgeçilemeyen ve gerçek hristiyanlığa uygun tarzda yerine getirilebilecek şeyler oldukları yadsınamaz, çünkü bizzat ilk peygamberler de, sürü hayvanları, yün, buğday, yağ, süt ve başka malları almış ve satmışlardır. Bunlar, Tanrının topraktan çıkardığı ve insanlar arasında paylaştığı Tanrı bağışlarıdır. Ama, eğer bizini bir hükümetimiz ve prenslerimiz olsaydı, Kerala’dan, Hindistan’dan ve başka yerlerden, ipekliler, fildişleri [sayfa 169] ve baharat gibi şatafattan, israftan başka bir işe yaramayan gereksiz, pahalı metalleri getiren ve ülkenin ve insanların parasını emen dış ticaret, hoşgörü ile karşılanmamalıdır. Ama şu anda söylemek istediğim bu değil, çünkü, en sonunda, tıpkı süs gibi, fazla yiyip içmek gibi, bunun da, artık paramız kalmadığı zaman kendiliğinden duracağı kanısındayım: bu bakımdan, gereksinme ve yoksulluk bizi zorlamadığı sürece, yazmak ve öğüt vermek hiç bir işe yaramayacaktır.”⁹⁴

* Hindistan’ın Moğol imparatoru. -ç.

⁹³ François Bernier, *Voyages contenant la description des États du Grand Mogol*, Paris 1830. vol. I. bkz: s. 312-314.

⁹⁴ Doktor Martin Luther, *Bücher von Kaufhandel und Wucher*. 1524. Luther aynı yerde şöyle diyor: “Tanrı biz Almanları o biçimde yaratmıştır ki, altınımızı ve gümüşümüzü yabancı ülkelere saçmamız, elâlemi zengin etmemiz ve kendimiz dilenci durumunda kalmamız gerek-

Toplumsal madde değişimindeki büyük karışıklık dönemlerinde, define şeklinde para gömme, burjuva toplumunun gelişmiş evrelerinde bile meydana gelir. Katı biçimiyle toplumsal bağ –metalar sahibi için bu bağ–, metalar tarafından [sayfa 170] oluşturulur ve metanın eksiksiz, kursosuz biçimi de paradır, toplumsal hareketin dışına çıkar. Toplumsal *nervus rerum*,* siniri bulunduğu vücudun yanına gömülür.

Gözü o zaman artık yararsız bir madenden başka bir şey olmayacak, para olan canı onu terk edecektir, ve dolaşım, onu kendisine çekemediği sürece, gözü, bulunduğu yerde artık yalnızca dolaşımın soğumuş külleri gibi,

mehtedir. Almanya, İngiltere'nin kumaşını kendisine bıraksaydı, hiç kuşku yok ki, İngiltere'nin daha az altını olurdu, ve baharatını kendine bıraksaydı, Portekiz kralının da daha az altını olurdu. Bir Frankfurt panayırının Alman ülkelerinden, hiç bir gerek ve neden yokken, ne kadar para çıkıp gitmesine vesile olduğunu kendin hesaplırsan, Alman ülkesinde hâlâ bir meteliğin nasıl olup da kaldığına şaşarsın. Almanya'da yerden fıskıran ve biten ne varsa, para olarak basılan ne varsa. Frankfurt, bunların Almanya dışına aktığı gümüşten ve altından deliktir; eğer delik tıkanır, bugün her yerde işitilen borçların mevcut olup paranın olmaması üzerine yakınmalar, köylerin ve kentlerin tefecilikle kemirilmesi durumu artık sona erer. Ama bırak böyle gitsin, böylesi iyidir: biz Almanlar, Alman olarak kalmalıyız; tutumumuzdan vazgeçmeyiz, böyle gerek."

Misselden, yukarıda anılan yapıtında, altın ve gümüşü, hiç değilse hristiyan çevre içinde muhafaza etmek istiyor:

"Hristiyan ülkeler dışındaki Türkiye ile, İran ve Doğu Hindistan ile yapılan ticaret yüzünden para azalmaktadır.

Bu ülkelerde ticaret daha peşin para ile yapılmaktadır, ama hristiyan ülkeler içinde yapılan ticaret, bu bakımdan değişiktir. Çünkü hristiyan ülkeler içindeki ticaret de her ne kadar peşin parayla yapılıyorsa da, gene de para, bu ülkelerin sınırları içinde kalmaktadır. Gerçekten burada, hristiyan ülkeler içindeki ticarete paranın akıntısı ve karşı akıntısı, met ve cezri yer almaktadır, çünkü bir ülkede kıtlık bir başkasında bolluk olmasına karşın, para, bazan bir yerde daha bolken, başka bir yerde daha kıt olmaktadır; böylece para hristiyanlık çevresi sınırları içinde gider gelir ve dolaşır, ama bu daima çitlerin içinde kapalı kalır. Hristiyan ülkeler dışında yukarıda adı anılan ülkelerle yapılacak olan ticaret için kullanılan para, gider ve bir daha geri dönmeyiz." [s. 19, 20.]

* Eşyanın siniri. -ç.

** Kimyasal kalıntı. -ç.

onun *caput mortum*'u** olarak kalacaktır. Para ya da özerkliğe ulaşmış olan değişim-değeri, kendi niteliği gereği, soyut zenginliğin varoluş biçimidir, ama öte yandan herbir belli para meblağı, nicel olarak belirli bir değer hacmidir. Değişim-değerinin nicel sınırı, onun nitel olarak genelliği ile çelişir ve para yığıcısı, bu sınırı, fiiliyatta aynı zamanda nitel bir engel haline de dönen ya da bu serveti ancak maddi zenginliğin sınırlı bir temsilcisi haline getiren bir engel gibi hisseder. Para, kendisini, görmüş olduğumuz gibi, genel eşdeğer olarak, sonu gelmez metalar dizisinin bir kısmını meydana getirmek üzere kendisinin de öteki kısmını⁹⁵ teşkil ettiği bir denklemde doğrudan doğruya ortaya koyar. Para, bu sonu gelmez metalar dizisi içinde bir ölçüye göre yaklaşık olarak gerçekleşir, yani bir ölçü içinde kendi değişim-değeri kavramına yanıt verir ki, bu ölçü, değişim-değerinin büyüklüğüne bağlıdır. Değişim-değerinin hareketi, değişim-değeri otomatik bir niteliğe sahip olduğuna göre, genel olarak ancak kendi nicel sınırını, aşına, onun ötesine geçme hareketi olabilir. Ama gömünün miktar olarak belli bir sınırı aşıldığı anda, başka bir engel doğar ki, bunun da ortadan kaldırılması gerekir. Engel olarak ortaya çıkan, bu yığılı paranın şu ya da bu belirli sınırı değildir, herhangi bir sınırdır. Demek ki, para yığmanın içkin bir sınırı yoktur, [sayfa 171] bizatihi ölçüsü de yoktur, o, sonuçlarının herbirinde bir yeniden başlama nedeni bulan sonu gelmez bir süreçtir. Gömü ancak muhafaza edilmekte çoğaltıldığına göre, aynı şekilde, o, ancak çoğaltılarak muhafaza edilir.

Para, zenginleşme tutkusunun yalnızca *bir* amacı değildir, amacın bizzat kendisidir. Bu tutku, özünde *auri sacra fames*'tir.* Zenginleşme tutkusu, özel doğal zenginlikler tutkusunun ya da giysiler, mücevherat, hayvan sürüleri gibi kullanım-değerleri tutkusunun aksine, ancak, genel zenginliğin, genel zenginlik olarak tecrit edilmiş bir meta biçimin-

⁹⁵ Birinci baskıda: *Glied* (uç, son); II. nüshada elyazısıyla düzeltilerek *Seite* (kısım) yapılmıştır. -Ed.

* Lanetlenmiş altına susuzluk. -ç.

de bireyselleştiği andan itibaren mümkündür. Demek ki, para, zenginleşme tutkusunun amacı olduğu kadar, onun kaynağı olarak da görünmektedir.⁹⁶ Aslında, kendiliğinde bir amaç haline gelen değişim-değeridir ve onun büyümesidir. Cimrilik, paranın dolaşım aracı haline gelmesine olanak vermemekle, serveti esir olarak tutar, ama altın susuzluğu, servetin para biçimindeki ruhunu, dolaşımın onun üzerinde icra ettiği daimî çekimi muhafaza eder.

Gömüyü sağlayan eylem, bir yandan, satışın aralıksız olarak yinelenişiyle dolaşımdan para çekmekten, öte yandan da düpedüz ambarlamak ve *üstüste yığmaktan* ibarettir. Ancak basit dolaşım alanında ve para yığma biçimindedir ki, zenginlik olarak zenginliğin birikimi gerçekten yer alır, oysa daha sonra da göreceğimiz gibi, öteki sözde biriktirme biçimleri daima basit para biriktirilmesi düşünüldüğü için ve pek yerinde olmayan bir tabirle, biriktirme olarak tanınmışlardır. Ya da bütün öteki metalar kullanım-değeri olarak biriktirilirler ve şu halde onların biriktiriliş biçimleri, kullanım-değerlerinin niteliği ile belirlenir. Tahılların bir yere toplanması, örneğin özel tesisler gerektirir. Koyunları biraraya toplayan kimse çoban olur; kölelerin ve toprağın [sayfa 172] toplanıp yığılması, egemenlik ve kölelik ilişkilerini içerir, vb., özel zenginlik yedeklerinin teşkili, basit biriktirme hareketinin kendisinden ayrı özel süreçler gerektirir ve bireyselliğin özel yanlarını geliştirir. Ya da bir ikinci halde, metalar biçiminde zenginlik, değişim değerleri olarak biriktirilir ve o zaman biriktirme hareketi, ticari ya da özgül olarak, iktisadi bir işlem olarak kendini gösterir. Bu işlemi yerine getiren kimse, hububat taciri olur, celep olur, vb.. Altın ve gümüş, kendilerini biriktiren bireyin herhangi bir eyleminden dolayı değil, ama bireyin katkısı olmadan da devam eden dolaşım sürecinin billurlaşmaları oldukları için paradırlar. Bireyin onları bir yana koymaktan ve üstüste yığmaktan, bü-

⁹⁶ “Hasisliğin kökeni paradadır. ... Yavaş yavaş bir çeşit kudurganlık gelişir ki, o, artık hasislik değildir, altına susuzluktur.” (Plinius, *Historia naturalis*, XXXIII. kitap, bölüm III, paragraf 14.)

tün öteki metalara uygulandığı takdirde, onları değersizleştirerek olan her türlü içerikten yoksun eylemden başka yapacak bir şeyi yoktur.⁹⁷

Para yığıcımız değişim-değerinin kurbanı gibi, onun madenden sütunu üzerine tünemiş bir aziz, dünya nimetlerine sırt çevirmiş bir kişi gibi görünür. Yığıcı yalnız toplumsal biçimdeki zenginliğe ilgi duyar, ve bunun için de onu, toprağa, toplumun erişemeyeceği bir yere koyar. O, metai, aralıksız olarak dolaşıma elverişli biçimiyle ister ve, bunun için de, onu dolaşımdan çeker. Değişim-değeri hayaliyle yaşar, [sayfa 173] onun için de değişim yapmaz. Zenginliğin akışkan biçimi ile donmuş, taşlaşmış biçimi, yaşam iksiri ile simya taşı,* delice bir simyanın hayalciliği içinde birbirine karışır. Hayale dayanan sınırsız bir zevk susuzluğu içinde, bütün zevklerden vazgeçer. Bütün toplumsal gereksinimleri karşılamak isteğine gelince, birinci derecede zorunlu olan gereksinmelerini karşılayabilirse ne âlâ. Zenginliği, madenin cismanî gerçeği içinde tutarak, saf bir hayal halinde uçucu bir şekle sokar, onu buharlaştırır. Ama, gerçekte,

⁹⁷ Demek ki, Horace, aşağıdaki satırları yazarken para yığma felsefesini hiç anlamadığını belli etmektedir (*Satires*, kitap II, satire III. [mısra 104-110]):

“Eğer bir kimse, ne lavta ne de başka bir müzik aleti çalmayı bilmediği halde, lavtaları alıp depoya kapatırsa, eğer kunduracı olmadığı halde bizler ve kalıplar satın alırsa ve deniz ticaretinden hiç hoşlanmazken gemi yelkenleri edinirse, böylesine herkes deli der, akılsız der, ve bu haksız da olmaz. Gümüş ve altını toprağa gömen ve yığıldığı hazineden yararlanmayı bilmeyerek ona el sürmeyi günah sayan kimse, böylelerinden ne bakımdan farklıdır?”

Bay Senior, sorunu daha iyi anlamaktadır: “Para, herkesin arzulağı biricik şey olarak görünmektedir, ve para soyut *bir zenginlik* olduğu için ve insanlar ona sahip olmak a hangi cinsten olursa olsun bütün isteklerini ve gereksinmelerini karşı ayabildikleri için, bu böyledir.” (*Principes fondamentaux de l'économie politique, çeviren: Kont Jean Arrivabene. Paris 1836, s. 221.*) Storch da sorunu daha iyi anladığını şu sözleriyle belli etmektedir: “Nakit para, bütün öteki zenginlikleri temsil ettiğine göre dünyada mevcut olan her cinsten zenginlikleri edinmek için para yığmak yeter.” (*Cours d'économie politique, etc., l.c., t. II, s. 135.*)

* Simyacılara göre, madenleri altına çeviren taş. -ç.

paranın para için yığılması, üretim için üretimin barbar biçimidir, yani toplumsal emeğin üretici güçlerinin, geleneksel gereksinimler sınırlarının ötesinde gelişmesidir. Meta üretimi ne kadar az gelişmişse, para biçiminde değişim-değerinin ilk defa özerkliğe geçişinin, yani sonuç olarak, eski halklarda, Asya'da, zamanımıza kadar büyük bir rol oynayan ve gene değişim-değerinin henüz bütün üretim ilişkilerine el koymamış olduğu modern köylü halklarda büyük bir rol oynamakta olan para yığmanın önemi, o kadar büyük olur. Şimdi hemen, madenî dolaşımın kendi çerçevesi içinde para yığmanın özgül ekonomik işlevini incelemeye geçeceğiz, ama daha önce bir başka para yığma şeklinden sözedeceğiz.

Kendilerini oluşturan madde, paranın maddesi olduğundan, estetik niteliklerinden soyutlanmış olan altın ve gümüş metalleri, tıpkı altın sikkelerin ve altın çubuklarının da bu metalara dönüşebilmeleri gibi, para halinde değişikliğe uğrayabilirler. Altın ve gümüş, soyut zenginliğin maddesi olduklarından, kişi, onları somut kullanın-değeri biçiminde kullanmak suretiyledir ki, zenginliğini, en gösterişli bir şekilde teşhir eder ve eğer meta sahibi, üretimin bazı evrelerinde, servetini tam güvenlik içinde saklayabileceği her yerde saklıyorsa, bu, öteki meta sahiplerinin gözüne bir *rico hombre** görünme gereğinin dürtüsüyledir. O, kendini ve [sayfa 174] evini altınla donatır.⁹⁸ Para yığmanın, burjuva ekonomisinde de olduğu gibi, bütünyle üretim mekanizmasının ikincil bir işlevi gibi görünmediği, ama bu biçimiyle zenginliğin bir sonal amaç teşkil ettiği Asya'da ve özellikle Hindistan'da altın ve gümüş metalleri, en uygun deyişimiyle,

⁹⁸ Bir örnek, meta sahibi bireyde, uygarlaşma ve kapitalist olmuş olsa da, *inner man* [içteki insan]ın ne kadar değişmeden kaldığını gösteriyor; bu, en uygun aile arması sayarak, 100.000 sterlinlik banknotu camlı çerçeve içinde duvara asan bir kozmopolit bankanın Londra temsilcisinin verdiği örnektir. Sorunun asıl canalcı yanı, nükteli yanı, banknotun o yüksek mevkiinden dolaşım üzerinde gezdirdiği küçümseyici ve alaycı bakışlardır.

* Zengin adam. -ç.

gömülerin estetik biçimlerinden başka bir şey değildirler. Ortaçağ İngiltere'sinde, altın ve gümüş metallerinde cisimleştirilen ilkel emek, onların değerini ancak pek az artırdığı için, bu metalar, yasal olarak basit gömülü para biçimi sayılmaktaydılar. Onların yeniden dolaşıma sokulmaları kaçınılmazdı ve, sonuç olarak, onların unvanları, tıpkı para sikkelerinin tâbi bulundukları hükümlere tabiydiler. Altın ve gümüşün, lüks eşya şeklinde kullanılışındaki gelişme ile zenginliğin gelişmesi arasındaki paralellik öyle basit bir şeydir ki, eskiler bunu çok iyi anlıyorlardı.⁹⁹ Oysa modern iktisatçılar, gümüş ve altın metalarının kullanımının, zenginliğin artması ile aynı oranda çoğalmadığını, ama değerli madenlerin değerden düşmesiyle aynı oranlar içinde arttığını ileri süren yanlış bir teori ortaya koydular. Onların Kaliforniya'da ve Avustralya'da altının kullanılışı hakkındaki tezlerine destek olarak ileri sürdükleri, başka yönden doğru olan kanıtların, bir yanı daima eksik kalmaktadır, çünkü onlar kendi düşüncelerinde, altının hammadde olarak tüketimindeki artışı haklı gösterecek nedeni bu artmaya tekabül eden değer düşüklüğüne bağlayamamaktadırlar. 1810'dan 1830'a kadar, Amerika'da, İspanya'ya karşı ihtilâller yüzünden madenlerde işin durdurulması sonucu, değerli maden üretimi, yıllık ortalama üretime göre, yarıdan fazla azalmıştı. 1809 yılı ile 1829 yılı karşılaştırıldığında Avrupa'da, dolaşımda bulunan para [sayfa 175] sikkelerindeki azalma, altıda-bir nispetine düşmüştü. Şu halde, her ne kadar üretim miktar olarak azalmışsa da ve, dolayısıyla, üretim masrafları yükselmişse de, herhangi bir derişiklik bu yüzden İngiltere'de daha savaş sırasında ve Avrupa kıtasında Paris barışından beri, değerli madenlerin lüks eşya şeklinde tüketimindeki artma göze çarpacak şekilde bir azalma göstermedi. Tüketim, genel zenginliğin artmasıyla birlikte çoğaldı.¹⁰⁰ Genel kural olarak altın ve gümüş paranın, lüks eşyalara dönüşmesinin

⁹⁹ Daha ilerde aktarılan Ksenefon'a ait pasaja bakınız.

¹⁰⁰ Jacob, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals*, t. II. bölüm XXV ve XXVI.

barış zamanında daha yaygın olduğu, büyük kanşıklık dönemlerinde daha çok yeniden maden çubuğu ya da ayrıca madenî para haline geldiği ileri sürülebilir.¹⁰¹ Eğer Jacob'a göre, 1839'da, bütün Avrupa'da ve Amerika'da lüks eşyalar halinde, para şeklinde olduğundan dörtte-bir daha fazla değerli maden mevcut iken, İngiltere' de, bu oranın 2'ye 1 olduğu düşünülürse, lüks meta biçiminde mevcut altın ve gümüş hazinesinin, para olarak iş gören değerli madenlere oranla ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir.

Para dolaşımının ancak metaların başkalaşımının tezahürü olduğunu ya da toplumsal madde değişiminin gerçekleştirilmesi olan biçim değişikliğinin tezahürü olduğunu gördük. Şu halde, bir yandan dolaşımdaki metaların tüm fiyatındaki dalgalanmalarla birlikte ya da metaların aynı zamanda meydana gelen başkalaşımının hacmi ile birlikte, öte yandan her olguda metaların biçim değişikliklerindeki hızla birlikte, dolaşımda bulunan altının tümünde de aralıksız olarak genişleme ya da daralma olması gerekiyordu, ki bu da, bir ülkede, mevcut olan paranın tüm toplamı ile dolaşımdaki paranın miktarı arasındaki ilişkinin durmadan [sayfa 176] değişmesi koşuluyla mümkün olabiliyordu. Bu koşul, para yığımayla gerçekleştirilir. Eğer fiyatlar düşer ya da dolaşım hızı artarsa, gömünün meydana getirdiği yedekler, dolaşımdan kaldırılan para kısmını yutarlar; eğer fiyatlar yükselir ya da dolaşım hızı azalırsa, gömü serbest bırakılır ve kısmen dolaşıma geri döner. Dolaşan para, gömülerek donar, taşlaşır, ve bu gömüler sonu gelmez bir münavebeyle süre-giden bir gidip gelme hareketine göre dolaşıma akarlar, bu gidip gelme hareketinde şu ya da bu eğilimin üstünlüğü, özellikle metalar dolaşımındaki dalgalanmalarla belirlenir. Böylece gömüler, dolaşımdaki paranın kaynaktan depoya giden ve yatak değiştirerek dışa akıtan

¹⁰¹ Büyük kargaşalık ve güvensizlik zamanlarında, özellikle iç ayaklanmalar ve istilâlar sırasında, altın ve gümüş eşya, hızla para şekline sokulur; durgunluk ve rahatlık dönemlerinde ise, tersine, madenî paralar altın ve lütmüş eşya ve mücevherat şekline sokulur, (*l.c.*, t. II, a. 357.)

kanalları gibidirler, öyle ki, para, sikke biçiminde, ancak bizzat dolaşımın doğrudan doğruya gereksinmelerinin belirlediği miktarda dolaşımda bulunur. Eğer dolaşım hacmi bütünüyle birdenbire artarsa ve alım ve satımın bu akış halindeki birliği, gerçekleşecek fiyatların tüm toplamı, para dolaşımının hızından daha da çabuk artacak şekilde egemen duruma geçerse, gömüler, gözle görülecek kadar boşalırlar; genel hareket alışılmamış bir duraklamaya uğrar uğramaz, ya da alım ile satım arasındaki fark artınca dolaşım aracı şaşırtıcı oranlarda para biçiminde donar ve gömü yedekleri, ortalama düzeylerinin çok üstünde bir düzeye kadar yükselebilirler. Dolaşımın, sırf madenî dolaşım olduğu ya da üretimin az gelişmiş bir evrede bulunduğu ülkelerde, yığılı paralar, sonsuz derecede dağılmışlar ve ülkenin bütün sathına yayılmışlardır; oysa kapitalist gelişmenin yer aldığı ülkelerde, gömüler, banka yedeklerinde toplanırlar. Gömüyü, kendisi de sürekli olarak dolaşımda bulunan paranın tüm miktarının bütünüleyici bir parçasını teşkil eden sikke yedeği ile karıştırmamak gerekir, oysa, gömü ile dolaşım aracı arasındaki aktif ilişki, bu aynı tüm miktarın artması ya da azalmasını varsayar. Altın ve gümüş metaller, gördüğümüz gibi, değerli madenler için aynı zamanda hem bir boşaltma [sayfa 177] kanalı, hem de birikimi sağlayan gizli bir kaynak meydana getirirler. Normal dönemlerde, madenî dolaşım ekonomisi için bu işlevlerden yalnız birincisinin önemi vardır.¹⁰²

¹⁰² Aşağıdaki pasajda Ksenefon, parayı özgül para ve hazine biçimlerinde inceliyor: “Bildiğim bütün sanayi kolları içinde bir tek bunda, bu işe girenler başkalarının hasedini bu kadar çekmezler. ... Çünkü, gümüş madenleri ne kadar zengin görünürse, o kadar çok gümüş çıkarılır ve o ölçüde çok sayıda insan bu işe çekilmiş olur. İnsan yeteri kadar ev eşyası edindikten sonra daha fazla bir şey satın almaz; ama kimse daha fazlasını isteyemeyecek kadar gümüşe sahip olamıyor, ve bir kimse yeteri kadar gümüşe sahipse, geri kalanını toprağa gömüyor ve bundan duyduğu zevk, gümüşten yararlanırken duyduğu zevkten az değil. Örneğin kentler refah içinde iken insanların özellikle o zaman gümüşe gereksinimleri oluyor. Çünkü erkekler yalnızca güzel silahlar değil, güzel atlar da, görkemli evler ve ev eşyası da satın almak istiyorlar; kadınlar ise, çeşitli giysilere ve altın mücevherata istek duyuyorlar. Ama, kö-

b) Ödeme Aracı

Şimdiye kadar paranın dolaşım aracından ayrılan iki şekli, *gizli sikke* ve *gömü* (*trésor*) biçimleri idi. Sikkenin, geçici olarak para haline dönüşmesinde ilk biçim, M–P–M'nin ikinci kısmının, P–M alımının, dolaşımın belirli bir alanı içerisinde, zorunlu olarak, birbirini izleyen bir sıra satınalmalar halinde dağılması olayını yansıtıyordu. Para yığma ise, düpedüz, P–M hareketine kadar varmayan M–P aktinin tecridine dayanıyordu ya da metanın ilk başkalaşımının özerk gelişmesinden, yani metanın durmadan elden ele geçtiği biçimindeki varoluş tarzını temsil eden dolaşım aracına karşılık, bütün metaların başka ellere geçmiş varlık tarzı haline gelmiş olan paradan başka bir şey değildi. Yedek halindeki sikkeler ve gömü, ancak dolaşım aracı olmayan para idiler ve dolaşım aracı olmamaları, yalnızca [sayfa 178] dolaşmadıkları içindi. Şimdi ele aldığımız belirlenmesinde, para, dolaşır ya da dolaşıma girer ama, dolaşım aracı göreviyle değil. Dolaşım aracı olan para, daima satınalma aracıydı; şimdi ise satınalma aracı değilmiş gibi iş görmektedir.

Para yığma yoluyla, para, soyut toplumsal zenginliğin varlık biçimi ve maddi zenginliğin elle tutulur temsilcisi haline gelir gelmez, para olarak bu belirli biçimiyle, dolaşım süreci çerçevesi içinde bazı özel görevler yüklenir. Eğer para, basit dolaşım aracı ve bu nedenle satınalma aracı olarak dolaşıyorsa bu durum, meta ile paranın aynı anda karşı karşıya geldiklerini varsayar; demek ki, kutupların birinde, satıcının elinde meta, öteki kutupta, alıcının elinde de para olmak üzere ayın değer hacminin çift biçim altında mev-

tü hasat ya da savaş yüzünden kentler kılıktan acı çekiyorlarsa, toprağın verimsizliğini telâfi etmek için yiyecek almak ve yardımcı askeri birlikler tutmak için de paraya gereksinme duymaktadır.” (Xénophon, *De Vectigalibus*, bölüm IV.) Aristoteles, *La République*'in I. kitabının IX. bölümünde, dolaşımın M–P–M ve P–M–P şeklindeki birbirine karşıt bir hareketini “Ekonomik” ve “Krematistik” adları altında açıklamaktadır. Yunan tragediyacıları ve özellikle Euripides, dolaşımın bu iki şeklini “*δίκη*” [hak] ve “*χρεός*” [çıkar] adları altında, karşılaştırmaktadırlar.

cut olduğu varsayılmaktadır. İki eşdeğerin aynı zaman içinde bu karşılıklı kutuplarda bulunuşları ve onların zamandaş olan yer ve görev değıştirmesi ya da onların karşılıklı elden ele geçişleri de alıcı ve satıcının ancak mevcut eşdeğerlerin sahipleri sıfatıyla birbirleriyle ilişki kurduklarını varsayar. Bununla birlikte, paranın çeşitli biçimsel belirlenmelerine vücut veren metaların başkalaşım süreci, meta sahiplerini de başkalaştırır, ya da her ikisinin de gösterdikleri toplumsal nitelikleri değıştirir. Metaların başkalaşım sürecinde para, ne kadar sık yer değıştirirse ya da para ne kadar yeni biçimlere bürünürse, metaların zilyedi de o kadar sık kılık değıştirir. Bu şekilde, başlangıçta, meta sahipleri, ancak meta sahipleri sıfatıyla birbirleriyle karşılaşıyorlardı; sonra onlardan biri satıcı, öteki alıcı haline geldiler, daha sonra her-biri sıra ile satıcı ve alıcı oldular, daha sonra para yıgıcısı, sonunda zengin adamlar oldular. Demek ki, meta sahipleri, dolaşıma girdikleri gibi dolaşımdan çıkmazlar. Bu bakımdan, dolaşım sürecinde paranın büründüğü çeşitli biçim belirlenmeleri, bizzat metaların biçim değışikliğinin billurlaşmasından başka bir şey değıildir. Dolaşım sürecinde, bu ilişkiler içinde yeni ilişkiler doğar ve, böylece değışikliğe uğramış bu ilişkilerin cisimleşmesi olarak meta sahipleri, yeni ekonomik nitelikler edinirler. Nasıl ki, iç dolaşımda para idealleşir ve nasıl ki, basit kâğıt, altının temsilcisi olarak madenî paranın görevini yerine getirirse, aynı süreçten geçerek, bu sürece basit birer para ya da meta temsilcisi olarak giren, yani gelecekteki parayı ya da gelecekteki metalı temsil eden alıcı ve satıcı, gerçek satıcı ve alıcının etkinliğini kazanırlar.

Altının madenî para olarak kendilerine doğru dönüştüğü bütün belirli biçimler, metaların başkalaşımını içerdüğü, ama basit para dolaşımında, paranın, sikke biçiminde ya da hareket halinde birim olarak M–P–M hareketi şeklinde gö-

rünmesini temsil eden özerk bir biçimde ayrılıp belirmemiş olan, ya da örneğin metanın başkalaşımının kesintiye uğratılmasında olduğu gibi, sadece basit olanaklar biçiminde görünen belirlemelerin açılıp gelişmesinden başka bir şey değildirler. Gördük ki, M-P sürecinde gerçek kullanım-değeri ve ideal değişim-değeri olarak meta, gerçek değişim-değeri ve sadece ideal kullanım-değeri olan parayla ilişki kuruyordu. Satıcı, metayı kullanım-değeri olarak başkasına geçirirken, metanın kendi öz değişim-değerini ve aynı şekilde de paranın kullanım-değerini *gerçekleştiriyordu*. Bunun tersine, satın alıcı, parayı, değişim-değeri olarak başkasına geçirirken, onun kullanım-değerini ve aynı şekilde metanın fiyatını gerçekleştiriyordu. Böylece meta ile para arasında, bir görev ve karşılıklı yer değiştirme mevcut oluyordu. Bu iki yanlı kutupsal karşıtlığın canlı süreci gerçekleşirken, yeneden bölünür. Satıcı, metayı, gerçekten kendinden uzaklaştırır, başkasına geçirir, buna karşılık, onun fiyatını ilk başta, ancak ideal olarak, düşüncede gerçekleştirir. Onu kendi fiyatına satmıştır, ama bu fiyat ancak daha sonraki bir dönemde gerçekleşmiş olacaktır. Alıcı, gelecekteki paranın temsilcisi olarak satın alır, oysa satıcı, [sayfa 180] o andaki metanın sahibi olarak satmaktadır. Satıcı tarafından, meta, fiyat olarak gerçek bir şekilde gerçekleşmiş olmaksızın, kullanım-değeri olarak, gerçekten başkasına geçirilmiştir; alıcı yönünden para, değişim-değeri olarak gerçekten başkasına geçirilmiş olmaksızın, metanın kullanım-değerinde, gerçekten gerçekleşmektedir. Daha önce olduğu gibi parayı simgesel olarak değer alâmeti temsil edeceğine, şimdi bu simgesel temsilci, satıcının kendisidir. Ama nasıl ki, daha önce değer alâmetinin genel simgesel niteliği garantiyi ve devletin zorunlu geçerliliğini meydana getiriyor idiye şimdi de alıcının kişisel simgesel niteliği, meta sahipleri arasında yasal olarak yürürlüğe konulabilir özel sözleşmeler hazırlanmasına neden olur.

Bunun tersine, P-M sürecinde, para gerçek satınalma aracı olarak başkasına, başka ele geçirilebilir, ve metanın

fiyatı, böylelikle, paranın kullanım-değeri gerçekleşmeden ya da meta başkasına geçirilmiş olmadan önce gerçekleşmiş olabilir. Bu, örneğin teslimden önce ödemenin halen yürürlükteki biçiminde meydana gelmektedir. Ya da İngiliz hükümetinin Hindistan'da, doğrudan üreticilerden alivreye satın alışı da olsun, ya da Rusya'da yerleşmiş olan yabancı tacirlerin ülkenin büyük bir kısmının ürününü alivreye satın alışı da olsun, meydana gelen budur. Ama para, bu durumda daha önceden tanıdığımız satınalma aracı biçiminde iş görür ve öyle ki belirli yeni biçime bürünmez.¹⁰³ Şu halde, bu son durum üzerinde durmayacağız, ancak, burada iki P-M ve M-P süreçlerinin göründükleri biçimin değişikliği konusunda yalnızca şuna işaret edeceğiz ki, alım ile satım arasındaki, dolaşımda doğrudan ortaya çıktığı biçimiyle salt hayale dayanan fark, şimdi gerçek bir fark haline gelir, çünkü biçimlerin birinde, yalnız meta ortada [sayfa 181] mevcuttur, ötekinde ise yalnız para, ama her iki biçimde de yalnız insiyatifin harekete geçtiği uç mevcuttur. Ayrıca, her iki biçimin de ortak olan yönleri vardır ki, birinde ya da ötekinde, eşdeğerlerden biri ancak alıcı ile satıcının ortak iradelerinde, her ikisi içinde taahhüt değeri taşıyan iradelerinde mevcuttur ve belirli yasal biçimlere bürünür.

Satıcı ve alıcı, alacaklı ve borçlu durumuna gelirler. Metanın zilyedi, daha önce hazinenin bekçisi olarak daha çok komik bir insan rolü oynuyorduyorsa, şimdi artık korkunç bir duruma gelir, çünkü, belirli bir para meblağının varlığıyla özdeşleştirdiği kendisi değil, hemcinsleridir, değişim-değerine kurban ettiği kendisi değil, öteki insanlardır. Dindarken alacaklı olur; tapınaktan adliyyeye düşer.

*"I stay here on my bond!"**

Böylece metanın hazır bulunduğu ve paranın ise yal-

¹⁰³ Elbette ki, sermaye, para şeklinde de verilebilir, ve ileri sürülen para, avans olarak verilen sermaye olabilir. Ama bu, basit dolaşım çerçevesi içine girmemektedir.

* "Ben senedimdeki yazılı hakta direniyorum." (Shylock, Shakespeare'in *Venedik Taciri*'nde, IV. perde, birinci sahne.) -ç.

nızca temsil edilmiş olduğu değişikliğe uğramış M-P biçiminde, para, ilkönce değerler ölçüsü görevini yerine getirir. Metanın değişim-değeri, onun ölçüsü olarak kabul edilen para ile ölçülür, ama sözleşme ile ölçülmüş değişim-değeri olarak fiyat, yalnız satıcının kafasında mevcut değildir, keza satıcının taahhüdünün ölçüsü olarak da mevcuttur, ikinci olarak, para, burada, her ne kadar henüz gelecekteki varlığının gölgesini önüne düşürmekteyse de, satınalma aracı görevi görmektedir. Gerçekten de metayı yerinden çekip çıkarır, meta, satıcının elinden alıcının eline geçer. Sözleşmenin uygulanması için saptanılan vadenin bitiminde, ödeme tarihinde, para, dolaşıma girer, çünkü yer değiştirir, eski alıcının elinden, eski satıcının eline geçer. Ama dolaşım aracı olarak ya da satınalma aracı olarak dolaşıma girmez. Para, ortada mevcut olmadan önce bu görevi yerine getirmiştir ve bu görevi yerine getirip bıraktıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Tersine, metanın tek eksiksiz, tam eşdeğeri olarak, değişim-değerinin [sayfa 182] mutlak varlık tarzı olarak, kısacası, para olarak, belirli *genel ödeme aracı* görevinde para olarak dolaşıma girmektedir. Bu ödeme aracı görevinde, para, mutlak meta olarak ortaya çıkar, ama bizzat dolaşımın içinde, yığılı pata gibi dolaşımın dışında değil. Satınalma aracı ile ödeme aracı* arasındaki fark, ticari bunalım dönemlerinde çok nahoş bir biçimde kendini hissettirir.¹⁰⁴

Başlangıçta, ürünü kendisi için kullanım-değeri olmadığında ve ürün ancak başkasına geçmekle kullanım-değeri olmak zorunda olduğundan, dolaşımda ürünün paraya dönüşmesi, metalar sahibi için bireysel bir zorunluluk olarak görünür. Ama, sözleşme ile saptanılan vadede ödeyebilmek için ilk iş olarak meta satmış olması gerekir. Demek ki, kendi kişisel gereksinimleri her türlü incele-

¹⁰⁴ Luther'de belirtilen satınalma aracı ile ödeme aracı arasındaki fark. [I. nüshada elyazılı not. -Ed.]

* Birinci baskıda: "satınalma araçları ve ödeme araçları", I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

menin dışında olmak üzere satış, onun için, dolaşım süreci hareketiyle, toplumsal bir zorunluluk haline dönüşmüştür. Meta sahibi, bir metanın eski alıcısı sıfatıyla, satınalma aracı olarak değil de ödeme aracı olarak, değişim-değerinin mutlak biçimi olarak para elde etmek üzere zorunlu olarak başka bir metanın satıcısı haline gelir. Metanın, sonal akit gibi anlaşılan para haline dönüşmesi, ya da para yığmada metalar sahibinin bir kaprisi biçiminde görünen, metanın kendiliğinde amaç gibi anlaşılan birinci başkalaşımı, şimdi ekonomik bir görev haline gelmiştir. Ödeme ereğiyle satışın nedeni ve içeriği, aynı dolaşım sürecinin biçiminden ileri gelen bir içeriktir.

Satışın bu biçiminde, meta, birinci başkalaşımını, paraya dönüşmesini ertelediği halde yer değiştirir, dolaşır. Satın alıcı tarafında, tersine, ikinci başkalaşım yerine gelir, yani birinci başkalaşım yapılmış olmadan önce, para meta-ya tahvil edilir. Demek ki, burada, birinci başkalaşım, kronolojik olarak, ikinciden sonra meydana gelmektedir. Ve [sayfa 183] böylece, para, yani metanın birinci başkalaşımındaki görünümü belirli bir yeni biçime bürünür. Para, yani değişim-değerinin kendisine doğru evrim gösterdiği özerk biçim, artık metaların dolaşımını sağlayan biçim değildir, bunun sonal sonucudur.

Satışın iki kutbunun zaman içinde birbirinden ayrılmış bulundukları bu *vadeli satışlar*, metaların, basit dolaşımın kendiliğinden gelme bir ürünü olmaları, ayrıntılı tanıtı-larını vermeye gerek göstermeyen bir olgudur. İlkın, dolaşımın gelişmesi, sıra ile birbirlerinin karşısına alıcı olarak ve satıcı olarak çıkan aynı meta sahiplerinin tekrar tekrar karşılaşmalarına neden olur. Bu tekrar tekrar ortaya çıkış, sırf raslantı olarak kalmaz. Bir meta, örneğin, gelecekteki bir zaman için sipariş edilmiştir, bu sürenin bitiminde teslim edilmesi ve ödenmesi gerekir. Bu durumda satış, ideal olarak, yani hukukî olarak metanın ve paranın fizik varlıkları olmadan yerine getirilir. Bir yandan meta ve para aynı anda yer değiştirdikleri ve öte yandan da para, metayı satın alma-

dığı, ama daha önce satılmış olan metanın fiyatını gerçekleştirdiği için, paranın iki biçimi –dolaşım aracı ve satılma aracı– burada, gene çıkarılır. Ayrıca bütün bir seri kullanım-değerinin tabiatı, bu kullanım-değerlerinin, metanın fiilen teslimi ile değil, ama belirli bir zaman için başkasına bırakılması yoluyla elden ele geçirilmesini içerir, örneğin bir evin kullanım-değeri, bir ay için satıldığı zaman, evin kullanım-değeri, her ne kadar ayın başında el değiştirirse de, ancak bir ay geçtikten sonra sağlanmış olur. Kullanım-değerinin fiilen başkasına bırakılması ve kullanım-değerinin gerçekten başkasına geçirilmesi, yani gerçekten elden ele geçirilmesi, burada, zaman içinde birbirinden ayrılmış oldukları gibi, kullanım-değerinin fiyatının gerçekleşmesi de onun yer değiştirmesinden sonra olur. Ensonu, çeşitli metalar, içlerinde, çeşitli üretim süreleri taşıdıklarına ve çeşitli sürelerde üretildiklerine göre, bundan şu sonuç çıkar ki, [sayfa 184] değişim yapanların biri, henüz alıcı olarak ortaya çıkmamışken, öteki, satıcı olarak ortaya çıkar, ve aynı meta sahipleri arasında alım ve satımın sık sık yinelenişi nedeniyle satışın iki anı, metaların üretim koşullarına göre birbirinden ayrılırlar. Böylece metaların sahipleri arasında, kuşkusuz kredi sisteminin doğal temelini oluşturan, ama kredi mevcut olmadan önce de tam bir gelişme kazanabilmiş bulunan alacaklının borçluya olan ilişkisi doğar. Her halde şurası açıktır ki, kredi sisteminin yetkinleşmesiyle, yani genellikle burjuva üretim sisteminin yetkinleşmesiyle paranın ödeme aracı olarak görevi, paranın satınalma aracı olarak ve ayrıca para yığılma unsuru olarak, işlevinin zararına genişlik kazanacaktır, örneğin İngiltere’de, sikkeler halinde para hemen hemen özellikle perakendeci ticaret alanında ve üreticilerle tüketiciler arasındaki küçük ticaret alanında sıkışıp kaldığı halde, ödeme aracı olarak para, büyük ticari işlemler alanında hüküm sürmektedir.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Tanımlamalarının gösterdiği bütün doktriner kendini beğenmişliğine karşın Bay Macleod, en ilkel iktisadi ilişkileri o kadar az anlamaktadır ki, genel olarak paranın gelişmiş biçimini, ödeme aracı olarak

Genel ödeme aracı olarak para, sözleşmelerinin *genel metai* haline gelir – her şeyden önce yalnız metalar dolaşımı alanı içerisinde.¹⁰⁶ Ama para, bir yandan bu işlevinde gelişirken, bütün başka ödeme biçimleri, madeni para ile ödeme biçiminde halledilir. Paranın ne ölçüde özellikle ödeme aracı haline geldiği, değişim-değerinin, üretimi [sayfa 185] hangi ölçüde genişliğine ve derinliğine eline geçirdiğini gösterir.¹⁰⁷

Ödeme aracı olarak dolaşmakta olan para kitlesi, il-

biçimini hareket noktası saymaktadır. Başka şeyler arasında şunu da diyor: İnsanlar, birbirinin hizmetine aynı zamanda ve aynı değer hacminde gereksinme duymadıklarından, “birincinin ikinciye ödemesi gereken belli bir fark ya da belli bir hizmet toplamı ... borç kalır”. Bu borcun alacaklısı kendi hizmetine derhal gereksinme-olmayan bir üçüncü şahsın hizmetine muhtaçtır, ve “birincinin kendisine ödemesi gereken borcu üçüncüye devreder. Bu borcu tamyan senet, böylelikle elden ele dolaşır. ... Dolaşım araç ... madeni para ile ifade edilen böyle bir yükümlülüğe sahip bulununca, yalnızca ilk borçlunun hizmetlerinde değil, bütün çalışan topluluğun hizmetlerinden yararlanmak mümkündür”. (Macleod, *Theory and Practice of Banking, etc.*, London 1855, V. I, [s. 23 vd., 29].)

¹⁰⁶ Bailey, *Money and its Vicissitudes*, London 1837, s. 3: “Para, sözleşmelerin genel metadır, ya da daha sonraki bir dönemde yerine getirilecek olun mülkiyet sözleşmelerinin çoğu para esaslı üzerinde aktedilir.”

¹⁰⁷ Senior, *l.c.*, s. 221, der ki: “Her şeyin değeri belli bir zaman süresi içinde değiştiği için, bu yüzden, ödemenin ortaya çıkması muhtemel nedenlerle değeri en az etkilenecek gibi görünen ve başka şeyleri satın almada aym ortalama yeteneğini uzun süre muhafaza edecek gibi görünen şeyle yapılması konusunda anlaşmaya varılır. İşte böylece, para, değerin ifadesi ya da temsilcisi olmaktadır.” Olan tersidir. Altın ve gümüş para olduğu içindir ki, yani özerk bir duruma gelen değişim-değerinin varlık tarzı haline geldiği içindir ki, bunlar, evrensel ödeme araçları olmaktadır. Bay Senior’un sözünü ettiği paranın değer hacminin süresi sorunu söz konusu olduğunda, yani paranın olayların zorlamasıyla genel ödeme aracı olarak kendi kendini kabul ettirdiği dönemlerde, paranın değer hacminin de dalgalanmaya uğradığı görülmektedir. İngiltere’de Elizabeth zamanı, bu dönemlerden biri idi. Ve işte o zamandır ki, Lord Burleigh ve Sir Thomas Smith, gözle görülür hale gelmekte olan değerli madenlerin değerinin düşmekte olduğunu gözönünde tutarak, Oxford ve Cambridge üniversitelerinin toprak rantlarının üçte-birini buğday ve yulaf olarak muhafaza etmelerini zorunlu kılan bir yasayı parlamentodan geçirdiler.

könce ödemelerin toplamıyla, yani basit para dolaşımında olduğu gibi elden ele geçirilecek metaların fiyatlarıyla de-
ğil, elden ele geçirilmiş metaların fiyatlarının toplamı ile be-
lirlenir. Bununla birlikte, bu biçimde belirlenen toplam, iki
türlü değişmektedir, ilkin aynı para sikkесinin yeniden ay-
nı görevi yerine getirişindeki çabuklukla, ya da ödemeler
kütlesinin hareket halindeki ödeme zinciri şeklinde kendi-
ni gösterişindeki çabuklukla. A, B'ye öder, bunun üzerine
B, C'ye öder ve böylece gider. Aynı para sikkесinin, han-
gi çabuklukla ikinci kez ödeme aracı görevini yerine geti-
receğı, bir yandan, aynı meta sahiplerinin, bir meta sahi-
bine karşı alacaklı, bir başkasına karşı ise borçlu durumda
oluşları gibi meta sahipleri arasındaki alacaklı-borçlu ilişki-
lerinin zincirleme sıralanışına, beri yandan da başka başka
ödemeler vadelerini ayıran aralığa bağlıdır. Metaların, bu son-
radan ödenmeler ya da ilk başkalaşım zinciri, paranın,
dolaşım aracı olarak dolaşımında kendini gösteren başka-
laşım zincirinden nitel olarak ayrılır. Bu son başkalaşım-
lar zinciri kronolojik bir ardarda sıralanış içinde görünmek-
le sınırlı kalmaz, yalnız bu kronolojik ardarda geliş içindedir
ki, başkalaşım zinciri [sayfa 186] *haline gelir*. Meta, para olur,
sonra yeniden meta olur ve böylelikle başka bir metanın pa-
ra olmasına olanak sağlar, vb., yy da satıcı alıcı olur ve bu
sayede başka bir metalın sahibi satıcı olur. Bu zincirleme
bağlantı, bizzat metaların değişim süreci içinde, önceden
bilinmeyen bir şekilde, rasgele doğar. Ama A'nın B'ye ver-
miş olduğu para, arka arkaya, B tarafından C'ye, C tarafın-
dan D'ye, vb. verilse ve bu çabuklukla birbiri peşisıra gelen
zaman aralarıyla olsa da – bu dış zincirleme sıralanış, daha
önce zaten mevcut olan toplumsal bir zincirleme bağlantı-
yı gün ışığına koymaktan başka bir şey yapmaz. Aynı para,
ödemeler aracı rolünü oynadığı için çeşitli ellerden geçmez,
ancak, bu başka başka eller, daha önce aralarında değişim-
ci olarak bir sözleşmeyi mühürledikleri içindir ki para, öde-
meler aracı olarak dolaşmaktadır. Demek ki, paranın ödeme
aracı olarak dolaşımındaki hız, bireylerin, paranın sikkeler

olarak ya da satınalma aracı olarak dolaşımındaki hızın işareti ettiğinden çok daha derinlemesine dolaşım sürecine sürüklendiklerini gösterir.

Şu halde mekan içinde paralel olarak meydana gelen ayın andaki alım ve satımların fiyatlarının toplamı, dolaşım çabukluğunun sikkelerin eksikliğini kapatabileceği sınırı teşkil eder. Bu engel, ödeme aracı olarak görev gören para için ortadan kalkar. Eğer aynı zamanda yapılacak ödemeler aynı mahalde toplanırlarsa, ki bu ancak büyük meta dolaşım merkezlerinde kendiliğinden ilkönce meydana gelir, bu ödemeler, pozitif ve negatif hacimleri temsil ettiklerinden, A, B'ye ödemede bulunacağından ve aynı zamanda kendisine de C tarafından ödeme yapılacağından, ödemeler arasında denge kurulur, ödeme aracı olarak gerekli olan para toplamı, demek ki, aynı zamanda yapılacak ödemelerin fiyatının toplamı ile değil, bu ödemelerin bir merkezde toplanışının, yoğunlaşmasının az ya da çok büyük oluşuyla ve bu ödemelerin negatif ve pozitif hacimler olarak karşılıklı birbirlerini ifna etmeleriyle devamını sağladıkları dengenin büyüklüğü ile belirlenecektir, [sayfa 187] örneğin antik Roma'da olduğu gibi bu denkleştirmeler amacıyla bir takım özel düzenlemeler, kredi sisteminin bütün gelişmesi dışında ortaya çıkarlar. Ancak, onları burada incelemenin yeri yoktur, keza her yerde belirli toplumsal çevrelerde kurulan genel ödeme vadelerini incelemenin yeri de burası değildir. Yalnızca şuna da işaret edelim ki, bu ödeme vadelerinin dolaşımdaki para miktarının periyodik dalgalanmalar üzerinde meydana getirdikleri özel etki, ancak şu son zamanlarda bilimsel olarak incelenebilmiştir.

Ödemeler pozitif ve negatif hacimler sıfatıyla denkleştikleri sürece, en ufak bir şekilde gerçek para müdahalesi mevcut değildir. Para, burada, ancak değerler ölçüsü biçimiyle, bir yandan metaların fiyatında, öte yandan da karşılıklı taahhütlerin hacminde gelişir. Şu halde, değişim-değeri, ideal varlığının dışında, burada, özerk bir varlık kazanmaz, hatta değer alâmeti varlığı da kazanmaz ya da para,

yalnızca ideal itibari para haline gelir. Demek ki, ödeme aracı olarak paranın görevi şöyle bir çelişkiyi içerir: bir yandan, eğer ödemeler denkleştirse, para, ancak ideal olarak ölçü gibi iş görür, öte yandan eğer ödemenin gerçek olarak yapılması gerekiyorsa, para, geçici dolaşım aracı olarak dolaşıma girmez, kalımlı bir genel eşdeğer varlık tarzı edinir, dolaşıma mutlak meta olarak, yani bir sözcükle para olarak girer. Onun için ödeme zincirinin ve yapay bir denkleştirme sisteminin gelişmiş olduğu yerde, ödemelerin seyrini anı ve sert bir şekilde kesintiye uğratan ve ödemelerin denkleşmesi mekanizmasını bozan sarsıntılar olduğunda para, değerler ölçüsü olarak sahip bulunduğu uçucu ve akışkan olan hayali biçiminden, ansızın, katı olan para biçimine ya da ödeme aracı biçimine geçer. Böylece, metalar sahibinin uzun zamandan beri bir kapitalist haline gelmiş bulunduğu, kendi Adam Smith'ini tanıdığı ve yalnız altın ve gümüşün para olabilecekleri ya da genellikle paranın, öteki metaların tersine, mutlak meta olabileceği yolundaki boş inancı küçümseyici bir gülümsemeyle [sayfa 188] karşıladığı gelişmiş bir burjuva üretim evresinde para, ansızın, dolaşımın aracı-sı olarak değil de, değişim-değerinin, tam, eksiksiz tek biçimi olarak, tıpatıp para yığıcısının anladığı anlamda biricik zenginlik olarak yeniden ortaya çıkar. Zenginliğin bu biricik varlık biçiminde, para, örneğin para sisteminde olduğu gibi, yalnızca bütün maddî servetin değerden düşmüş ve değersiz olduğu sanısını uyandırarak kendini ortaya koymaz. Bu değerden düşme ve değersizlik, gerçektirler. Bu, dünya pazannın, para bunalımı denen bunalımlarının özel evresidir. Bu gibi anlarda, biricik zenginlik olarak, büyük yaygaralarla talep edilen *summum bonum** paradır, peşin paradır, bütün öteki metalar, özellikle kullanım-değeri oldukları için, onun yanında yararsız, gereksiz, çocuk oyuncağı, ya da Doktor Martin Luther'imizin dediği gibi, basit birer süs ve israf gibi görünürler. Kredi sisteminden anı olarak nakit sisteme dönülmesi, pratikteki paniğe teorik korkuyu ekler ve dolaşımın etkenleri kendi ekonomik ilişkilerinin anlaşılma-

sı olanaksız gizemi karşısında titrerler.¹⁰⁸

Ödemeler ise, kendi hesaplarına, bir yedek fonunu, ödeme aracı sıfatıyla bir para birikimini zorunlu kılarlar. Bu yedek fonların teşekkülü, artık, ne para yığmada olduğu gibi bizzat dolaşımın dışında bir eylem görünümünde, ne de sikkelerin yedeklerinde olduğu gibi para geçerliğinin düpedüz teknik bir kesintiye uğraması görünümünde belirmez; burada, daha sonraki belirli ödeme vadelerinde el altında kullanıma hazır bulundurabilmek üzere parayı azar azar yığmak gerekir. Böylece, bir zenginleşme olarak tanındığı, soyut biçimindeki [sayfa 189] para yığma, burjuva üretiminin gelişmesi ile birlikte azaldığı halde, değişim sürecinin dolaysız olarak empoze ettiği işte bu çeşit para yığma artar, ya da genel olarak metalar dolaşımı alanında teşekkül eden gömünün bir kısmı, ödeme araçlarının yedek fonları olarak emilir. Burjuva üretim ne kadar çok gelişmişse, bu yedek fonlar da o kadar vazgeçilmez bir asgariyle sınırlanmış durumdadırlar. Locke, faiz oranının düşmesi konusundaki yazısında,¹⁰⁹ bu yedek fonların kendi çağındaki önemi hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir. Bu yazıda, genel bir biçimde dolaşımda bulunan paranın ne kadar önemli bir kısmının, İngiltere’de, doğrudan doğruya banka sisteminin gelişmeye başladığı çağda bu ödeme araçları yedekleri tarafından emildiği görülmektedir.

¹⁰⁸ Burjuva üretim ilişkilerinin bizzat burjuvalara karşı isyan etmelerini önlemek isteyen Boisguillebert, fikirlerinde, paranın ancak ideal olarak ya da elden kaçan tarzda görünenini tercih etmektedir. Dolaşım aracı için de böyle, ödeme aracı için de. Burada gene göremediği şey, paranın ideal biçiminden dış-gerçekliğine hemen geçişidir, değerlerin ölçüsü, yalnızca düşünüldüğü anda bile, daha o zaman durgunluk halindeki katı parayı içermektedir. Paranın bizzat metaların basit bir şekli olduğu, “metaların değeri saptandıktan” sonra değişimin paranın müdahalesi olmadan yer aldığı büyük ticarete görülmektedir. (*Le Détail de la France, l.c.*, s. 210.)

* En üstün mal. -ç.

¹⁰⁹ Locke, *Some Considerations on the lowering of Interest, etc.*, l.c., s. 17,18.

Basit para dolaşımının incelenmesinden çıkan dolaşımdaki para miktarı yasası, esas olarak, ödeme aracının dolaşımı tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Gerek dolaşım aracı olarak, gerek ödeme aracı olarak, paranın dönme hızı belli olduğu takdirde, belli bir zaman içinde dolaşımda bulunan paranın tüm toplamı, metaların gerçekleşecek fiyatlarının tüm toplamı [artı] aynı zaman içinde vadeleri gelmiş ödemelerin tüm toplamı, eksi denkleştirme yoluyla birbirini ortadan kaldıran ödemeler ile belirlenecektir. Dolaşımda bulunan para kitlesinin metaların fiyatına tâbi oluşu genel yasası, bu yüzden hiç bir biçimde değişikliğe uğramaz, çünkü bizzat ödemelerin tutarı da sözleşmeyle saptanmış fiyatlarla belirlenmiştir. Ama şu da çok göze çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar ki, hatta seyir hızı ve ödemeler ekonomisi değişmez varsayımlar bile, belirli bir dönem içinde, örneğin bir günde dolaşımda bulunan metalar kitlesinin fiyat toplamı ile aynı gün içinde dolaşan para kitlesi birbirine uymazlar, çünkü fiyatı ancak gelecekte para olarak gerçekleşecek olan bir metalar kitlesi ile kendisinin karşılığı olan metaların çoktan beri dolaşımdan çıkmış bulunduğu bir para kitlesi, [sayfa 190] dolaşımda bulunmaktadır. Bu son para kitlesinin kendisi de, her ne kadar bambaşka zamanlarda düzenlenmiş sözleşmelerin konusu ise de, aynı günde vadesine eren ödemelerin değer toplamının hacmine tâbi olacaktır.

Daha yukarda gördük ki, altın ve gümüşün değerindeki değişiklik, onların değer ölçüsü ya da itibari para görevlerine dokunmuyor. Bununla birlikte, bu değişiklik, yığılı parayı meydana getiren para için belirleyici, kesin bir önem kazanacaktır, çünkü altın ve gümüşün değerinde yükselme ya da düşme, altın olarak ya da gümüş olarak kurulan gömünün değer hacmindeki artma ya da azalmayı belirler. Bu değişikliğin önemi, ödeme aracı olan para için daha da büyüktür. Ödeme, ancak metaların satışından sonra yerine getirilir, ya da para iki ayrı dönemde iki ayrı görev görür, önce değerler ölçüsü olarak hareket eder, sonra da bu ölçüye tekabül eden ödeme aracı olarak hareket eder. Eğer bu iki

dönem arasında, değerli madenlerin değeri değişirse, yani onların üretimi için gerekli emek-zamanı değişirse, aynı altın ya da gümüş miktarı, ödeme aracı görevi gördüğü takdirde, değerler ölçüsü olarak hizmet ettiği andakinden, yani sözleşmenin imzalanmış olduğu andakinden daha küçük ya da daha büyük bir değere sahip olacaktır. Para olarak ya da özerkliğe erişmiş değişim-değeri olarak kullanılan altın ve gümüş gibi özel bir metanın görevi, burada, değer hacmi, kendisinin üretimi için gerekli masraflardaki değişikliklere bağlı olan özel meta niteliğiyle çatışma haline gelir. Avrupa’da değerli madenlerin değerlerinin düşmesine neden olan büyük toplumsal devrim de, bunun tam tersi olan, Eski Roma cumhuriyetinin ilk zamanlarında bakırın, yani plebiyenlerin borçlandırılmalarında esas teşkil eden madenin değerinin yükselmesiyle meydana gelen devrim kadar bilinen bir olaydır. Değerli madenlerin değerindeki dalgalanmalar konusunda incelemeyi daha ileriye götürmeden de, burada, daha şimdiden, değerli madenlerin değerinde bir düşmenin [sayfa 191] alacaklıların zararına olarak borçlular için elverişli olduğu ve tersine, değerli madenlerin değerinde yükselmenin ise, borçluların zararına olarak alacaklılar için elverişli bir durum yarattığı meydana çıkar.

c) *Evrensel Para*

Altın, önce, gömü biçiminde dolaşımdan çekilerek sonra dolaşım aracı olmadan dolaşıma girerek ve ensonu metalar dünyasında genel eşdeğer olarak görev görmek üzere iç dolaşımın engellerini aşarak, bir ülkenin sikkelelerinden farklı bir para haline gelir. İşte böylece, *evrensel para* olur.

Nasıl ki değerli madenlerin genel ağırlık ölçüleri, ilk değer, ölçüleri hizmetini gördüyse, paranın itibari adları da, dünya pazarı içerisinde, yeniden, bunlara tekabül eden ağırlıkların adları haline gelirler. Nasıl ki biçimsiz külçe (*aes rude*) halindeki maden, dolaşım aracının ilkel biçimi idiye,

nasıl ki ilkten para biçimi yalnızca madenî parçaların içerdikleri ağırlığın resmî alâmeti idiyse, aynı biçimde evrensel para olarak değerli maden, yeniden anlam taşımayan maden çubuğu şeklini almak üzere bir kere daha yazısından ve turasından arınır, ya da Rus emperyalleri, Meksika eküleri ve İngiliz sarı liraları gibi ulusal paralar, yabancı ülkelerde dolaşıma girdiklerinde, bunların üzerindeki yazılar anlamlarını yitirirler ve yalnızca içerdikleri değerli maden özü hesaba katılır. Ensonu uluslararası para olarak, değerli madenler, yeniden ilkel değişim aracı görevlerini yerine getirirler, tıpkı metaların metalarla değişimi gibi bu değişim aracının kökeni de, ilkel toplulukların kendi içinde değil başka toplulukların temas noktalarındadır. Şu halde, para, evrensel para olarak, kendi ilkel doğal biçimini yeniden bulur. İç dolaşımdan çıkarken, bu özel alan içerisindeki değişim sürecinin gelişmesinden doğan özel biçimlerden, fiyatlar ölçütü, sikkeler, küsuratı tamamlayan ufak para, değer alâmeti gibi sahip olduğu yerel biçimlerden soyunur. [sayfa 192]

Bir ülkenin iç dolaşımında bir tek metan değerler ölçüsü olarak iş gördüğünü gördük. Ama, bu görevi yerine getiren maden, bir ülkede altın, ötekinde gümüş olduğuna göre, dünya pazan üzerinde çifte bir değer ölçüsü geçerlidir ve para, aynı biçimde, bütün öteki görevlerinde de bir çifte varlık kazanır. Metaların değerlerinin altın fiyatından gümüş fiyatına çevrilmesi, keza gümüş fiyatından altın fiyatına çevrilmesi, her defasında, bu iki madenin, sürekli olarak değişen ve böylece belirlenmesi sürekli bir süreç gibi görünen görelî değeri ile belirlenir. Dolaşımın iç alanlarının herbirindeki metaların sahipleri, dış dolaşım için birbiri arkasından altın ve gümüş kullanmak ve böylece içerde para görevi gören parayı, dışarda asıl gereksinme duydukları maden ile değişmek zorundadırlar. Şu halde her ulus, evrensel para olarak, iki maden kullanır: altın ve gümüş.

Uluslararası meta dolaşımında altın ve gümüş, dolaşım araçları olarak değil, ama *evrensel değişim araçları* olarak görünürler. Ama evrensel değişim aracı, ancak, sa-

satınalma aracı ve *ödeme aracı* gibi gelişmiş iki biçimde iş görür, böyle olmakla birlikte bu iki biçimin ilişkisi, dünya pazarı üzerinde tersinedir, iç dolaşım alanında, para sikkeler olduğu sürece, hareket halindeki M-P-M biriminin orta ucunu ya da metaların durmadan yer değiştirmesinde değişim-değerinin hayali şeklini temsil ediyordu, özellikle satınalma aracı gibi davranıyordu. Dünya pazarında, durum bunun tersidir. Altın ve gümüş, burada, nesne değişimi yalnızca tek yanlı olduğu zaman ve böylece alım ve satım birbirlerinden ayrıldıkları zaman satınalma aracı olarak ortaya çıkarlar, örneğin Kiahta sınırı üzerindeki ticaret, gümüşün, fiiliyatta da, anlaşmaya göre de, ancak bir değer ölçüsü olduğu bir trampa ticaretidir. 1857-58 savaşı, Çinlileri, satın almadan satmaya teşvik etti. Gümüş, o zaman, birdenbire satınalma aracı olarak belirdi. Ruslar, anlaşmanın metnine sadık kalmak için, beş franklık Fransız sikkelerini, işlenmemiş gümüş metayı [sayfa 193] haline çevirdiler ve bunlar, değişim aracı olarak kullanıldı. Gümüş madeni, bir yandan Avrupa ile Amerika arasında, öte yandan da bu madenin hazine halinde yığıldığı Asya ile Avrupa arasında sürekli olarak satınalma aracı görevini yerine getirmektedir. Ayrıca, uluslar arasındaki süregiden her zamanki madde değişimi dengesi birdenbire bozulduğu ve örneğin kötü ürün alınmış olması, bu uluslardan birini, normalin üstünde miktarlarda satın almaya zorladığı zaman, değerli madenler, uluslararası satınalma aracı olarak iş görürler. Ensonu, değerli madenler, metanın başkalaşıma uğramış biçimleri değildir; doğrudan doğruya ürün, doğrudan doğruya meta oldukları altın ve gümüş üreticisi ülkeler için uluslararası ödeme aracıdır. Çeşitli ulusal dolaşım alanları arasındaki meta değişimi ne kadar çok gelişirse, evrensel paranın uluslararası dengeler açığını kapamak için *ödeme aracı* olarak görevi de o kadar gelişir.

Tıpkı iç dolaşım gibi uluslararası dolaşım da her zaman değişen bir altın ve gümüş miktarı gerektirir. Onun için biriktirilmiş hazinelerin bir kısmı, bütün halklarda, metalar

değişimindeki oylamalara göre bazan boşalan, bazan yeniden dolan evrensel para yedek fonları olarak iş görür.¹¹⁰ Ulusal* dolaşım alanları arasındaki gidiş-gelişimde yaptığı özel hareketlerden bağımsız olarak evrensel para, başlangıç noktaları, üretimin kaynaklarında bulunan genel bir hareketle canlanmıştır, altın ve gümüş akıntıları bu üretim kaynaklarından değişik doğrultularda dünya pazarına yayılırlar. Burada altın ve gümüş, ancak meta olarak dünya dolaşımına girerler, ve iç dolaşım alanlarına düşmeden, içerdikleri emek-zamanıyla orantılı olmak üzere, eşdeğerler olarak eşdeğerler olan [sayfa 194] molalarla değişirler. Demek ki, bu iç dolaşım alanlarında, belli bir değer hacmi ile belirlenir. Şu halde, onların üretim masraflarındaki artma ya da azalma biçimindeki bütün değişiklikler, dünya pazarı üzerinde, onların göreceli değerlerini aynı biçimde etkiler, altın ve gümüşün göreceli değeri, tersine, onların başka başka ulusal dolaşım alanları tarafından içine çekilişi oranından tamamiyle bağımsız kalır. Metaller âleminin her bir özel alanının maden akıntısından ele geçirdiği kısım, kısmen aşınmış maden sikkelerinin yerini almak üzere doğrudan doğruya iç para dolaşımına girer, kısmen sikke yedekleri, ödeme araçları ve evrensel para depoları görevini görmek üzere çeşitli hazinelerde alıkonulur, kısmen de lüks maddeler haline gelmiş bir durumda bulunurken, ensonu geri kalan kısım, kısaca, gömü haline gelir. Burjuva üretimin gelişmiş evresinde, bu gömülerin teşkili, dolaşımın çeşitli süreçler mekanizmasının serbestçe işleyebilmesi için gereken asgariyle sınırlandırılmıştır. Yalnız, bir kenarda dinlenmeye bırakılan servet, burada, şu ya da bu biçimde gömü haline gelir – meğerki bu, dinlenmeye bırakılan servet, ödemeler den-

¹¹⁰ “Yığılan para. fiilen dolaşımda olabilmek için ve ticaretin muhtemel gelişmeleri sonucu meydana gelen gereksinimleri karşılayabilmek için uzaklaşarak *bizzat dolaşım alanını terk eden* meblağa gelip eklenir.” (G. R. Carli, Verri’ye not: *Meditazioni sulla Economie Politica*, s. 196, c. XV, Custodi koleksiyonu I,c..)

* Birinci baskıda: “uluslararası”; I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

gesinde meydana gelen bir fazlalığın geçici biçimi olmasın, nesne değişiminde bir duraklamanın, bir kesintinin sonucu ve yani metanın birinci başkalaşımında dondurulması olmasın.

Nasıl ki para olarak altın ve gümüş, genel meta sayılırlarsa, bunlar, evrensel parada, uygun düşen evrensel meta varlık tarzına bürünürler. Bütün ürünlerin altın ve gümüş halinde elden ele geçişleri ölçüsünde, altın ve gümüş, bütün metaların başkalaşmış simgesi haline, yani evrensel olarak elden ele geçebilir meta haline gelirler. Somut emeklerin maddî değişimi, bütün yeryüzünü kucakladığı ölçüde, altın ve gümüş, genel emek-zamanının maddileşmesi olarak gerçekleşirler. Kendilerinin değişim alanını oluşturan özel eşdeğerler serisi geliştiği ölçüde, altın ve gümüş de genel eşdeğer haline gelir. Dünya dolaşımında metalar, evrensel olarak [sayfa 196] kendi öz değişim değerlerinden arındıkları için, bu değişim-değerinin altın ve gümüş olarak başkalaşıma uğramış biçimi, evrensel para olarak ortaya çıkar. O halde, meta sahibi uluslar, evrensel sanayileriyle, dünyayı kaplayan alış-verişleriyle, altını, eksiksiz tam para haline çevirirler, sanayi ve ticaret, onlara, dünya pazarından altın ve gümüş biçiminde para çekip çıkarmaya yarayan bir araç gibi görünür. Demek ki, altın ve gümüş, evrensel para olarak, aynı zamanda hem metaların genel dolaşımının ürünü, hem de bu dolaşım çemberlerini genişletme araçlarıdır. Nasıl ki, simyacılar, altın yapmak isterken, bilmeden kimyanın doğuşuna yardım ettilerse, aynı biçimde, dünyanın sanayi ve ticaret kaynaklarının fışkırması da büyüleyici kılığına bürünmüş metanın peşine takılıp onu kovalayan meta sahiplerinin bilgisi dışında olmuştur, altın ve gümüşün para olarak kavramında dünya pazarının varlığı muştulandığından, bu iki maden, dünya pazarının yaratılmasına yardım eder. Altın ve gümüşün bu tılsımlı etkisi, hiç de burjuva toplumunun çocukluk yıllarına inhisar eden bir şey değildir; bu etki zorunlu olarak, metalar âleminde yer alan unsurların kendi toplumsal işleri hakkında edinmiş oldukları tama-

men tersine dönmüş imgeden ileri gelmektedir. 19. yüzyılın ortalarında, altın madeni bakımından zengin yeni ülkelerin keşfedilmesinin dünya ticareti üzerinde meydana getirdiği olağanüstü etki, bunun kanıtıdır.

Nasıl para gelişerek evrensel para oluyorsa, metalar sahibi de, kozmopolitleşir. Başlangıçta, insanlar arasındaki kozmopolit ilişkiler, meta sahipleri olmak sıfatıyla aralarında mevcut ilişkilerden başka bir şey değildir. Kendinde meta ve kendi için meta, bütün dinsel, siyasal, ulusal engellerin, dil engelini üstündedir. Onun evrensel dili fiyat, cemaati ise paradır. Ama ulusal paraya karşılık evrensel paranın gelişmesiyle, insanlar arasındaki madde değişimini köstekleyen dinsel, ulusal ve başka alanlardaki geleneksel önyargılara karşılık, pratik aklın dini biçiminde, meta sahibi [sayfa 196] kozmopolitizmi gelişir. Amerikan *kartalları* [10 dolarlık sikkeler] biçiminde karaya çıkan aynı altın, İngiltere’de İngiliz sanı lirası olurken, üç gün sonra Paris’te Napolyon lirası olarak dolaşır, birkaç hafta sonra duka biçiminde Venedik’te bulunur, ama her zaman aynı değeri muhafaza eder, meta sahibi, milliyetin, *is but the guinea’s stamp** pek iyi bilir. Meta sahibi için bütün dünyanın içinde çözüme bağlandığı ulu fikir, pazar fikridir – *dünya pazarı fikridir*.¹¹¹

IV. DEĞERLİ MADENLER

Burjuva üretim süreci, her şeyden önce, madeni dolaşımı, derhal işlemeye hazır bir vaziyette kendisine aktarılma ve kuşkusuz yavaş yavaş biçim değiştiren bir organizma gibi ele geçirir, ama bununla birlikte onun temel yapısı-

¹¹¹ Montanari, *Della Moneta* (1683), *l.c.*, s. 42: “Bütün ülkeler arasındaki ilişkiler yeryüzünde öylesine genişlemiştir ki, bütün dünyanın, bütün metaların satıldığı ve herkesin kendi yurdundan çıkmadan para ile dünyanın neresinde olursa olsun hayvanların ve insan emeğinin ürettiği her şeyi satın alabileceği daimî bir panayırın yer aldığı tek bir kent haline gelmiştir. Ne harikulade bir buluş.”

* Ginenin (itibari değeri 21 şilin olan İngiliz lirası) damgasından başka bir şey olmadığını. -ç.

nı daima muhafaza eder. Neden başka metalar yerine para maddesi olarak altın ve gümüşün iş gördüğü sorunu, burjuva sistemi çerçevesi içinde konulacak bir sorun değildir. Şu halde biz, ancak en bellibaşlı görüşleri kısaca özetlemekle yetineceğiz.

Genel emek-zamanının kendisi ancak nicel farkları kabul ettiği için, genel emek-zamanının özgül cisimleşmesi sayılması gereken nesnenin de salt nicel farkları temsil edebilmesi gerekir, bu da niteliğin özdeşliğini, biçim birliğini varsayar. İşte, bu da, bir metanın değer ölçüsü görevini yerine getirebilmesinin birinci koşuludur. Örneğin, bütün metaları, öküz olarak, post olarak ya da tahıl olarak değerlendirecek olursam, fiiliyatta, ideal ortalama öküz ile, ideal ortalama post ile ölçmem gerekir, çünkü öküzden öküze, tahıldan tahıla, posttan ^[sayfa 197] posta nicel farklar vardır. Buna karşılık, altın ve gümüş, basit cisimler olduklarından kendi kendileriyle özdeşirler ve bu madenlerin eşit miktarları, eşit büyüklükte değerleri temsil ederler.¹¹² Genel eşdeğer hizmeti görececek olan metanın yerine getireceği başka bir koşul, salt nicel farkları temsil etme işlevinden ileri gelen koşul, bu metanın istenildiği kadar parçalara bölünebilmesi, ve bu parçaların, itibari paranın elle tutulabilir bir biçimde de temsil edilebileceği şekilde yeniden biraraya toplanabilmesi koşuludur. Altın ve gümüş, bu niteliklere çok yüksek derecede sahiptirler.

Dolaşım aracı olarak altın ve gümüşün, başka metalara göre, işgal ettikleri küçük yere nispeten büyük bir ağırlık sağlayan yüksek yoğunluklarına tekabül eden ekonomik bir yoğunluk, bu madenlerin küçük bir hacim içinde nispeten yüksek bir emek-zamanı, yani büyük bir değişim değeri taşımalarına olanak veren üstünlükleri vardır. Bu da, taşıma kolaylığı, elden ele ve ülkeden ülkeye geçirme kolaylığı ve

¹¹² “Madenler şu vasfı ve özelliği özerinde taşımaktadırlar ki, yalnız onlarda her şey, tek bir şeye, niceliğe indirgenebilir: madenler doğadan ne iç yapılan bakımından, ne de biçimleri ve dış tarzları bakımından nitel çeşitliliği almamışlardır.” (Galani, *Della Moneta*, s. 130.)

gene eşit bir çabuklukla ortaya çıkmaya ve ortadan kaybolmaya elverişlilik – kısaca maddî hareket sağlar, bu da dolaşım sürecinde *perpetuum mobile** olarak hizmet etmek zorunda olan bir metanın *sine qua non*'udur.**

Değerli madenlerin büyük özgül değeri, dayanıklılığı, nispeten tahrip edilemeyişi, havada okside olmama özellikleri ve özellikle altın için, altın suyundan başka asitlerde erimeme özelliği, bütün bu doğal özellikler, değerli madenleri, para yığmanın doğal maddesi yapar. Onun için çikolatayı çok sevdiği anlaşılan Petro Martyr, Meksika'da kullanılan para çeşitlerinden biri olan kakao torbalarından söz ederken şöyle diyor: [sayfa 198]

“Ey, insanoğluna tatlı ve besleyici bir içecek sunan, gömülemediği, ya da uzun zaman saklanamadığı için de, masum sahiplerini cehennemlik cimrilik ve basından koruyan mutlu para.” (*De orbe novo* [Alcalá 1530. Dec. 5. Cap. 4].)

Genel olarak madenlerin doğrudan doğruya üretim sürecindeki büyük önemleri, onların üretim aracı olarak görevlerine bağlıdır. Altın ve gümüşün demire hatta bakıra (eskiden kullanılan sertleştirilmiş bakıra) oranla az bulundukları gibi, ayrıca, yaprak haline getirilebilmeleri, yani yasıtlılabilmeleri, onları, bu çeşit yararlı işler için kullanılmaya elverişsiz kılar ve, böylece, genel olarak madenlerin kullanım-değerlerinin dayandığı nitelikten geniş bir ölçüde yoksun bırakır. Doğrudan doğruya üretim süreci içinde yararlı olmadıkları gibi, hayat için gerekli araçlar olarak, tüketim nesneleri olarak zorunlu da görünmezler. O halde altın ve gümüş, dolaysız üretim ve tüketim süreçlerine zarar vermeden herhangi bir miktarda toplumsal dolaşım sürecine sokulabilirler. Onların bireysel kullanım-değerleri, ekonomik görevleriyle çatışma haline gelmez. Öte yandan, altın ve gümüş, gereksiz şeylerin, yani vazgeçilebilir şeylerin negatif

* Daimî hareket; herhangi bir enerjiyi gerektirmeksizin hareket eden ütöpik bir makine. -ç.

** Zorunlu neden. -ç.

niteliklerine sahip olmakla kalmazlar: estetik nitelikleri, altın ve gümüşü, lüksün, süsün, şatafatın, ihtişamın, bayram günleri gereklerinin doğal malzemesi haline getirir, kısaca gereksiz olanın ve zenginliğin pozitif şekli yapar. Gümüş, ilkel karışımları içinde, bütün ışık ışınlarını yansıtarak, altın, yalnızca kırmızıyı, rengin en kuvvetlisini yansıtarak, insanın, toprağın ta derinliklerinden çekip çıkardığı, doğadaki anlığı, katkısızlığı içinde bir çeşit ışık gibi görünürler. Ve, renk duygusu, genel anlamıyla estetik duygusunun halk arasındaki en yaygın biçimidir. Çeşitli Hinde-Avrupa dillerinde, değerli madenlerin adları ile renk ilişkileri arasında mevcut etimolojik bağ, Jacob Grimm tarafından tanıtlanmıştır. (Onun *Alman Dilinin Tarihi*'ne bakınız.)

Ensonu altın ve gümüşün, madenî para biçiminden külçe haline, külçe halinden lüks eşya biçimine geçebilme ve [sayfa 199] *vice versa** dönebilme yetisi, bu madenlerin, öteki metalara göre; kendilerine bir daha değişmemek üzere verilmiş belirli kullanım biçimlerinin tutsağı olarak kalmamak gibi bir üstünlüğe sahip olmaları, onları, sürekli olarak belirli bir biçimden ötekine geçmek zorunda olan paranın doğal maddesi yapar.

Bankayı, kambiyo kurunu, nasıl doğa üretmiyorsa, parayı da doğa üretmez. Ama, burjuva üretimin zenginliği bir fetiş yapması ve onu özel bir nesne biçiminde billurlaştırması zorunlu olarak gerektiği için, altın ve gümüş de, zenginliğin, eksiksiz, tam cisimleşmesi olurlar. Altın ve gümüş, doğası gereği, para değildir, ama para, doğası gereği altın ve gümüştür. Bir yandan, paranın gümüş ya da altın halinde billurlaşması, yalnızca dolaşım sürecinin bir ürünü değildir, aslında dolaşım sürecinin biricik dayanıklı ürünü, bu billurlaşmadır, öte yandan altın ve gümüş doğadan son biçimini almış olarak sağlanabilen ürünlerdir, bunlar, aralarında herhangi bir biçim değişikliği onları ayırdetmeden dolaşımın ürünleri oldukları gibi, doğanın da doğrudan ürünleridirler. Toplumsal sürecin genel ürünü ya da ürün olarak bizzat sürecin kendisi, özel doğal bir üründür, toprağın derinliklerinin-
tersine. Ç.

de saklı bulunan ve oradan çıkarılabilen bir madendir.¹¹³

Gördük ki, altın ve gümüş, ancak madenî para olarak kendilerinden isteneni, sabit hacimde değerler olmayı sağlayabilirler. Bununla birlikte, Aristoteles'in de işaret ettiği gibi, öteki metallerin ortalamasından daha kalımlı bir değer büyüklüğüne sahiptirler. Değerli madenlerin değerlerinde bir yükselmenin ya da değerden düşmelerinin genel etkisinden ayrı olarak, altınla gümüşün değer oranlarındaki dalgalanmalar, özel bir önem taşırlar, çünkü, dünya pazarı [sayfa 200] üzerinde bu iki maden, para maddesi olarak yan yana hizmet ederler. Bu değer değişikliklerinin sırf ekonomik olan nedenleri –antikçağ dünyasında madenlerin değeri üzerinde çok büyük bir etkisi olan fetihlerin ve öteki siyasal kargaşalıkların ancak yerel ve geçici bir etkileri vardır– bu madenlerin üretimi için gerekli olan emek-zamanındaki değişikliklere bağlanmalıdır. Bu emek-zamanının kendisi de, bu madenlerin doğal olarak nispeten az bulunuşlarına ve bu yüzden de saf maden halinde elde edilişlerindeki güçlüğün az ya da çok oluşuna bağlıdır. Gerçekte, altın, insanın bulduğu ilk madendir. Bir yandan doğa, altını, saf bilurumsu biçiminde, bireyselleşmiş olarak, başka cisimlerle kimyasal bileşimler yapmamış bir biçimde ya da simyacıların dedikleri gibi bakır bir halde sunar; öte yandan, altını, su akıntıları altında yıkayıp temizleyerek teknolojinin yapacağı işi, doğa, kendi üzerine alır. Böylece altını, ister akarsulardan olsun, ister talasik arazilerden olsun, elde etmek, insan için gerekli olan ancak en ilkel bir çalışmadır, oysa gümüş üretimi, maden işçiliği ve genellikle de nispeten yüksek bir teknik gelişme ister. Bunun içindir ki, her ne kadar mutlak olarak altın daha az bulunursa da, gümüşün

¹¹³ 760'ta, kalabalık bir grup yoksul insan göç edip Prag'ın güneyindeki altın içeren kumları yıkamaya gittiler ve bunlardan üç kişi bir günde üç altın mark elde edebildi. Bunun sonucu olarak, *diggings*'e [altınlı kumlara] öyle bir insan akışı oldu ki, ve tanımlı terk eden kol sayısı öylesine büyüktü ki, ertesi yıl ülkede açlık oldu, (Bkz: M, G. Kcener, *Abhandlung von dem Altertum des böhmischen Bergwerks, Schneeberg*, 1758. [s. 37 vd.].)

ilkel değeri, altına göre, nispi olarak üstündür. Strabon'un, bir Arap kabilesinde 1 livre demire 10 livre altın, 1 livre gümüşe ise 2 livre altın verildiğini ifade etmesi hiç de inanılmaz bir şey gibi görünmüyor. Ama, toplumsal emeğin üretici güçleri geliştikçe ve bunun sonucu olarak basit emeğin ürünü karmaşık emeğin ürününe oranla daha pahalı oldukça, yeryüzü kabuğu daha birçok yerlerinden kazıldıkça ve yeryüzü üzerinde evvelce bulunan, altın sağlayan para kaynakları kurudukça, altına oranla gümüşün değeri azalacaktır. Teknolojinin ve ulaşım araçlarının gelişmesinin belirli bir evresinde, toprağında altın ve gümüş bulunan yeni ülkelerin bulunması, ensonu teraziye bir yana eğdirecektir. Eski Asya'da altının gümüşe oranı, 6'nın 1'e ya da 8'in 1'e oranı gibiydi; bu son oran, Çin'de ve Japonya'da, [sayfa 201] 19. yüzyılın başlarında hâlâ saptanmaktaydı; Ksenefon zamanının 10'da 1 oranı, antikçağın orta döneminin ortalama oranı olarak kabul edilebilir. İspanyol gümüş madenlerinin Kartaca tarafından, sonra da Roma tarafından işletilmesi, antikçağda, Amerikan madenlerinin keşfedildiği çağda, Avrupa'daki etkisinin hemen hemen aynı bir etki yaratmıştır. Roma imparatorluğu çağı için, her ne kadar Roma'da sık sık gümüşün ortalama oran 15-16'da 1'e oranı sayılabilir. Altının nispi bir değer kaybı ile başlayan ve para değerinde bir düşme ile sonuçlanan aynı hareket, ortaçağdan zamanımıza kadar uzanan daha sonraki dönemde yeniden meydana gelmiştir. Ksenefon zamanında olduğu gibi, ortaçağda da ortalama oran 10'da 1'dir, Amerika'daki madenlerin bulunuşundan sonra yeniden 15-16'da 1 oranına geçmiştir, Avustralya, Kaliforniya, Kolombiya altın yataklarının bulunması, altın değerinde yeni bir düşüşün akla-uygun bir açıklaması olur.¹¹⁴

¹¹⁴ Şimdiye kadar Avustralya'nın vb. keşfi, altın ile gümüşün ilişkilerini etkilemedi. Michel Chevalier'nin buna karşı ileri sürdüğü iddialar, bu eski sen-simoncunun sosyalizmi kadar değer taşır. Londra piyasasında kote edilen gümüş fiyatlarının, 1850'den 1858'e kadar ortalama altın fiyatı olarak, 1830-1850 dönemine kıyasla, %3'ten biraz daha yüksek olduğunu gösterir. Ama bu yükseliş, yalnızca Asya'nın gümüş talebiyle açıkla-

C. DOLAŞIM ARAÇLARI VE PARA ÜZERİNE TEORİLER

16. ve 17. yüzyıllarda, modern burjuva toplumunun çocukluk çağında, evrensel bir altın tutkusu, halkların ve prenslerin, [sayfa 202] altın Graal'ı¹¹⁵ ele geçirmek için deniz aşırı haçlı seferlerine atılmalarına neden olurken, modern dünyanın ilk sözcüleri, para sisteminin, ki merkantil sistem de bunun ancak değişik bir biçimidir, ilk teşvikçileri, altın ve gümüşü, yani parayı, biricik zenginlik ilân ettiler, Bunlar, burjuva toplumunun para yapma düşkünlüğünü, yani basit meta dolaşımı bakımından ne güvelerin, ne de pasın kemi-remeyeceği ebedî hazineyi kurma özlemini çok doğru bir şekilde dile getiriyorlardı. 3 sterlin fiyatına bir ton demirin, 3 sterlin altına eşit bir değer hacmini temsil ettiğini söylemek, para sistemini yanıtlamak değildir. Burada söz konusu olan, değişim-değeri hacmi değildir, onun eksiksiz tam biçimidir. Para sistemi ve merkantil sistem, dünya ticareti ile doğrudan doğruya dünya ticaretine açılan özel ulusal iş kollarını, onları tek gerçek zenginliğin ya da paranın kaynakları haline getirmek üzere, ayırdediyorsa, bu çağda, ulusal

nabilir. 1852'den 1858'e kadar değişik yıllarda ve değişik aylarda gümüş fiyatı, *sırf bu talepten* ötürü değişmektedir, yeni keşfedilen üretim kaynaklarından gelme altın ithalinden ötürü değil. Aşağıdaki cetvel, Londra piyasasında, gümüşün, altın olarak fiyatını gösteriyor:

Ons olarak gümüş fiyatı:

Yıl	Mart	Temmuz	Kasım
1852	61 $\frac{1}{8}$ peni	60 $\frac{1}{4}$ peni	61 $\frac{7}{8}$ peni
1853	61 $\frac{3}{8}$ peni	61 $\frac{1}{2}$ peni	61 $\frac{7}{8}$ peni
1854	61 $\frac{7}{8}$ peni	61 $\frac{3}{4}$ peni	61 $\frac{1}{2}$ peni
1855	60 $\frac{7}{8}$ peni	61 $\frac{1}{2}$ peni	60 $\frac{7}{8}$ peni
1856	60 peni	61 $\frac{1}{4}$ peni	62 $\frac{1}{8}$ peni
1857	61 $\frac{3}{4}$ peni	61 $\frac{5}{8}$ peni	61 $\frac{1}{2}$ peni
1858	61 $\frac{5}{8}$ peni	–	–

¹¹⁵ "Altın harikulade bir şeydir! Kim ona sahipse bütün arzularının efendisidir. Altınla, ruhları cennete sokmak mümkündür." (Christophe Colomb, Jamaika'dan gönderdiği bir mektuptan, 1503.) [I. nüshaya elyazısıyla eklenen not. – Ed.]

retimn büyük bir bölümünün, hâlâ feodal çerçeveler içinde geliştiğini ve [bu bölüm] üreticilerin kendileri için geçim araçlarının dolaysız kaynağını oluşturduğunu dikkate almak gerekir. rnlerin büyük bir kısmı meta haline, bunun sonucu olarak da paraya dnmyordu; ürünler, toplumun genel madde değişimine katiyen girmiyorlardı, Şu halde genel soyut emeğin maddilemesi Şeklinde belirmiyorlardı, ve bu yüzden, burjuva zenginliğini yaratmıyorlardı. Dolaımın amacı olarak para, değişim-değeridir ya da soyut zenginliktir, zenginliğin, retimn belirleyici ereğini ve devindirici ilkesini temsil eden herhangi maddi bir öğesi değildir. Burjuva retimn eşiğinde normal olduğu gibi, modern dünyanın bu ilk sözcüleri, değeri bilinmemi peygamberler, değişim-değerinin sağlam, elle tutulur, parlak biçimine, yani bütün özel metalara karşılık değişim-değerinin genel meta biçimine [sayfa 203] sadık bir biçimde bağlıydılar. Sözcüğün tam anlamıyla, o çağın burjuva iktisat alanı, meta dolaşımını alanydı. Onun için, burjuva üretimi gibi karmaşık bütün bir süreci bu basit alan acısından muhakeme ediyorlar ve parayı sermaye ile kartırıyorlardı. Modern iktisatçıların para sistemine ve merkantil sisteme karşı yürüttükleri kefareti ödenemez savaım büyük kısmıyla, bu sistemin, burjuva retimn sırrını ve burjuva üretimi, değişim-değerinin ege-menliği altında olduğu gerçeğini, kaba bir saflıkla açığa vurma-sından ileri gelmektedir. Ricardo, gerçekten, bunun yanlış bir uygulamasını yaparak bir yerde, kıtlık zamanında bile, ulus (*Nation*) a olduğu için değil de, tahıl tacirleri para yaptıkları için, hububat ithal edildiğine işaret eder. Demek ki, modern ekonomi politik, para sisteminin ve merkantil sisteminin eleştirisinde, bu sistemle basit bir kuruntu imiş gibi, basit bir yanlış teori imiş gibi savaşını vermekle hataya der, ve bu sistem içinde, kendi temel ilkesinin barbar biçimini tanıyıp kabul etmez. Ayrıca, bu sistem, yalnız tarihsel bir değeri muhafaza etmemekle kalmaz, modern ekonominin bazı alanlarında yurttaşlık haklarına da tamamen sahiptir. Burjuva retim sürecinin, zenginliğin metan ilkel bi-

çimini aldığı bütün evrelerinde değişim-değeri, paranın en basit biçimini alır ve, dolaşım sürecinin bütün aşamalarında, zenginlik, her zaman, bir an için metanın genel basit biçimi içinde bulunur. Hatta en ileri gitmiş burjuva iktisadında bile, altın ve gümüşün dolaşım aracı olarak görevlerinden farklı ve onları bütün öteki metalarla karşı karşıya getiren para olarak görevleri ortadan kalkmış değildir, yalnızca sınırlandırılmıştır, ve öyleyse para sistemi ve merkantil sistem geçerliklerini muhafaza ederler. Altın ve gümüşün toplumsal emeğin dolaysız cisimleşmesi olarak ve bunun sonucu soyut zenginliğin varlık tarzı olarak bütün öteki kutsal olmayan metalara meydan okuması olayında, özgül olarak, katolik bağnazlığı taşıyan yanı, elbette ki burjuva ekonomi politiğin protestan *point d'honneur*'ünü* [sayfa 204] yaralar ve para sisteminin önyargılarından korkusu, aşağıdaki açıklamanın göstereceği gibi, burjuvazinin para dolaşımı olaylarını sağduyu ile muhakeme etme yetisini uzun zaman yitirmesine neden olur.

Parayı ancak dolaşımın billurlaşması olarak belirli biçimiyle tanıyan para sisteminin ve merkantil sistemin tersine, klasik ekonomi politiğin, onu, ilkönce sıvı haliyle anlaması, metaların başkalaşımında doğan ve kaybolan değişim-değerinin biçimi olarak anlaması tamamen doğal bir şeydi. Metaların dolaşımı da, sonuç olarak, özellikle M-P-M biçiminde kavrandığına ve M-P-M biçiminde kendisi de özellikle alım ve satımın hareketi halindeki birimin belirli biçimi olarak düşünüldüğüne göre, belirli biçimi altında dolaşım aracı olarak para, para olarak belirli biçimine karşı tutulur. Dolaşım aracının kendisi, sikke halinde görevinden tecrit edilirse, görmüş olduğumuz gibi, değer alâmetine dönüşür. Ama, madenî dolaşım, klasik ekonomi politiğin ilkönce karşılaştığı egemen dolaşım biçimi olduğundan, klasik ekonomi politik, madenî parayı, sikke olarak, sikkkeyi de basit bir değer alâmeti olarak kabul eder. Değer

* Onuruna dokunan şey. -ç.

alâmetleri dolaşımı yasasına uygun olarak, şu teorem kurulur: metaların fiyatları, dolaşımda bulunan para kitlesine tâbidir, tersine dolaşımda bulunan para kitlesi, metaların fiyatlarına tâbi değildir. Bu görüşü, 17. yüzyılın İtalyan iktisatçılarında azçok açık bir biçimde ifade edilmiş olarak, *Locke* tarafından kimi doğrulanmış, kimi mahkûm edilmiş olarak, *Montesquieu* ve *Hume* tarafından da *Spectator*'da (19 Ekim 1711 sayısında) açıkça geliştirilmiş bir şekilde buluyoruz. *Hume*, bu teorinin, 18. yüzyıldaki, ötekileri çok gerilerde bırakan en önemli temsilcisi olduğundan, bu iktisatçıları geçidine onunla başlayacağız.

Bazı koşullar altında, ister madenî sikkelerin miktarında olsun, ister dolaşımdaki değer alâmetlerinin miktarında [sayfa 205] olsun, bir artma ya da azalma, metaların fiyatları üzerinde *tek hiçimde* bir etki meydana getiriyor gibi görünür. Metaların değişim-değerlerinin takdir edilmesine fiyat biçiminde hizmet eden altın ya da gümüşün değerinde düşme ya da yükselme varsa, *fiyatlar* çıkar ya da iner, çünkü onların değer ölçüsü değişmiştir ve fiyatlar çıkmış ya da inmiş olduğu için de, daha çok ya da daha az altın ve gümüş, sikke halinde dolaşımda bulunur. Ama, gözle görülebilen olay, metaların değişim-değeri aynı kalmak üzere, dolaşım araçlarının miktarında artma ya da azalma ile birlikte fiyatlardaki değişikliklerdir. Öte yandan, dolaşımdaki değer alâmetlerinin miktarı gerekli düzeyin altına düşer ya da üstüne çıkarsa, değer alâmetleri, meta fiyatlarındaki düşme ya da çıkmayla zorunlu olarak tekrar bu düzeye getirilirler. Her iki durumda da, aynı sonuç, aynı nedenle meydana getirilmiş gibi görünür, ve işte *Hume*, buna dayanmaktadır.

Dolaşım araçları miktarının meta fiyatları hareketine ilişkisinin her bilimsel incelemesinde, para maddesinin değerini, bir veri olarak kabul etmek gerekir. *Hume* ise, tersine, özellikle değerli madenlerin ölçülerindeki devrim dönemlerini, bu bakımdan değerler ölçüsündeki devrimleri dikkate alır. Amerika madenlerinin keşfinden beri madenî paranın çoğalmasıyla birlikte meta fiyatlarının yükselmesi,

onun teorisinin tarihsel arka planını oluşturur,, ve gene para sistemine ve merkantil sisteme karşı polemik, onun pratik güdüsünü sağlar. Para madeni içindeki değerli maden payı, paraların üretim masraflarında değişiklik olmadan da artırılabılır. Öte yandan, onların değerlerinde, yani üretimleri için gerekli emek-zamanında azalma, ilkten ancak paraların değerli maden payının artmasında kendini gösterecektir. Şu halde diyorlar, daha sonra Hume'un öğretilileri de, değerli madenlerin değerinin azalması, dolaşım araçları kitlesinin çoğalmasında, ve dolaşım araçları kitlesinin çoğalması ise meta fiyatlarının yükselmesinde kendini gösterir. Ama gerçekte, [sayfa 206] yalnız dolaşım araçları değil de, meta olan altın ve gümüşle değişilen ihraç edilmiş metaların fiyatı yükselir. İşte böylece, değeri düşmüş olan altın ve gümüşle takdir edilmiş olan metaların fiyatı, yani değişim-değeri, eski üretim masraf lan ayarlamasına göre altın ve gümüş olarak takdir edilme ye devam eden bütün öteki metalara oranla yükselir. Aynı ülkede metaların değişim-değerlerinin bu çifte değerlendirilmesi, elbette ki ancak geçici olabilir ve altın ya da gümüş fiyatları, bizzat değişim-değerleriyle, zorunlu olarak, belirli oranlarda ayarlanmalıdır, ve bu ayarlama o şekilde yapılmalıdır ki, bütün metaların değişim-değerleri, ensonu paranın maddesinin yeni değerine göre takdir edilmiş olsunlar. Bu süreci açıklamanın yeri burası değildir, ve gene, metaların tacirler arası alım ve satım fiyatlarındaki dalgalanmalar arasında, metaların değişim-değerlerinin genel olarak ne biçimde oluştuğunu ve kendini kabul ettirdiğini açıklamanın yeri de burası değildir. Ama yakın zamanlarda yapılan, 16. yüzyılda metaların fiyat hareketi üstüne eleştirel incelemeler, denkleştirmenin çok tedricî bir biçimde yapıldığını ve burjuva üretiminin az gelişmiş olduğu çağlarda uzun dönemler genişliğince yayıldığını ve her durum ve koşulda bu denkleşmenin dolaşımdaki sikkelerin artışıdaki ritimle gerçekleşemediğini apaçık bir biçimde göstermiştir.¹¹⁶ Hume'un görüşünü benim-

¹¹⁶ İlkesine uymasa da Hume zaten bu müterakkiyeti kabul et-

seyenlerin pek hoşlarına gidiyor diye, antikçağ Romasında, Makedonya'nın, Mısır'ın ve Küçük-Asya'nın fethinden sonra fiyat yükselişine bel bağlamaları tamamıyla yersiz bir şeydir. Örneğin, Mısır ve Sicilya'dan getirilen tahılların Roma'da bedava dağıtılması, tahıl fiyatlarını düzenleyen genel yasa-yı ne kadar az etkilerse, antikçağ dünyasına özgü olan birikmiş para hazinelerinin ansızın ve kaba bir şekilde bir ülkeden ötekine aktarılması, düpedüz yağma [sayfa 207] yoluyla değerli madenlerin üretim masraflarının belirli bir ülkü için geçici bir biçimde azalması da, para dolaşımının kendi içkin yasalarını o kadar az sekteye uğratar. Para dolaşımının ayrıntılı bir biçimde incelenmesi, bir yandan özenle tasnif edilmiş bir meta fiyatları tarihinin varlığını, öte yandan da dolaşım aracının genişlemesi ve kasılıp küçülmesi konusunda, değerli madenlerin bolluğu ve sömürü konusunda hiç bir boşluk bırakmayan resmî istatistikleri gerektirir; zaten ancak banka sisteminin tam gelişmesiyle birlikte mevcut olmaya başlayan bu belgeler, 18. yüzyılın bütün öteki yazarları gibi Hume'un da elinde yoktu. Hume'un teorisi şu teoremlerde özetlenire 1. Bir ülkedeki metaların fiyatları o ülkede bulunan para (gerçek para ya da simgesel para) kitlesiyle belirlenir. 2. Bir ülkenin dolaşımda bulunan parası, o ülkede bulunan bütün metaları temsil eder. Temsilcilerin sayısının, yani para miktarının artışına göre her özel temsilciye, az ya da çok, temsil edilen şey düşer. 3. Eğer metaların miktarı artarsa, fiyatları düşer ya da paranın değeri yükselir. Eğer paranın miktarı artarsa, tersine, metaların fiyatı yükselir ve paranın değeri azalır.¹¹⁷

“Düşük fiyatlar, yoksul ülkelere, bütün yabancı pazarlarda zengin ülkelerin ayağını kaydırıp onların yerini almak olanağını verdiğinden,¹¹⁸ diyor Hume, şeylerin, para-

mektedir. Bkz: David Hume, *Essays and Treatises on sever al Subjects*, Londra baskısı 1777, vol. I, s, 300.

¹¹⁷ Bkz: Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, etc., t. 1, s. 394 400.

¹¹⁸ David Hume, *Essays*, etc., s. 300.

nın bolluğundan ileri gelen pahalılığı, bütün kurulu ticaret için elverişsiz bir durumdur. Bir ulus kendi başına ele alınır-
sa, sikkelerin bolluğunun ya da kıtlığının, metalleri hesap-
lamak ya da temsil etmek için iyi ya da kötü etkisi olamaz,
muhasabesi için, az rakam gerektiren Arap sayı sistemi ye-
rine pek çok rakam isteyen romen sayı sistemini kullanan
bir tacirin bilançosunda da, bu yukardakinden daha fazla
bir değişiklik meydana gelmeyecektir. Bundan başka, para
[sayfa 208] miktarının artması, romen sistemindeki sayı işaret-
leri gibi, daha ziyade bir elverişsizlik ve parayı muhafaza et-
mek bakımından olduğu kadar taşımak bakımından da bü-
yük güçlükler arzeder.”¹¹⁹

Herhangi bir şeyi tanıtlamak için Hume, *belli* bir sayı
işaretleri sisteminde, kullanılan rakamların, toplamının sa-
yı bakımından değer in büyüklüğüne bağlı olmadığını, tersi-
ne, sayıca değer in büyüklüğünün kullanılan işaretlerin to-
palamına tâbi olduğunu göstermeliydi. Metallerin değerlerini,
değeri düşürülmüş altınla ya da gümüşle takdir etmenin ya
da “hesaplamanın” bir üstünlük olmadığı tamamıyla doğ-
rudur; onun için dolaşımdaki metallerin değerlerinin topla-
mı yükseldiği zaman, halklar, gümüşle hesaplamayı bakır-
la hesaplamaktan, altınla hesaplamayı ise gümüşle hesap-
lamaktan her zaman daha kolay, daha rahat buluyorlardı.
Halklar zenginleştikleri ölçüde, daha az değerli madenleri
yardımcı nitelikteki ufak para haline getiriyorlardı ve daha
değerli olanlarını ise paraya tahvil ediyorlardı. Öte yandan
Hume, değerleri, altın ve gümüş olarak hesaplamak için, ne
altının, ne de gümüşün “varlığına” gerek olmadığını unutu-
yor. Hume’a göre, itibari para ile dolaşım parası birbirine
karışır ve her ikisi de sikkedir (*coin*). Değerler ölçüsünde-
ki ya da itibari para görevini gören değerli madenlerdeki bir
değer değişikliğinin meta fiyatlarını yükseltmesinden ya da
düşürmesinden ve, sonuç olarak da, buna eşit olarak dola-
şımında bulunan para kitlesini, devir hızı sabit kalmak üzere
artırmasından ya da azaltmasından, Hume, meta fiyatları-

¹¹⁹ David Hume, *I.c.*, s. 303.

nın yükselmesinin ya da düşmesinin, dolaşan para kitlesine tâbi olduğu sonucunu çıkarıyor. 16. ve 17. yüzyılda altın ve gümüş miktarının yalnız başına artmadığı, ama aynı zamanda, bunların üretim masraflarının azaldığı olgusunu, Hume, Avrupa madenlerinin kapanmasından da anlayabilirdi. 16. ve 17. yüzyıllarda, Avrupa’da, meta fiyatları, Amerika’dan ithal edilen [sayfa 209] altın ve gümüş kitlesiyle birlikte artmıştı, şu halde meta fiyatları, her ülkede, o ülkede bulunan altın ve gümüş kitlesiyle belirlenir. İşte Hume’un birinci “zorunlu vargısı” buydu.¹²⁰ 16. ve 17. yüzyıllarda, fiyatlar, değerli madenlerdeki artma oranında yükselmediler; meta fiyatlarında *herhangi bir* değişiklik kendini gösterinceye kadar yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçti ve, hatta o halde bile, metaların değişim-değerleri, genel bir biçimde, altın ve gümüşün değer düşüklüğündeki değişikliklere uyarak değerlendirilinceye, bu demek ki, devrim, metaların genel fiyatlarına dokununcaya kadar, bir hayli zaman daha geçti. Dolayısıyla, gözlemlenen ve kendi felsefesinin ilkeleriyle tam bir çelişki halinde olan olguları, bir eleştiriye tâbi tutmadan genel teoriler haline getiren Hume, demek ki, metanın fiyatının ya da paranın değerinin bir ülkede mevcut olan paranın mutlak kitlesiyle değil, ama daha çok, gerçek olarak dolaşıma giren altın ve gümüşün miktarıyla belirlenir, sonucuna varıyor; ama diyor, sonuç olarak, bir ülkede mevcut olan bütün altın ve gümüşün dolaşım tarafından sikke halinde emilmesi gerekir.¹²¹ Şurası açıktır ki, eğer altın ve gümüş, kendilerine özgü bir değere sahipse, para dolaşımının diğer bütün

¹²⁰ David Hume, *l.c.*, s. 303.

¹²¹ “Besbelli ki, fiyatlar, bir ülkede bulunan metaların ve paranın mutlak kitlesine pek o kadar bağlı değildir, fiyatlar daha çok pazara gelen ya da gelebilen metaların ve dolaşımdaki paranın kitlesine bağlıdır. Eğer sikkeler kasalara kitlenirse, bunların fiyat üzerindeki etkisi tahrip edildikleri zamanki etkiden farksızdır; eğer metalar depolara ve buğday ambarlarına kitlenirse, aynı durum meydana gelir. Böyle durumlarda metalarla para, hiç bir zaman karşılaşmadıklarına göre, birbirini üzerinde etkide bulunamazlar. (Fiyatların) tüm toplamı, *ülke içinde bulunan yeni sikke kitlesiyle gerçek doğru ve uygun bir orana varır.*” (*Essays and Treatise on several subjects*. s. 303, 307, 308.)

yasaları hesaba katılmasa da, altın ve gümüşün ancak belirli bir miktarı, belirli bir metaller değeri toplamının eşdeğeri olarak dolaşımında bulunabilir. Demek ki, eğer bir ülkede, arzı olarak bulunan altın ve gümüş miktarının tümü, meta değerlerinin toplamı gözönünde bulundurulmaksızın, dolaşım aracı olarak, metallerin değişimine girmek zorunda kalıyorlarsa, altın ve [sayfa 210] gümüş, kendi içlerinde var olan içkin bir değere sahip değildirler ve o halde aslında gerçek meta değildirler. İşte Hume'un üçüncü "zorunlu vargısı" da budur. Onun dolaşım sürecine soktuğu şeyler, fiyatı olmayan metaller, değeri olmayan altın ve gümüşdür. Onun için, hiç bir zaman metallerin değerinden de, altının değerinden de söz etmez, ancak onların her birinin karşılıklı miktarını alır. Locke da, daha önce, altın ve gümüşün ancak hayale dayanan ya da itibari değerleri olduğunu ileri sürmüştü; yalnız altın ve gümüşün gerçek bir değere sahip oldukları yolundaki para sistemi tezine karşı ilk sert muhalefet ifadesi budur. Altın ve gümüşün para olarak varlık tarzlarının, onların* toplumsal değişim sürecindeki tek görevlerinden ileri gelmesi olayım, altın ve gümüşün kendi öz değerlerini ve bu arada değer hacimlerini toplumsal bir işleve borçlu oldukları biçimde yorumlar.¹²² Demek ki, altın ve gümüş, değeri olmayan şeylerdir, ama dolaşım süreci içerisinde, *metallerin temsilcileri* olarak, hayali bir değer hacmi kazanırlar. Süreç, onları, paraya değil, değere tahvil eder. Altın ve gümüşün kazandığı bu değer, onların kendi kitleleri ile metallerin kitlesi arasındaki ilişki tarafından belirlenir, bu iki kitle, zorunlu olarak birbiriyle çakışmalıdır. Hume, altın ve gümüşü, meta-olmayan şey olarak metaller dünyasına sokarken, tersine altın ve gümüş, belirli bir biçimde, sikke halinde ortaya çıkınca, onları basit trampa yoluyla öteki metallerle değiştirilen basit metaller dönüştürür. Buna göre, eğer

¹²² Altına ve gümüşe para görevini verecek olan fazla değer için bkz: Law ve Franklin. Aynı konu için bkz: Forbonnais. [I. nüshada elyazısıyla not edilmiştir. -Ed.]

* "Onların" sözcüğü, II. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. -Ed.

metalar dünyası, bir tek metadan, örneğin bir milyon *quarter* buğdaydan ibaret olsaydı, 2 milyon ons altın bulunduğu takdirde, bir *quarter* buğdayın 2 ons altınla değişeceğini, 20 milyon ons altın bulunduğu takdirde de bir *quarter*'in 20 ons altınla değişeceğini ve buna göre metanın fiyatının ve paranın değerinin mevcut paranın [sayfa 211] miktarı ile ters orantılı olarak yükselip alçalacağını kavramak çok kolay olurdu.¹²³ Ama metalar dünyası, sonsuz bir kullanım değerleri çeşitliliğinden, göreceli değerleri hiç bir şekilde göreceli miktarlarıyla belirlenmeyen kullanım-değerlerinin çeşitliliğinden meydana gelir. Şu halde, Hume, metalar kitlesi ile altın kitlesi arasındaki bu değişimi kafasında nasıl tasarlamaktadır? Hume, her metanın, tüm metalar kitlesinin kesrinin bir küçük katı olarak altın kitlesinin kendisine uygun düşen kesrinin bir küçük katı ile değiştiği gibi, bulanık, kavranılması güç bir görüşle yetinir. Metaların süreçlerini anlatırken, metaların içlerinde barındırdıkları kullanım ve değişim-değerleri arasındaki çelişkidenden doğan, para dolaşımında ortaya çıkan ve bu dolaşımın başka başka belirli biçimlerinde billurlaşan meta hareketi, demek ki, silinmiş oluyor ve bunun yerini, bir ülkede mevcut olan değerli madenler kitlesi ile o ülkede aynı zamanda bulunan meta kitlesi arasındaki hayali, mekanik bir denklem almış oluyor.

Sir James Steuart, sikke ve parayı incelemeye, Hume'un ve Montesquieu'nün ayrıntılı bir eleştirisi ile başlıyor.¹²⁴ Gerçekten de, metaların fiyatı mı dolaşımdaki para miktarını belirler, yoksa dolaşımdaki para miktarı mı metaların fiyatını belirler? sorununun ilk koyan odur. Her ne kadar J. Steuart'ın açıklaması pek garip bir değerler ölçüsü anlayışıyla, genel olarak değişim-değeri hakkındaki kararsızlığıyla ve merkantil sistemden kendisinde kalmış olan bilinçsiz izler, anılar yüzünden karanlık olsa da, o, paranın başlıca be-

¹²³ Bu hayali görüş, sözcüğü sözcüğüne Montesquieu'da bulunmaktadır. [II. nüshaya elyazısıyla eklenen not. -Ed.]

¹²⁴ Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, t. I. s. 394 vd..

lirli biçimlerini, para dolaşımının genel yasalarını keşfediyor çünkü, mekanik olarak, metalleri bir yana, parayı ise öte yana koymuyor, gerçekten bizzat meta değişiminin çeşitli işlemlerinden başka başka görevleri bulup çıkarıyor. [sayfa 212]

“Bir ülkenin iç dolaşımında para kullanılması başlıca İki noktaya indirgenebilir; borcun, ödenmesi ve gereksinme olan şeyin satın alınması. Bu iki akit birlikte peşin para talebini (*ready money demands*) ... oluşturur. Ticaretin, manüfaktürlerin durumu, yurttaşların yaşayış tarzı ve alışık oldukları masraflar, hepsi birden, peşin para talebi toplamını, yani elden ele geçişlerin kitlesini düzenler ve belirler. Bu sayısız ödemeleri gerçekleştirmek için, belli bir para hacmi zorunludur. Bu para hacmi, kendi başına, elden ele geçişlerin miktarı aynı kalsa da, durum ve koşullara göre artabilir ya da eksilebilir. ... Her durumda, bir ülkenin dolaşımı, ancak belirli bir para miktarını emebilir.”¹²⁵

“Metanın tacirler arası fiyatı, bir ülkede mevcut olan altın ve gümüş kitlesinden mutlak olarak bağımsız bulunan talep ve rekabetin (*demand and competition*) çapraşık işleyişiyle belirlenir. O halde, sikke halinde gerekli olmayan altın ve gümüş ne olur? Yığılı para olarak biraraya toplanırlar ya da hammadde olarak lüks eşya yapımında kullanılırlar. Eğer altın ve gümüş kitlesi, dolaşım için zorunlu düzeyin altına düşerse, simgesel para ile ya da başka çarelerle yerleri doldurulur. Elverişli bir kambiyo kuru, ülkeye fazla para getirdiği ve bu fazlalık içeride kaldığı zaman, bunun büyük bir miktarı kasalara girer ve orada madenlerin derinlerde durması gibi yararsız bir hale gelir.”¹²⁶

Steuart tarafından bulunan ikinci yasa, kredi üzerine kurulan dolaşımın başlangıç noktasındaki geri dönüştür. Ensonu Steuart, başka başka ülkelerdeki faiz oranı çeşitliliğinin değerli madenlerin uluslararası ithalat ve ihracatında meydana getirdiği etkileri açıklar. Burada, bu son iki nokta-

¹²⁵ Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, etc., t. II, s. 377-379, passim.

¹²⁶ *I.c.*, s. 379-380, passim.

ya, ancak konuyu eksik bırakmamak için işaret ediyoruz, çünkü bunlar, incelemekte olduğumuz basit dolaşım [sayfa 213] konusundan uzaklaşmaktadırlar.¹²⁷ Simgesel para ya da kredi parası –Steuart, henüz, bu iki para biçimi arasında ayırım yapmıyor– iç dolaşımda satınalma araçları ya da ödeme araçları olarak değerli madenlerin yerini alabilirler,

¹²⁷ “Munzam sikkeler kasalara konulur ya da altın-gümüş eşya haline getirilir. ... Kâğıt paraya gelince, onu ödünç almış olan kimsenin gereksinmelerini karşılamak olan birinci amacını sağlar sağlamaz alacaklıya gelerek gerçekleşmiş olacaktır. ... Onun için, bir ülkedeki sikkelerin sayısı hangi cinsten artırılsa artırılsın ya da azaltılırsa azaltılsın, metalar ancak talebin ve rekabetin ilkelerine uygun olarak yükselecek ya da alçalacaktır; ve bu talep ve rekabet, her zaman devredecek bir malı ya da herhangi bir eşdeğeri olan kimselerin tutumuna bağlı olacaktır. Ama bu talep ve rekabet, bunların sahip bulundukları sikke miktarına asla bağlı değildir. ... Bu (bir ülkedeki sikkeler miktarı) istendiği kadar azaltılsın, ülkede hangi cinsten olursa olsun gerçek mülkiyet olduğu sürece ve bu mülkiyete sahip bulunanlar arasında tüketimde rekabet bulunduğu Sürece, fiyatlar, trampa, simgesel para kullanılması, karşılıklı yönetmelikler ve daha binbir icat sayesinde yüksek kalacaktır. ... Eğer bu ülkenin başka uluslarla ilişkileri varsa, buradaki ve öteki ülkelerdeki birçok metaların fiyatları arasında bir ilişki bulunmalıdır, ve *kendiliğinden* fiyatların yükselişini ya da alçalışını etkileyeceğini varsayarsak sikkelerin anı olarak artması ya da ani olarak azalması, *etkileri* bakımından yabancı rekabeti dolayısıyla *sınırlanmış* olur.” Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, t. I, s. 400, 402. “Her ülkenin dolaşımı, pazara gelen metaları üreten o ülkede yaşayanların sınaî eylemine uygun olmalıdır. ... Bunun içindir ki, eğer bir ülkedeki sikke sayısı, satışa çıkarılan, arz olunan emeğin fiyatına tekabül eden oranın altına düşerse, bir eşdeğer sağlamak için simgesel para gibi buluşlara başvurulacaktır. Ama eğer sikke sayısı, sınaî eyleme tekabül eden oranı aşarsa, bu, fiyat artışına neden olmaz, hatta dolaşıma bile girmez: *fazla sikke, yığılı para şeklinde muhafaza edilir*. ... Bir ülkedeki para kitlesi, dünyanın geri kalan kısmına kıyasla ne olursa olsun, *dolaşımda* ancak ülkenin mutlu sakinlerinin tüketimine ve yoksulların da çalışmasına ve sınaî eylemine hissedilir ölçüde orantılı olan bir miktar kalabilir”, ve bu orantı da “ülke içinde fiilen bulunan para miktarıyla” belirlenmez. (*l.c.*, s. 403-406, *passim*.) “Ve bütün ülkeler kendi dolaşımları için gerekli olmayan sikkeyi, para faizinin kendi ülkelerine kıyasla yüksek olduğu ülkelere aktarmaya çalışacaklardır.” (*l.c.*, t. II, s. 5.) “Avrupa’nın en zengin ülkesi, dolaşımdaki sikke bakımından en yoksul ülke olabilir.” (*l.c.*, t. II, s. 6.) Steuart’a karşı polemik için bakınız Arthur Young. [I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. -Ed.]

ama dünya pazarında alamazlar. Bunun içindir ki, kâğıt paralar, toplumun parasını (*money of the society*) meydana getirirler, oysa altın ve gümüş evrensel parayı (*money of the world*) meydana getirirler.¹²⁸ [sayfa 214]

Durmadan kendi öz tarihlerini unutmak, “tarihsel” –hukuk okulu anlamında tarihsel– bir gelişmeden geçmiş olan uluslara özgüdür. Onun için, her ne kadar, meta fiyatlarının dolaşım araçları miktarına oranı konusunda altı üstüne getirilmiş olan sorun, şu son yüzyıl boyunca parlamentoyu sürekli olarak çalkalandırmışsa da ve, İngiltere’de, binlerce, büyük ve küçük vergi yazısının ortaya çıkıvermesine neden olmuşsa da, Steuart, Lessing zamanında, Spinoza’nın Moise Mendelsohn’a görüldüğünden daha da “zavallı” bir durumda kalmıştır. Hatta en yakın zamanın *currency* [dolaşım aracı] tarihçisi Maclaren bile, Adam Smith’i, Steuart’ın teorisinin, Ricardo’yu ise Hume’un teorisinin yaratıcısı yapmıştır.¹²⁹ Ricardo, Hume’un teorisini artırırken, Adam Smith, Steuart’ın araştırmalarının sonuçlarını, canlılığı olmayan olaylar diye kaydediyordu. *Adam Smith*, “küçük bir kâr sağladın mı, çok kere büyük kârlar sağlamak da kolaylaşır” diyen kendi İskoçyalı özdeyişini, aklın zenginliklerine de uyguladı, bunun içindir ki, fiilen çok şey çekip almakla birlikte az şey borçlu olduğu kaynakları saklamakta cimrice bir özen gösterdi. Birçok kez, sert bir ifade, onu kendinden önce gelenlerle düello yapmak zorunda bıraktığı zaman, sorunun sivri ucunu köreltmeyi yeğlemiştir. Para teorisinde de böyle olmuştur. Bir ülkede bulunan altın ve gümüş, kıs-

¹²⁸ Steuart, *l.c.*, t. II, s. 370. Louis Blanc *money of the society*’nin şeklini değiştiriyor, ki bu, ülkenin iç parasının, ulusal paranın, sosyalist para haline getirilmesinden başka bir şey demek değildir, bu da hiç bir şeyi ifade etmez ve sonuç olarak John Law’u bir sosyalist haline getirir. (*Histoire de la Revolution Française*’in birinci cildine bakınız.)

¹²⁹ Maclaren, *History of the Currency*, London 1858, s. 43. Yurtseverlik, genç yaşında ölmüş olan bir Alman yazarnı (Gustav Julius) ihtiyar Büsch’ü Ricardo okuluna karşı çıkarılan bir otorite yapmaya kadar götürmüş. Saygıdeğer Büsch’ün yaptığı şey, Steuart’ı dâhice İngilizcesini Hamburg yerel diline, orijinali mümkün olduğu kadar sık sık bozarak, çevirmekten ibarettir.

men sikkeler halinde kullanılırlar, bankası olmayan ülkelerde kısmen tacirler için yedek fonları olarak, kredi dolaşımına sahip ülkelerde ise banka yedekleri olarak biriktirilmiş durumdadırlar, uluslararası ödemeleri denkleştirmek üzere, kısmen hazine hizmeti görürler, ve kısmen de lüks eşya [sayfa 215] imalinde kullanılırlar, dediği zaman tek bir sözcük söylemeksizin Steuart'ın teorisini kabul eder. Dolaşımdaki sikkelerin miktarına gelince, bunu, sözünü etmeden geçirir ve tamamen yanlış bir tutumla parayı basit meta gibi ele alarak bu konuyu dokunmaksızın geçirir.¹³⁰ Tıpkı Johann Christoph Gottsched'in, Schönaich'i, Homeros ve Pietro Aretino mertebesine yükselttiği gibi Fransızların, "*prince de la science*"* payesine yükselttikleri, A. Smith'i, halka tanıtan, J.-B. Say, kendi kendini *terror principum*** ve *lux mundi**** diye ilân etmiştir. J.-B. Say, önemli kişi tavırları takınarak, bu tezin üzerine oturmuş, ve Adam Smith'te pek de safça sayılamayacak bir dikkatsizlik olan şeyi, dogma haline getirmiştir.¹³¹ Ayrıca Adam Smith'in kredi parası hakkındaki görüşleri, özgün ve derin olduğu halde, kendisini merkantil sistemin yanlısılarına karşı ayağa kaldıran polemik anlayışı, madenî dolaşımın olaylarını nesnel olarak kavramasına engel olmuştur. Nasıl ki, 18. yüzyılda, bütün taşlaştırma teorilerinin gerisinde, kaynağını, incilin tufan geleneğine bağlı eleştiri ya da savunma niteliğinde görüşlerden alan bir fikir akımı bulunursa, 18. yüzyılın bütün para teorileri-

¹³⁰ Doğru değil. *Tersine*, birçok yerde yasayı doğru olarak formüle ediyor. [I. nüshada elyazısıyla not edilmiştir. -Ed.]

¹³¹ Onun için *currency* ile *money* arasındaki fark, yani dolaşım aracıyla para arasındaki fark, *Wealth of Nations*'da bulunmamaktadır. Hume'u ve Steuart'ı iyice okumuş olan Adam Smith'in görünüşteki safliğına kanan iyi niyetli Maclaren, şöyle diyor: "Fiyatların dolaşım araçları miktarına bağımlılığı teorisi, şimdiye kadar dikkati çekmemiştir, ve Dr. Smith için olsun, Bay Locke için olsun", (Locke'un görüşü değişiktir) "madenî para bir metadan başka bir şey değildir." (Maclaren, *History of the Currency*, s. 44.)

* Bilimin prensi. -ç.

** Prenslerin dehşeti. -ç.

*** Dünyanın ışığı. -ç.

nin ardında da, para sistemine karşı, bu burjuva iktisadının beşiği başında bekleyen ve mevzuat üzerine gölgesini düşürmeye devam eden heyulaya karşı, sessizce yürütülen bir savaşım gizlidir.

19. yüzyılda, paranın niteliği hakkındaki araştırmaları [sayfa 216] doğrudan doğruya bir itişle hızlandıran, madenî dolaşım olayları değil, daha çok banknotların dolaşım olayları oldu. Ancak ikincinin yasalarını bulmak için birinciye kadar gidildi. 1797'den başlayarak, İngiltere Bankasının sike olarak ödemeleri durdurması, bunun arkasından birçok metan fiyatının yükselmesi, altının fiyatının, tacirler arası alım satım fiyatının altına düşmesi, özellikle 1809'dan itibaren banknotların değerden düşmesi, ikisi de, birbirinden hırslı olan parlamento içi siyasal bir savaşım ile, parlamento dışı teorik bir yarışmanın, doğrudan doğruya, pratik etkenlerini hazırladılar. Tartışmalara tarihsel temel ödevi gören şey, 18. yüzyılda kâğıt paranın tarihi, Law Bankasının iflasi, Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerinin eyalet banknotlarında, değer alâmetlerinin çoğalmasıyla birlikte giden ve 18. yüzyılın başından ortalarına kadar süren değerden düşmeleri daha sonra, Amerikan iç savaşı sırasında, merkezî hükümet tarafından empoze edilen kâğıt paranın (*Continental bills*) zorunlu geçerliği ve, ensonu, Fransız devriminin kâğıt paralarından (*assignats*) edinilen daha büyük bir ölçüde deneyimdi. O çağın İngiliz yazarlarının çoğunluğu, bambaşka yasaların yönettiği banknot dolaşımını, değer alâmetleri ya da zorunlu geçerliği olan devlet kâğıt paraları dolaşımını ile karıştırdılar ve bu zorunlu geçerliği olan dolaşım olaylarını, madenî dolaşımın yasalarıyla açıklamayı iddia ederler, oysa, tersine, asıl birinci dolaşım olaylarından sonuç olarak çıkardıkları, bu son madenî dolaşımın yasalarıdır. Ricardo'nun yapıtı, fikirlerini daha kesin bir şekilde ifade ettiği ve kendinden önce gelenlerin yapıtını özetlediği ve, aynı zamanda, onun para teorisine verdiği biçim, şimdiye kadar bütün İngiliz banka mevzuatına hükmettiği için, doğrudan doğruya Ricardo'ya gelmek üzere,

1800-1809 döneminin pek çok yazarlarının hepsini geçiyoruz. Kendinden öncekiler gibi Ricardo da, banknotlar dolaşımını ya da kredi parası dolaşımını, basit değer alâmetleri dolaşımı ile karıştırır, Ricardo'ya [sayfa 217] kendini zorla kabul ettiren olgu, kâğıt paranın değerinin düşmesi ve, bununla zamandaş olarak, meta fiyatlarının yükselmesi olgusudur. Hume'a göre Amerikan madenleri ne idiye, Ricardo'ya göre de Threadneedle Sokağındaki kâğıt para matbaası makineleri aynı şeydir, ve bir yerde, kendisi, bu iki etkeni kesin olarak özdeşleştiriyor. Ricardo'nun, yalnız para sorununu ele alan ilk yazıları, bakanların ve savaş taraftarlarının desteklediği İngiltere Bankası ile, parlamento muhalefetine, liberal parti üyelerinin ve barış taraftarlarının çevresinde toplandıkları İngiltere Bankasının muhasımlarını karşı karşıya getiren en şiddetli polemğin cereyan ettiği sırada yayınlanıyor. Bu yazılar, Ricardo'nun fikirlerinin benimsenip kabul edildiği 1810 Buillion komitesinin* ünlü raporunun ön habercileri gibi görülmüşlerdir.¹³² Paranın ancak basit bir değer alâmeti olduğunu ilân eden Ricardo ve onu tutanların *bullionist*** diye adlandırılmaları gibi garip bir olay, yalnız bu komitenin adından değil, aynı zamanda, komitenin öğretisinin içeriğinden de ileri gelmektedir. Ricardo, ekonomi politik üzerine yapıtında aynı fikirleri yineliyor ve geliştiriyor, ama hiç bir yerde, değişim-değerinin, kârın, rantın vb. içeriğini incelememiştiği gibi, kendi niteliği gereği olarak paranın içeriğini de incelememiştir.

Ricardo, her şeyden önce, altının ve gümüşün değerini, bütün öteki metallerin değerleri gibi, onların içinde maddileşmiş emek-zamanı miktarı ile belirliyor.¹³³ Bütün

¹³² David Ricardo, *The high Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Banknotes*, 4. baskı, London 1811. (Birinci baskı, 1809'da yayınlanmıştır.) Ayrıca bkz: *Reply to Mr. Bosanquet's practical Observations on the Report of the Bullion Committee*, London 1811.

* Mevcut madenî parayı saptama komisyonu, -ç.

** Altın külçeciler. -ç.

¹³³ David Ricardo, *On the Principles of Political Economy, etc.*, s. 77, "Değerli madenlerin değeri, tıpkı herhangi bir diğer meta gibi, sonuç

öteki metallerin değerleri, değerleri belli metaller olarak, bu iki [sayfa 218] madende ölçülmektedir.¹³⁴ Buna göre bir ülkenin dolaşım araçlarının miktarı, bir yandan paranın ölçü biriminin değeriyle, bir yandan da metallerin değişim-değerlerinin toplamı ile belirlenmektedir. Bu dolaşım araçları miktarı, ödeme tarzı ekonomisiyle değişmektedir.¹³⁵ Böylece belli değerdeki bir paranın ne miktarda dolaşımda bulunabileceği belirlenmektedir; bu paranın dolaşım içindeki değeri, ancak miktarda kendini ortaya koyduğuna göre, bu paranın basit değer alâmetleri, paranın değeriyle belirlenmiş bir oran dahilinde dolaşıma konulmuş olmak şartıyla, dolaşımda paranın yerini alabilirler ve denilebilir ki: “Dolaşan para, özellikle temsil etmek istediği altının değeri ile aynı değere sahip olan kâğıt paradan ibaret olduğu zaman en eksiksiz, en yetkin durumundadır.”¹³⁶

Demek ki, buraya kadar, Ricardo, paranın değeri belli’ varsayılmak üzere, dolaşım araçlarının miktarını, metallerin fiyatları ile belirliyor ve değer alâmeti olarak para, ona göre Hume’da olduğu gibi, metallerin değersiz bir temsilcisi değil, belirli bir altın miktarının alâmetidir.

Ricardo, karşı görüşü kabul etmek üzere kendi açıklamasının düzenli ilerleyişini birdenbire durdurduğu zaman, derhal değerli madenlerin uluslararası dolaşımına doğru yöneliyor ve soruna, kendisine yabancı olan görüşleri de katarak, onu karıştırıyor, anlaşılmaz hale getiriyor. Kendi düşüncesinin öz, içten gelme ifadesini ararken, ilkönce bu-

olarak, bunları elde etmek ve pazara getirmek için gerekli toplam emek miktarına bağlıdır.”

¹³⁴ Ricardo, *I.c.*, s. 77, 180, 181.

¹³⁵ Ricardo, *I.c.*, s. 421: “Bir ülkede kullanılabilen madeni paranın miktarı, değerine bağlıdır. Eğer yalnız altın dolaşımda olsaydı, yalnız gümüş dolaşımda iken gerekli gümüşten onbeş misli daha az altın gerekirdi.” Gene bkz: Ricardo, *Proposals for an economical and secure currency*, London 1816, s. 17, 18’de şöyle denmektedir: “Dolaşımdaki kâğıt para miktarı ülkenin dolaşımı için gerekli olan meblağa bağlıdır, ve bu meblağ da belirleyen paranın ölçü biriminin değeri, ödemeler miktarı ve bunların gerçekleştirilebilmesi için gerekli tasarruftur.”

¹³⁶ Ricardo, *Principles of Political Economy*, s. 432, 433.

tün ikincil sorunları konu dışı sayacağız ve öyleyse, altın ve gümüş madenlerini, değerli madenlerin para olarak dolaşıkları [sayfa 219] ülkenin içerisine yerleştireceğiz. Ricardo'nun önceki açıklamasından çıkan tek önerme, altının değeri belli olmak üzere, dolaşımdaki paranın miktarı, metaların fiyatlarıyla belirlenir, önermesidir. Demek ki, belli bir anda, bir ülkede dolaşan altın kitlesi, yalnızca dolaşımdaki metaların değişim-değeriyle belirlenir. O halde, diyelim ki, ister eski değişim-değerlerindeki metalar daha az üretildiği için, ister emeğin üretici gücünde bir artma sonucu aynı meta kitlesinin değişim-değeri azalmış olduğu için olsun, bu değişim-değerleri tutarı azalıyor. Ya da tersine, kabul edelim ki, üretim masrafları aynı kalmak üzere, metalar kitlesi arttığı için, ya da ister bu aynı metalar kitlesinin, ister daha küçük bir metalar kitlesinin, emeğin üretici gücünün azalması sonucunda değeri çoğaldığı için, değişim-değerlerinin tutarı artıyor. Bu iki durumda, da dolaşan madenin *belli* miktarı ne olur? Eğer altın, yalnızca dolaşım aracı olarak dolaşımda bulunduğu için para ise, değere altın, dolaşımda, devlet tarafından çıkartılan zorunlu geçerliği olan kâğıt para olarak kalmaya mecbursa (ki Ricardo'nun düşündüğü budur), o zaman, birinci durumda, dolaşımdaki paranın miktarında, madenin değişim-değerine oranla aşırı bir bolluk olacaktır, ikinci durumda ise dolaşımdaki para miktarı normal düzeyinin altında bulunacaktır. Şu halde, her ne kadar altın kendine özgü bir değere sahipse de, birinci durumda, kendi öz değerinin altında bir değişim-değerindeki madenin alâmeti haline gelir, ikinci durumda ise daha yüksek değerli bir madenin alâmeti olur. Altın, değer alâmeti olarak, kendi gerçek değerinin, birinci durumda altında, ikinci durumda ise üstünde olacaktır (zorunlu geçerliği olan kâğıt paradan hareketle tündengelim yoluyla varılmış bir sonuç daha). Bu, birinci durumda metalar, sanki altından daha düşük değerli bir madenle değerlendirilmişler gibi, ikinci durumda ise daha üstün değerli bir madenle değerlendirilmişler gibi bir şey olurdu. O halde, meta fiyatları, birinci durumda yükse-

lir, ikinci durumda ise [sayfa 220] düşerdi. Her iki durumda da, meta fiyatlarının hareketi, yani yükselmeleri ya da alçalmaları, ister kendi öz değerine karşılık olan düzeyin üstünde, ister altında dolaşan altın kitlesinin, yani altının kendi öz değeri ile dolaştırılmaları gereken metaların değeri arasındaki oranla belirlenen normal altın miktarının görelî* olarak genişlemesinin ya da daralmasının sonucu olurdu.

Dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı aynı kaldığı halde, dolaşımdaki altın kitlesi, dolaşımda yıpranan altın sikkelerinin yerini bu yıpranmaya karşılık madenlerden gelen yeni bir altın üretiminin almamasıyla, gereken düzeyin altında kalsaydı, ya da madenlerden gelme katkının dolaşımın gereksinmelerini asmasıyla gerekli düzeyin üstünde olsaydı, aynı süreç meydana gelmiş olurdu.

Özetleyelim., Metaların değişim-değeri belli olmak üzere, paranın miktarı, paranın madenî öz değeriyle belirlendiği zaman, dolaşımdaki para normal düzeydedir, dolaşımdaki para, şu durumda aşırı ölçüde bol sayılır: altın kendi öz madenî değerinin altına düşer ve meta fiyatları yükselir, çünkü metaların değişim-değerleri toplamı azalır ya da madenlerden gelen altın katkısı fazla gelir. Dolaşımdaki para, gerekli düzeyinin altına iner, altın kendi öz madenî değerinin üstüne çıkar ve meta fiyatları düşer, çünkü meta kitlesinin değişim-değerleri toplamı artar ya da madenlerden gelen altının katkısı, aşınma ile zayı olmuş altın kitlesini telâfi etmez. Her iki durumda da, dolaşan altın, gerçekten sahip olduğu değerden daha büyük ya da daha küçük bir değer alâmetidir. Altın, kendi kendinin yüksek takdir edilmiş ya da düşük takdir edilmiş bir alâmeti haline gelebilir. Metalar, genel olarak paranın bu yeni değeriyle takdir edilince ve metaların genel fiyatları, orantılı olarak yükselince ya da alçalınca, dolaşımdaki altın miktarı yeniden [sayfa 221] dolaşımın gereksinmelerine uygun düşerdi (Ricardo'nun özel bir

* "Görelî" sözcüğü birinci baskıda bulunmamaktadır. I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

zevkle belirttiği sonuç), ama altın miktarı değerli madenlerin üretim masrafları ile ve bunun sonucu olarak da değerli madenlerin meta olarak öteki metalarla olan ilişkisi ile çelişkili bir duruma girerdi. Ricardo'nun genellikle değişim-değerleri teorisine uygun olarak altının kendi değişim-değerinin, yani içerdiği emek-zamanı ile belirlenen değerinin üstüne yükselişi, altın arzındaki artış, onu yeniden gerekli değer hacmine indirinceye kadar altın üretiminde bir artışa neden olurdu. Ve tersine altının kendi değerinin aşağısına düşmesi, altın yeniden gerekli değerine yükselinceye kadar altın üretiminde bir azalma meydana getirirdi. Bu ters yönlü hareketler, altının madenî değeri ile dolaşım aracı olarak değeri arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırır, dolaşımdaki altın kitlesinde gerekli bir düzey kurulur ve tacirler arası fiyatların yüksekliği, yeniden değerler ölçüsüne yanıt verirdi. Dolaşan altının değerinde bu dalgalanmalar, külçe halindeki altını da etkisiz bırakmazdı, çünkü lüks eşyası için kullanılmayan altının tümünün, dolaşımda olduğu varsayılmalıdır. Altının kendisi, ister sikkeler halinde olsun, isterse külçe halinde olsun, kendi öz değerinden yüksek ya da düşük bir madenî değerin alâmeti olabildiğine göre kendiliğinden anlaşılır ki, dolaşımda bulunabilecek tahvil edilebilir banknotlar da aynı kaderi paylaşacaklardır. Her ne kadar banknotlar tahvil edilebilir iseler de ve her ne kadar gerçek değerleri onların [para olarak] adlarındaki değerlerine tekbül ederse de, dolaşan paranın, altın ve banknot, tüm kitlesi (*the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes*), yukarda açıklanmış nedenlerle, onların tüm miktarının, dolaşımdaki metaların değişim-değeriyle ve altının maden değeriyle belirlenen düzeyin üstüne yükselişine ya da aşağısına düşüşüne göre daha yüksek ya da daha düşük olarak takdir edilebilir. Bu bakımdan, tahvil edilemeyen kâğıt paranın, tahvil edilebilir kâğıt paraya göre, çifte [sayfa 222] devalüasyona uğrayabilmesinden başka bir üstünlüğü yoktur. Bu kâğıt para, çok fazla miktarda emisyon yoluyla dolaşıma sürüldüğü için, ya da temsil ettiği maden ken-

di öz değerinin altına düştüğü için, temsil ettiği kabul edilen madenin değerinin altına düşebilir. Kâğıdın altın karşısındaki değerden düşüşü değil, ama altın ve kâğıdın her ikisinin birlikte değerden düşmesi ya da bir ülkenin dolaşım araçlarının tüm kitlesinin değerden düşüşü, Ricardo'nun en belli-başlı buluşlarından biri, Lord Overstone ve Ort.'nın, kendi özel kullanımları için kendilerine mal ettikleri ve Sir Robert Peel adını taşıyan bankalar hakkındaki 1844 ve 1845 yasalarının temel ilkesi yaptıkları bir buluşudur.

Tanıtlanması gereken, metaların fiyatlarının ya da altının değerinin dolaşımdaki altın kitlesine tâbi bulunduğu idi. Bir şeyi tanıtlamak için, ilkönce tanıtlanacak olan şeyin konması gerekir, yani önce para hizmeti gören değerli madenlerin tüm miktarının, madenin kendi iç değeri ile ilişkisi ne olursa olsun, zorunlu olarak dolaşım aracı, sikke ve bu yüzden de, değerlerinin tüm toplamı ne olursa olsun dolaşımdaki metalar için değer alâmeti haline geldiğini koymak gerekir. Başka bir deyişle kanıtlama, paranın, dolaşım aracı görevinin dışında [yerine getirdiği] bütün öteki görevlerinden tecrit edilmesinden ibarettir.* Örneğin, Ricardo, Bosanquet ile polemiğinde olduğu gibi pek fazla sıkıştığı zaman, değer alâmetlerinin, miktarı yüzünden değerden düşmeleri olgusundan yakasını kurtaramayınca, kurtuluş çaresini, dogmatik bir iddiaya sığınmakta bulur.¹³⁷

Eğer Ricardo bu teoriyi, bizim yaptığımız gibi, sorunun kendisinden sapmaya neden olan somut gerçekleri ve [sayfa 223] olayları araya sokmaksızın soyut bir biçimde sunmuş olsaydı, teorinin boşluğu göze çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmış olacaktı. Ama o, bütün gelişmeyi *uluslararası* bir boyaya sıvar. Bununla birlikte, kabul edilen ölçünün görü-

¹³⁷ David Ricardo, *Reply to Mr. Bosanquet's practical Observations, etc.*, s. 49. "Metaların fiyatının, paranın artışına ya da azalışına orantılı olarak yükseleceğini ya da düşeceğini, *ben tartışma götürmez bir gerçek olarak kabul ediyorum.*"

* Birinci baskıda: "paranın dolaşım aracı biçimi dışında sahip bulunduğu bütün belirli biçimler arasında", I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

nüشتهki büyüklüğünün, temel fikirlerin küçüklüğünden hiç bir şeyi değıştirmedigini göstermek pek kolay olacaktır.

Demek ki, birinci önerme şuydu: dolaşan madenî para miktarı, dolaşımdaki metaların kendi madenî değeriyle takdir edilen değerler toplamı tarafından belirlendiğı zaman, bu miktar normaldir. Bu, uluslararası planda, şu biçimde ifadesini bulacaktır: dolaşımın normal durumunda, her ülke, kendi zenginliğine ve kendi sanayiine uygun düşen bir para kitlesine sahiptir. Para, kendi gerçek değeri ya da kendi üretim masraflarına uygun düşen bir değere dolaşımda bulunur; yani para, *bütün ülkelerde* aynı değere sahiptir.¹³⁸ Demek ki, hiç bir zaman bir ülkeden para ihraç edilemeyecek, hiç bir zaman başka bir ülkeye de para ithal edilmeyecekti.¹³⁹ Şu halde çeşitli ülkelerin *currency*'leri (dolaşımdaki tüm para kitleleri) arasında bir denge kurulacaktı. Ulusal *currency*'nin gerekli* düzeyi, o halde, *currency*'lerin uluslararası dengesi biçiminde ifadesini bulur ki, bu da, gerçekte, şundan başka bir şey demek değildir: milliyet genel ekonomik yasada hiç bir değışiklik yapmaz. İşte gene, daha önceki cansıkıcı hususla karşılaşyoruz. Gerekli düzey nasıl bozulur? Bu da, şimdi, şu terimlerle ifade edilir: *currency*'lerin uluslararası dengesi nasıl bozulur? ya da para bütün ülkelerde aynı değere sahip olmaktan nasıl çıkar? ya da ensonu, nasıl olur da, para, her ülkede kendi öz değerine sahip olmaktan çıkar? Nasıl ki, daha önce, metaların değer toplamı aynı kalmak üzere, dolaşan altın kitlesi çoğaldığı ya [sayfa 224] da azaldığı için, ya da metaların değışim-değerleri arttığı ya da azaldığı halde dolaşımdaki para miktarı aynı Kaldığı için, gerekli** düzey bozuluyor idiye, aynı biçimde, şimdi de bir ülkede mevcut olan altın kitlesi, bu ülkede-

¹³⁸ David Ricardo, *The high Price of Bullion, etc.*,: "Paranın bütün ülkelerde *aynı* değeri olurdu" (s. 4). Ricardo, *Economic Politique*'de bu görüşünü değıştirmiştir, ama bu, burada, sonuçta bir değışiklik sağlamamaktadır.

¹³⁹ Ricardo, *l.c.*, s. 3-4.

* "Gerekli" sözcüğü, I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. -Ed

** "Gerekli" sözcüğü, I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. -Ed

ki yeni¹⁴⁰ madenlerin bulunuşu sonunda arttığı için, ya da özel bir ülkede dolaşımdaki değişim değerlerinin toplamı artmış ya da eksilmiş olduğu için, bizzat madenin değeriyle belirlenen uluslararası düzey bozulur. Eskiden *currency*'de daralma ya da genişleme meydana getirme zorunluluğuna ve metallerin fiyatlarını mukabil ölçü içinde düşürme ya da yükseltme zorunluluğuna göre, değerli madenlerin üretimi azalıyor ya da artıyor idiyse, şimdi, aynı sonucu doğuran şey, bir ülkeden başka bir ülkeye ihracat ya da ithalâttır. Fiyatlar yükselecek ve altının değeri, dolaşımda meydana gelen bir kabarma sonucunda, kendi madenî değerinin altına düşecek olan bir ülkede, altın, öteki ülkelere oranla devalüe olmuş olacaktır ve sonuç olarak, o ülkede, öteki ülkelere oranla meta fiyatlarında yükselme olacaktır. O halde altın ihraç edilecek ve emtia ithal edilecektir. Ve *vice versa*. Önceleri, maden ile meta arasında doğru bir değer oranı yeniden kuruluncaya kadar devam eden altın üretimi idi; şimdi ise uluslararası *currency*'ler arasında yeniden denge kuruluncaya kadar devam edecek olan ithalât ve ihracat ve bunlarla birlikte meta fiyatlarında yükselme ya da düşme olacaktır. Nasıl ki, birinci durumda, yalnızca altının kendi değerinin altında ya da üstünde oluşundan ötürü altın üretimi azalıyor ya da çoğalıyor idiyse, aynı biçimde, bu, altının uluslararası göçünü teşvik eden tek neden olacaktır. Nasıl ki, birinci durumda, altın üretiminde her değişiklik, dolaşımdaki maden miktarını ve onunla birlikte fiyatları etkileyecekse, aynı biçimde, şimdi, ithalât ve ihracatı etkileyecektir. Altının ve metanın görelî değeri ya da dolaşım araçlarının normal miktarı [sayfa 225] kurulur kurulmaz, yalnız, kullanılmaz hale gelen sikkelerin yerine yenilerinin konmasını sağlamak için ve lüks sanayiın gereksinimleri için gerekenin dışında, birinci durumda üretim, ikinci durumda ise ihracat ve ithalât duracaktır. Bundan şu sonuç çıkar: "emtia eşdeğeri olarak altın ihraç etme eğilimi ya da elverişli olmayan ticari bir bilanço, her zaman yalnızca dolaşım araçları-

¹⁴⁰ Ricardo, *I.c.*, s. 3-4.

nın aşırı bolluğundan ileri gelebilir.”¹⁴¹

Altının girişlerine ya da çıkışlarına neden olan şey, her zaman, yalnızca dolaşım araçları kitlesinin gerekli düzeyinin üstünde ya da altında genişlemesi ya da daralması sonunda meydana gelen madenin dış değerinin düşürülmesi (*dévaluation*) ya da yükseltilmesi (*surévaluation*) olacaktır.¹⁴² Diğer sonuç: ancak altının miktarı kendi gerekli düzeyinin üstünde ya da altında olduğu için, altın, kendi madenî değerinin: üstünde ya da altında takdir edildiği için, ve buna göre meta fiyatları fazla yüksek ya da fazla düşük olduğu için, yalnız bu nedenlerle, birinci durumda altın üretimi arttığı ya da azaldığından, ikinci durumda ise altın ihraç ya da ithal edildiğinden, bu hareketin herbiri, dolaşım paranın genişlemesi ya da daralmasıyla fiyatları, gerçek düzeyine, birinci durumda altının değeri ile metanın değeri arasındaki düzeye, ikinci durumda *currency*’lerin uluslararası düzeyine geri getirerek düzeltici görevini yerine getiriyorlar.¹⁴³ Başka bir deyişle: para, ancak her ülkede sikkede dolaşımda bulunduğu ölçüde, çeşitli ülkelerde dolaşır. Para, sikkeden başka bir şey değildir ve bir ülkede mevcut olan altın miktarı, demek ki, zorunlu olarak dolaşıma girmelidir ve demek ki, kendi kendinin değer alâmeti olarak kendi değerinin üstüne çıkabilir, altına düşebilir. Ve işte böylece bu [sayfa 226] uluslararası karmaşıklıktan dolanarak bir engelle karşılaşmadan, gene hareket ettiğimiz basit dogmaya varıyoruz.

Ricardo’nun, gerçek olayları, kendi soyut teorisi doğrultusunda düzene sokmak için* onları nasıl zorladığını birkaç örnek gösterecektir. Örneğin, İngiltere’de, 1800-1820 döneminde sık sık görülen kötü ürün alma zamanlarında, buğdaya gereksinme olduğu ve altın da para olduğu ve o

¹⁴¹ “Olumsuz bir bilanço ancak dolaşım araçlarının aşırı bolluğundan ötürü meydana gelir.” (Ricardo, *l.c.*, s. 11, 12.)

¹⁴² “Sikkelerin ihracına neden olan bunların ucuz olmasıdır ve bu, açığı olan bir bilançonun etkisi değil, sonucudur.” (*l.c.*, s. 14.)

¹⁴³ Ricardo, *l.c.*, s. 17.

* Birinci baskıda: “saptamaları yönlendirmek için” -Ed.

halde dünya pazarı üzerinde her zaman etkili* bir satınalma ve ödeme aracı olduğu için değil de, altının kendi değerinin başka metalara oranla düşük oluşundan dolayı ve sonuç olarak kötü ürün alınan ülkenin *currency*'sinin, öteki ulusal *currency*'lere oranla düşük değerli oluşundan dolayı, altın ihraç edildiğini ileri sürer. Böylece, kötü ürün alınması, dolaşımdaki metalar kitlesini azaltacağı için, paranın dolaşan belli miktarı da, normal düzeyi aşacaktır ve, sonuç olarak, bütün meta fiyatları yükselmiş olacaktır.¹⁴⁴ Bu paradoksal yoruma karşılık, istatistikler, 1793'ten en yakın zamanlara kadar, İngiltere'de, kötü ürün alındığı dönemlerde, mevcut dolaşım araçları miktarında fazla bolluk değil, bir kıtlık olduğunu ve, bunun sonucu olarak da, paranın eskiye oranla [sayfa 227] daha çok dolaştığını ve zorunlu olarak daha çok dolaşması gerektiğini de göstermiştir.¹⁴⁵

Ricardo, gene, Napoléon zamanının Avrupa kıtası

¹⁴⁴ Ricardo, *l.c.*, s. 74, 75. "İngiltere kötü bir hasat sonucu, metalarının bir kısmından yoksun kalmış bir ülke durumuna düşerdi ve bunun sonucu olarak daha az miktarda dolaşım aracına gereksinmesi olurdu. Daha önce ödemelere eşit olan sikkeler, şimdi aşın ölçüde bol olurlardı ve nispi olarak da bunların üretiminin azalması ile ilişkili olarak daha ucuz olurlardı. Demek ki, bu meblağın ihracı, dolaşım aracının öteki ülkelere oranla değerini yeniden eski durumuna getirirdi." Ricardo'nun para ile meta, ve para ile sikkeleri birbirine karıştırmaması, aşağıdaki tümcede gülünçlük derecesine varıyor: "Kötü bir hasattan sonra İngiltere'nin bu malın bol bulunduğu ama hiç bir metaya gereksinmesi bulunmayan başka bir ülkeden olağanüstü bir buğday ithali yapmak zorunda kaldığında, hiç kuşku yok ki, bu ülke, buğdayını meta karşılığı ihraç etmeyecektir; ama para karşılığı da buğday ihraç etmeyecektir, çünkü para da, bir ülkede, mutlak değil, göreceli olan bir metadır." (*l.c.*, s. 75.) Puşkin'in şiirinde, kahraman babası, metaın para olduğunu bir türlü anlayamaz. Ama Ruslar, yalnızca 1838'den 1842'ye kadar İngiltere'nin buğday ithalatının değil, bütün ticaret tarihinin de tanıtladığı gibi paranın bir meta olduğunu ezelden beri anlamışlardır.

¹⁴⁵ Thomas Tooke, *History of Prices*, ve James Wilson, *Capital, Currency and Banking*'e bakınız. (Bu sonuncu kitapta 1844, 1845 ve 1847 yıllarında, *London Economist*'te çıkan bir seri makale yeniden yayınlanmaktadır.)

* Birinci baskıda: "Etkide bulunan". II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

ablukası döneminde, İngiltere'yi abluka kararnameleri zamanında, İngilizlerin, kendi paraları, kıta ülkelerinin paralarına oranla daha düşük değeri olduğu için, kıtaya meta yerine altın ihraç ettiklerini, bu yüzden İngiliz metalarının daha yüksek fiyatla olduklarını ve böylece meta yerine altın ihraç etmenin daha kârlı ticari bir spekülasyon olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, İngiltere, Kıta üzerinde, metalar ucuz, para pahalı olduğu sırada, metaların pahalı ve paranın ucuz olduğu bir pazardı.

“Gerçek şu ki, *diyor bir İngiliz yazarı*, son altı savaş yılı sırasında, Kıta ablukası, bizim mamul eşyamıza ve sömürge ürünlerimize yıkıcı ucuz fiyatı zorla kabul ettirmişti. Örneğin Kıta üzerinde altın olarak takdir edilen şeker ve kahvenin fiyatları, banknot olarak takdir edilen İngiltere'deki fiyatlarından dört-beş kere daha yüksekti. Bu dönem, İngiliz çiftçileri, öküzlerini semirtmek için' şurupla melası denerlerken, Fransız kimyacılarının, pancar şekerini buldukları ve kahve yerine hindiba kökü tozu kullandıkları dönemdi; İngiltere'nin, Avrupa'nın kuzeyine doğru kaçakçılığı kolaylaştırmak için bir meta deposu kurmak üzere Heligoland'a elkoyduğu, İngiliz imali hafif malların, Türkiye'den geçerek Almanya'ya girmeye çalıştığı dönemdi. ... Hemen hemen dünyanın bütün metaları, bizim antrepolarımızda birikmişti ve orada bir kenara atılmış duruyordu, yalnız, Hamburg ve Amsterdam tacirlerinin Napoléon'a, karşılığında 40-50 bin sterlin gibi bir meblağ ödedikleri bir Fransız lisansı, bu metaların küçük bir kısmını serbest bırakıyordu. Bir yük metanı pahalı pazardan ucuz pazara taşınması izni karşılığında [sayfa 228] böyle meblağlar ödemek için, bunların pek garip tacirler olmaları gerekirdi. Tüccar, nasıl bir seçmeyle karşı karşıyaydı? Ya banknot olarak 6 peniye kahve satınalmak ve bu kahveyi, livresini derhal 3 ya da 4 altın şiline satabileceği bir yere sevk etmek, ya da onsu 5 sterlin üzerinden banknot la altın almak ve onu, 3 sterlin 17 şilin 10½ peni takdir edilen bir yere göndermek. Şu halde, daha kârlı bir ticari işlem görüldüğü için, kahve yerine altın tercih ediliyor-

du demek saçma bir şey olur. ... O sırada, istenen her metain İngiltere’de olduğu kadar büyük miktarda temin edilebileceği başka bir ülke yoktu dünyada. Bonaparte, her gün, İngiltere’de carî olan fiyatları ‘büyük bir dikkatle inceliyordu, İngiltere’de altının pahalı, kahvenin ise ucuz olduğunu saptadığı sürece, kurmuş olduğu Kıta ablukasının etkilerinden memnun göründü.”¹⁴⁶

Tam Ricardo’nun kendi para teorisini ilk defa açıkladığı ve *Bullion Komitesinin* Ricardo’nun teorisini kendi parlamento raporuna kattığı dönemde, 1810’da, bütün İngiliz metallerinin fiyatlarında, 1808 ve 1809’a oranla yıkıcı bir çöküntü meydana geldi, oysa altın* değerinde görece bir yükselme vardı. Tarım ürünleri istisna teşkil ediyorlardı, çünkü onların dışardan ithal edilmeleri, bazı güçlüklerle karşılaşılıyordu ve kötü ürün alınması dolayısıyla, içinde kullanılabilen miktar çok azdı.¹⁴⁷ Ricardo, uluslararası ödeme aracı olarak değerli madenlerin rolü üzerinde, baştan aşağı, öylesine yanılıyordu ki, Lordlar Kamarası komisyonuna verdiği raporda (1819), “ihracat yüzünden altın kayıplarının, ödemelerin yeniden madenî parayla yapılmasına başlanınca ve para dolaşımı kendi madenî düzeyine ulaştırılınca duracağım” ilân edebiliyordu. Ricardo, kehanetini yalanlayan 1825 bunalımının patlak vermesinden hemen önce, tam zamanında [sayfa 229] öldü. Ricardo’nun yazarlığa başladığı dönem, zaten değerli madenlerin evrensel para görevlerindeki rollerini müşahade etmeye elverişli bir dönem değildi. Kıta ablukasından önce, ticarî denge, hemen hemen her zaman İngiltere’nin lehindeydi ve, abluka sürdüğü sürece** Avrupa kıtasıyla alışverişler, İngiliz kambiyo kurunu etkileyemeyecek kadar önemsiz oldu. Gümüş sevkıyatı, esas olarak siyasî nitelikteydi, ve Ricardo, İngiliz altınının ihraca-

¹⁴⁶ James Deacon Hume, *Letters on the Cornlaws*. London 1834, s. 29, 31.

¹⁴⁷ Thomas Tooke. *History of Prices, etc.*, London 1848, s. 110.

* Birinci baskıda: “para”. I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. -Ed.

** İlk baskıda “abluka” yerine kullanılan zamir düzeltilmiştir. -Ed.

tında para yardımlarının oynadığı rolü, hiç de anlayamamışa benzer.¹⁴⁸

Ricardo'nun çağdaşları arasında onun ekonomi politişinin ilkelerini savunan okulu kurmuş olanların en önemlisi *James Mill* idi. Ricardo'nun anlayışının kısırlığı arkasında sakladığı gereksiz uluslararası karmaşık sorunlara başvurma zorunluluğunu duymadan ve İngiltere Bankasının işlemleri konusunda hiç bir polemik endişesi taşımaksızın Ricardo'nun para teorisini basit madenî dolaşım temeline dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Onun bellibaşlı tezleri şunlardır:¹⁴⁹

“Burada, paranın değerinden, paranın başka metallerle ne oranda değışildiğini ya da başka şeylerin belli bir miktarı karşılığında değışilmek üzere verilen para miktarını anlıyoruz. [Bu oran] bir ülkede mevcut paranın tüm miktarı [ile belirlenir]. ... Varsayalım ki, bir ülkenin bütün metalleri bir yanda ve bütün parası da öbür yanda toplanmış olsun ve bu iki kitle birbirleriyle değışilsinler: besbelli ki metallerin bütününün onda-biri, yüzde-biri ya da bambaşka bir bölümü, paranın bütününün onun karşılığı olan bir bölümüyle değışilecektir, ve bu bölüm, ülkede mevcut paranın tümünün büyük ya da küçük oluşuna göre, büyük ya da küçük bir miktar olacaktır. ... Durumun, eşyanın gerçek durumunda da tastamam aynı olduğu görülecektir. Metalar, parça parça ve çok [sayfa 230] kez çok küçük parçalar halinde değışilirler ve bu değışimler, yıl boyunca, çeşitli zamanlarda yapılır. Bugün bir değışimde iş görmüş olan aynı bir para sikkesi, yarın başka bir değışimde hizmet edebilir. Paranın bir kısmı pek çok sayıda değışimi gerçekleştirmek için kullanılacak, başka bir kısmı, sayısı çok az olan değışimlerde kullanılacak, ensonu bir başka kısmı ise bir yerde yığılacak ve hiç bir değışimde hizmet görmeyecektir. Bu değışik durumlar arasında, bu paraların hepsi, eşit miktarda değışime

¹⁴⁸ Bkz: W. Blake, *Observations, etc.*, yukarda zikredilmiştir.

¹⁴⁹ James Mill, *Elemente of Political Economy*, J. T. Parissut tarafından yapılan Fransızca çevirisi, Paris 1823.

uğradıkları takdirde, tek tek herbir paranın kullanılacağı değişimlerin sayısına dayanan bir ortalama rayiç bulunacaktır. Bu rayici, beğendiğimiz bir sayı varsayarak saptayalım, örneğin 10 diyelim. Eğer ülkede bulunan sikkenin herbiri, 10 satın almada hizmet etmişse, bu, sanki sikkelerin tüm sayısının on katına çıkmış olması ve herbirinin ancak bir tek satın almada hizmet etmiş olması gibidir. Ülkenin bütün metalarının değeri, bu durumda, bütün paranın değerinin on katına eşittir, vb. ... Eğer [tersine] her sikkenin yıl içinde 10 değişimde bulunması yerine paranın tüm kitlesi on katına çıkmış olsaydı ve yalnız bir tek değişimde bulunsaydı, besbelli ki, bu kitlede meydana getirilecek her artış, bu kitlenin ayrı ayrı ele alınmış kısımlarının herbirinin değerinde ötekileriyle orantılı bir azalmaya neden olacaktı. Bütün paranın karşılığında değişebileceği metalar kitlesinin aynı kaldığı varsayıldığına göre, paranın tüm kitlesinin değeri, miktar artırıldıktan sonra da eskisinden daha büyük değildir. Eğer miktarın onda-bir oranında artırıldığı varsayılırsa, bölümlerinin herbirinin örneğin bir onsun değerinin onda-bir oranında azalmış bulunması gerekir. ... Şu halde, paranın tüm kitlesindeki artış ya da azalış derecesi ne olursa olsun, öteki şeylerin miktarı aynı kalmak üzere, bu tüm kitlelerinin ve bölümlerinin herbirinin değeri, karşılıklı olarak orantılı bir artma ve azalma kaydeder. Bu önermenin mutlak bir gerdek olduğu açıktır. Para değeri her ne zaman bir yükselme ya da bir [sayfa 231] alçalma gösterirse, paranın karşılık olarak değişebileceği metaların miktarı ve dolaşım hareketi aynı kaldığına göre, bu değişik durumun ancak paranın miktarında bir artma ya da eksilme gibi bir nedeni olmuş olmalıdır ve bu değişiklik, başka hiç bir nedene bağlanamaz. Paranın tümü aynı kaldığı sırada metalar kitlesi eksilirse, bu, tıpkı paranın tümü artmış gibi olur, ve bu hareket karşılıklıdır. Dolaşım hareketindeki bütün bozukluğun sonucu benzer değişikliklerdir. ... Bu satın almaların sayısındaki bütün artış, paranın tümündeki bir artışın meydana getirdiği aynı sonucu meydana getirir; bu sayının eksilmesi ise

karşıt bir etki meydana getirir. ... Yıllık ürünün örneğin üreticilerin tükettikleri gibi hiç bir biçimde değişime uğramamış bir bölümü varsa ... bu bölüm, hesaba katılmamalıdır, çünkü, parayla değişilmeyen şey, paraya göre sanki hiç mevcut değilmiş gibidir. ... Böylece para miktarında serbestçe artma ya da azalmanın yer alabildiği her defasında bu [bir ülkede bulunan paranın tüm] miktarı, madenin değeriyle düzenlenir. ... Altın ve gümüş gerçekte metadırlar. ... O halde üretim masrafları [herbirinin içlerinde bulundurdıkları belli bir emek niceliği], bütün öteki ürünlerin değerleri gibi altın ve gümüşün de değerlerini düzenleyen şeydir.”¹⁵⁰

Mill’in bütün kavrayışı, saçma olduğu kadar keyfi olan bir sürü varsayımdan ibarettir. O, meta fiyatlarının ya da para değerinin “bir ülkede mevcut olan paranın tüm miktarı tarafından” belirlendiğini tanıtlamak ister. Eğer, dolaşımdaki metaların kitlesinin ve değişim-değerinin tıpkı dolaşım hızı gibi, tıpkı değerli madenlerin üretim masraflarıyla belirlenen değeri gibi aynı kaldıkları *varsayılırsa* ve gene, aynı zamanda, buna karşın, *dolaşan* madenî para miktarının, ülkede *mevcut* para kitlesiyle orantılı olarak artmış ya da eksilmiş olduğu varsayılırsa, gerçekten de tanıtlanması ileri sürülen şeyin varsayılmış olduğu “apaçık” belli olur. [sayfa 232] Mill, belli değişim-değerindeki metalara değil, ama kullanım-değerlerine dolaşım yaptırarak, Hume’un düşmüş olduğu hataya düşer ve bunun içindir ki, onun önermesi, bütün “varsayımları” kabul edilse bile, gene de yanlış olur. Dolaşım hızı, tıpkı değerli madenlerin değeri gibi, tıpkı dolaşımdaki metaların *miktarı* gibi pekâlâ aynı kalabilir, bununla birlikte, değişim-değerlerindeki değişikliklerle onların dolaşımı, kimi daha yüksek bir para kitlesi, kimi de daha düşük bir para kitlesi gerektirir. Mill, ülkede mevcut olan paranın bir kısmı dolaşımda bulunurken öteki kısmının duraklama halinde olduğu gerçeğini iyi görmüştür. Son derece gülünç bir ortalamalar hesabına başvurarak, aslında, her ne kadar gerçek başka türlü görünüyorsa da, bir ülkede bulunan bü-

¹⁵⁰ *Elements of Political Economy*, s. 128-137, passim.

tüm paranın dolaştığını *varsayar*. Sayınız ki, bir ülkede, 10 milyon gümüş taler, bir yılda iki devir yapıyor; o halde, eğer her taler yalnız bir satınalma işi görecektir, 20 milyon dolaşabilecektir. Ve eğer ülkede bütün biçimleriyle mevcut olan paranın tüm toplamı 100 milyon talere yükselirse, her sikke bir satınalma gerçekleştirecek, 100 milyonun, beş yılda dolaşım yapabileceği varsayılabilir. Keza, dünyanın bütün parasının Hamstead'da dolaşım yaptığı ancak onun keşirlerinin herbirinin, örneğin bir yılda üç tur yerine 3 milyon yılda ancak bir tek tur yaptığı da varsayılabilir. Meta fiyatlarının toplamı ile dolaşım araçlarının miktarı arasındaki ilişkiyi belirlemek bakımından, birinci varsayım da, ikincisi kadar önemlidir. Mill, kendisine göre, metalleri dolaşım da bulunan para miktarı ile değil de, bir ülkenin ayrı ayrı her durumda yararlanabildiği paranın tüm miktarı ile dolaysız bir ilişki içine koymanın kesin bir önemi olduğunu hissetmektedir. O, bir ülkenin metallerinin tüm kitlesinin, parasının tüm kitlesiyle “bir kezde” değişmediğini, ve bu metaller kitlesinin çeşitli bölümlerinin, yılın başka başka zamanlarında, para kitlesinin çeşitli bölümlerine karşı değinildiğini kabul ediyor. Bu anomaliyi elimine etmek için de, [sayfa 233] onu yok *sayıyor*. Bütün bu, metallerin para ile doğrudan karşı karşıya getirilmeleri ve onların aracısız değişimi anlayışı, zaten soyut bir muhakeme yoluyla, basit alım ve satımlar hareketinden ya da paranın satınalma aracı olarak yerine getirdiği işlevden çıkarılmıştır. Paranın ödeme aracı olarak hareketinde, meta ile paranın bu aynı zamanda ortaya çıkışlarının artık izi kalmamıştır.

19. yüzyıl boyunca meydana gelen ticari bunalımlar, özellikle 1825 ve 1836 büyük bunalımları, Ricardo'nun para teorisinin gelişmesine değil, ama yeni bir uygulamasına meydan verdiler. Artık, Hume'da görülen 16. ve 17. yüzyıllarda değerli madenlerin değerden düşmeleri gibi, ya da Ricardo'da görülen 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın başında kâğıt paranın değerinin düşmesi gibi tecrit edilmiş ayrı ayrı ekonomik olaylar sözkonusu değildi, şimdi burjuva

Üretim sürecinin bütün öğeleri arasında bir çatışmanın patlak verdiği, ve kökeni ve çaresi bu sürecin en sathı, en soyut alanında, para dolaşımı alanında aranan dünya pazarının büyük fırtınaları sözkonusuydu. Bu iktisadi meteoroloji virtozları okulunun hareket noktasını teşkil eden salt teorik postulat, gerçekte, Ricardo'nun salt madeni dolaşım yasalarını bulmasına neden olan dogmaya varmaktadır. Bunlara kalan iş, kredi ya da banknot dolaşımını bu yasalara tâbi kılmaktan ibaret idi.

Ticari bunalımların en genel, en göze görünür olayı, meta fiyatlarının oldukça uzun süreli bir genel yükseliş izleyen anı ve genel düşüşüdür. Meta fiyatlarındaki genel düşme, paranın bütün metalara oranla göreli değerinin yükselmesi gibi ve, tersine, fiyatların genel yükselişi paranın göreli değerinde bir düşme gibi gösterilebilir. Her iki durumda da olayın lafı edilmekte, ama açıklanmamaktadır. Sorunu şöyle koyayım: paranın metalara oranla göreli değerinin genel dönemsel yükselişinin açıklanması, ya da aynı sorunu şu sözlerle formüle edeyim: paranın metalara oranla göreli [sayfa 234] değerinde düşme ve yükselmenin açıklanması, ifade farkı, sorunu, Almancadan İngilizceye evirisinin yapabileceği değişiklikten daha fazla bir değişiklik meydana getirmez. Demek ki, Ricardo'nun para teorisini, tam zamanında geliyordu, bu teori, aynı fikrin yersiz yinelenmesine bir neden-sonuç ilişkisi görüntüsü kazandınyordu. Meta fiyatlarının genel dönemsel düşüşü neden ileri gelmektedir? Paranın göreli değerinin dönemsel yükselişinden. Bunun tersine, meta fiyatlarının genel dönemsel yükselişi neden ileri gelmektedir? Paranın değerinde dönemsel bir dşşten. Aynı biçimde gene doğru sayılması gereken bir ifadeyle denilebilir ki, fiyatların dönemsel yükselişi ve düşüşü, fiyatların dönemsel yükselişi ve düşüşünden ileri gelir. Sorunun kendisi, paranın içkin değerini, yani paranın, değerli madenlerin üretim masraflarıyla belirlenen değerini *değişmemiş* olarak kaldığı varsayımı içinde konmuştur. Eğer bu bilinen gerçeğin tekrarı böyle bir tekrardan öte bir

şey olmak iddiasında ise, en ilkel bilgi ve kavramlardan habersiz olunmasına dayanmaktadır. A'nın B olarak, ölçülen değişim-değeri düştüğü zaman, biliyoruz ki, bu, A'nın değerinde bir düşmeden olduğu kadar, 13'nin değerinde bir yükselmeden de ileri gelebilir. Bunun tersine, A'nın B olarak ölçülen değişim-değeri yükseldiği zaman da, durum aynıdır. Bilinen şeylerin yinelenmesine bir neden-sonuç ilişkisi görünüşü kazandırması bir kere kabul edildikten sonra, geri kalan şey, kolaylıkla bundan çıkarılabilir. Meta fiyatlarının yükselmesi, paranın değerinin düşmesinden ileri gelir, ama paranın değerinin düşmesi, Ricardo'nun bize öğrettiği gibi, dolaşımda bir aşırı bolluktan, yani dolaşan para kitlelerinin paranın kendi içkin değeriyle ve metaların *içkin* değeriyle belirlenen düzeyi aşmasından ileri gelir. Gene aynı biçimde, bunun tersine, metaların fiyatlarının genel düşüşü, kusurlu bir dolaşım sonucunda paranın değerinin kendi içkin değerinin üstüne çıkmasından ileri gelir. Demek ki, dönemsel olarak fazla ya da eksik para dolaşımda bulunduğu [sayfa 235] için, fiyatlar dönemsel olarak yükselirler ya da düşerler. Eğer şimdi fiyatların yükselmesinin para dolaşımında bir azalmaya, fiyatların düşmesinin ise bir artmaya birlikte gittiği sabit olursa, istatistiklerle bunu tanıtlamak mutlak surette olanaksız olmakla birlikte, dolaşımdaki meta kitlesindeki herhangi bir azalma ya da çoğalma sonucu, dolaşımdaki para miktarının mutlak olmasa bile, hiç değilse görelî bir şekilde artmış ya da azalmış olduğu söylenebilir. Gördük ki, Ricardo'ya göre fiyatların bu genel dalgalanmaları, salt madenî bir dolaşımda da aynı derecede zorunlu olarak meydana gelirler, ama ardarda gelişleriyle birbirlerini denkleştirirler: örneğin yetersiz bir dolaşım, meta fiyatlarında bir düşmeye neden olur, meta fiyatlarının düşmesi, metaların yabancı ülkelere ihracına meydan verir, bu ihracat, karşılık olarak, içeriye doğru bir para akını doğurur, ve bu para akını da yeni bir fiyat yükselmesine neden olur. Metaların ithal ve paranın ihraç edildiği çok fazla dolaşım durumunda ise bunun tersi olmaktadır. O halde, madem-

ki, Ricardo'nun anladığı anlamda, madeni dolaşımın mahiyetinden gelen bu genel dalgalanmalara karşın, bu dolaşımın şiddetli ve had biçimi, yani bunalım biçimi, gelişmiş kredi sistemi dönemlerine aittir, madenî dolaşımın yasalarının, banknotların dolaşıma konulmasını şaşmaz bir biçimde ayarlamadıkları açıkça anlaşılır. Madenî dolaşım, derhal sikke biçiminde dolaşıma giren ve akınlarıyla ya da geri çekilişleriyle tacirler arası fiyatları düşüren ya da yükselten değerli madenlerin ithalinde ve ihracında kendine çare bulur. Şimdi meta fiyatları üzerinde aynı etkiyi elde etmek için, bankaların yapay olarak madenî dolaşımın yasalarını taklit etmeleri gerekecektir. Eğer altın dışardan içeriye akın ederse, bu, dolaşımda yetersizlik olduğunun, paranın değerinin fazla yüksek, meta fiyatlarının ise fazla düşük olduğunun bir kanıtıdır ve, bunun sonucu olarak, yeni ithal edilen altında orantılı olarak banknotları dolaşıma koymak gerekir. Bunun tersi ^[sayfa 236] durumda, ülkeden çıkan altının miktarıyla orantılı olarak, banknotları, dolaşımdan çekmek gerekir. Başka bir deyişle, banknotların dolaşıma sürülüşü, değerli madenlerin ithalât ve ihracatına göre ya da kambiyo kuruna göre düzenlenmelidir. Ricardo'nun, altının* ancak sikke olduğu ve, sonuç olarak, ithal edilen her altının dolaşan parayı artırdığı, dolayısıyla fiyatları yükselttiği; ihraç edilen her altının sikkeyi azalttığı ve, sonuç olarak, fiyatları düşürdüğü yolundaki yanlış varsayımı, bu teorik varsayım, burada, ayrı ayrı *her durumda mevcut olan altın kadar sikkeyi dolaştırmaktan ibaret olan pratik bir deneyim* haline gelir. Lord *Overstone* (bankacı Jones Loyd), albay *Torrens*, Norman, Clay, *Arbuthnot* ve İngiltere'de *currency principle* okulu adı altında tanınan daha pek çok yazar bu öğretiyi yalnızca övmekle kalmadılar. Sir Robert Peel'in 1844 ve 1845 Bank-Acts'ı sayesinde, bu teoriyi, hâlâ yürürlükte olan İngiliz ve İskoç banka mevzuatının temeli yaptılar. En geniş anlamıyla bütün ülke ölçüsünde yapılan deneyimlere gö-

* Birinci baskıda: "para". II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir.

-Ed.

re, onların, pratik planda olduğu gibi teorik plandaki utanı-
lacak fiyaskoları ancak kredi teorisinde açıklamasını bula-
bilecektir.¹⁵¹ Ama, [sayfa 237] şimdiden görülmektedir ki, akış-
kan biçimiyle parayı dolabını aracından tecrit eden Ricardo
teorisi, değerli madenlerin çoğalma ve azalmalarına, bur-
juva ekonomisi üzerinde, para sistemi saplantısının hiç bir
zaman aklından geçirmediği mutlak bir etki atfetmeye var-
maktadır. İşte, kâğıt parayı, paranın en tam, en yetkin biçi-
mi ilân eden Ricardo’nun bullionistlerin peygamberi hali-
ne nasıl geldiği.

Hume’un teorisi ya da para sistemine karşı soyut
muhalafet böylece en son vargılarına kadar geliştikten son-
ra, *Thomas Tooke*, ensonu, Steuart’ın somut para anlayışı-
nı tam olarak yeniden kurdu.¹⁵² Tooke ilkelerini, gelişigü-
zel herhangi bir teoriden çıkarmamakta, ancak 1793-1850
arasındaki tacirler arası fiyatlar tarihinin bilinçli bir biçimde
tahlilinden çıkarmaktadır. 1823’te yayımlanan fiyatların ta-

¹⁵¹ 1857 genel ticari bunalımının patlak vermesinden birkaç ay
önce, 1844 ilâ 1845 banka yasalarının etkileri üzerine bir tahkikat yürüt-
mek amacıyla bir Avam Kamarası komisyonu toplanmaktaydı. Bu yasa-
ları hazırlayan teorisyen sıfatıyla Lord Overstone, komisyon önündeki be-
yanında, şu farfaleklere düşüyor: “1844 yasaının hükümlerinin tam bir
sıklıkla ve zamanında uygulanması sonucu her şey düzenle ve kolaylıkla
cereyan etti, para sistemi sağlamdır ve sarsılmamıştır, ülkenin refahı tar-
tışma götürmez, 1844 yasasına karşı halkın güveni her geçen gün artmak-
tadır. Eğer komisyon, bu yasanın dayandığı ilkelerin sağlamlığı için başka
pratik kanıtlar istiyorsa ve bu yasanın sağlamış olduğu olumlu sonuçların
kanıtını istiyorsa, kendisine bütün açık yürekliliğimizle şu yanıt verebili-
riz: çevrenize bakınız; ülkemizin işlerinin bugünkü durumunu değerklen-
diriniz, halkın hoşnutluğunu görünüz; toplumun bütün sınıflarının zen-
ginlik ve varlıklarını gözönünde tutunuz ve bunu yaptıktan sonra da ko-
misyon böyle başarılar sağlamış olan bir yasanın muhafazasına karşı çı-
kıp çıkmayacağı konusunda karar verme durumunda olacaktır.” [*Report
from the Select Committee on Bank Acts, etc., 1857. Declaration n° 4189.*]
Overstone, 14 Temmuz 1857’de kendi zaferini böyle ilân ediyordu ve, ay-
nı yılın 12 Kasımında bu bakan kendi sorumluluğu altında o harika 1844
yasasını kaldıracaktı.

¹⁵² Para teorileri tarihini özetlediği *History of Prices from 1839 till
1847*, London 1848, adlı yapıtından da anlaşıldığı gibi, Tooke, Steuart’ın
yazılarından habersizdi.

rihinin birinci baskısında, Tooke, hâlâ Ricardo'nun teorisinin tamamıyla tutsağıdır ve olayları, bu teori ile uzlaştırmaya boşuna uğraşır. 1825 bunalımından sonra yayınlanan *On the Currency* adlı yergi yazısı, daha sonra Overstone'un ege-men kıldığı fikirlerin aklıbaşında tutarlı ilk açıklaması bile sayılabilir. Fiyatlar tarihi konusundaki araştırmalarının arkasını bırakmaması bununla birlikte, onu, fiyatlarla dolaşım araçları miktarı arasında, teorinin varsaydığı biçimdeki dolaşım bağlantısının salt aklın yarattığı bir şey olduğunu dolaşım araçlarının genişleme ve daralmasının, değerli madenlerin değeri aynı kalmak üzere, fiyat dalgalanmalarının her zaman sonucu olduklarını, hiç bir zaman nedeni olmadıklarını, genel olarak, para dolaşımının ancak ikincil bir hareket olduğunu ve paranın, gerçek üretim sürecinde dolaşım aracı biçiminden başka bütün öteki belirli biçimlere de büründüğünü görmek zorunda bıraktı. Onun ayrıntılı araştırmaları, basit madenî dolaşım alanından başka bir alanla ilgilidir ve [sayfa 238] bunları, burada tartışmanın gereği yoktur, nitekim, aynı doğrultuda bulunan *Wilson* ve *Fullarton*'un araştırmaları için de aynı şey söylenebilir.¹⁵³ Bütün bu yazılar, parayı tek yönüyle kavramazlar, ama önce, çeşitli uğraklarında, ama gene de bu çeşitli evreler arasında ister birbirleriyle olsun, isterse ekonomik kategoriler sisteminin bütünleriyle olsun en küçük canlı bir zincirleme bağlantı kurmadan kavrarlar. Onun için, kendilerince *dolaşım* aracından ayrı tutulan *parayı*, *sermaye* ile ya da hatta meta ile her ne kadar, öte yandan, durum elverirse, onları birbirinden ayıran şeyi takdir etmek zorunda kalırlarsa da, gene de karıştırmak hatasını işlerler;¹⁵⁴ örneğin, altın dışarıya gönderil-

¹⁵³ *History of Prices* dışında Tooke'un, arkadaşı Newmarch tarafından altı cilt halinde yayınlanmış olan önemli yapıtı *An Inquiry into the Currency Principle, the connection of currency with prices, etc.*, 2. baskı, London 1844. Wilson'un yazısını daha önce belirttik. Ensonu John Fullarton'ın yapıtına işaret etmemiz kalıyor: *On the Regulation of Currencies*, 2. baskı, London 1845.

¹⁵⁴ "Meta olarak parayla, yani sermaye olarak parayla, dolaşım aracı olarak para arasındaki ayrımı yapmak gerekir." (Tooke, *An Inquiry*

diği takdirde, geçekte dışarıya gönderilen sermayedir, ama demir, pamuk, tahıllar, kısaca her meta ihraç edildiğinde de durum aynıdır. Bu da, öteki de sermayedirler şu halde sermaye olarak birbirlerinden farklı değildirler, ama para ve meta olarak birbirlerinden ayrılırlar. Altının uluslararası değişim aracı olarak rolü, demek ki, onun belirli sermaye biçiminin sonucu değil, özel para görevinin sonucudur. Aynı biçimde, altın [sayfa 239] ya da onun yerini tutan banknotlar iç ticarete ödeme aracı olarak görev gördüklerinde aynı zamanda, sermayedirler. Ama meta biçimindeki sermaye, örneğin bunalımların bütün açıklığıyla gösterdikleri gibi, onların yerini tutamaz. İşte bu, gene para olarak altınla, onu bir ödeme aracı yapan sermaye olarak varlık tarzı arasındaki fark değil, meta arasındaki farktır. Ama, sermaye, belli bir meblağı, dışarıya, faizle borç vermek ereğiyle doğrudan doğruya ihraç edildiği zaman meta biçiminde ya da altın biçiminde ihraç edilmesi konjonktürlere tâbidir ve eğer altın biçiminde ihraç edilmişse, bu, meta karşısında, para olarak değerli madenin biçimsel özgül belirlenişinden ötürüdür. Genel olarak, .bu yazarlar, parayı ilkönce metaların basit dolaşımı çerçevesi içinde geliştiği gibi ve kendi süreçlerini çizen metaların kendi aralarındaki ilişkilerden doğduğu biçimde, soyut biçimiyle dikkate almazlar. Onun için daima, paranın metaya karşı olarak kazandığı soyut biçimsel

into the Currency Principle, etc.e, s. 10.) “Muhtaç olunan toplamı hemen hemen tam olarak sağlamak için altın ve gümüşe güvenilebilir. ... Para olarak bütün dünyada kullanıldıklarından ... altın ve gümüş, bütün öteki metalara oranla sonsuz bir üstünlüğe sahiptirler. ... Yurtdışında ya da yurtiçinde sözleşme ile borç ödeme, çay ile kahve, şeker ya da çivit ile tahhüt edilmez, sikkelerle edilir; ve kabul edilen madeni para biçiminde olsun, devlet darphanesinin ya da malın gönderildiği ülkenin piyasasının müdahalesiyle kabul edilen madeni paraya derhal çevrilmesi mümkün olan külçeler biçiminde olsun, paranın gönderilmesi, göndericiye her zaman, talebin yetersizliği ya da fiyat dalgalanmaları yüzünden kötü bir iş yapma tehlikesine düşmeden amacını elde etmenin en güvenilir, en dolaşsız ve en doğru yolunu sağlayacaktır.” (Fullarton, *l.c.*, s. 132, 133.) (Altın ve gümüş dışında) “herhangi bir başka nesne miktarı ya da niteliği gereği gönderildiği ülkenin mutlak talebini aşabilir.” (Tooke, *An Inquiry, etc.*)

belirlemelerle, sermaye gibi, gelir vb. gibi daha somut ilişkileri içinde barındıran paranın biçimsel belirlemeleri arasında bocalarlar.¹⁵⁵ [sayfa 240]

¹⁵⁵ Paranın sermaye biçimine geçişini, sermaye konusunu inceleyen ve bu birinci kısmı sona erdiren üçüncü bölümde inceleyeceğiz.

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE GİRİŞ*

* 19 Ağustos 1857 tarihini taşıyan bu giriş, Marksizm-Leninizm Enstitüsündeki elyazması fotokopilerinden Fransızcaya çevrilmiş olan metin esas alınarak Türkçeye çevrilmiştir. Bu giriş kısmı Marks'ın sağlığında yayınlanmamıştır ve yayınlanmamasının nedeni, Marks, “Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı”nın Önsöz’ünde açıklamaktadır. Genel olarak kullanılmakta olan “Ekonomi Politüğün Eleştirisine Giriş” adı, Marks’a ait değildir.

Konular

A. GİRİŞ

- 1° Genel olarak üretim.
- 2° Üretim, dağıtım, değişim ve tüketim arasında genel ilişki.
- 3° Ekonomi politiğin yöntemi.
- 4° Üretim araçları (güçleri) ve üretim ilişkileri – üretim ilişkileri ve dolaşım ilişkileri, vb..

A. GİRİŞ

1. ÜRETİM, TÜKETİM, DAĞITIM, DEĞİŞİM (DOLAŞIM)

I. ÜRETİM

a) Bu incelemenin konusu, her şeyden önce, *mad-di üretim*dir.

Toplum olarak üretimde bulunan bireyler – bundan dolayı da toplumsal bakımdan belirlenmiş bireylerin üretimi, işte hareket noktamız. Smith ve Ricardo’nun incelemelerine başlangıç olarak kabul ettikleri bireysel ve tecrit edilmiş avcı ve balıkçı, 18. yüzyılın gerçeğe uymayan yavan hayalleri içinde yer alırlar. Bunlar, bazı uygarlık tarihçilerinin sandıkları gibi, pek aşırı inceliklere karşı basit bir tepkiyi, ve iyice anlaşılmayan doğa koşullarına bir dönüşü hiç de ifade etmeyen robensonculuklardır. Aynı şekilde, nitelik bakımından birbirinden bağımsız olan konular arasında, bir antlaşma [sayfa 245] ile ilişkiler ve bağlar kuran Rousseau’nun *Toplum Sözleşmesi* de, bu biçimde bir doğacılığa dayanmaktan uzaktır. Bunların hepsi görünüştür, küçük ve büyük robensonculuklarda sırf estetik nitelikte görünüş. Gerçekte

sözkonusu olan, 16. yüzyılda hazırlanmakta olan ve 18. yüzyılda dev adımlarla olgunluğa doğru yürüyen “burjuva toplumun” müjdelenmesidir. Serbest rekabetin hüküm sürdüğü bu toplumda, birey, kendisini daha önceki tarihsel çağlarda belirli ve sınırları çizili bir insan konglomerasının (yığılmasının) unsuru haline getiren doğal vb. bağlardan kopmuş olarak görülmektedir. 18. yüzyıl peygamberleri için – ki Smith ve Ricardo da onların tutumlarını tam olarak benimsemiş bulunmaktadırlar–, bir yandan feodal toplum biçimlerinin dağılmasından, öte yandan 16. yüzyıldan beri gelişmiş olan, yani üretim güçlerinden meydana gelen bu 18. yüzyıl bireyi, *geçmişte yaşamış olan* bir ideal gibi görünmektedir. Onlar, bunda bir tarihsel sonuç değil, tarihin bir hareket noktasını görmektedirler, çünkü onlar, bu bireyi, bir tarih ürünü olarak değil, bir doğa verisi olarak, insan doğası kavramlarına uygun doğal bir şey gibi değerlendirmektedirler. Bu hayal şimdiye kadar her yeni çağın paylaştığı bir hayaldir. 18. yüzyıla birçok bakımlardan karşı çıkan ve aristokrat niteliği ile tarihsel alanda daha çok tutunabilen Steuart, bu safça hayalden kendini kurtarmıştır.

Tarihte ne kadar gerilere gidersek birey, –ve üretici birey de– o ölçüde, bir bağımlılık durumunda, daha büyük bir bütünün üyesi olarak görünmektedir: bu durum, ilkönce aile içinde ve kabileyi meydana getirecek kadar genişlemiş olan aile içinde; daha sonra da kabilelerin çatışmasından ve birbiriyle kaynaşmasından meydana gelen değişik toplum biçimlerinde tamamen doğal olarak belirmektedir. Toplumsal bütünün değişik biçimlerinin, bireye, özel amaçlarını gerçekleştirmeye yarayan basit bir araç olarak kendi dışında bir gereksinme olarak görünmeleri, ancak 18. yüzyılın [sayfa 246] “burjuva toplumu”nda olmuştur. Ama bu görüşü, tecrit edilmiş birey görüşünü doğuran çağ, toplumsal ilişkilerin (bu bakımdan genel bir niteliğe bürünerek) geçmişte görülmedik büyük bir gelişmeye ulaştıkları çağdır. İnsan, sözcüğün tam anlamıyla, bir ζωον πολιτικον¹ yalnız-

¹ Siyasal hayvan. -ç.

ca toplumsal bir hayvan değil, ancak kendini toplum içinde tecrit edebilen bir hayvan. Toplum dışında tecrit edilmiş birey tarafından gerçekleştirilen üretim –ki bu ıssız bir yere raslantı olarak götürülmüş olan ve topluma özgü güçlere sahip bulunan bir uygar kişinin başına gelebilecek istisnai bir haldir– birbiriyle konuşan canlı bireylerin bulunmadığı yerde dilin gelişmesi kadar saçma bir şeydir. Bu konu üzerinde daha fazla durmanın gereği yoktur. 18. yüzyıl insanları arasında bir anlamı ve varlık nedeni olan bu safça görüşler, Bastiat, Carey, Proudhon vb. tarafından çok ciddi olarak çağdaş ekonomi politiğin içine sokulmaya kalkışılmamış olsaydı, bu noktaya değinmenin gereği de olmazdı. Proudhon için, tarihsel kökenlerini bilmediği bir iktisadi ilişkiyi, tarihsel-felsefi bakımdan açıklayabilmek için mitolojiye başvurmak; elbette ki kolay bir yoldur; bu ilişki fikri, Adem'in ya da Prometheus'un aklına günün birinde hazır olarak gelmiş, ve onlar da bunu dünyaya kabul ettirmişler, vb... sayıklamaya varan locus communis² kadar usandırıcı bir şey olamaz.

TARİHSEL ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN SÜRDÜRÜLMESİ GENEL OLARAK ÜRETİM VE DAĞITIM. MÜLKİYET

Demek ki, bizim, üretim deyince, sözkonusu ettiğimiz, toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasında üretimdir – toplum içinde yaşayan bireylerin üretimidir. Dolayısıyla, genel olarak üretimin, sözünü etmek için, ya üretimin değişik aşamalarında gelişmesinin tarihsel sürecini izlemeli, ya da belirli bir tarihsel dönemin ele almadığı, örneğin gerçekte [sayfa 247] bizim asıl konumuz olan modern burjuva üretiminin ele alındığı, baştan belirtilmelidir. Ama üretimin bütün dönemlerinin bazı ortak nitelikleri, bazı ortak belirtileri vardır. Genel olarak üretim soyut bir kavramdır, ama ortak özelliklere dikkati çektiği ve bunları tam olarak belirttiği ölçüde bizi yinelemelerden kurtarmasıyla akla-uygun bir so-

² Genel ve yavan fikirler. -ç.

yutlamadır. Bununla birlikte, bu genel nitelik, ya da bu ortak özellikler kıyaslama olanağı sağladığı gibi, ögeleri birbirinden ayrılarak değişik niteliklere bürünen çapraşık bir bütün oluşturur. Bu niteliklerden bir kısmı bütün dönemleri kapsar, bir kısmı ise dönemlerden ancak birkaçı için geçerlidir. Bu özelliklerden bazıları, en modern dönemin olduğu gibi, en eski dönemin de ortak özelliğidir. Bunlar olmadan, herhangi bir üretim düşünülemez. Ama en gelişmiş dillerin, en az gelişmiş dillerle ortak yasaları ve özellikleri bulunmasına karşılık, bu dillerin evrimini teşkil eden şey, bu genel ve ortak niteliklerden onları ayırdeden şeydir; onun için –özne olan insanın ve nesne olan doğanın aynı oluşu olgusundan meydana gelen– birliğin, temel farkları unutturmaması için genel olarak üretim için geçerli özellikleri iyice ayırdetmek gerekir. Örneğin şu anda mevcut olan toplumsal ilişkilerin sonsuzluğunu ve uyumunu tanıtlama iddiasında olan çağdaş iktisatçıların bütün bilgelikleri işte bunu unutmalarından gelmektedir. Örneğin, üretim aleti olmadan (bu alet insan eli olsa bile) üretim de olmaz. Sözkonusu emek, vahşi insanın elinin yinelenen idmanının geliştirdiği ve saptadığı ustalık olsa bile, geçmişte birikmiş emek olmadan üretim de olmaz. Öteki nitelikleri arasında sermaye de bir üretim aletidir, o da geçmişteki emek, nesnelliktir. Demek ki, sermaye, evrensel ve sonsuz doğal bir ilişkidir; evet ama, “üretim aletini” sermaye biçimine sokan biricik şeyi, “birikmiş emeği”, özgül unsurun kendisini, görmezlikten gelmek koşuluyla, üretim ilişkilerinin tüm öyküsü, örneğin Carey’de olduğu gibi, hükümetlerin kötü niyetli tutumlarının kışkırttığı bir [sayfa 248] sahtecilik olarak görülür. Genel olarak üretim olmadığına göre, genel üretim de olmaz. Üretim, her zaman üretimin özel bir koludur –örneğin tarım, hayvancılık, imalat vb.– ya da bir bütün oluşturur. Ama ekonomi politik, teknoloji değildir. Belirli bir toplumsal aşamada, üretimin genel sınırlamalarıyla, üretimin özel biçimleri arasındaki ilişkiyi başka yerde (ilerde) açıklamak gerekecektir. Ve ensonu, üretim, yalnızca bir özel üretim de değildir. Üretim

kollarının az ya da çok, geniş ve zengin bütünü üzerinde ey-lemine icra eden bir toplumsal konunun belirli bir varlığı biçiminde her zaman görünür. Bilimsel açıklama ile gerçek hareket arasındaki ilişkiyi de incelemenin yeri burası değildir. Genel olarak üretim. Üretimin özel kolları. Tümünde ele alınan üretim.

Ekonomi politikte herhangi bir incelemeden önce, bir genel bölüm koymak modadır –özellikle üretim başlığı altındaki incelemeden önce bu yapılır (örneğin J. St. Mill’e bakınız)–, bu genel bölümde her türlü üretimin genel koşulları ele alınır. Bu genel bölüm şunları içerir ya da içermesi gerektiği kabul edilir:

1° üretimin olabilmesi için gerekli koşulların incelenmesi, ki burada her türlü üretimin ortak temel etkenlerini belirtmekle yetinilir. Ama, gerçekte burada söylenenler, göreceğimiz gibi, bilinen şeylerin yavan yinelenmesinden öte bir değer taşımaz.

2° üretimin gelişmesine azçok elverişli olan koşulların incelenmesi, örneğin Adam Smith’in ilerleyen ya da durgun toplumsal durumu gibi. Özünde bir özetlemeden öte bir değer taşımayan bu bölüme, bilimsel bir nitelik verebilmek için, aynı aynı halkların gelişmesi sürecinde değişik *üreticilik derecesi* dönemlerini incelemek gerekiyor: – bu da bizim konumuzun asıl sınırlarını aşan bir incelemedir, ama o sınırlar içine girdiği ölçüde, rekabeti, birikimi vb. açıklayan bölümde ele alınmalıdır. Genel biçimiyle, varılan sonuç, [sayfa 249] bir sanayi halkının, genel olarak tarihin en yüksek noktasına ulaştığı anda üretiminin de en yüksek noktasına ulaşmış olacağı genellemesidir. Ve gerçekten de, bir halk için, esas, kârın değil, kazancın sağlanması olduğu sürece, o halk, sınai doruğa ulaşmıştır. Yankee’lerin İngilizler üzerindeki üstünlüğü, bu anlamda bir üstünlüktür. Ya da şöyle bir sonuca da varılır, bazı ırkların, bazı koşulların, bazı iklimlerin, deniz kıyısında bulunma, toprağın verimliliği vb. gibi bazı doğal koşulların, üretime daha elverişli olduğu sonucuna, bu da şu bilinen şeyin yinelenmesine bizi vardır-

maktadır: servetin öznel ve nesnel ölçeleri daha yüksek bir ölçüde varoldukları zaman, servet o ölçüde daha büyük bir kolaylıkla yaratılabilir.

Ama bu genel bölümde, iktisatçıların gerçekteki sorununu hiç de bu değildir. Mill'in örneğinde görüldüğü gibi, söz konusu olan, daha çok, üretimi, dağıtımdan vb. farklı olarak, tarihe bağlı bulunmayan sonsuzluğa kadar yürür-lükte kalacak olan doğa yasaları içinde hapsedilmiş olarak göstermek, ve bu fırsattan yararlanarak *burjuva* ilişkilerinin, *in abstracto*³ kavranan toplumun değişmez doğal yasaları olduğu fikrini el altından ileri sürmektedir. Bütün bu yön-temin bilinçli ya da bilinçsiz olarak güttüğü amaç, işte bu-dur. Dağıtımında ise, bunun tam tersine, insanlar, geniş öl-çüde, kendi iradeleriyle hareket edebilirler. Üretim ile dağı-tımın bu biçimde kabaca birbirinden ayrılması ve araların-daki gerçek ilişkinin koparılması bir yana, daha başlangıç-ta hiç değilse şunu açıkça görmek mümkündür: toplumun değişik aşamalarında dağıtım ne kadar çeşitli olursa olsun, üretimin ortak niteliklerini belirtmek ve *genel olarak insana* uygulanabilen yasaları anabilmek için, bütün tarihsel fark-ları silmek ya da ortadan kaldırmak gene de mümkündür. Örneğin köle de, serf de, ücretli emekçi de, köle, serf, üc-retli olarak varlıklarını sürdürebilmeleri için, [sayfa 250] belirli bir miktar gıda almaktadırlar. İster haraçla geçimlerini sağ-lasınlar, ister vergiden, toprak rantından, sadaka ya da öşür-den gelirlerini elde etsinler, memur, toprak sahibi, papaz ya da müstecir olsun, bunların hepsi, toplumsal üretimin, kö-lelerin vb. yasalarından değişik olan yasalara göre saptanan bir hisse alırlar. Bu başlık altına, bütün iktisatçıların koyduk-ları iki başlıca nokta şunlardır: 1° mülkiyet; 2° bu mülkiyetin adalet, polis vb. tarafından güvenliğe alınması. Buna gayet kısaca yanıt vermek mümkündür.

Birinci nokta: Her üretim, belirli bir toplum biçimi-nin çerçevesi içinde ve onun aracılığıyla doğanın birey tara-fından mülk edinilmesidir. Bu anlamda, mülkiyetin (mülk

³ Soyut olarak. -ç.

edinmenin) üretimin bir koşulu olduğunu söylemek, bilinen bir şeyin beyanından öteye bir değer taşımaz. Ama, bu noktadan hareket ederek, bir atlayışta, belirli bir mülkiyet biçimine, örneğin özel mülkiyete geçmeye kalkışmak gülünçtür. (Üstelik bu, bunun karşıtı olan bir biçimi, *ademi-mülkiyeti* de varsaymaktadır.) Tarih bize, tam tersine, ortak-mülkiyet içinde (örneğin Hintlilerde, İslavlarda, Eski Keltlerde vb.), ilkel biçimi, komünal mülkiyet görünüşüyle daha uzun süre önemli bir rol oynayacak olan biçimi, göstermektedir. Servetin şu mülkiyet biçimi altında mı, yoksa ötekinde mi daha iyi gelişip gelişmediği, burada sözkonusu değildir. Ama hiç bir üretimin olmamasının sözkonusu olamayacağını söylemek ve bunun sonucu olarak, hiç bir mülkiyet biçiminin bulunmadığı bir toplumun olamayacağını iddia etmek, safsatadan başka bir şey değildir. Hiç bir şeyi mülk edinmeyen bir mülk edinme, bir *contradictio in subjecto*'dur.⁴

İkinci nokta: Edinilen malların vb. güvenlik altına alınması. Eğer bu yavan sözleri gerçek anlamlarına indirgersek, bunların taşıdığı anlam, vaaz verenlerin sandıklarından çok daha derindir. Bu da, her üretim biçiminin kendi öz hukuki ilişkilerin, kendi öz hükümetini vb. doğurduğu [sayfa 251] anlamıdır. Organik bir bütün teşkil eden şeyler arasında olabilen ilişkiler kurmaya kalkmak, bunlar arasında, düşünceden gelme bağlar kurmaya kalkmak, incelik ve anlayış yoksunluğunu ifade eder. İşte böylece, burjuva ekonomistler, örneğin “en güçlünün hak sahibi olduğu” döneme oranla, üretimin modern polis ile daha kolay olduğu muğlak görüşünü benimsemişlerdir. Onların unuttukları şey, “en güçlünün hakkı”nın da, onların “hukuk devleti”nden başka bir biçimde varlığını sürdüren bir hak olduğudur.

Üretimin belirli bir aşamasına karşılık veren toplumsal koşullar henüz şekillenme yolundayken, ya da bunun tersine, yok olma yolunu tutmuşken, elbette ki, değişik derece ve etkide de olsa, üretimde kargaşalıklar meydana ge-

⁴ Terimlerde çelişki. -ç.

lir.

Özetleyelim: üretimin bütün aşamalarının ortak özellikleri vardır ve düşünce, bunlara, genel bir nitelik tanıma eğilimi gösterir; ama her üretimi kapsadığı iddia edilen genel koşullar, üretimin gerçek tarihsel aşamasının hiç bir bakımdan karşılığı olmayan soyut etkenlerden başka bir şey değildir.

II. ÜRETİM İLE DAĞITIM, DEĞİŞİM, TÜKETİM ARASINDA GENEL İLİŞKİ

Üretim tahlilinde daha ileri gitmeden, iktisatçıların bu konuyla birlikte ele aldıkları ayrı ayrı konuları incelemek gerekir.

İşte kendiliğinden karşımıza çıktığı biçimde fikir şudur: üretimde, toplumun üyeleri, doğanın ürünlerini, insan gereksinmelerine uygun biçimde benimserler (üretirler, biçimlendirirler); dağıtım, bireyin bu ürünlerin bölüşülmesine hangi ölçüde katıldığını belirler; değişim, dağıtımda payına düşen hisseye karşılık elde etmek istediği özel ürünleri ona sağlar; ve ensonu tüketimde, ürünler tatmin, bireysel mülk edinme sağlayan eşya haline gelirler. Üretim, gereksinmelere cevap veren şeyleri yaratır; dağıtım, [sayfa 252] bunları toplumsal yasalara uygun olarak bölüştürür; değişim, bu bölüştürülen şeyi bir kere daha bölüştürür, ama bu ikinci bölüşme bireysel gereksinmelere uygun olarak gerçekleşir; ve ensonu tüketimde ürün, bu toplumsal hareketin dışına kaçır ve tatmin ettiği bireysel gereksinmenin konusu ve doğrudan doğruya hizmet edeni olur. Üretim, böylece, hareket noktası olarak, tüketim ise bitiş noktası olarak belirir, dağıtıma ve değişime gelince, bunlar, orta süreçtir ki, bu da kökeninde toplumun bulunduğu an olan dağıtım ve kökeninde bireyin bulunduğu an olan değişim olmak üzere ikili bir nitelik taşır. Üretimde kişi nesnelleşir ve kişide de⁵ eşya öznelleşir; dağıtımda, egemen genel belirlenme biçimi ola-

⁵ Kautsky'nin yayınladığı metinde: tüketimde. -Ed.

rak üretim ile tüketim arasında aracılık görevini yerine getiren toplumdur; değişimde, birinden ötekine geçişi, bireyin kesin olmayan belirlemesi sağlar.

Dağıtım, bireyin payına düşen ürün oranını (miktarını) belirler; değişim ise her bireyin kendisine dağıtım tarafından ayrılan pay olarak üzerinde hak iddia ettiği ürünleri belirler.

[İktisatçıların öğretisine göre⁶] üretim, dağıtım, değişim, tüketim, kurallara uygun bir mantıklı kıyaslama teşkil eder; üretim, genel nitelik taşır; dağıtım ve değişim, özel teşkil eder; tüketim de, bütünün sonuca vardığı tekildir. Kuşku yok ki, burada bir silsile vardır, ama son derece yüzeysel bir silsile. Üretimi genel doğa yasaları belirler; dağıtımı bağlı bulunduğu toplumsal ortam belirler, ve bu da, üretim üzerinde, az ya da çok hızlandırıcı bir etki yapar; değişim, kesin nitelikte bir toplumsal hareket olarak bu ikisi arasında yerini alır, ve yalnızca bir sonuçlanma olarak değil, bir sonal hedef olarak düşünülen en sondaki tüketim fiili ile, gerçekte, başlangıç noktası üzerinde etkide bulunarak, bütün süreci yeniden aştığı durumlar dışında, ekonominin dışındadır. [sayfa 253]

İktisatçıların bir tüm teşkil eden şeyler arasında bağlantıyı barbarca koparmakla suçlayan –içten ya da dıştan– hasımları, ya onlarla aynı alanda yer almaktadırlar, ya da onlardan daha aşağı bir düzeye inmektedirler. İktisatçılara yöneltilen, üretimi kendiliğinden bir amaç saymalarının yanlış olduğu yolunda, dağıtımın üretim kadar önemli olduğunu ima eden eleştiriler kadar yavan bir şey düşünülemez. Bu eleştiri, iktisatçıların dağıtımın üretimin yanında özerk, bağımsız bir alan olarak mevcut olduğu yolundaki anlayışlarına dayanır. Ya da onlar, bu ayrı ayrı aşamaları, teşkil ettikleri birlik içinde ele almadıkları için kınanmaktadır. Sanki bu ayrım, gerçekten kitaplara değil de, kitaplardan gerçeğe yansımış gibi, ve sanki burada gerçek ilişki-

⁶ Özgün metne Kautsky tarafından eklenmiştir. -Ed.

lerin kavramı⁷ değil de fikri kavramların diyalektik dengesi sözkonusuymuş gibi!

A,) ÜRETİM AYNI ZAMANDA TÜKETİMDİR DE

Tüketimin çifte niteliği vardır, nesnel ve öznel: tıpkı çocuk dünyaya getirmenin hayat gücünün tüketimi olduğu gibi, üretimde bulunarak yeteneklerini geliştiren birey, aynı zamanda, bu yeteneklerini sarfetmekte, üretim eylemi esnasında bunları tüketmektedir. Öte yandan: kullanılan üretim araçları da tüketilmektedir, bunlar yıpranmakta ve (örneğin yakıtın yanması gibi) evrenin unsurlarına dönüşerek dağılmaktadırlar. Aynı şeyi, doğal biçimini ve bileşimini muhafaza etmeyen ve tüketilen ilkel madde için de söyleyebiliriz. Demek ki, üretim eyleminin kendisi de, bütün uğraklarında (*moments*), aynı zamanda, bir tüketim eylemidir de. Zaten iktisatçılar da bunu teslim ediyorlar. Üretimin dolaysız tüketimle özdeş sayılması ve tüketimin üretimle dolaysız biçimde uyuşması, bu, *üretici tüketim* olarak [sayfa 254] adlandırılmaktadır. Üretim ile tüketimin bu özdeşliği Spinoza'nın görüşüne varmaktadır: *Determinatio est negatio*.⁸

Ama bu üretimi tüketimin belirlenmesi, üretimle aynı kimlik taşıyan tüketimi asıl tüketimden, üretimin daha çok yok edici bir antitezi olarak düşünülen tüketimden ayırmak içindir. Şimdi asıl tüketimi ele alalım.

Tıpkı doğal kimyasal öge ve tözlerin tüketimi, bitkinin üretimi olduğu gibi, tüketim de, aynı biçimde, dolaysız üretimdir. Belli bir şeydir ki, örneğin tüketimin özel bir biçimi olan beslenmede, insan, kendi vücudunu üretir. Ama bu, şu ya da bu tarzda, herhangi bir yandan insanın üretimine katkıda bulunan bütün öteki tür tüketimler için de doğrudur. Tüketici üretim. Ama, diye itiraz ediyor iktisat, tüketimle özdeş olan bu üretim, ilkel ürünün tahribinden mey-

⁷ Kautsky burada *Auffassung* (kavram) silzcüğünü yanlışlıkla *Auflösung* (tahlil) diye okumuştur. -Ed.

⁸ Her belirleme yadsımadır. -Ç.

dana gelen bir ikinci üretimdir. Birincisinde, üretici, kendini nesnelleştiriyordu; ikincisinde, tersine, kendini kişileştirenin yarattığı nesnedir. Onun için –üretim ve tüketimin dolaysız bir birliğini oluşturmakla birlikte– bu tüketici üretim, özünde, asıl üretimden farklıdır. Üretim tüketimle ve tüketimin de üretimle uyduğu dolaysız birlik, bu ikisinin özerinde, birbirinden ayrı olmalarına engel teşkil etmez.

Demek ki, üretim dolaysız tüketimdir ve tüketim de dolaysız üretimdir. Herbiri, dolaysız kendi karşısına bürünür. Ama aynı zamanda, bu iki terim arasında, aracı bir hareket de meydana gelmektedir. Üretim, tüketimin aracısıdır ve onun maddi öğelerini yaratır ki, bunlar olmadan üretimin bir nesnesi olamazdı. Ama tüketim de ürünlere, uğruna üretildikleri özneyi sağlamamakla, üretimin aracısı olmaktadır. Ürün, en yüksek tamamlanmasını ancak tüketimde bulmaktadır. Yolcu taşımaya yaramayan bir demiryolu, yani kullanılmayan bir demiryolu, tüketilmez ve ancak olanak (δυναμετ) alanında bir demiryoludur, gerçeklik [sayfa 255] alanında değil. Üretim olmadan tüketim olmaz. Ama tüketim olmadan da üretim olmaz, çünkü o zaman üretim amaçsız olur. Tüketim, üretimi iki bakımdan üretir 1° Ürün, ancak tüketimde gerçekten ürün olur. Örneğin bir giysi, ancak sırta giyildiğinde gerçekten giysi olur; içinde oturulmayan bir ev, gerçekten bir ev değildir: demek ki, basit doğal nesneden farklı olarak ürün, ancak tüketimde, ürün olarak kendini olurlamakta ancak ürün *olmaktadır*. Ancak tüketimdir ki, ürünü soğururken, ona, ürün olarak son fırça darbesini (*finishing stroke*) vurmaktadır; çünkü üretim, nesnel faaliyet olarak ürün değildir, yalnızca özne için iş gören nesne (*Gegenstand*) olarak üründür [tüketim üretimi üretir⁹]. 2° Tüketim, *yeni* bir üretim gereksinmesini, dolayısıyla, önkoşulu bulunduğu üretimin nedenini, iç devindiricisini yaratır. Tüketim, üretimin devindiricisini yaratır; tüketim, aynı zamanda, üretimin amacını belirleyerek, üretimde iş gören nesneyi de yaratır. Üretimin, maddi biçimiyle, tüketimin ko-

⁹ Bu tümcecik özgün metinde bulunmamaktadır. -Ed.

nusunu sunduğu ne kadar doğruysa, tüketimin de, iç imaj biçiminde, gereksinme biçiminde, devindirici ve amaç olarak üretimin konusunu *fikir olarak koyduğu* da o kadar doğrudur. Tüketim, üretimin konularını henüz öznel olan bir biçimde yaratır, gereksinme olmadan üretim de olmaz. Ama tüketim, gereksinmeyi yeniden üretir.

Bu çifte niteliği, yönünden [şunlara -ç.] tekabül eder:

1. Tüketimde, maddesini, nesnesini sağlar. Nesnesi olmayan bir tüketim, tüketim değildir; demek ki, bu bakımdan üretim, tüketimi yaratır, üretir.

2. Ama üretimin tüketime sağladığı şey, yalnızca nesne (*Gegenstand*) değildir. O, tüketimi sonal biçimine sokar, onu sonal niteliğine ulaştırır, son cila (*finish*) ödevi görür. Tıpkı tüketimin ürüne ürün olarak son fırça darbesini vurduğu gibi, üretim de tüketim için aynı şeyi yapar. *İlk önce* [sayfa 256] nesne, genel olarak bir nesne değildir, üretimin kendisinin ona aracılık edeceği,¹⁰ belirli bir tarzda tüketilecek olan belirli bir nesnedir. Açlık, açlıktır, ama çatal bıçakla yenen pişmiş etle giderilen açlık, ellerden, tırnak ve dişlerden yararlanarak parçalanan ve yutulan çiğ etle giderilen açlıktan değişiktir. Üretimin ürettiği şey, yalnızca tüketimin nesnesi değildir, aynı zamanda, tüketim tarzıdır da, ve bu da yalnızca nesnel değil, aynı zamanda öznel tarzda yapılmaktadır. Demek ki, üretim tüketiciyi yaratır.

3. Üretim, yalnızca gereksinmeye maddi bir nesne sağlamakla yetinmez, maddi nesneye de, bir gereksinme sağlar. Tüketim ilkel kabalıktan kurtulunca dolaysız niteliğini yitirdiği zaman –ve bu ilkelikte zaman kaybetmek de ilkel kabalık aşamasında kalmış bir üretimin sonucu sayılmalıdır–, tüketimin içgüdü olarak aracısı, nesnesidir. Bu nesne için tüketimin duyduğu gereksinme, onun kavranışı tarafından yaratılır. Sanat nesnesi –herhangi bir başka ürün gibi– sanattan anlayabilen ve güzelliğin zevkini duyan bir çevre yaratır. Demek ki, üretim, yalnızca özne için bir nesne yaratmakla yetinmez, aynı zamanda, nesne için bir öz-

¹⁰ Kautsky'nin elindeki metinde: yazar. -Ed.

ne de yaratır.

O halde üretim, 1° ona maddesini sağlayarak; 2° tüketimin tarzını belirleyerek; 3° tüketicide ilkten basit olarak nesneler biçiminde ürün gereksinimleri yaratarak, tüketimi üretmektedir. Üretim, demek ki, tüketimin nesnesini, tüketim tarzını, tüketim içgüdüsünü yaratmaktadır. Aynı biçimde, tüketim, üretimin amacını belirleyici bir gereksinme biçiminde olmasını sağlayarak üreticinin *yeteneğini* kıskırtır.

Demek ki, tüketim ile üretim arasındaki özdeşlik üç yönlüdür:

1. *Aracısız özdeşlik.* Üretim, tüketimdir; tüketim de üretimdir. Tüketici üretim. Üretici tüketim. Bunların ikisine de iktisatçılar üretici tüketim adını takmaktadırlar. Ama [sayfa 257] aralarında bir fark da gözetmektedirler. Birincisi, yenden üretim biçimini almaktadır; ikincisi, üretici tüketim biçimini almaktadır. Birincisi üzerindeki bütün araştırmalar, üretici ya da üretici olmayan emek üzerine araştırmalardır; ikincisi üzerine araştırmalar, üretici ya da üretici olmayan tüketim üzerine araştırmalardır.

2. Bunlardan herbiri ötekinin aracı gibi görünmektedir; biri, ötekine aracılık etmektedir; bu da aralarındaki karşılıklı bağımlılıkta, ikisini birbirine götüren ve karşılıklı olarak birbirine gerekli gibi görünmelerini sağlayan harekette ifadesini bulmaktadır. Üretim, dış nesne olarak tüketimin maddesini yaratır; tüketim, iç nesne olarak, amaç olarak üretim için gereksinmeyi yaratır. Üretim olmadan tüketim olmaz; tüketim olmadan üretim olmaz. Bunu, ekonomi politikte, birçok biçimlerde görebiliriz.

3. Üretim, yalnızca aracısız tüketim olmadığı gibi, tüketim de aracısız üretim değildir; üretim, yalnızca, tüketim için araç olmadığı gibi, tüketim de üretim için araç değildir, şu anlamda ki, her ikisi de ötekine nesnesini sağlar, üretim tüketimin dış nesnesini, tüketim de üretime simge olarak nesnesini. Gerçekten, herbiri, yalnızca doğrudan doğruya öteki değildir, yalnızca ötekinin aracı da değildir, ama

herbiri kendisi gerçekleşirken, ötekini yaratır; ötekinin biçiminde kendi kendini yaratır. Tüketim, ürüne son biçimini vererek, onun büründüğü bağımsız nesnel biçimi tüketerek, onu yok ederek ilk üretim eyleminde gelişmiş olan yeteneği yineleme gereksinmesi ile ustalık derecesine yükselterek, üretim eylemini tamamlar; demek ki, tüketim, yalnızca ürünün gerçekten ürün olduğu sonal eylem olmakla kalmıyor, aynı zamanda, üreticinin gerçekten üretici olmasını da sağlıyor. Öte yandan, üretim, tüketimin belirli tarzını yaratarak ve sonra da tüketim iştahının doğmasına yol açarak, tüketim yeteneğini gereksinme biçiminde yaratarak, tüketimi üretmektedir. Üçüncü paragrafta anlattığımız bu özdeşlik, [sayfa 258] ekonomi politikte, arz ile talep arasında, nesne ile gereksinmeler arasında, toplumun yarattığı gereksinmeler ile doğal gereksinmeler arasındaki ilişkiler konusunda sayısız biçimde yorumlanır, v.

Bu duruma göre, bir hegelciye, üretimle tüketimi özdeş olarak koymak, kolay gelir. Ve bunu, yalnız sosyalist edebiyatçılar değil, bayağı iktisatçılar da yapmışlardır; örneğin Say, şöyle der: bir halkı, ya da insanlığı *in abstracto* ele aldığımız zaman, bunun, üretiminin tüketimi olduğunu görürüz. Storch, Say'ın hatasını göstermiştir: örneğin bir halk, yalnızca üretimini tüketmekle kalmaz, aynı zamanda, üretim araçlarını vb., sabit sermaye vb. de yaratır. Toplumu tek bir özne (*Subjekt*) olarak ele almak, onu yanlış spekülative bir açıdan ele almaktır. Bir öznde üretim ve tüketim, aynı fiilin değişik uğrakları gibi görünür. Burada belirtilmesi gerekli olan nokta şudur: üretim ve tüketim, bir öznenin ya da birçok bireylerin eylemi gibi ele alınmaktadır,¹¹ her durum ve koşulda, bu ikisi, üretimin gerçek hareket noktası ve bu yüzden de üstün gelen etken olduğu bir sürecin uğrakları olarak görünmektedir. Tüketim, gereksinme olarak, zorunluluk olarak, kendisi, *üretici* faaliyetin bir iç etkenidir; ama bu sonuncuyu gerçekleştirmenin hareket noktasıdır ve bu yüzden de onun egemen etkenidir, bütün sürecin yeniden

¹¹ Kautsky'nin elindeki metinde: tecrit edilmiş birey. -Ed

meydana geldiği davranıştır. Birey bir nesneyi üretir ve bunu tüketerek kendi kendisine geri döner, ama bunu, kendi kendisini yeniden üreten üretici birey olarak yapar. Böylece tüketim, üretimin bir uğrağı olarak görünür.

Ama toplumda üreticiyle ürün arasındaki ilişki, bu sonuncusu tamamlanır tamamlanmaz, bir dış ilişkidir, ve ürünün özneye dönüşü, onun öteki bireylerle ilişkilerine bağlıdır. O, doğrudan doğruya ürünün sahibi olmaz. Üstelik ürünü dolaysız mülk edinme, üreticinin toplum içinde ^[sayfa 259] üretimde bulunurken güttüğü amaç değil midir? Üretici ile ürünler arasına, toplumsal yasalarla üreticinin ürün kitle-sindeki payını belirleyen ve üretim ile tüketim arasında yerleşen *dağıtım* girer.

O halde dağıtım, üretimin yanında ve onun dışında bir özerk alan mı teşkil eder?

B,) DAĞITIM VE ÜRETİM

Alelaide ekonomi politik incelemelerini ele aldığımız zaman dikkati ilk çeken şey, bunlarda, bütün kategorilerin çifte tarzda konmuş olmasıdır. Örneğin dağıtımda, toprak rantı, ücret, faiz ve kâr yer alırken; üretimde, toprak, emek, sermaye, üretim etkenleri olarak görünmektedir. Sermaye ise, daha başlangıçta bu iki biçimde 1° üretimin etkeni olarak, 2° gelir kaynağı olarak konduğunda, yani belirlenen ve belirleyen dağıtım biçimleri olarak konduğunda, açık-seçik görülür. Bunun sonucu olarak faiz ile kâr da, sermayenin artmasını, büyümesini sağlayan biçimler, yani sermayenin kendi üretiminin etkenleri oldukları ölçüde üretimde bu biçimde görünürler., Dağıtım biçimleri olarak faiz ve kâr, üretim etkeni olarak düşünülen sermayeyi gerektirir. Bunlar, üretim etkeni olarak sermaye önermesine dayanan dağıtım tarzlarıdır. Bunlar, aynı zamanda, sermayenin yeniden üretimi tarzlarıdır.

Aynı biçimde ücret, iktisatçıların başka bir başlık altında ele aldıkları ücretli emektir: emeğin burada sahip bu-

lunduğu üretim etkeninin belirli niteliği, orada dağıtım belirlenmesi gibi görünür. Eğer emek, ücretli emek olarak belirlenmiş olmasaydı, ürünlerin dağıtımına katılmasındaki tarz, ücret biçiminde görünmezdi: örneğin kölelikte durum budur. Ve ensonu toprak rantı da, toprak mülkiyetinin ürünlerin dağıtımına katıldığı dağıtımın en gelişmiş biçimini derhal alabilmesi için, üretim etkeni olarak büyük toprak mülkiyetini (daha doğrusu büyük tarımı) gerektirir, yoksa nasıl [sayfa 260] ki ücret, kısaca emeği gerektirmiyorsa, bu da, yalnızca toprağı gerektirmekle kalmaz. Demek ki, dağıtım ilişkileri ve tarzları, yalnızca üretim etkenlerinin ters yüzü olarak görünmektedirler. Ücretli emek biçiminde üretime katılan bir birey, ücret biçiminde üretimin sonucu olan ürünlerin dağıtımına da katılmaktadır. Dağıtımın yapısı, tam olarak üretimin yapısı tarafından belirlenir. Ancak üretimin sonucu dağıtılabileceğine göre, yalnızca konu bakımından değil, biçim bakımından da dağıtımın özel biçimlerini belirleyen, yani üreticinin hangi biçimde dağıtıma katılacağını belirleyen, üretime katılmanın belli tarzı bakımından da dağıtımın kendisi de üretimin bir ürünüdür. Toprağı üretimin içinde saymak ve toprak rantını da dağıtım içinde saymak vb. kesin olarak düşseldir.

Yalnızca üretimi ele aldığından ötürü en çok kınanmış olan Ricardo gibi iktisatçılar, daha sonraları, dağıtım, ekonomi politişin biricik konusu olarak tanımlamışlardı, çünkü, onlar, içgüdülerıyla, dağıtım biçimlerinde, belirli bir toplumdaki üretim etkenlerinin sabit ilişkilerinin en net ifadesini görmekteydiler.

Tecrit edilmiş bireyde, dağıtım, doğal olarak, içerisinde üretim yaptığı üretim çerçevesinde konumunu koşullandıran ve dolayısıyla üretimden önce gelen bir toplumsal yasa olarak görünmektedir. Kökeninde, bireyin elinde sermayesi, toprak mülkiyeti yoktur. O, doğduğu andan başlayarak toplumsal dağıtım tarafından ücretli emeğe itilmiştir. Ama bu itilmiş hali de, sermayenin ve toprak mülkiyetinin bağımsız üretim etkenleri olarak varlığından ileri gelmektedir.

Toplumları bütün olarak ele aldığımızda, dağıtım, bir başka bakımdan, üretimden önce geliyor ve onu belirliyor gibi görünmektedir; sanki ekonomi-öncesi bir olgu gibi görünmektedir. Fatih bir kavim, ülkeyi, fatihler arasında bölüştürür ve böylelikle belli bir dağıtım ve belli bir toprak mülkiyeti biçimi kabul ettirir: bu kavim, böylelikle üretimi belirler. [sayfa 261] Ya da fethedilen halkları köle haline getirir ve böylelikle köle emeğini, üretimin temeli kılar. Ya da bir halk, devrim yoluyla, büyük mülkiyeti yıkar ve onu parçalar; böylelikle, bu yeni dağıtım yoluyla, üretime yeni bir nitelik kazandırır. Ya da ve ensonu yasa, kimi ailelerin toprak mülkiyetini devamlı kılar ya da emeği verasete dayanan bir ayrıcalık haline getirerek ona bir kast niteliği kazandırır. Bütün bu hallerde, ki bunların hepsinin tarihte örnekleri vardır, dağıtım, üretim tarafından örgütlendirilen ve belirlenen bir şey olarak görünmüyor, tersine, dağıtım, üretimi belirler gibi görünüyor.

En basit anlayışla dağıtım, ürünlerin dağıtımı ve böylelikle üretimden uzak ve bu yüzden de ondan bağımsız bir şey gibi görünmektedir. Ama dağıtım, ürünlerin dağıtımı olmaktan önce, şunlardır da: 1° üretim araçlarının dağıtımı, ve 2° aynı ilişkinin başka bir belirlenmesi olan toplumun üyelerinin çeşitli üretim cinsleri arasında dağıtımıdır. (Bireylerin belirli üretim ilişkilerine tâbi tutulması.) Ürünlerin dağıtımı, besbelli ki, üretim sürecinin içinde bulunan ve üretimin yapısını belirleyen bu dağıtımın sonucundan başka bir şey değildir. İçinde saklı bulunan bu dağıtımı hesaba katmadan üretimi ele almak, besbelli ki boş soyutlamadır, oysa tam tersine, ürünlerin dağıtımı, kökende, üretimin bir etkeni olan bu dağıtım tarafından ifade edilir. Modern üretimi belirli toplumsal yapısı içinde kavramaya önem veren ve üretim iktisatçılarının en kusursuzu olan Ricardo'nun, modern ekonomi politiğin asıl konusunun üretim değil dağıtım olduğunu söylemesi, bu yüzdendir. Üretimi ebedî bir gerçek olarak ele alıp, tarihi ancak dağıtım alanına havale eden iktisatçıların saçmalıkları burada anlaşılmaktadır.

Dağıtım ile, onun belirlediği üretim arasındaki ilişkilerin ne olacağı sorunu, besbelli ki üretimle ilgili bir sorundur. Üretimin başlangıç noktasının, zorunlu olarak, üretim araçlarının belli bir dağıtımında olduğu iddia edilirse, ve dağıtımın [sayfa 262] hiç değilse, bu anlamda üretimden önce geldiği, onun önkoşulunu teşkil ettiği söylenirse, buna karşılık olarak, üretimin fiilen kendi koşulları ve önkoşulları olduğu ve bunların da onun etkenlerini teşkil ettiği ileri sürülebilir. Bu etkenler, başlangıçta doğal veriler gibi görünebilirler. Üretim sürecinin kendisi, bu doğal verileri, tarihsel veriler biçimine sokar ve, bunlar, bir süre için üretimin doğal önkoşulları gibi görünürlerse de başka bir dönemde, onun tarihsel sonuçları haline gelmişlerdir. Bunlar, üretimin kendi çerçevesi içinde durmadan değiştirir. Örneğin makine sanayii, üretim araçlarının dağıtımını olduğu kadar, ürünlerin dağıtımını da değiştirmiştir. Büyük toprak mülkiyetinin kendisi de, modern ticaretin ve sanayiın sonucu olduğu kadar, modern sanayiın tarıma uygulanmasıdır da.

Yukarda ileri sürülen sorunlar, son tahlilde, üretime genel tarihsel koşulların nasıl müdahale ettiği ve üretimle genel tarihsel hareket arasındaki ilişkinin ne olduğu sorununa varır. Besbelli ki, sorun üretimin kendisinin de tartışılmasını ve tahlil edilmesini gerektirir.

Bununla birlikte, yukarda, ele alındıkları yüzeysel biçimde bile, bu sorunları bir sözcükle çözüme bağlayabiliriz. Bütün fetihlerde, üç olasılık vardır. Fatih kavim, fethe-dilen kavme kendi üretim tarzını kabul ettirir (örneğin bu yüzyılda İngilizler, İrlanda'da, ve kısmen de Hindistan'da); ya da fatih kavim, eski üretim tarzının devamına izin verir ve bir vergi almakla yetinir (örneğin Türkler ve Romalılar); ya da karşılıklı bir etkileme meydana gelir ve bu, yeni şeyin, bir sentezin doğmasını sağlar (kısmen Cermen fetihlerinde olduğu gibi). Bütün bu durumlarda, üretim tarzı, fatih halkınsı olsun, fethedilen halkınsı olsun, ya da daha önceki iki tarzın kaynaşmasından meydana gelen olsun, yeni meydana gelen dağıtım için belirleyici niteliktedir. Bu dağı-

tım, böylelikle, yeni üretim döneminin önkoşulu gibi görünmekle birlikte, kendisi de, üretimin, yalnızca genel tarihsel üretimin değil, şu ya da [sayfa 263] bu belirli tarihsel üretimin bir ürünüdür.

Örneğin, Moğollar, Rusya’da yakıp yıkarken, meskûn olmayan geniş alanların temel koşul olduğu çobanlık üzerine kurulu olan kendi üretim tarzlarına uygun biçimde davranıyorlardı. Geleneksel üretim tarzına dayanan, serfler tarafından tarıma ve kırdaki tecrit edilmiş hayata sahip olan Cermen barbarları, toprak mülkiyetinin temerküzünün eski tarım düzenini altüst etmiş bulunduğu Romen eyaletlerini, bu koşullara kolayca tabî kılabilirler.

Bazı dönemlerde insanların yalnız yağma ile yaşadıkları geleneksel sanısı yaygındır. Ama yağma edebilmek için, yağma edilecek bir şeyin olması gerekir, yani üretimin olması gerekir. Ve yağma tarzının kendisini de belirleyen şey, bu üretim tarzıdır. Bir *stock-jobbing nation*,¹² örneğin hayvancılıkla uğraşan bir ulus gibi yağma edilemez.

Kölenin kişiliğinde, üretim aracı doğrudan doğruya gaspedilir. Ama bu üretim aracı, hangi ülke için gaspediliyorsa, o ülkenin üretimi, köle emeğine olanak verecek biçimde örgütlendirilmelidir, ya da (Amerika’nın güneyinde vb. olduğu gibi) burada köleliğe uygun bir üretim tarzı yaratılmalıdır.

Yasalar, bir üretim aracını, örneğin toprağı bazı ailelerin daimî mülkü haline getirebilirler. Bu yasalar, örneğin İngiltere’de olduğu gibi, büyük toprak mülkiyeti toplumsal üretimle uygunluk halinde olduğu zaman ancak bir iktisadî önem taşırlar. Fransa’da büyük toprak mülkiyeti olmasına karşın, küçük tarım uygulanırdı, onun için büyük toprak mülkiyetini devrim yıktı. Ama örneğin toprakların bölünmesi yasayla sonsuzlaştırılırsa, ne olur? Bu yasalara karşın, mülkiyet yeniden temerküz eder. Yasaların üretim ilişkilerinin muhafazasında ve bunun sonucu olarak üretim üzerinde nasıl bir etki yaptığı ayrıca incelenmeye değer. [sayfa 264]

¹² Borsa spekülâtörleri ulusu. -ç.

C₁) DEĞİŞİM VE ÜRETİM

Dolaşımın kendisi, değişimin ya da daha doğrusu bütünü içinde ele alınan değişimin belirli bir anından başka bir şey değildir.

Değişim, üretim ile, tüketim gibi belirlediği dağıtım arasında bir aracı görevi yerine getiren bir etkenden başka bir şey olmadığı ölçüde; ve öte yandan tüketime kendisi de, üretimin bir etkeni olarak görüldüğü ölçüde, besbelli ki, değişim de tüketime uğrağı (*moment*) olarak onun içinde bulunur.

İlkönce, bizzat üretim içinde meydana gelen eylemler ve yetenekler değişiminin, üretimin doğrudan doğruya bir parçasını teşkil ettiği ve onun temel bir ögesi olduğu belli bir şeydir. İkincisi, derhal tüketilecek olan tamamlanmış ürünün tüketiciye sunulmasını sağlayan bir araç olduğu ölçüde, aynı şey, değişim için de doğrudur. Değişimin kendisi bu ölçüde üretim içine giren bir eylemdir. Üçüncüsü, tacirler (*dealers*) arasında değişim (*exchange*), örgütlenmesiyle, hem üretim, hem de kendisi tarafından üretici faaliyet olarak tamamen belirlenir. Değişim, ancak son aşamada, ürün tüketilmek üzere hemen değişildiği aşamada, üretimin yanında bağımsız olarak, ona karşı ilgisiz olarak görünmektedir. Ama, 1° doğal olsun ya da şimdiden bir tarihsel sonuç niteliği taşıyın, işbölümü olmadan değişim olmaz; 2° özel değişim, özel üretimi gerektirir; 3° değişimin yoğunluğunu, onun alanı ve tarzı gibi, üretimin gelişmesi ve yapısı belirler. Örneğin kent ile köy arasındaki değişim gibi; köyde, kentte değişim gibi vb.. Demek ki, bütün uğraklarda, değişim, üretimin içinde bir şey, ya da onun tarafından belirlenen bir şey gibi görünür.

Vardığımız sonuç, üretimin, dağıtımın, değişimin, tüketime aynı şey oldukları sonucu değildir, hepsinin bir bütünün öğeleri oldukları, bir birimin içindeki farklılaşmalar oldukları sonucudur. Üretim, öteki uğraklarda olduğu gibi, antitez olarak belirleyici niteliğinde kendi öz sınırlarını |say-

fa 265] kendiliğinden aşar. Süreç, durmaksızın hep ondan yeniden başlar. Üstün gelenin değişim ve tüketim olmayacağı besbellidir. Aynı şey, ürünlerin dağıtımı olarak dağıtım için de söylenebilir. Ama üretim etkenlerinin dağıtımı olarak dağıtımın kendisi de, üretimin bir uğrağıdır. Demek ki, belirli bir üretim, belirli bir tüketimi, bir dağıtımı, bir değişimi belirler, o, aynı zamanda, *bu farklı uğrakların karşılıklı ilişkilerini* de düzenler. Aslında üretimin kendisi de, kendi alanına inhisar ettiği sürece, öteki etkenler tarafından belirlenir. Örneğin pazar, yani değişim alanı genişlediği zaman, üretim hacmi büyür ve üretimde daha derin bir bölünme meydana gelir. Dağıtımın dönüşümü de, üretimin dönüşümüne neden olur. Örneğin, sermaye temerküzü ya da kentte ve köyde nüfusun ayrı ayrı dağılımı meydana geldiği zaman vb., bu, böyledir. Ve ensonu, tüketim gereksinimleri, üretimi belirler. Aynı ayrı uğraklar arasında karşılıklı etki vardır. Zaten her organik bütünde bu böyledir.

III. EKONOMİ POLİTİĞİN YÖNTEMİ

Belirli bir ülkeyi ekonomi politik bakımından ele aldığımız zaman, o ülkenin nüfusunu, bu nüfusun sınıflara bölünmesini, kentlerde, köylerde, deniz kıyısında dağılımını, ayrı ayrı üretim kollarını, ihracatı ve ithalatı, yıllık... üretim ve tüketimi, metaların fiyatlarını vb. incelemekle işe başlarız.

Mevcut önkoşulu oluşturan gerçek ve somutla işe başlamanın en doğru yöntem olduğu sanılabilir, bu bakımdan örneğin ekonomi politikte, tüm üretim toplumsal eyleminin temeli ve öznesi olan nüfusla işe başlamak doğru gibi gözündür. Ama soruna daha yakından bakınca, bunun, bir yanılgı olduğu anlaşılır. Örneğin nüfusu oluşturan sınıfları gözönünde tutmazsak, nüfus denen şey, soyut bir kavramdan başka bir şey olmaz. Öte yandan, ücretli emek gibi, sermaye vb. gibi sınıfların üzerine kurulu bulundukları öğeleri hesaba katmazsak, bu sınıflar da boş sözcüklerden öte bir

anlam [sayfa 266] taşımaz. Bu ögeler, değişim, işbölümü, fiyatlar vb. varsayımına dayanır. Örneğin sermaye, ücretli emek olmadan, değer, para, fiyat vb. olmadan hiç bir şey değildir. Dernek ki, incelemeye nüfusla başladığımız takdirde, bütünün kaos halinde bir görünüşünü elde ederiz, oysa konuyu daha sınırlı ve belirli olarak saptadığımızda, gittikçe basitleşen kavramlara varırız; somuttan gittikçe daha ince ve ayrıntılı bir hal alan soyutlamalara geçeriz ve sonunda en basit belirlemelere varırız. Buradan hareket ederek, yeniden nüfusa varana dek yolu ters doğrultuda bir kere daha katetmek gerekir, ama bu kere nüfus, bir bütünün kaos halinde görünüşü olmaktan çıkar, birçok belirlemelerin ve ilişkilerin zengin bir toplamı haline gelir. Birinci yol, doğuşunda ekonomi politiğin tarihsel olarak katetmiş olduğu yoldur. Örneğin, 17. yüzyıl iktisatçıları, her zaman canlı bir toplam ile başlarlar: nüfus, ulus, devlet, uluslar grubu; ama bunlar, her seferinde, işbölümü, para, değer vb. gibi bazı belirleyici soyut genel ilişkileri tahlil yoluyla ortaya çıkarmaktan öte bir sonuç elde etmemişlerdir. Tecrit halinde bu etkenler az çok saptanır saptanmaz ve soyut olarak ifade edilir edilmez, emek işbölümü, gereksinme, değişim-değeri gibi basit kavramlardan hareket eden ve devlete, uluslararası değişime ve dünya pazarına kadar varan ekonomik sistemler başlamış olur. Bu sonuncu yöntem, besbelli ki, doğru bilimsel yöntemdir. Somut, çok sayıda belirlemelerin sentezi olduğu için, bu yüzden de çeşitli ögelerin birliğini, temsil ettiği için somuttur. Onun için somut, gerçek hareket noktası olmasına karşın, ve bunun sonucu olarak aynı zamanda konunun ilk bakışta görünüşünün hareket noktası olmasına karşın, düşüncede, o, bir hareket noktası olarak değil, sentez süreci olarak, sonuç olarak görünmektedir. Birinci yöntem., görünüşün bütünlüğünü soyut bir belirlemeye indirgemistir; ikinci yöntemle, soyut belirlemelerin düşünce yoluyla somutun elde edilmesine varılır. Onun için Hegel, gerçeği, kendi içinde [sayfa 267] yoğunlaşan, kendi kendine derinleşen, kendi kendine hareket eden düşüncenin bir sonucu olarak

gördü, oysa soyuttan somuta yükselmeden ibaret olan yöntem, düşünce için, somutu benimseme,, onu düşünülmüş bir somut biçiminde yeniden üretme tarzından başka bir şey değildir. Ama burada somutun kendisinin doğuşu süreci sözkonusu olamaz. Örneğin en basit iktisadi kategori, diyelim ki, değişim-değeri, nüfusu gerektirir, belirli koşullar altında üretimde bulunan bir nüfusu; belli cinsten aileye ya da komünü ya da devleti vb. gerektirir. Değişim-değeri, ancak, somut, canlı ve önceden varolan bir bütünün *tek yanlı* ve soyut ilişkisi biçiminde varolabilir. Bilinç için –ve felsefi bilinç öyledir ki, onun için kavrayışa varan düşünce, gerçek insanı teşkil eder ve bunun sonucu olarak da, ancak kavranan bir dünya, gerçek bir dünya olarak görünür– evet bilinç için, kategorilerin hareketi –dıştan basit bir dürtü alan– ve sonucu dünya olan gerçek üretim eylemi olarak görünür; ve bu da somut toplamın düşünülen toplam olarak, somutun beyinde temsili olarak gerçekten düşüncenin, anlayışın bir ürünü olduğu ölçüde doğrudur (ama bu da, bir tolojiden başka bir şey değildir) ; ve bu dünya, kendi kendine meydana gelen, gözle görülebilen görüntünün dışında ve üstünde düşünülen kavramların ürünü değildir, gözle görülen hareket edilerek varılan kavramların düşünülmesinden meydana gelen bir üründür. Bunun bütünü, zihinde düşünülmüş bir toplam olarak görüldüğü biçimde, kendisi için mümkün olan biricik tarzda, bu dünyanın sanat, din, pratik zekâ yoluyla benimsenmesinden farklı olan bir tarzda dünyayı benimseyen düşünen beynin bir ürünüdür. Sonra daha önce olduğu gibi, gerçek özne, zihnin dışında bağımsızlığı içinde varlığını sürdürmektedir; ve bu, zihnin salt spekülatif, salt teorik bir faaliyette bulunduğu sürece böyledir. Demek ki, teorik yöntemin kullanılmasında da, öznenin, toplumun, ilk veri olarak zihinde devamlı hazır bulunması gerekir. [sayfa 268]

Ama bu basit kategoriler tarihsel ya da doğal nitelikte ve daha somut olan kategorilerden önce gelen bağımsız bir varlığa da sahip değiller midir? Duruma göre, örne-

ğın Hegel, hukuk felsefesini, öznenin en basit hukukî ilişkisini teşkil eden tasarrufla başlatırken haklıydı. Ama, aile olmadan, çok daha somut ilişkiler olan efendi ile köle arasındaki ilişkiler olmadan, tasarruf da olmaz. Buna karşılık, henüz ancak *tasarruf* aşamasında olup, *mülkiyet* aşamasına ulaşmamış olan ailelerin, kabile topluluklarının varolduğunu söylemek doğrudur. Demek ki, mülkiyet konusunda en basit kategori, basit aileler ya da kabileler toplulukları ilişkisi olarak görünmektedir. Daha yüksek bir aşamaya varmış olan toplumda mülkiyet, daha gelişmiş bir örgütlenmenin daha basit bir ilişkisi olarak görünmektedir. Ama her zaman tasarruf ilişkisi olarak ifadesini bulan somut bir taban varsayılır. Tasarrufta bulunan tecrit edilmiş bir vahşî düşünülebilir. Tasarrufun aile biçimine kadar tarihsel bakımdan evrim uğradığı doğru değildir. Tam tersine, tasarruf, bu “daha somut hukukî kategorinin” varlığını varsayar. Bununla birlikte basit kategoriler de, daha somut kategoride fikrî ifadesini bulan daha karmaşık ilişki ya da bağıntı sözkonusu olmadan, henüz gelişmemiş olan somutun içinde gerçekleştirdiği bağıntı ifadesidir. Para, sermayenin meydana gelmesinden önce, bankaların, ücretli emeğin vb. meydana gelmesinden önce tarihsel bakımdan olabiliirdi ve vardı. Demek ki, daha basit kategorinin daha az gelişmiş bir bütünün egemen bağıntılarını ifade edebildiğini ya da, tersine bütünün daha somut bir kategoride ifadesini bulacağı doğrultusunda gelişmesinden önce tarihsel bakımdan varlığını sürdürmekte olan daha gelişmiş bir bütüne bağlı ilişkileri ifade edebildiğini söyleyebiliriz. Daha basitten daha karmaşığa yükselen soyut düşüncenin seyri, bu ölçüde gerçek tarihsel sürece tekabül eder.

Öte yandan, örneğin kooperatif biçim gibi, gelişmiş bir [sayfa 269] işbölümü gibi, vb., paraya benzer herhangi bir şey olmaksızın, örneğin Peru, ekonominin en yüksek biçimlerinin bulunduğu çok gelişmiş olan, ama tarihsel bakımdan yeter olgunluğa erişmemiş bulunan toplum biçimlerinin bulunduğu da söylenebilir, Slavlarda da, para ve pa-

rayı koşullandıran değişim, her topluluğun içinde görülmemekte, ya da pek az görülmekte olmasına karşılık, onu sınırlarda, öteki topluluklarla alışverişte bulabilmekteyiz. Değişimi topluluğun merkezine koymak, değişimi toplulukları oluşturan öge saymak zaten yanlıştır. Başlangıçta değişim, tam tersine, aynı topluluğun içinde üyeler arasındaki ilişkilerden çok, ayrı ayrı toplulukların aralarındaki ilişkilerde görünür. Üstelik antikçağda, pek erken ortaya çıkmasına ve çeşitli rol oynamasına karşın, para, tek yanlı olarak belirlenmiş uluslara, tüccar uluslara özgü bir şeydir. En kültürlü antikçağda bile, Yunanlılarda ve Romalılarda para, modern burjuva toplumunun postulat olarak tam gelişmesine, ancak bu toplulukların dağılma dönemlerinde erişebilmiştir. Demek ki, bu kadar basit olan bu kategori, tarihsel bakımdan ancak toplumun en gelişmiş devletlerinde bütün gücüyle görülmektedir. Para, bütün iktisadî bağıntılar arasında hiç de kendisine yol açmaya kalkmaz. Örneğin Roma imparatorluğunda, bu imparatorluğun en büyük gelişme döneminde, aynı vergi ve aynı ikrazlar temel tarzıdır. Para sistemi, ancak orduda tam olarak gelişmiştir. Bu sistem hiçbir zaman emeğin bütününe kapsamadı. Böylece, en basit kategori, tarihsel bakımdan en somut kategori ile birlikte varolabildiği halde –kapsam ve alan bakımından– en basit kategori, tam gelişmesinde asıl karmaşık bir toplum biçimine¹³ ait olabilir, oysa en somut kategori, kendisi daha az somut olan bir toplum biçimi içinde daha tam bir gelişmeye ulaşıyordu. [sayfa 270]

Emek pek basit bir kategori gibi görünür. Bu evrensellik içinde emek fikri –genel olarak emek gibi– en eskilere giden bir şeydir. Bununla birlikte bu basit biçim içinde, iktisadî bakımdan düşünüldüğünde, “emek”, bu basit soyutlamayı doğuran bağıntılar kadar modern bir kategori-

¹³ Özgün metne uygun olarak çevrilmiştir. Kautsky’nin metnindeki, *grade einer kombinierten Gesellschaftsform*, yerine *grade nur kombinierten Gesellschaftsformen* (ancak karmaşık toplum biçimlerine) şeklindedir. -Ed.

dir. Para sistemi, örneğin para olarak serveti tamamen nesnel bir tarzda kendisi dışında bir şeymiş gibi kabul eder. Bu görüşe kıyasla manüfaktür ya da ticaret sistemi, servetin kaynağını, nesneden, para üretici faaliyet olarak sınırlı biçimde anladığı öznel faaliyete –ticarî emeğe ve manüfaktür emeğine– aktardığı zaman, büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu. Bu sisteme karşılık, fizyokratların sistemi, belirli bir emek biçimini –tarıma–, servet yaratan emek biçimi olarak kabul eder, ve emeğin amacını da para olarak kıyafet değiştirmiş biçimde değil, ürün olarak emeğin genel sonucu olarak kabul eder. Bu ürün, faaliyetin sınırlı niteliğinden ötürü, henüz doğa tarafından belirlenen bir ürün olarak –*par excellence*¹⁴ tarım ürünü, toprak ürünü olarak– kalmaktadır.

Adam Smith, servet yaratıcı faaliyetin her türlü özel belirlenmesini reddederek, yalnızca emeği, yani manüfaktür emeğini değil, ticaret emeğini değil, tarım emeğini değil, ama bütün bu emek biçimlerini, ortak nitelikleri içinde ele aldığı zaman pek büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu. Servet yaratıcı faaliyetini soyut genelliği ile birlikte servetin belirlenmesinde nesnenin genelliği ile, ürünün mutlak olarak değerlendirilmesi, ya da genel olarak emek, ama geçmiş olan ve bir nesnede nesnelleşmiş olan emek de ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman kendisi de fizyokratların sistemine kayan Adam Smith'in örneği, bu yeni anlayışa geçişin ne kadar çetin ve önemli olduğunu gösterir. Bundan yalnızca, üretici olarak ele alınan insanlar arasında –hangi toplum biçimi içinde olursa olsun– kurulan en basit ve en eski [sayfa 271] ilişkinin soyut ifadesi bulunduğu sanısına varılabilir. Bu, bir anlamda doğrudur. Bir başka anlamda doğru değildir. Belirli çok gelişmiş bir emek türüne karşı kayıtsızlık, hiç biri mutlak olarak egemen durumda bulunmayan bir gerçek emek türleri toplamının varlığını gerektirir. Böylece en genel soyutlamalar, ancak bir niteliğin birçoklarının, hepsinin ortak niteliğinin belirlediği en zengin somut gelişmey-

¹⁴ En üstün derecede. -ç.

le meydana gelebilir. O zaman, onu yalnız özel bir biçimde düşünemez duruma gelmekteyiz, öte yandan, bu genel olarak emek soyutlaması, yalnızca emeklerin somut bir toplamı düşüncesinin sonucu değildir. Belirli şu ya da bu emek karşısında kayıtsızlık, bireylerin bir emekten ötekine kolayca geçebildikleri ve yaptıkları emek türünün kendileri için raslansal ve bu bakımdan da önemsiz olduğu bir toplum biçimine tekabül eder. Burada emek, yalnızca kategoriler alanında değil, ama gerçeklikte de genel olarak servet yaratan bir araç olmuştur ve, belirleme olarak şu ya da bu özel görünüm altında, bireylerle aynı şey olmaktan çıkmıştır. Bu durum, burjuva toplumların en modern biçiminde, Amerika Birleşik Devletleri'nde en yüksek gelişme derecesine ulaşmıştır. Ancak orada “emek”, “genel olarak emek”, düpedüz emek kategorisinin soyutlaması, modern ekonominin hareket noktası olarak pratik gerçek olmaktadır. Demek ki, modern ekonomi politüğün birinci plana yerleştirdiği ve bütün toplum hükümleri için geçerli olan pek eski bir bağıntıyı ifade eden bu en basit soyutlama, ancak en modern toplumun kategorisi olarak, bu soyut biçimde pratik bir gerçek niteliği kazanabilmektedir. Denebilir ki, Amerika Birleşik Devletlerinde bir tarihsel ürün olarak beliren emeğin belirli bir biçimine karşı bu kayıtsızlık, örneğin Ruslarda doğal bir evrim olarak görünmektedir. Ama bir yandan, her emeğe (işe) koşulmaya doğal bir eğilimleri olan barbarlarla, kendi kendilerini emekte (işte) istihdam eden uygarlar arasındaki fark ilginçtir. Ve öte yandan da, Ruslarda, belirli bir işe karşı kayıtsızlık, [sayfa 272] pratikte, onları ancak dış etkilerin koparıp uzaklaştırabileceği iyice belirlenmiş bir emeğe (işe) geleneksel bağımlılıklarına tekabül eder.

Bu emek örneği, en soyut kategorilerin bile, –özelikle soyut niteliklerinden ötürü– bütün dönemler için geçerli olmakla birlikte, bu soyutlamanın belirli biçimi içinde, tarihsel koşulların ürünü olduklarını ve ancak bu koşullar için ve onların çerçevesi içinde tam anlamıyla geçerli bulunduklarını açıkça gösterir.

Burjuva toplumu, üretimin en gelişmiş ve en çeşitli tarihsel örgütlenmesidir. Bu bakımdan, bu toplumun ilişkilerini ifade eden ve onun yapısını anlamamıza olanak sağlayan kategoriler, aynı zamanda, burjuva toplumunun kalıntıları ve öğeleriyle kurulmuş olduğu ve bu kalıntılardan bir kısmı henüz aşılmadığından, içinde hâlâ taşıdığı ve bunların basit işaretlerinin gelişerek tam anlamlarına kavuştukları vb., kaybolmuş olan bütün eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bir fikir edinmemize de olanak sağlar. İnsanın anatomisi, maymun anatomisinin anahtardır. Aşağı-hayvan cinslerinde, daha yüksek bir biçimin müjdeleyicisi olan işaretleri, ancak bu yüksek biçimin kendisini tanıdıktan sonra anlamak mümkün olmuştur. Böylece burjuva ekonomisi, bize, antikçağ ekonomisinin vb. anahtarını vermektedir. Ama, bütün tarihsel farkları silen ve bütün toplum biçimlerinde burjuva toplumunu gören iktisatçıların yaptığı gibi değil. Toprak rantını bildiğimiz zaman, haracı, öşürü anlamak mümkündür. Ama bunları aynı şey saymamalı. Hem üstelik, burjuva toplumunun kendisi de, tarihsel gelişmenin antitez niteliğinde bir biçimi olduğuna göre, bu toplumda ancak solmuş, hatta kıyafet değiştirmiş biçimde bulabileceğimiz daha önceki toplum biçimlerine ait olan ilişkileri gözlemleyebiliriz, örneğin komünal mülkiyet gibi. Demek ki, burjuva ekonomisinin kategorileri, öteki toplum biçimleri için de geçerli olan belirli bir gerçeği içeriyorlarsa, [sayfa 273] bu gerçek, ancak *cum grano salis*¹⁵ alınabilir. Bu kategoriler, solmuş olan, karikatür haline gelmiş olan vb. bu gelişmiş biçimleri içlerinde barındırabilirler, ama her zaman temel bir farkla. Tarihsel gelişme denen şey, son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi öz gelişme derecesine vardırان aşamalar olarak değerlendirmesine dayanır, ve bu son biçim, çok ender olarak, ve ancak belirli koşullarda, kendi özeleştirisini yapabildiğine göre, eski biçimleri her zaman tek yanlı bir açıdan değerlendirir – hiç kuşku yok ki, kendisini çöküş çağları sa-

¹⁵ Bir tuz tanesiyle birlikte. -ç.

yan tarihsel dönemler burada sözkonusu değildir. Hıristiyan dini, ancak kendi eleştirisini, söz uygun düşerse, δυνάμει¹⁶ bir dereceye kadar tamamladıktan sonradır ki, daha önceki mitolojilerin nesnel olarak anlaşılmasına yardım edebilmiştir. Aynı biçimde, burjuva ekonomi politiği, ancak burjuva toplumunun özeleştirisi başladığı gün, feodal, antik, doğu toplumlarını anlayabilmiştir. Yeni bir mitoloji yaratan burjuva ekonomi politiği, kendisini geçmişte açık ve basit bir biçimde bildiremediği sürece daha önceki toplumlar ve özellikle henüz doğrudan doğruya savaşım halinde olduğu feodal toplumlar hakkındaki eleştirisi, paganlığın (putperestlik) hıristiyanlık tarafından eleştirisine ya da katolikliğin protestanlık tarafından eleştirisine benzer.

Genel olarak bütün tarihsel ya da toplumsal bilimlerde olduğu gibi, hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki, ekonomik kategorilerin hareketinde özne, (burada burjuva toplumu sözkonusudur) gerçekte olduğu gibi, kafada da mevcuttur, bu yüzden de varlık biçimleri, belirli varoluş koşulları ifade eder, çok kez bu belirli toplumun, bu öznenin özel basit yönlerini ifade eder ve bunun sonucu olarak bu toplum, *bilimsel bakımdan da*, ancak kendisi bu *niteliği ile* sözkonusu olduğu andan itibaren varolmaya başlar. Bu kuralı akılda tutmak [sayfa 274] gerekir, çünkü bu kural kabul edilecek olan planın seçiminde, bize, kesin hareket tarzları vermektedir. Her üretimin ve her varlığın kaynağı toprağa bağlı bulunduğuna göre, örneğin toprak rantı ile, toprak mülkiyeti ile işe başlamak ve ondan geçerek, belli bir kararlılığa ulaşmış olan her toplumda ilk üretim biçimine, tanıma varmak, doğal bir davranış olarak görünmektedir. Oysa, bundan yanlış bir şey olamaz. Her toplum biçiminde bütün önceki üretimlere ve onlardan doğan ilişkilere sıra ve önemlerini veren, belirli bir üretim ve onun doğurduğu ilişkilerdir. Tıpkı bütün renklerin özel tonlarını değiştiren bir genel aydınlatma gibi. Tıpkı birlikte fışkıran bütün varlık biçimlerinin özgül ağırlıklarını belirleyen özel eter gibi. Çoban halk-

¹⁶ Billkuve. -ç.

lar örneğine bakalım. (Avcılıkla ve balıkçılıkla uğraşan basit halklar, gerçek gelişmenin başladığı noktanın ötesindedirler.) Onlarda yer yer belirli bir biçimde tarım ortaya çıkar. Bu, halklarda toprak mülkiyeti biçimini belirler. Bu kolektif bir mülkiyettir ve bu halklar, geleneklerine bağlı kaldıkları ölçüde, toprak mülkiyeti de bu biçimini muhafaza eder: örnek, Slavların komünal mülkiyeti. Tarımın bu biçiminin egemen bulunduğu sağlam biçimde kökleşmiş tarıma sahip olan halklarda –bu kökleşme daha şimdiden önemli bir aşamayı teşkil eder–, tıpkı antik-çağ ve feodalite toplumlarında olduğu gibi, sanayiın kendisi de, sanayiın örgütlenmesi ve ona tekabül eden mülkiyet biçimleriyle birlikte az çok toprak mülkiyetinin niteliğini taşır. Ya eski Romalılarda olduğu gibi sanayi tamamen tarıma bağlıdır, ya da ortaçağda olduğu gibi kentlerde ve kurduğu ilişkilerde köy örgütlenmesini taklit eder. Ortaçağda sermayenin kendisi de –salt para biçiminde sermaye sözkonusu olmadığı ölçüde– geleneksel mesleğin alet edevatı vb. biçimde, toprak mülkiyetinin bu niteliğini taşır. Burjuva toplumda durum tam tersinedir. Tarım gittikçe sanayiın basit bir kolu durumuna girer ve tamamen sermayenin egemenliği altındadır. Bu, toprak rantı için de böyledir. Toprak [sayfa 275] mülkiyetinin egemen olduğu bütün toplum biçimlerinde, doğa ile ilişkisinin önem ve önceliği vardır. Sermayenin egemen olduğu toplumlarda ise üstün olan tarihsel bir seyir içinde yaratılan toplumsal ögedir. Sermayenin ne olduğunu bilmeden toprak rantını anlamak mümkün değildir. Ama toprak rantı olmadan da, sermaye anlaşılabilir. Sermaye, burjuva toplumunun her şeye tahakküm eden iktisadî gücüdür. Zorunlu olarak meydana getirdiği son nokta gibi, başlangıç noktası da, toprak mülkiyetinden önce açıklanmalıdır. Her ikisini de ayrı ayrı inceledikten sonra, aralarındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmak gerekir.

Demek ki, iktisadi kategorileri, tarihsel bakımdan belirleyici rol oynadıkları sıra ile ele almak olanaksız ve yanlışır. Onların ele alınış sırasını belirleyen şey, tam tersine,

modern burjuva toplumda aralarındaki ilişkilerdir, ve burada sıra, doğal sıranın tersi olup, tarihsel evrim boyunca, birbirlerini izledikleri sıraya uymamaktadır. Sözkonusu olan, değişik toplum biçimlerinin birbirini izlemesinde, iktisadî bağıntılar arasında tarihsel olarak kurulan ilişki değildir. “Fikir olarak” birbirini izleme sıraları (Proudhon) hiç değildir. (Tarihsel hareketin bulanık bir anlayışı.) Sözkonusu olan, bunların, modern burjuva toplumu çerçevesi içindeki hiyerarşisidir.

Antikçağda tüccar halkların –Fenikelilerin, Kartacalıların–, saf bir durumda (soyut belirleme) ortaya çıkmış olmalarını belirleyen şey, tarımcı halkların egemen durumda bulunmalarıdır. Ticarî sermaye ya da para biçiminde sermaye olarak sermaye, sermayenin henüz toplumların egemen ögesi olmadığı yerlerde bu soyut biçimde belirir. Lombardiyalılar, Yahudiler, ortaçağın tarımla uğraşan toplumları karşısında aynı biçimde yer alırlar.

Bu aynı kategorilerin toplumun değişik aşamalarında işgal ettikleri değişik yere dair bir başka örnek: burjuva toplumun son biçimlerinden biri *joint stock-companies*’dir¹⁷ Ama [sayfa 276] bu biçim, burjuva toplumun başlangıcında da tekel durumundan yararlanan büyük ayrıcalıklı ticaret şirketlerinde de görülmektedir.

Ulusal servet kavramının kendisi de, 17. yüzyıl iktisatçılarındaki, bu biçimde ima edilmektedir –bu fikir, 18. yüzyıl iktisatçılarındaki da vardır–; servet, yalnız devlet için yaratılır, ama devletin gücü, bu servetle boy ölçüşür. Bu, servetin kendisini ve onun üretimini modern devletlerin sonal amacı kılan ve bu devletleri yalnızca servet üretme araçları olarak değerlendiren fikri müjdeleyen, henüz bilinçsiz ikiyüzlü biçimin kendisidir.

Kabul edilecek olan plan besbelli ki şu olmalıdır: 1° bütün toplum biçimlerine azçok uyan, ama yukarıda açıklandığı anlamda uyan, genel soyut belirlemeler; 2° temel sınıfların dayandıkları burjuva toplumun iç yapısını oluş-

¹⁷ Anonim şirketler. -ç.

turan kategoriler. Sermaye, ücretli emek, toprak mülkiyeti. Bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler. Kent ve köy. Üç büyük toplumsal sınıf. Bunlar arasındaki değişim. Dolaşım. Kredi (özel). 3° Devlet biçiminde burjuva toplumunun yoğunlaşması. Kendisiyle ilişkisi içinde ele alınması. “Üretici olmayan” sınıflar. Vergiler. Kamu borçları. Kamu kredisi. Nüfus. Sömürgeler. Göç. 4° Uluslararası üretim ilişkileri. Uluslararası işbölümü. Uluslararası değişim, ihracat ve ithalât. Kambiyo kura 5° Dünya pazarı ve bunalımlar.

IV. ÜRETİM. ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ.
ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE DOLAŞIM İLİŞKİLERİ.
ÜRETİM VE DOLAŞIM KOŞULLARINA GÖRE
DEVLET VE BİLİNÇ BİÇİMLERİ.
HUKUKİ İLİŞKİLER. AİLE İLİŞKİLERİ.

Nota bene, burada belirtilmesi ve unutulmaması gereken noktalar hakkında:

1° Barıştan önce gelişmiş olan *savaş*: ücretli emek, maşinizin vb. gibi bazı iktisadî ilişkilerin savaş yoluyla ve [sayfa 277] ordular içinde vb., burjuva toplumun içinde olduğundan önce nasıl geliştiklerinin gösterilmesi. Ordu içinde özellikle gözle görülür bir durum alan üretici güçler arasındaki ilişki ile dolaşım ilişkileri için de durum aynıdır.

2° *Şimdiye kadar yazıldığı biçimde idealist tarih ile gerçek tarih arasında ilişki, özellikle kendilerine uygarlık tarihi adı takan* ve hepsi de din ve devletler tarihi¹⁸ olan yapıtlar. (Bununla ilgili olarak, bugüne kadar yazılmış olan çeşitli cinsten tarihlerin sözü edilebilir. Nesnel denen tarih, öznel (ahlâkî vb.) olanı. Felsefî olanı.¹⁹)

3° *İkincil ve üçüncül olgular*. Genel olarak kendi kökeninden gelmeyen *türetilmiş, naklolunmuş* üretim ilişkileri. Burada uluslararası ilişkiler işe karışmaktadır.

4° *Bu anlayışın materyalizmi konusunda eleştiriler*.

¹⁸ Kautsky'nin metninde: dinin ve devletlerin kadim tarihi. -Ed.

¹⁹ Parantez özgün metinde mevcuttur. -Ed.

Doğacı materyalizm ile ilişki

5° *üretici güçler kavramlarının (üretim araçları) ve üretim ilişkilerinin diyalektiği*, sınırlarının belirlenmesi gereken ve gerçek farkları ortadan kaldırmayan *diyalektik*.

6° *Maddî üretimin gelişmesi ile örneğin sanat üretiminin gelişmeni arasındaki eşit olmayan ilişki*. Genel olarak, ilerleme fikrinin âdet olan soyut biçimde anlaşılması. Modern sanat vb.²⁰ Bu oransızlık, pratik toplumsal ilişkilerin içinde meydana gelen oransızlık kadar önemli ve anlaşılması güç olmaktan uzaktır. Örneğin kültürde olduğu gibi. Amerika Birleşik Devletlerinin Avrupa ile ilişkileri.²¹ Ama burada, tartışmada karşılaşılan asıl güçlük şudur: üretim ilişkilerinin nasıl olup da hukukî ilişkiler biçimine bürününce eşit olmayan bir gelişme izledikleri, örneğin Roma özel hukuku ile (ceza hukuku ve kamu hukuku için daha az böyledir) modern üretim arasındaki ilişki. [sayfa 278]

7° *Bu kavram gerekli bir gelişme gibi görünmektedir*. Ama raslantının haklı gösterilmesidir de. Nasıl.²² (özellikle özgürlükte.) (İletişim araçlarının etkisi. Evrensel tarih her zaman olmamıştır; evrensel tarih sayılan tarih, bir sonuçtur.)²³

8° *Doğal belirlemelerde hareket noktası*; öznel ve nesnel olarak. Kabileler, ırklar, vb..

1. Sanat konusunda, bazı sanatların açılıp gelişme dönemlerinin ne toplumun genel gelişmesi ile, ve ne de bunun sonucu olarak, toplumun örgütlenmesinin iskeleti olan maddî temelin gelişmesi ile hiç bir ilişkisi bulunmadığı bilinmektedir, örneğin modernlerle kıyaslanan eski Yunanlılar, ya da Shakespeare. Örneğin destan gibi bazı sanat biçimlerinin, artistik üretim o niteliği ile ortaya çıkınca, klasik biçimlerin de hiç bir zaman yaratılamayacakları; ve

²⁰ Özgün metne göre çevrilmiştir. -Ed.

²¹ Bu pasajın tamamen yanlış olan noktalaması özgün metne göre düzeltilmiştir. -Ed.

²² Özgün metin esas alınarak çevrilmiştir. -Ed.

²³ Parantez özgün metinde mevcuttur. -Ed.

bu yüzden de sanat alanının kendisinde de bazı önemli yapıtların ancak artistik gelişmesinin daha aşağı bir aşamasında mümkün olduğu teslim edilmektedir. Eğer bu sanat alanının içindeki değişik sanat cinsleri için ilişki doğruysa, artistik alanın tümünün toplumun genel gelişmesiyle ilişkisi için de doğru olmasına şaşmamak gerekir. Zorluk, yalnızca bu çelişkilerin anlaşılmasının genel tarzındadır. Bunlar açık-seçik belirtilince açıklanmış da olur.

Örneğin ilkönce Yunan sanatının, sonradan Shakespeare'in sanatının zamanımızla ilişkisini ele alalım. Yunan mitolojisinin yalnızca Yunan sanatının cephaneliği olmakla kalmayıp o sanatı besleyen toprak görevini de yerine getirdiği bilinir. Yunan muhayyilesini esinleyen ve böylelikle Yunan [mitolojisinin²⁴] temelini oluşturan doğayı ve toplumsal ilişkileri görüş tarzı *selfactors*²⁵ ile, demiryolları ile, lokomotiflerle [sayfa 279] ve elektrik ile işleyen telgrafla bağdaştır mı? Bir Vulkanus, Roberts ve ortakları yanında nedir ki; Jüpiter paratonerin, Hermes *crédit mobilier*'nin yanında nedir ki? Her mitoloji, doğa güçleri üzerinde hayal alanında ve hayal aracılığıyla egemenlik kurar ve o güçlere biçim verir: Onun için doğa güçleri gerçekten egemenlik altına alınınca, mitoloji de ortadan kaybolur. Printinghouse meydanı²⁶ yanında Fama neye benzer ki? Yunan sanatı, Yunan mitolojisini, yani doğanın ve toplumsal biçimlerin halk muhayyilesi tarafından artistik, ama bilinçsiz işlenmesini gerektirir. Bu sanatın malzemesi bunlardır. Bu, herhangi bir mitoloji demek değildir. Yani doğanın (bu sözcük nesnel olan her şeyi, bu bakımdan toplumu da kapsamaktadır) herhangi bir bilinçsiz işlenmesi demek değildir. Mısır mitolojisi, hiç bir zaman Yunan sanatının açılıp gelişmesine elverişli bir alan sağlayamazdı. Ama her halükârda *bir* mitoloji gerekli-

²⁴ Özgün metinde bu sözcük atlanmıştır. Biz burada, 1939 Moskova baskısında kullanılan "mitoloji" sözcüğünü alıyoruz; bu, bize Kautsky tarafından yayınlanan metindeki "sanat" sözcüğünden daha uygun gelmektedir. -Ed.

²⁵ İplik bükme makineleri. -Ç.

²⁶ Times basımevi. -Ç.

dir. Demek ki, doğa ile her türlü mitolojik ilişkinin dışında, mitlerin yayılmasına elverişli ilişkiler dışında kalabilen gelişme aşamasına ulaşmış olan ve bu bakımdan sanatçıdan, mitolojiden bağımsız bir muhayyile isteyen bir toplum, hiç bir durumda olamaz.

Öte yandan Akhilleus barutla ve kurşunla bağdaşabilir mi? Ya da, sonuç olarak, *İlyada*, basınla ya da daha iyisi matbaa makinesi ile bağdaşabilir mi? Türkü, destan, mitolojinin ilham perileri, mürettibin aletleri karşısında zorunlu olarak yok olmazlar mı, epik şiirin gerekli koşulları ortadan kalkmaz mı?

Ama zorluk, Yunan sanatının ve destanının toplum-sal gelişmenin bazı biçimlerine bağlı olduklarını anlamakta değildir, Zorluk, bunların bizim için hâlâ bir estetik tatmin sağlamaları ve bazı bakımlardan bizim için ulaşılamayan normların ve modellerin değeri olmalarıdır.

Bir adam çocuksu olma durumuna düşmeden çocukluğa [sayfa 280] dönemez. Ama o, çocuğun saflığından hoşlanmaz mı ve daha yüksek bir düzeye ulaştığında, kendi gerçeğini yeniden üretme özlemi duymaz mı? Çocuk, doğasında, her dönem kendi öz niteliğinin doğal gerçekliğinde, yeniden yaşadığını görmez mi? İnsanlığın tarihsel çocukluğu, insanlığın en güzel açılıp gelişmesine ulaştığı o zaman, artık bir daha dönmeyecek olan o gelişme aşaması, niçin bizi sonsuzluğa kadar büyülemekte devam etmesin? Huysuz çocuklar vardır ve büyük adam tavırları takınan çocuklar vardır. Antikçağın birçok halkları, bu kategoriye girerler. Yunanlılar normal çocuklardı. Onların sanatının bizi büyülemesi, o sanatın içinde büyüdüğü toplumun ilkel niteliği ile çelişki teşkil etmez. Bu büyüleme, tersine, o toplumun ürünüdür. Ve o sanatın doğmuş olduğu, ve ancak doğabileceği yeteri kadar olgunlaşmamış toplumsal koşulların hiç bir zaman geri gelemeyeceği gerçeğine bağlı bir büyülemedir. [sayfa 281]

EKLER

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI ÜZERİNE MEKTUPLAR

MARKTAN FERDİNAND LASSALLE'A

2 ŞUBAT 1858

[PARÇA]

Ekonomik çalışmalarımın ne durumda olduğunu sana söylemek istiyorum. Gerçekte, son şekli, birkaç aydır elimin altında. Ama işler çok yavaş ilerliyor; yıllardan beri araştırmalarının başlıca hedefi olan konuları sona erdirmeye kalktın mı, durmadan bu konuların yeni yönleri karşına çıkıyor ve yeni düşünceler doğuruyor. Ayrıca, zamanımın efendisi değil, kölesiyim. Kendim için yalnızca geceleri çalışabiliyorum; karaciğer hastalığının çok sık gelen krizleri, bu gece çalışmalarını da engelliyor. Bütün bunlar karşısında, benim için en kolayı, çalışmalarımı, zaman zaman broşürler halinde yayınlamak olacak. Bunun belki bir yararı da, bu iş için daha az işletme sermayesine gerek olacağından, bir [sayfa 285] yayınevi bulmayı kolaylaştıracak. Berlin'de bir yayınevi sahibi bulursan, benim adıma, anlayabilirsin. “Broşürler” deyince kastettiğim, Vischer'in *Estetik*'i gibi, za-

man zaman çıkan broşürlerdir.

İlk olarak ele alınması sözkonusu olan çalışma, iktisadî kategorilerin eleştirisi ya da, başka bir ifadeyi daha uygun bulursan, burjuva ekonomik sisteminin eleştirel açıklamasıdır. Bu, hem sistemin açıklanmasıdır ve hem de açıklama bahanesiyle, sistemin eleştirisidir. Bütünün kaç forma tutacağı hakkında bir fikrim yok. Zamanım ve olanağım olsaydı, okura sunmadan önce tamamını son şekline sokabilseydim, çok kısaltabilirdim, çünkü bu yöntemi her zaman sevmişimdir. Ama şimdiki şekliyle fasiküller dizisi halinde basılınca (ki bu, anlaşılması için belki de daha iyidir, ama hiç kuşku yok ki, biçim bakımından yapıta çok şey kaybettirir), bu, işi zorunlu olarak biraz genişletecektir.

Nota bene: İşin Berlin’de yapılıp yapılamayacağı belli olunca bana yaz, çünkü orada basılmazsa, Hamburg’da basılması için, girişimde bulunacağım. Bir başka husus, bu işi yapacak yayımcı tarafından bana bir ödeme yapılması gerektiğidir, böyle bir zorunluluk, işin Berlin’de olmasını engelleyebilir.

Açıklama, ele alış tarzı demek istiyorum, tamamen bilimseldir, bu bakımdan alışıldığı anlamda polis nizamlarına karşı gelmemektedir. Bütününü altı kitaba bölünmüştür: 1. Sermaye üzerine (bazı giriş bölümleriyle birlikte); 2. Toprak mülkiyeti üzerine; 3. Ücretli emek üzerine; 4. Devlet üzerine; 5. Uluslararası ticaret; 6. Dünya pazarı. Elbette, başka iktisatçıları eleştirmeden edemiyorum, ve özellikle Ricardo’yla, burjuva olduğu için, onun bile salt *iktisadî açıdan* hatalara düşmek zorunda bulunduğu ölçüde, polemğe girişiyorum. Ama bir tüm olarak ekonomi politiğin ve sosyalizmin eleştirisi ve tarihi, başka bir çalışmanın konusu olmalıdır. Ve ensonu iktisadî kategorilerin ve ilişkilerin gelişmesinin ^[sayfa 286] kısa bir *tarih taslağı* da, bir üçüncü yapının konusu olmalıdır. Bütün bunlardan sonra, 15 yıllık emeğimin ürünleri şimdi elimin altındayken, fırtınalı dış etkenlerin araya gireceğini düşünüyorum. Zararı yok. Bu gibi sorunlara dünyanın dikkatini çekebilmek için çok geç kalmış-

sam, kusurun bana ait olduğu açıktır.

MARXTAN MANCHESTER'DE BULUNAN ENGELS'E

2 NİSAN 1858

[PARÇA]

Safra kesesinden o kadar rahatsızım ki, *Tribüne*'ün makaleleri dışında, bu hafta ne düşünebildim, ne okuyabildim, ne yazabildim, ne de başka bir şey yapabildim. Bu makaleleri yazmak zorundaydım, çünkü mümkün olduğu kadar bu deveyi gütmek zorundayım. Sıhhsiz olmak öldürücü; parmaklarımda yazabilecek kadar güç ve hamle hissedinceye kadar Duncker* için çalışmaya başlamayacağım. Birinci bölümün kısa taslağı şöyle. Bütün bu kitap, altı kataba bölünecek. 1. Sermaye üzerine, 2. toprak mülkiyeti, 3. ücretli emek, 4. devlet, 5. uluslararası ticaret, 6. dünya pazarı.

1. *Sermaye* dört kesime ayrılıyor. A) Genel olarak sermaye. (*Bu birinci broşürün konusu.*) B) *Rekabet* ya da sermayelerin birbirlerini etkilemesi. C) *Kredi*, sermayenin tek tek sermayelere karşı genel öge olarak görünmesi. D) *Hisse senedi sermayesi*, yetkinleşmiş biçimiyle (komünizme dönüşerek), aynı zamanda bütün çelişkileriyle hisse senedi sermayesi. Sermayeden toprak mülkiyetine geçiş aynı zamanda tarihseldir, çünkü toprak mülkiyetinin modern şekli, [sayfa 287] sermayenin feodal üzerindeki etkisinin ürünüdür vb.. Aynı biçimde toprak mülkiyetinin ücretli emeğe dönüşmesi, yalnız diyalektik değil, aynı zamanda tarihseldir, çünkü bu sonuncusu [yani ücretli emek], modern toprak mülkiyetinin ürünü, ücretli emeğin genel yeridir ki, bu, bütün bu bokun temeli olarak görünüyor.

Bugün yazmak bana zor geliyor, şimdi sorunun esa-

* Marx, ekonomi politik çalışmalarını seri fasiküller halinde yayınlamayı planlamıştı. Birinci fasikül 1859'da Berlin'de *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* başlığı altında yayınlandı. Franz Duncker, bu yapıtı yayınlayan Besser yayınevinin sahibidir. -Ed.

sına gelelim.

1. *Sermaye. Birinci Kesim. Genel Olarak Sermaye.* (Bütün bu bölümde ücretin asgarî düzeyde olacağı önceden kabul edilmiştir. Ücretin hareketi ve asgarinin alçalıp yükselmesi, ücretli emeğin incelenmesine aittir. Ayrıca toprak mülkiyeti = 0 kabul edilecektir, yani özellikle ekonomik ilişki olarak toprak mülkiyeti henüz burada incelenmiyor. Ancak bu halde, her ilişkide bütün şeylerden söz etmek mümkün.)

1. *Değer.* Yalnızca emek toplamına indirgenerek; zaman, emeğin ölçüsü olarak, öznel olarak emeğin yararlılığı ya da nesnel olarak ürünün kullanışlılığı düşünülse de, kullanım değeri, burada, şimdilik ekonomik biçimin nitelenmesinin tamamıyla dışında kalsa bile, yalnızca değer maddî koşula olarak görünüyor. Değer, emekten başka bir “madde”ye sahip değil, önce Petty’de görünen, Ricardo’da saf olarak incelenen, değer bu tanımı, yalnızca burjuva zenginliğinin en soyut şeklidir. 1. Doğal [ilkel] komünizmin ortadan kalkmasını (Hindistan vb.), 2. değişimin tüm olarak egemen olmadığı gelişmemiş, burjuva-öncesi bütün üretim biçimlerini kabul eder. Değerin bu tanımına karşı yapılan bütün itirazlar, ya daha az gelişmiş üretim ilişkilerinden çıkartılmışlardır, ya da değer ondan soyutlandığı ve dolayısıyla, öte yandan da, onun daha da gelişmesi olarak görülebilecek daha somut iktisadî belirlemelerin bu soyut gelişmemiş biçim içerisinde değer karşısına çıkartılmasına yolaçan bulanık düşünceye dayandırılmışlardır. Bu soyutlamanın burjuva zenginliğinin [sayfa 288] ilerdeki somut biçimiyle olan ilişkilerinde iktisatçı beylerin bulanıklığı karşısında bu itirazlar, az ya da çok haklıydı.

Değerin genel niteliğinin belirli bir metadaki maddî varlığıyla olan ilişkisi –ki bu genel nitelikler ilerde parada görülenlerin aynıdır—, para kategorisini verir.

2. Para.

Para ilişkilerinin taşıyıcıları olarak değerli madenler üzerine birkaç söz.

a) *Ölçü olarak para.* Steuart, Attwood, Urquhart'daki *ideal* ölçü üzerine birkaç kenar notu; emek parası taraftarlarında daha anlaşılır biçimde. (Gray, Bray vb.. Prudonculara birkaç darbe.) Metanın değerinin paraya çevrilmiş biçimi, onun *fiyatıdır*, ve şimdilik, değerinde, *yalnızca bu biçimsel* farklılıkta görünür. Değerin genel yasasına göre belirli miktarda para, yalnızca belirli miktarda somutlaşmış emeği ifade eder. Para ölçü oldukça, onun kendi değerinin değişimi anlam taşımaz.

b) *Değişim ya da basit dolaşım aracı olarak para.*

Burada yalnızca bu dolaşımın en basit biçimi gözönünde tutulacaktır. Onu belirleyen bütün haller bunun dışında kalır, yani ilerde dikkate alınacaktır. (Daha gelişmiş ilişkiler şarttır.) Metayı M, parayı P diye gösterirsek, basit dolaşım iki çevrim hareketi ya da sonuç gösterir: M-P-P-M ve P-M-M-P (bu sonuncusu c'ye* geçiştir), fakat çıkış noktası tesadüfen de olsa hiç bir zaman dönüş noktasıyla aynı olmaz. İktisatçıların sözde yasalarında belirttiklerinin çoğunluğu, para dönüşümünü kendi sınırları içinde dikkate almaz, aksine, daha yüksekteki hareketlerle belirlenmiş ve altlanmış olarak görür. Bütün bunlar hariç tutulacak. (Kısmen kredi öğretisine ait; kısmen de paranın tekrar ortaya çıktığı, ama belirleyici rol oynadığı noktalarda dikkate alınacak.)

[sayfa 289] Yani burada para, dolaşım aracıdır (*sikke*). Ama aynı zamanda fiyatın *gerçekleşmesidir* (yalnız kaybolanı değil). Metnin *fiyatlandırılmış* olarak paraya karşılık kendini gerçekte değiştirmeden önce, parayla değiştirilmiş olması, kendiliğinden, en önemli ekonomik yasayı vermektedir; *dolaşan ortamın kitlesi fiyatlar tarafından belirlenir, aksi olmaz*. (Bu noktadaki tartışmaların tarihi üzerine burada birkaç söz.) Ayrıca süratin kitlenin yerine geçtiği sonucuna varılır, ama birbirlerine karşı davranışı + ya da - değilse, *belirli bir kitle* değişim olayı için gereklidir, bir eşitleme ya da gözetme ki, bunlara, burada yalnızca yararlanmak için do-

* c ile ifade edilen, daha aşağıda belirtilen "c) Madeni para olarak para. -Ed.

kunuyoruz. Burada bu kesimin gelişmesini ele almıyorum. Yalnızca M-P ve P-M'nin birbirlerinden ayrılmasının bunalımları ifade etme olanağının ifadesi en soyut ve yüzeysel biçimi olduğuna dikkati çekiyorum. Dolaşan kitlenin fiyatlarla belirlenmesi yasasının gelişmesinden, burada, bütün toplum biçimlerinde varolmayan varsayımlar yapıldığı ortaya çıkar; örneğin, paranın Asya'dan Roma'ya akışını ve oradaki fiyatlara etkisini, basitçe modern ticaret ilişkilerinden saymak bir budalalıktır. En soyut belirlemeler, yakından incelendiğinde, başka somut belirli tarihsel temelleri gösterir. (Elbette, onlar bu belirlilikle ondan çıkarıldıkları için.)

c) *Madenî para olarak para*. Bu, P-M-M-P şeklinin gelişmesidir. Değerin dolaşıma karşı bağımsız varlığı olarak para; soyut zenginliğin maddî varlığı. Yalnız dolaşım aracı değil, fiyat olarak gerçekleştirici yönde görüldüğünde, dolaşım içinde kendini gösterir, a ve b'nin yalnızca işlev olarak görüldüğü bu c özelliğiyle para akitlerin genel metai, (burada değerinin emek-zamanıyla belirlenmiş değerle değişkenliği önemlidir), para (servet) yığmanın maddesidir. (Bu işlev şimdi Asya'da ve genellikle antik dünyada ve ortaçağda önemli görünmektedir. Şimdi yalnız bankacılıkta ikinci plan da vardır. Para, bunalım zamanlarında yeniden bu biçimiyle önemlidir. Bu biçimiyle dünya tarihinde yarattığı hayaller [sayfa 290] bakımından paranın dikkate alınması, vb.. Yıkıcı özellikleri vb..) Değerin belirlediği bütün ileri biçimlerin gerçekleşmesi olarak; içinde bütün değer ilişkilerinin yüzeysel olarak sonuçlandığı kesin biçimler. Ama bu biçimde saptanmış olan para ekonomik ilişki olmaktan çıkar, biçim, onun maddî taşıyıcısı altın ve gümüşte kaybolur, öte yandan, dolaşıma katıldığı oranda ve tekrar M'ye karşılık değişilince, son süreç olan metanın tüketimi, ekonomik ilişkilerin dışına çıkar. Basit para dolaşımı kendini üretme ilkesine sahip değildir ve bu yüzden kendinin dışına çıkar. Tamumun gelişmesinin gösterdiği gibi, parada dolaşıma giren ve orada kendini muhafaza eden, aynı zamanda kendini vazeden değer iddiası vardır – *sermaye*. Bu geçiş aynı zamanda ta-

rihseldir. Sermayenin tufan-öncesi biçimi, ticaret sermaye-sidir; bu, her zaman para doğurur. Aynı zamanda, paradan ya da tüccar sermayesinden, gerçek sermayenin, üretime hükmeden sermayenin var oluşu.

d) Kendinin oluştuğu derin işlemlerin içerisinde kaybolduğu burjuva toplumunun yüzeyi olan bu basit dolaşım incelendiğinde, değişim nesneleri arasında, biçimsel ve yok denebilecek farklardan başkasını göstermez. Bu, *özgürlük, eşitlik ve “emek” üzerine kurulmuş mülkiyet imparatorluğudur*. Burada para yığma biçiminde görünen birikim, yalnızca daha büyük bir tasarruftur vb.. Bir yandan ekonomik bağdaştırıcıların ve modern Freetrader’lerin (Bastiat, Carey vb.) daha gelişmiş üretim ilişkilerine karşı en yüzeysel ve en soyut çelişkilerini *kendi* gerçekleri olarak geçerli kılma yavanlıkları. Prudoncuların ve benzeri sosyalistlerin, eşdeğerlerin (ya da böyle sanılanların) değişimine benzer eşitlik düşüncelerini vb. eşitsizliklerle karşılaştıran vb., ki değişim, bu eşitsizliklerden çıkmakta ve ona dayanmaktadır, yavanlıkları. Emek ile sahip olma, değişimin yalnızca ayın değişik maddede verdiği, eşdeğerlerin değişimi, bu ortamda malik olma yasası olarak görünür. Kısaca, burada her şey [sayfa 291] “güzel”dir, ama yakında eşdeğerlik yasasından dolayı dehşet içinde son bulacaktır. Şimdi geldiğimiz nokta.

3. Sermaye,

Bu, aslında, bu broşürün senin düşüncelerini en fazla almak istediğim en önemli bölümü. Ama bugün yazmaya devam edemeyeceğim. Safraya kesesi belâsı bana kalemi yürütmekte zorluk çıkıyor, kafamı kâğıdın üzerine eğmek başımı döndürüyor. O halde gelecek defaya.

MARX’TAN BERLİN’DE BULUNAN FERDİNAND LASSALLE’A
12 KASIM 1858
[PARÇA]

Elyazısının yollanmasının gecikmesine gelince, ilkönce hastalık bir engel teşkil etti ve sonra da para kazan-

mak için yapmak zorunda olduğum bazı işleri yetiştirmem gerekti. Ama asıl neden şu: malzeme önümde, artık söz-konusu olan yalnızca onu uygun biçime sokmaktı. Oysa yazdığım her satırda yazı üslubunun ötesinde karaciğer hastalığını hissetmekteydim. Ve bu yapıtın sağlık nedenleriyle berbat olmasına razı olmamamın iki nedeni var:

1. Bu yapıt, 15 yıllık çalışmamın, yani ömrümün en güzel yıllarının sonucudur.

2. Bu yapıt, ilk kez olarak, toplumsal ilişkilerin yeni bir görüş tarzını bilimsel olarak sunmaktadır. Onun için yapıtın, hasta bir karaciğere özgü olan asık suratlı ve kasılmış bir yazış tarzı ile çirkinleşmesine engel olmam, benim için bir parti görevidir.

Yapıtın edebî değer taşıması konusunda bir iddiam yok, yalnızca her zamanki üslubumla yazmak istiyorum; ki, bu da, acılar çektiğim aylar içinde hiç değilse bu konuda mümkün olmamıştır; çünkü aynı zaman süresi içinde, İngilizce olarak, *de omnibus rebus et quibusdam aliis** en azından iki [sayfa 292] cildi dolduracak makaleler yazmak zorundaydım ve sonuçta yazdım da. Öyle sanıyorum ki, bu durum, Bay Duncker'e, senden daha az ehil olan birisi tarafından bile anlatılırsa, davranışımı ancak tasvip eder, çünkü bir yayınevi sahibi olarak sorunun onu ilgilendiren yanı, kendisine parasına karşılık mümkün olduğu kadar iyi mal vermeye çalışmamdır.

Aşağı yukarı dört hafta içinde bitireceğimi sanıyorum. Çünkü tam anlamıyla yazı yazmaya henüz başlamış bulunuyorum.

Bir nokta daha, ama bunu ancak elyazısı oraya ulaştığında savunmak zorunda kalacaksın: Öyle anlaşılıyor ki, birinci kısım: *genel olarak sermaye*, aşağı yukarı iki *fasikül* tutacaktır, sorunu açıkça koyarsak gerçekten, burada, ekonomi politiğin en soyut kısmının açıklaması söz konusu olduğuna göre, aşırı ölçüde özetleme, okurun konuyu gerektiği gibi sindirmesine engel olacaktır. Ama öte yandan, bu

* Şundan bundan ve her konu üzerine. -ç.

ikinci kısım, *aynı zamanda* yayınlanmalıdır. Konunun iç zincirleme bağlantısı, bunu zorunlu kılmaktadır ve yapının bütün etkisi buna bağlıdır.

*Apropo**. Frankfurt'tan yazdığın mektupta ekonomik yapıtından hiç söz etmemiştin. Rekabetimizle ilgili olarak bu konuda Alman kamuoyunun bir engel olacağına inanmıyorum. Gerçekten, Alman anlayışı bakımından, bilim olarak ekonomi henüz kurulacaktır, nitekim yalnızca ikimiz tarafından değil, bir düzineye daha gereksinmesi var. Benim yapıtımdan en azından umduğum, daha iyi kafaların aynı sahada araştırma yapmasına öncü olmasıdır.

MARX'TAN MANCHESTER'DE BULUNAN ENGELS'E

13-15 OCAK, 1859

[PARÇA]

Salıya kadar (bu durumda ben gelecek cuma alacağım) ^[sayfa 293] bir makale vermek olanağının bulunması benim için çok önemli, çünkü salı günü serbest olmazsam, Duncker'e çarşambaya kadar müsveddeleri göndermem olanaksız olacak.

Elyazısı aşağı yukarı 12 forma (3 fasikül) tuttu ve –sıkı dur– her ne kadar başlık: *Genel Olarak Sermaye* ise de bu fasiküller sermaye ile ilgili hiç bir şey içermemektedir, yalnızca şu iki bölüm vardır: 1. *Meta*, 2. *Para ya da Basit Dolaşım*. Gördüğün gibi (mayısta, seni görmeye geldiğim zaman) ayrıntılı olarak hazırlanmış olan kısım henüz yayınlanmıyor. Ama bu, iki bakımdan iyi bir şey. Eğer işler iyi yürürse, 3. bölüm, *Sermaye Üzerine*, hızla ardından yayınlanabilir, ikincisi, eşyanın tabiatı gereği, bu pis herifler yayınlanan kısım için eleştirilerinde tek yanlı ve son derece ciddi ve bilimsel küfürlerle yetinemeyeceklerine göre, bu aşagılık adamları daha sonra sermaye üzerine görüşlerimi az çok ciddiye almaya zorlamış oluyorum. Zaten, öyle sanıyorum ki, pratik amaçlar dışında, para üzerine bölüm, uzman-

* Sırası gelmişken. -ç.

lar için ilginç olacaktır.

MARX'TAN MANCHESTER'DE BULUNAN ENGELS'E

21 OCAK 1859

[PARÇA]

Bahtsız elyazısı tamamlandı, ama gönderilemiyor, çünkü posta ücretini ödemek ve sigorta ettirmek için tek bir *farthing*'im yok. Sigortalamak gerekli, çünkü bir ikinci kopyası yok. Onun için pazartesiye kadar bana biraz para göndermeni senden rica etmeye mecbur olduğumu görüyorum. (Tottenham Court Road köşesindeki postahane.) 2 sterlin gönderebilirsen çok iyi olacak, çünkü bazı küçük insanların kesin olarak çeviremeyeceğim isteklerini pazartesiye erteledim, F[reiligrath]'a bonoyu ödediğin ya da ödeyeceğin şu anda tekrar senin boynuna sarılmanın benim için hoş olmadığını anlıyorsun. Ama bu bir demirden zorunluluk. Müsveddelerin devamı konusunda kendime sekiz gün tatil verdiğimden, gelecek [sayfa 294] hafta herhangi bir malî vurgun yapmaya çalışacağım. Bu kadar parasızlık çeken bir kimsenin “para” üzerine yazı yazdığını sanmıyorum. Bu konuyu işlemiş olan yazarların çoğu, araştırmalarının konusu bakımından son derece rahatlılar.

İş, Berlin'de olursa, bütün pisliğin içinden çıkmam mümkün. Bunun zamanı çoktan geldi.

MARX'TAN, MİLWAUKEE'DE BULUNAN

JOSEPH WEYDEMAYER'E

1 ŞUBAT 1859

[PARÇA]

Ve şimdi esasa gelem. “Ekonomi Politğin Eleştirisi” broşürler halinde (ilk broşürler bugünden itibaren 8-10 gün içinde) Berlin'de Franz Duncker tarafından (Besser Yayınevi) yayınlanacaktır. Yalnızca Lassalle'ın olağanüstü çabası ve ikna yeteneği, Duncker'i, bu adımı atmaya şev-

ketti. Bu arada bir açık kapı bıraktı. *Kesin anlaşma ilk broşürlerin satışına bağlı.*

Bütün ekonomi politiği altı kitaba bölüyorum:

Sermaye; Toprak Mülkiyeti; Ücretli Emek; Devlet; Dış Ticaret; Dünya Pazarı.

Sermaye hakkındaki birinci kitap 4 kısma ayrılıyor.

Kısım I; *Genel Olarak Sermaye*, üç bölüme ayrılıyor:

1. *Meta*; 2. *Para ya da Basit Dolaşım*; 3. *Sermaye*. Aşağı yukarı on forma olan 1. ve 2. ilk yayınlanan broşürleri kaplıyor. Ayağım yere basıncaya kadar, “*Sermaye*” hakkındaki üçüncü bölümü geriye almamdaki *siyasal* nedenleri kavriyorsun.

Yayınlanan broşürlerin içindekiler şunlardır:

Birinci Bölüm: Meta.

A. *Metanın tahlili üzerine tarihsel düşünceler.* (William Petty (Kari II zamanında İngilizler); Boisguillebert (XIV. Louis); B. *Franklin* (1719’da ilk gençlik yazıları); fizyokratlar, [sayfa 295] Sir James Steuart; Adam Smith; Ricardo ve Sismondi.)

İkinci Bölüm: Para ya da basit dolaşım.

1. *Değerlerin ölçüsü.*

B. *Paranın ölçü birimi üzerine teoriler.* (17. yüzyıl sonu Locke ve Lowndes; Berkeley piskoposu (1750); Sir James Steuart; Lord Castlereagh; Thomas Attwood; John Gray; prudoncular.)

2. *Dolaşım aracı.*

a) *Metaların başkalaşımı.*

b) *Paranın dolaşımı.*

c) *Sikke. Değer alâmeti.*

3. *Para.*

a) *Para yığma.*

b) *Ödeme aracı.*

c) *Dünya parası.*

4. *Değerli madenler.*

C. *Dolaşım aracı ve para üzerine teoriler.* (Para sistemi; “Spectator”; Montesquieu; David Hume; Sir James

Steuart; A. Smith; J.-B. Say, Bullion Komitesi, Ricardo, James Mili; Lord Overstone ve okulu; Thomas Tooke (James Wilson, John Fullarton).)

Bu iki bölümde, özel üretimi devam ettiren, ama özel ürünlerin değişimini düzenleyen, metai isteyen, ama *parayı* istemeyen, şimdi Fransa'da moda prudoncu sosyalizm temelinden yıkılıyor. Komünizm, her şeyden önce, bu “sahte kardeşinden” kurtulmalıdır. Ama bütün polemik amacından ayrı olarak biliyorsun ki, ekonomi politiğin en soyut bölümü olmasından ötürü, basit para biçimlerinin tahlili en zor olanıdır.

Partimiz için bilimsel bir zafer kazanacağımı umut ediyorum. Ama, taraftarlarımız şimdi yayınevinin “vicdan kuruntusunu” dindirmek için, [broşürlerden] yeteri kadar satın alarak çok sayıda olduklarını göstermelidirler. Girişimin devamı, ilk broşürlerin, satışına bağlı. Kesin anlaşmayı yaptığım zaman, her şey yolundadır. [sayfa 296]

A

- Anacharsis*. -101.
- Arbuthnot, George* (1802-1865). – İngiliz iktisatçı, Sir Rotert Peel'in özel sekreteri. -237.
- Aretino, Pietro* (1492-1556). – İtalyan yazar, yergi broşürleri ve şiirleriyle tanınır; papalar ve prenslerin saraylarında yaşamıştır. -216.
- Aristoteles* (MÖ 384-322). – Yunanlı filozof, "antikçağın bütün filozofları içinde zekâsı en geniş kapsamlı olanı" (Engels). -45, 63, 73, 94, 153, 178, 200.
- Arrivabene, Jean, Kont* (1787-1881). – İtalyan siyasal mültecisi, 1847 Brüksel İktisadî Kongresinin hazırlayıcısı, Senior'un dostu ve Fransızca ekonomi politik üzerine yapıtların çevirmeni. -173.
- Athenaeus* (3. yüzyılın başı). – Yunanlı hatip. -101.
- Attwood, Thomas* (1783-1856). – Birmingham'lı bankacı ve malî konular yazan. -111, 289, 296.
- zeysel ve iddiacı bir eleştirici" diye sözeder. -99, 185.
- Barbon, Nicolas* (1640-1698). – İngiliz iktisatçı, merkantilizme karşı çıkmıştır, serbest değişimi savunmuştur. -106.
- Bastiat, Frederic* (1801-1850). – Fransız serbest değişimci, vülger iktisatçı. -58, 291.
- Berkeley, (Berkley) George* (1685-1753). – İrlandalı piskopos, gerici filozof. "Duyular tarafından saptanabilen nesnelerin kendinde ve akıl dışında varlığını" yadsıyan bir öznel idealizmin kurucusu. -56, 107, 154, 290.
- Bernier, François* (1625-1688). – Fransız yazar ve filozof. -169.
- Blake, William*. – İngiliz iktisatçı, para dolaşımı' ve yoksulluk üzerine bazı yazıların yazarı. -136, 230.
- Blanc, Louis* (1811-1882). – Fransız tarihçi, küçük-burjuva sosyalisti. -214.
- Boisguillebert, Pierre le Pesant sieur ele* (1646-1714). – Fransız iktisatçı, fizyokratların öncüsü, Fransız klasik ekonomi politiği onunla başlar. -76, 78-79, 86, 136, 162, 163, 164, 189, 295.
- Bosanquet, James Whatman* (1804-1877). – İngiliz iktisatçı, bir bankanın sahibi. -130, 223.

B

- Bailey, Samuel* (1791-1870). – İngiliz filozof ve iktisatçı, Ricardo ile polemikçe girişmiştir, Marx kendisinden "yeteneksiz, yü-

Bray, John Francis (1809-1895). – İngiliz ütöpik sosyalisti, çarartist. -116, 289.

Brougham, Henry Peter (1778-1868). – İngiliz hukukçu ve devlet adamı. Whig partisinin taraftarı. -86.

Buchanan, David (1779-1848). – İngiliz iktisatçı, “fizyokratların baş düşmanı” (Marx), -148.

Bürleigh, William Cecil, Lord (1520-1598). – İngiliz devlet adamı. -186.

Busch, Johann Georg (1728-1800). – Alman iktisatçı, matematik profesörü ve Hamburg’da bir ticarî işletmenin müdürü. -215.

C

Carey, Henry Charles (1793-1879). – Amerikalı iktisatçı, Ricardo’nun toprak rantı teorisine karşı çıkmıştır, ilkönce serbest değişimci idi, sonra himayeci oldu. -247, 291.

Carli, Giovanni Rinaldo (1720-1795). – İtalyalı astronom ve iktisatçı, merkantilistlere karşı yazılar yazmıştır. -194.

Castlereagh, Robert Stewart (1769-1822). – Gericî İngiliz devlet adamı. -110, 296.

Caton, Marcus Porcius (MÖ 95-46). – Romalı siyaset adamı. -167.

Charles II (1630-1685). – 1660’tan 1685’e kadar İngiltere kralı. -78.

Chevalier, Michel (1806-1879). – Bonapartizme katılan eski sen-simoncu, serbest değişimci. -153, 201.

Clay, (1791-1869). – Liberal İngiliz siyaset adamı. -237.

Cobbett, William (1763-1835). – İn-

giliz gazeteci, genel oy hakkı ve çalışanların durumunun ıslahı uğruna savaşımında çarartistlerin öncüsü, hukuk devleti taraftarı, “yüzyılın en büyük İngiliz siyasî yazarı” (Marx), -129.

Colomb, Christophe (1446/1506). – Amerika’yı keşfeden İtalyan denizci. -203.

Cooper, Thomas (1759-1840). – İngiliz doğa filozofu ve siyaset adamı. -56.

Corbet, Thomas. – 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan İngiliz iktisatçı. -129.

Cotton, William (1786-1866). – İngiliz tüccar ve bankacı, İngiltere Bankası yönetmeni, Altın tartmak için otomatik bir terazinin mucidi. -146.

Cromwell, Oliver (1599-1658). – İngiliz devlet adamı. 1648-1649 burjuva devriminin önderi, daha sonra 1653’ten 1658’e kadar “Lord-Protecteur” İngiliz Cumhuriyetinin devlet başkanı oldu. -78.

D

Darimon, Alfred (1819-1912). – Fransız siyaset adamı. pruden-cu. *Représentant du peuple*’ün, *La Voix du peuple*’ün ve *Peuple*’ün başyazarı. Daha sonra da *La presse*’in yazarı. -116.

Dodd, George (180H-1881). – İngiliz yazarı. -142.

Duncker, Franz. – Berlin’de Besser Yayınevi sahibi. -13, 287, 293, 294, 295.

E

Edward, III. “Windsor” (1312-

1377). – 1327den 1377'ye kadar İngiltere kralı. -103.
Engels, Friedrich (1820-1895). – 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 27, 41, 287, 293, 294.
Euripides (MÖ 480-406). – Yunan dram yazarı. -178.

F

Forbannais, François Véron de (1722-1800). – Fransız maliyeci ve iktisatçı, merkantilist ve himayeci. Fizyokratlara karşı çıkmıştır. -211.
Franklin, Benjamin (1706-1790). – Amerika Birleşik Devletleri siyaset adamı ve iktisatçı. Amerikan bağımsızlık savaşımında büyük bir rol oynamıştır. Amerika'da rasyonalizmin en önemli temsilcisi. -80, 81, 154, 211, 295.
Feuerbach, Ludwig (1804-1872). – Materyalist Alman filozofu. -35.
Fullarton, John (1780-1849). – İngiliz iktisatçısı, *Currency Theory*'nin eleştirisini yapan "Banking-School"dandır. -239, 296.

G

Galiani, Ferdinando (1728-1787). – Başpapaz ve İtalyan diplomatı, fizyokratlara karşı yazı yazarı merkantilist iktisatçı. -51, 82, 99, 119, 137, 198.
Garnier, Germain (Comte de) (1754-1821). – Fransız iktisatçı, bonapartçı senatör, "Directoire ve Consulat'ın iktisatçısı" (Marx). A. Smith'in çevirici ve yorumcusu. -101, 143.
Genovesi, Antonio (1712-1769). – İtalyan tannbilimci ve filozof, Locke'un öğrencisi, merkantilist. -71, 162.

George II (1683-1760). – 1727den 1760'a kadar Büyük Britanya ve İrlanda'nın kralı. -100, 103.
George III (1738-1820). – 1760'tan 1820'ye kadar İngiltere kralı. -100.

Gladstone, William Ewart (1809-1898). – İngiliz devlet adamı, ilkönce muhafazakâr, sonra liberallerin lideri oldu. -89.

Gray, John (1798-1850). – Ütopik sosyalist, Owen'ın öğrencisi, toplumsal sorunu, değişimin temelini teşkil edecek olan para-emek ütopyasıyla çözüme bağlamak istiyordu. -112, 113, 114, 115, 116, 289, 296.

Grimm, Jakob (1785-1863). – Alman dilcisi. -199.

Gottsched, Johann Christoph (1700-1766). – Alman estetikçisi ve edebiyat eleştircisi, ukala tip. -216.

Guizot, François Pierre Guillaume (1787-1874). – Gericici Fransız devlet adamı, 1840'tan 1848'e kadar başbakan. Fransa ve İngiltere üzerine tarihsel yapıtların yazarı. -25.

H

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831). – Alman klasik felsefesinin ve diyalektiğin yasalarını bulmuş olan nesnel idealizmin başlıca temsilcisi. -8, 25, 31, 34, 35, 36, 37, 267.

Hobbes, Thomas (1588-1679). – İngiliz filozofu. "Bacon'un materyalizmini sistemleştirmiştir. ... Onda fizik hareket mekanik ya da matematik harekete feda edilir. ... Materyalizm insana düşman kesilir" (Marx).

Mutlak krallık yanlısı. -76.
Hodgskin, Thomas (1787-1869).
– İngiliz iktisatçı, klasik ekonomiye proleter muhalefetin temsilcilerinden biri, bununla birlikte Ricardo'nun teorilerinin içinde hapsedilmiş olarak kalmaktadır, “kapitalist üretimin bütün iktisadî koşullarını sonsuzluğa dek sürecek biçimler olarak kabul eder, yalnızca bir üretimin temeli ve aynı zamanda zorunlu sonucu olan sermayeyi ortadan kaldırmak ister” (Marx). -75.

Homer. – (Milattan Önce 10. yüzyılda doğduğu söylenmiş olan) *İlyada* ve *Odiseus* destanlarının kendisinin olduğu kabul edilen Yunan ozanı. -216.

Horace Quintus Flaccus (MÖ 65-8). – En ünlü Romalı lirik ozan, kaside ve taşlamalar yazmıştır. -173.

Hume, David (1771-1776). – Bilinemezci İngiliz filozofu. Hume, yalnızca bize duygularımıza dayandığımız için dünyanın bilinmesinin olanaksızlığını iddia eder. İktisatçı olarak Hume, merkantilistlere karşıydı ve serbest değişimin tutarsız bir savunucusuydu. Metallerin fiyatlarının dolaşımdaki para miktarına bağlı olduğunu iddia eden teorinin (miktar teorisinin) 18. yüzyılda başlıca temsilcisi. -205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 218, 219, 234, 238, 296.

J

Jacob, William (1762-1851). – İngi-

liz istatistikçi, tarım ve maliye uzmanı. -143, 176.

Jovellanos, Ramires Caspar Melchior de (1744-1811). – İspanyol yazarı, iktisatçı. -79.

Julius, Gustav (1810-1851). – Köklü reformlardan yana Alman yazarı ve iktisatçı. Leipzig’de çıkan *Gazete generale*’in başyazarı; *Berliner Zeitungshalle*’nin yayımcısı. -215.

K

Koerner, M. G. (?-1772). – Alman siyasal yazarı. -200.

Ksenefon (MÖ 430-354). – Yunanlı general ve tarihçi, Sokrates’in öğrencisi. -175, 178, 202.

L

Lassalle, Ferdinand (1825-1864). – Alman hatip ve ajitatorü. Marx’ın deyişiyle Alman işçilerini 15 yıl süren uykularından uyandırmış, daha sonra ise marksizmin ilkelerini değiştirmeye girişmiş bir idealist, sonunda toplumsal reformculukta karar kılmıştır. -13, 16, 285, 292, 295.

Law, John (1671-1729). – İskoçyalı maliyeci ve iktisatçı. 1716’da Paris’te Fransız devletinin borçlarının ödemek için eksik madeni kâğıt para emisyonunda bulunan devlet imtiyazlı bir banka kurdu. Maliye genel denetimcisi. Kurduğu işletmeler, 1720’de iflas etmiştir. -211, 215.

Lessing, Gotthold Ephraim (1729-1781). – Alman rasyonalisti, oyun yazarı ve zamanının başlıca eleştircisi. Edebiyat

alanında Alman burjuvazisi- ni mutlakiyete karşı savunur. -215.

List, Friedrich (1789-1846). – Alman iktisatçısı, Almanya kapitalist üretim sisteminin bağimsız olarak gelişmesi uğruna savaşımları veren 1848 öncesi Alman burjuvazisinin teorisyeni. Kendisi “Kol emeğinin yerine makineleri, ataerkil sanayi yerine modern sanayii koymak için, ... burjuvazinin, özellikle büyük sanayici kapitalistlerin egemenliğini geliştirmek için” (Marx) himayeciliği savunmuştur. – 57.

Locke, John (1632-1704). – İngiliz filozofu. Descartes’ın içten gelme fikirler teorisine karşı çıktı ve bilgiyi deneye bağladı. Bir metafizik duyusalculuğun kurucusudur. İktisatta yükselen burjuvazinin çıkarlarının savunucusudur. -104, 106, 157, 190, 205, 211, 296.

Louis XIV (1638-1715). – 1643’ten 1715’e kadar Fransa kralı. -78, 295.

Lowndes, William (1652-1724). – 1695’ten başlayarak İngiliz maliye nazırı, aynı yıl içinde para değeri sorunu üzerine araştırmalarını *A Report containing an Essay for the Amendment of the Coins* başlığı altında yayınlıyor. -105, 106, 110, 111, 157, 296.

Loyd, Jones (1796-1883), – İngiliz liberal siyaset adamı ve bankacı. -237.

Luther, Martin (1483-1546). – Alman Reform hareketinin önderi. Protestanlar safında

ılımlı burjuva reformunun temsilcisi. Köylüler Savaşında katolik karşı-devrimci partiyle birleşerek Thomas Münzer yönetimindeki köy ve kent devrimcilerine karşı çıkıyor. -170, 183, 189.

M

MacCulloch, John Ramsay (1789-1864). – Sermayenin savunucusu, İngiliz iktisatçı. “Ricardo’nun ekonomi politığının vülgerleştiricisi. Ricardo sisteminin çözülüp dağılılmasının acınacak manzarasını sunar.” “Onun para üzerine, vergiler vb. üzerine son yazıları, bütün *whigs* kabineleri için basit savunmalar, bunlar adanımıza paralı mevkiler sağlamıştır.” (Marx). -55, 76.

Maclaren, James. – İskoçyalı iktisatçı. -97, 215, 216.

Macleod, Henry Dunning (1821-1902) – İskoçya Bankasının avukatı ve teorisyen. -87, 185.

Malthus, Thomas Robert (1766-1834). – İngiliz din adamı ve iktisatçısı. “usta bir intihali”. Onun gerçek değeri “sermaye ne ücretli emek arasındaki değişimin eşitsizliğinin bütün önemini belirtmiş olmasındadır”. Ama o bunu “bir yandan çalışan sınıfların yoksulluğunun zorunluluğunu tanıtmak için ... öte yandan, kapitalistlere yüksek ücretle tutulan bir devlet papazları ekibinin kendileri için vazgeçilme?, bir şey olduğunu tanıtmak için” yapmaktadır, emekçilerin artan yoksullaşmasını nüfus

artışına göre gıda maddelerinin üretiminin yetersizliğiyle açıklamakta ve proletaryaya doğumları sınırlamasını öğütlemektedir. -129.

Mandeville, Jehan de ("Sir John Maudeville"). - 1353-1371 yıllarında İngiltere'de yayınlanmış olan bir seyahatnamenin hazırlayıcısının takma adı; bu yapıt bir çok dillere çevrildi ve büyük ilgi topladı. -154.

Martyr, (Anghiera) Pedra (1457-1526). - İtalyan tarihçisi. Fransa kralı XI. Louis'in hekimi, daha sonra İspanya kraliçesi İsabella'nın sarayında mürebbilik yapmıştır, büyük keşiflerle ve sömürge fatihleriyle ilişkileri oldu ve bunların keşifleri üzerine birçok yapıt yazdı. -198.

Mendelsohn, Moses (1729-1786). - Alman küçük-burjuva filozofu, edebî yavanlığın kusursuz tipi. -215.

Mill, James (1773-1836). - İngiliz tarihçisi, filozof ve iktisatçı. "Ricardo'nun teorisini sistematik bir şekilde sunan ilk adam". Ricardo'nun teorisindeki çelişkileri "açıklığa kavuşturmaya" çalışırken çelişkiler içinde bizzat kendisi bocalıyor ve bu çelişkileri çözüme bağlama çabasını gösterirken dogmatik temsilcisi bulunduğu teorinin yıkılışının başlangıcı manzarasını gözler önüne seriyor" (Marx). -128, 129, 230, 296.

Mill, John Steuart (1806-1873): - James Mill'in oğlu, İngiliz filozof ve iktisatçı, serbest değişimci ve seçmeci, klasik eko-

nomi politüğün son sözcüsü, Ricardo okulunun dağılması onunla sona erer. Bu okulun öğretileriyle proletaryanın sosyalist istemleri arasında bir uzlaşma arar. -128, 232, 233.

Misselden, Edward (?-1654). - Tüccar, 1623 ilâ 1633 arasında Delft'te bir ticaret şirketi müdürü, Doğu Hindistan şirketi . hizmetinde bulunmuştur, da imî ticaret komisyonu üyesi. -163, 167, 168, 170.

Montanari, Geminiano (1633-1687). - İtalyan matematikçi ve astronom. Para üzerine iki yapıtın yazarı: *Breve trattato del valore delle monete*, vb. (1680) ve *La zecca in consulta di stato, trattato mercantile*, vb. (1687). -60, 197.

Montesquieu, Charles Louis de (1689-1775). - Fransız siyasal yazar, Avrupa liberalizminin babası. "Paranın kuantum (miktar) teorisi" denen şeyin temsilcisi. -205, 212, 296.

Müller, Adam (1779-1829). - Alman siyaset adamı ve iktisatçı. "Derinliği ... iddialı olarak esrarlı ve önemli bir nitelik atfettiği yüzeydeki toz bulutlarının seyredilmesiyle kalan" (Marx) romantik iktisatçı. -99, 100.

N

Napoleon I (1769-1821). -228, 229.

Norman, G. Warde (1793-1882). - İngiliz iktisatçı, özellikle para ve bankacılık üzerine yazmıştır, İngiltere Bankasının müdürü. -237.

O

Opdyke, George (1805-1880).

– Amerikalı iktisatçı, New York’lu bankacı, sonraları, aynı kentin belediye başkanı olmuştur. -129.

Overstone, Lord Samuel Jones

Lloyd (1796-1883). – İngiliz bankacısı, *currency-principle*’nin temsilcisi, 1844’te bu ilkeye göre hazırlanan bankalar yasasının babası. -223, 237, 238, 296.

Owen, Robert (1771-1851). – İngiliz

ütopik sosyalist, ilkönce fabrikatördü, fabrikalarında edindiği pratik deneyimler, onu bir komünist öğretiye götürmüştür. Her türlü zor kullanıma karşıydı. Amerika’da komünist koloniler kurma yolunda çabaları başarısızlığa uğramıştır. Bundan sonra, “doğrudan doğruya işçi sınıfına başvurdu Ve eylemini daha otuz yıl bu sınıfın içinde yürüttü. Bütün toplumsal hareketlerin, İngiltere’de gerçekleştirilmiş olan bütün gerçek ilerlemelerin Owen’ın adıyla bağı vardır.” (Engels). -86.

P

Peel, Sir Robert (1788-1850). – İngiliz

devlet adamı, Tory (Muhafazakâr). 1844 bankalar kanununa kendi adını vermiştir. “Toprak aristokrasisinin lideri durumuna gelmiş olan bu bankacı oğlu ... bu durumunu, devamlı olarak ... toprak aristokrasisinden burjuvazinin lehine tavizler koparmak için ...

kullandı (tahıl gümrük resminin kaldırılması gibi)” (Marx). -89, 101, 111, 223, 237.

Pereire, Isaac (1806-1880). – Fransız bankacı, sen-simoncu, “Credit Mobilier”nin kurucularından. -126.

Petro, Büyük (1672-1725). – 1682’den 1725’e kadar Rus çarı. -153.

Petty, Sir William (1823-1887). – İngiliz iktisatçı ve istatistikçi, “modern ekonomi politığın kurucusu, deha sahibi ve en özgün iktisat bilginlerinden” (Marx). -55, 76, 77, 78, 79, 89, 162, 169, 288, 295.

Philippe II (1528-1598). – İspanya kralı. -167.

Platon (MÖ 348, yaklaşık olarak). – Yunan filozofu, köle sahipleri sınıfının ideologu. Nesnel idealizmin kurucusu. Onun teorisine göre, nesneler hakkında fikirler, nesnelerin görünüşteki ve geçici varlıklarıyla çelişen, bunların gerçek özleri olarak, zaman ve uzay dışında ebedi ve hareketsiz olarak kalırlar. -153.

Puskin, Aleksandr Sergeyeviç (1799-1837). – Ünlü Rus ozanı. -227.

Properce, Sextus Propertius (MÖ 1. yüzyılın ortalarına doğru doğmuştur). – Augustus zamanının Romalı ağıt ozanı. -47.

Proudhon, Pierre Joseph (1809-1865). – Fransız yazarı, sosyalist, gerici küçük-burjuva, anarşizmi kuran teorisyenlerden biri. Proudhon “iktisadi kategorileri ... sonsuzluğa kadar devam eden fikirle re in-

dirger ve bu dolambaçlı yolla burjuva ekonomi politiğinin görüşüne varır. Onun sosyalizmi, küçük-burjuva ütopyacılığının ta kendisidir. “O, bilimsel diyalektiği, gerçekte hiç bir zaman anlamadığı için, ancak sofizme varmakla kalmıştır.” (Marx). Marx’ın, *Felsefenin Sefaleti* adlı yapıtında eleştirdiği Proudhon’un fikirlerinin. Fransa’da uzun zaman büyük etkisi olmuştur. -8, 12, 27, 88, 113, 116, 276.

R

Ricardo, David (1772-1823). – İngiliz iktisatçı, kendisiyle doruğuna varan klasik ekonominin son büyük temsilcisi. Onun hareket noktası, değer in iş-zamanı ile belirlenmesidir. Marx der ki: “Ricardo –iç savaşımın gösterdiği gibi– sınıfların iktisadi çelişkisini keşfediyor ve ifade ediyor, ve böylece ekonomi politikte, bu savaşımı ve tarihsel gelişmenin tarzların kökleri halinde kavramak ve açıklığa çıkarmak olanaklı oluyor”. Bununla birlikte, Ricardo, sonsuzluktan gelip sonsuzluğa dek süreceğini sandığı kapitalist üretim tarzının tarihsel niteliğini anlamamıştır. Kendisi, Hume’un yanlış para teorisinin temsilcisidir. -8, 10, 13, 76, 85, 86, 87, 88, 120, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229-238, 245, 246, 261, 262, 288, 296.

Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778). -245.

S

Saint-Simon, Claude-Henry, comte de (1760-1825). – Fransız ütöpik sosyalisti. “Öyle dahice bir geniş görüş sahibi ki, ondan sonra gelen sosyalistlerin salt iktisadi nitelik taşımayan hemen hemen bütün fikirleri onda filiz halinde mevcuttur.” (Engels). -126.

Say, Jean-Baptiste (1767-1832). – Fransız iktisatçı, Marx’a göre, “kendi yavan ve yüzeysel karakterini A Smith’in eksik ve yanlış görüşlerini muğlak ve içi kof cümleler şekline sokarak maskeleymeye çalışan pek vulger bir iktisatçıdır”. Kendisini sonra gelen vulger iktisatçılardan ayırdeden şey, onun “ekonomi politik malzemesini henüz tam olarak hazırlanmış bulmaması ve bu durumda iktisadi sorunlara klasik ekonomi politik açısından bir çözüm getirme yolunda bazı çabalar göstermesidir” (Marx). -8, 57, 87, 129, 153, 216, 250, 296.

Schaper – 1837’den 1842’ye kadar Treves mülki âmiri. Sonra 1845’e kadar Renanya valiliğini yaptı. -24.

Senior, William Nassau (1790-1864). – İngiliz iktisatçı, “mevcut düzenin basit savunucusu ve, bu yüzden de, vulger ekonomist”, “kültürlü burjuvazinin sözcüsü” (Marx). -173, 186.

Shakespeare (1564-1616). – 279.

Sismondi, Jean Charles Simonde de (1773-1842). – İsviçreli iktisatçı ve tarihçi. İktisadi romanizm açısından klasik iktisadın eleştiricisi. “O, kapitalizmin,

çelişkilerini belirtmekle her noktada klasiklerden ayrılmaktadır. Bu, onun yapıtının özelliklerinden biridir. Ama öte yandan, hiç bir durumda, klasiklerin tahlilini daha ileriye götürememekte (ve zaten böyle bir şey de istememekte) ve böylelikle küçük burjuva görüş açısından duygusal bir kapitalizm eleştirisiyle yetinmektedir.” (Lenin). -76, 86, 87, 129, 296.

Smith, Adam (1723-1790). – İngiliz iktisatçı ve ahlâkçı. Klasik ekonomiye daha tamamlanmış bir biçim kazandırmıştır. Marx, onun için, manüfaktür döneminin iktisatçısıdır der. Onun doktrinine göre, ulusların gerçek zenginliğini –merkantilistlerin iddia ettikleri gibi– para teşkil etmez, değişim-değerleri yaratan yararlı emek oluşturur. Ona göre, fizyokratlarda olduğu gibi, yalnızca tarım emeği değil, genel olarak endüstri emeği, değeri ve artı-değeri yaratır. “A. Smith’in içine düştüğü çelişkilerin önemli olan yanı şudur ki, bunlar, gerçekte, çözüme bağlamadığı, ama bu çelişki yüzünden mevcudiyetini belirlediği sorunları içermektedir.” (Marx). -8. 9, 57, 79, 82, 84, 85, 95, 101, 164, 188, 215, 216, 245, 246, 271.

Smith, Thomas, – İngiliz devlet adamı. *Britain independent of Commerce*, adlı broşürün yazarı. -186.

Spinoza, Baruch (*Benedictus*) (1632-1677). – Ünlü Hollandalı filozof panteist. Engels, kendi-

sinden modern felsefenin diyalektiğinin parlak bir temsilcisi olarak sözeder. -215, 255.

Stein Lorenz von (1815-1890). – Alman tarihçi ve iktisatçı. Kiel’de ve sonra da Viyana’da profesör. “Stein, mekanik bir tarzda, birbirinden kopuk en kötü yavanlıkları bazı hegелci fikirlerle süsleyerek biraraya toplamaktadır.” (Marx). -31, 47, 55.

Steuart (Stewart), Sir James D. (1712-1780). – İngiliz iktisatçı. Marx’a göre, onun doktrini, merkantilizmin rasyonel ifadesidir. “Sermayeyi anlayışında onun meziyeti, bir yandan, belirli sınıfların mülkiyeti sayılan ve, öte yandan işgücü olarak kabul edilen çalışma koşulları arasında, ayrım sürecinin nasıl meydana geldiğini göstermiş olmasındadır” (Marx). O, kân, değere oranla, fiyat fazlası olarak açıklar. – 32, 83, 106, 107, 108, 109, 208, 212, 213, 214, 215, 216, 238, 289, 296.

Storch, Henry (1766-1835). – Rus iktisatçı. A. Smith’le tartışmıştır. -153, 173, 259.

Strabon (MÖ 66 – MS 24). – Ünlü Yunan coğrafyacısı. -201.

T

Thompson, William (yaklaşık olarak 1785-1833). – İngiliz iktisatçı, Owen’ın öğretilişi, Owen’ın komünizminin başlıca bilimsel temsilcisi. -116.

Tooke, Thomas (1774-1858). – İngiliz iktisatçı, önemli bir yapıt olan *Fiyatlar Tarihi*’nin yazarı. *Cur-rency-principle* teorisyenlerine karşı çıkmıştır. Marx, onun

için, “azçok değer taşıyan son İngiliz iktisatçısıdır” der. – 130, 228, 229, 238, 239.

Torrens, Robert (1780-1864). – İngiliz subay ve iktisatçı, serbest değişimci; *currency-principle*'nin temsilcilerinden. -237.

U

Urquhart, David (1805-1877). – İngiliz diplomat ve yazar, İngiliz hükümetinin Çardan yana Doğu politikasına (Lord Palmerstone'a) karşı Türkiye tarafını tutmuştur. -102, 289.

Uztariz, Jeronimo (1730 ile 1742

arasında ölmüştür). – İspanyol iktisatçı, merkantilist. -79.

W

William III (Guillaume of Orange) (1650-1702). – 1689 ile 1702 arasında İngiltere kralı. -104, 110.

Wilson, James (1805-1860). – İngiliz iktisatçı, serbest değişimci, *Economist* dergisinin kurucusu. -228, 239, 296.

Y

Young, Arthur (1741-1820). – İngiliz yazar ve istatistikçi. -214.

KAYNAKLAR DİZİNİ

I. YAZARLAR

A

ARİSTOTE[LES], *De Republica* ["Devlet"]. I. Bekker Oxonii yayını, 1837 – 45, 73, 153, 178. – *Ethika Nicomachea* [Nicomachea Ahlâkı], I. Bekker Oxonii yayını, 1837. – 94, 153.

ATHENAEUS, *Deipnosophistarum libri quindecim* ["Onbeş Kitapta Sofistler Sofrası"]. Livre IV, Schweighaeuser yayını, Strasbourg, 1802. – 101.

[ATTWOOD I., WRIGHT I. B., HARLOW I.], *The Currency Question, the Gemini Letters* ["Dolaşım Araçları Sorunu, İkiz Mektuplar"], London 1844. – 111.

B

[BAILEY Samuel], *Money and its Vicissitudes in Value; as they affect National Industry and Pecuniary Contracts; With a Postscript on Joint-Stock Banks* ["Para ve Paranın Değer Değişiklikleri; Bunların Sanayi

ve Ulusal Para Sözleşmeleri Üzerindeki Etkisi; Hisse Senetli Bankalar Üzerine Bir Ekler Kısmı İle"], London 1837. – 99, 185.

BARBON Nicolas, *A Discourse concerning Coining the new money lighter, in answer to Mr. Locke's Considerations about raising the value of money* ["Bay Locke'un Paranın Değerinin Yükselmesi İle İlgili Görüşlerine Yanıt Olarak Yeni Paranın Daha Hafif Olarak Basılması Üzerine İnceleme"], London 1696. – 106.

BERKELEY George, *The Querist* ["Soru Soran"], London 1750. – 56, 107, 154.

BERNIER François, *Voyage contenant la description des États du Grand Mogol*, ["Büyük Moğol Devletlerinin Tarifini İçeren Seyahatname"], Paris 1830. – 169.

BLAKE William, *Observations on the Effects produced by the*

- expenditure of Government during the restriction of cash payments* ["Sikke Olarak Ödemelerin Durdurulması Sırasında Hükümet Masraflarının Etkileri Üzerine Gözlemler"], London 1823. ~ 136, 230.
- BOISGUILLEBERT [Pierre le Pesant], *Le Détail de la France*, ["Ayrıntılarıyla Fransa"], "Collection des principaux économistes"de. Volume I: "Economistes financiers du XVIII. siècle." Daire yayını, Paris 1843. – 79, 127-128, 136, 164, 189.
- *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs*, vb. I.' Servetlerin, Paranın ve Vergilerin Niteliği Üzerine Tahlil]. "Collection des principaux économistes" d e. Vol. I: "Économistes financiers du XVIII. siècle". Daire yayını, Paris 1843. – 79, 163.
- BOSANQUET, J. W. *Metallic, Paper and Credit Currency and the Means of Regulating their Quantity and Value* ["Madenî Dolaşım Araçları, Kâğıt Para ve Kredi ve Bunların Miktarlarını ve Değerlerini Düzenlemenin Yolları"], London 1842. – 130.
- BRAY J. F., *Labours Wrongs and Labours Remedy of the Age of Right*, ["Emek Derdi ve Emek Davası, ya da Hukuk Çağı"], Leeds 1839. – 116.
- BUCHANAN D., *Observations on the Subjects traced of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of Nations*, vb. ["Dr. Smith'in Ulusların Zenginliği Üzerine Araştırmalarında Ele Aldığı Konular Üzerine Gözlemler"], Edinburgh 1814. – 148.
- C
- CAREY H[enry] C[hables], *Slavery at home and abroad* ["Yurdumuzda ve Yabancı Ülkelerde Kölelik"], Philadelphia 1853. – 201.
- CARLI G. R., *Notes Pour P. Verri. "Meditazioni sulla Economia Politica"* [P. Verri notlar: "Ekonomi Politik Üzerine Düşünceler"]. "Serittori Claccisi İtaliani di Economia Politica"da. Parte Moderna. Vol. 15. Custodi yayını, Milano, 1804. – 194.
- CATON der Altere, *De Agricultura* ["Tarım Üzerine"] – 167.
- CHEVALIER Michel, *Cours d'économie politique fait au Collège de France. La monnaie* ["Collège de France'da Verilmiş olan Ekonomi Politik Dersleri. Para"], Bruxelles, 1850. – 153.
- COBBETT William, *Political Register* ["Siyasi Özet"] 1807. – 129.
- COOPER Thomas, *Lectures on the Elements of Political Economy* ["Ekonomi Politîğin İlkeleri Üzerine Konferans"] Columbia, 1820: London, 1831. – 56.
- CORBET Thomas, *An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained* ["Bireylerin Servetinin Nedenleri ve Şekilleri Üzerine Araştırma; ya da Ticaretin ve Spekülasyonun İlkelerinin Açıklanması"], London, 1841. – 130.
- *The currency Question reviewed*

in a letter to the Scottish people on the menaced interference by

[CUSTODI Pietro], *Scrittori Classici Italiani di Economia Politica* ["Klasik İtalyan Ekonomi Politik Literatürü"], Parte antica, t. 1-7, Milano 1803-1804, Parte moderna, t. 1-50, Milano 1803-1816. -129.

D

DARIMON Alfred, *De la Reforme des Banques* ["Banka Reformu Üzerine"], Paris 1856. -104.
DODD George, *Curiosities of Industry and the Applied Sciences* ["Sanayi ve Tatbiki Bilimlerin Özellikleri"], London 1854. -127.

E

ENGELS Friedrich, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* ["İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu"], Leipzig 1845. -24.

F

FRANKLIN Benjamin, *A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of Paper Currency* ["Kâğıt Paranın Niteliği ve Dolaşımının Gereği Üzerine Mütavazı İnceleme"] (1729). "The Works of B. Franklin"de J. Sparks yayını, Boston 1836. -72, 73.
— *Remarks and Facts Relative to the American Paper Money* ["Amerikan Kâğıt Parasıyla ilgili Görüşler ve Gerçekler"], (1764). "The Works of B. Franklin"de, J. Sparks yayını, Boston 1836. -72, 731.

FULLARTON John. *On the Regulation of currencies, Being an Examination of the Principles on Which it Is Proposed to Restrict within Certain Fixed Limits the Future Issues on Credit of the Bank of England and of the Other Banking Establishments Throughout the Country* ["Dolaşım Araçlarının Düzenlenmesi, İngiltere Bankası ve Bütün Ülkenin Öteki Banka Kurumlarının Kredilerine Dayanılarak Yapılan Yeni Emisyonların Belirli Bir Ölçüde Sınırlanmasında Teklifine Temel Teşkil Eden İlkeler Üzerine Araştırma"], 2. Baskı, London, 1845. -211,212.

G

GALIANI Ferdinando, *Delta Monetaria* ["Para Hakkında"] (1750), "Scrittori Classici Italiani di Economia Politica"da, Parte Moderna, Vol. TU. Custodi yayını, Milano 1803. -49, 74, 89,107,123,176.

GARNIER Germain, *Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquite jusqu'au regne de Charlemagne* ["En Eski Antikçağdan Şarlman Zamanına Kadar Para Tarihi"], Paris 1819. -90, 128.

GENOVESI, Antonio, *Lezioni di Economia Civile* ["Burjuva Ekonomisi Üzerine Dersler"], "Scrittori Classici Italiani di Economia Politica"da, Parte Moderna, Vol. VII. Custodi Yayını, Milano 1803. -144.

GRAY John, *Lectures on the Nature and Use of Money* ["Paranın

Niteliği ve Kullanımı Üzerine Dersler”], Edinburg 1848. -102.

— *The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange* [“Toplumsal Düzen. Değişim ilkesinin Tahlili”], Edinburg 1831. -101, 102, 103.

GRIMM Jakob, *Geschichte der deutschten Sprache* [“Alman Dili Tarihi”], Leipzig 1848. -177.

H

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *La Philosophie du droit* [“Hukuk Felsefesi”]. -22.

Phänomenologie des Geistes, Werke, Bd. 2, Berlin 1832. - 37. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Berlin 1833-1836. - 37.

Vorlesungen über die Aesthetik, Berlin, 1835-1838. - 37.

HODGSKIN Thomas, *Popular Political Economy* [“Herkes için Ekonomi Politik”], London 1827. - 75.

HOMEROS, *İlyada*, - 280.

HORATIUS FLACCUS, *Satirarum liber secundus* [“İlkinci Satir’ler Kitabı”], “Opera Omnia”da. Fr. J. Doering yayını, Lipsiai 1824, Vol. II. - 173.

HUME David, *Essays and Treatises on Several Subjects* [“Çeşitli Konular Üzerine Denemeler ve Tahliller”], Vol. I, London 1777. - 207.

[HUME James Deacon], *Letters on the Corn Laws, and on the Rigbts of the Working Classes* [“Tahıl Yasaları, ve Çalışan Sınıfların Hakları Üzerine Mektuplar”], London 1834. - 229.

J

JACOP William. *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals* [“Kıymetli Madenlerin Üretimi ve Kullanımı Üzerine Tarihsel Araştırmalar”], Vol. III, London 1831. - 143, 176.

JOVELLANOS [Ramirez Gaspar Melehar de], *Obras* [“Yapıtları”], Barcelone 1839 1840. - 79.

K

KORNER M. George, *Abhandlung von dem Alertum des böhmischen Bergwerks* vb. [“Bohemya Madenlerinin Antikçağdaki Durumu Üzerine”], Schneeberg 1758. - 200.

LİST Friedrich, *pas nationale System der Politischen Ökonomie* [“Ekonomi Politik Sistemi”], Bd. I, Stuttgart ve Tübingen 1841. - 57.

LOCKE John, *Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money* [“Faizin Düşmesinin ve Para Değerinin Yükselmesinin Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler”] (1691). “Yapıtları”nda, c. 8, London 1777. - 104, 106, 190.

[LOWNDES William], *A Report Containing an Essay for the Amendment of the Silver Coins* [“Gümüş Sikkelerin Değiştirilmesi İçin Bir Deneme İçeren Bir Rapor”]. London 1695. - 106.

LUTHER Martin. *Von Kauffshandlung und Wucher* [“Ticaret

ve Tefecilik Hakkında”], Wittenberg 1524, (“Luther’in Yapıtları”nda. Wittenberg 1589, 6. kısım). – 170.

M

McCULLOCH J[ohn] R[amsay], *Discours sur l’origine, les progrès, les objets particuliers et l’importance de l’économie politique* [“Ekonomi Politikin Kaynağı, İlerlemesi, Özel Konuları ve Önemi Üzerine Konuşmalar”], Cenevre ve Paris 1825. -50.

— *The Literature of Political Economy, a Classified Catalogue of Select Publications in the Different Departments of That Science* [Ekonomi Politik Literatürü, Bu Bilimin Değişik Alanlarında Seçme Yazıların Tasnifi Katalogu], London 1845. -68.

MacLAREN James. *A Sketch of the History of the Currency* [“Dolaşım Araçları Tarihinin Taslağı”], London 1858. -87,191.

MacLEOD Henry Dunning, *The Theory and Practice of Banking, with the Elementary Principles of Currency, Prices, Credit, and Exchanges* [“Bankacılığın Teorileri ve Pratiği, Dolaşım Araçlarının, Fiyatların, Kredi ve Kambiyonun Başlangıç İlkeleriyle Birlikte”], Vol. I, London 1858, -78,165.

MALTHUS T[homas] R[obert], *Definitions in Political Economy*, vb., [“Ekonomi Politikte Tanımlamalar”], London. — 52.

MANDEVILLE Sir John, *Voyages and Travels* [“Geziler ve Ge-

zintiler”]. London 1705. -137.

MARTYR Anghiera Pedro, *De orbe novo, Decades* [“Yeni Dünyadan, On-yıllar”], Alaca, 1516 ve 1530. Parisiis, 1527. -176.

MARX Karl. *Misère de la philosophie. Réponse à ‘la philosophie de la misère’*, par M. Proudhon [“ ‘Felsefenin Sefaleti’, M. Proudhon’un Sefaletin Felsefesi’ne Yanıt”], Paris ve Bruxelles 1847. -25,78.

— *Discours sur le libre-échange* [“Serbest Ticaret Sorunu Üzerine”], Bruxelles 1848. -25.

— *Travail salaire et capital* [“Ücretli Emek ve Sermaye”], *Neue Rheinische Zeitung*’da. Köln. Nisan 1849. -25.

[MARX Karl und ENGELS Friedrich], *Manifest der Kommunistischen Partei* [“Komünist Parti Manifestosu”], London 1848. -25.

MILL, James, *Commerce Defended. An Answer to the Arguments by which Mr. Spence. Mr. Cobbett, and Others, Have Attempted to Prove That Commerce Is Not a Source of National Wealth* [“Ticaretin Savunması Bay Spence. Bay Cobbett ve Ötekilerin Ticaretin Bir Ulusal Zenginlik Kaynağı Olmadığını Tanıtlamak İçin Deri Sürdükleri İddialara Yanıt”], London 1808. -115.

— *Elements of Political Economy* [“Ekonomi Politikin İlkeleri”], London 1821. -115,204.

[MISSELDEN Edward], *Free Trade, or the Means to Make Trade Flourish. Wherein, the Causes of the Decay of Trade in this*

Kingdom Are Discovered: and the Remedies Also to Remove the Same Are Represented ["Serbest Değişim ya da Bu Krallıkta Ticaretin Azalmasının Nedenlerinin Açığa Vurulduğu ve Buna Karşı Önlemlerin Önerildiği Ticaretin Açdıp Serpilmesini Sağlamanın Yolları"], London 1622. -145, 149, 152.

MONTANARI Geminiano, *Della moneta, Trattato mercantile* ["Para Hakkında, Ticaret Üzerine İnceleme"] (1680-1681). "Scrittöri Classici Italiani di Economia Politica"da. Parte Antica, Vol. III, Custodi yayını, Milano 1804, -54, 175.

[MONTESQUIEU Charles de]. *De l'esprit des loix* ["Kanunların Ruhu"], London 1757. -188.

MULLER Adam H[einrich], *Die Elemente der Staatskunst* ["Politikanın İlkeleri], 3. vol., Berlin 1809. -89.

O

OPDYKE George, *A Treatise on Political Economy* ["Ekonomi Politik Üzerine İnceleme"], New York 1851. -116.

OVERSTONE [Samuel Jones Loyd], *The Evidence Before the Select Committee of the House of Commons of 1857, on Bank Acts*, ["1857 Avam Kamarası Komisyonuna Sunulan Banka Kanunları ile İlgili Kanıtlar"], London 1858. -210.

P

PEEL Sir Robert, *The Currency Question, the Gemini Letters*,

London 1844. -100.

PEREIRE I[saac], *Leçons sur l'industrie et les finances* [Sanayi ve Maliye Üzerine Dersler"], Paris 1832. -113.

PETTY William, *An Essay Concerning the Multiplication of Mankind* ["Nüfus Artışı Üzerine Deneme"], London 1686. -68.

— *Several Essays in Political Arithmetic*, vb. ["Siyasal Aritmetik Üzerine Birkaç Deneme"], London 1699. -145, 150.

PLATON, *De Republica* ["Cumhuriyet"], G. Stallbaumius yayını, London 1850. -137.

PLINIUS, *Historie Naturalis Libri XXXVII* ["Otuz Yedi Kitaplık Tabiat Tarihi"], Vol. V, s. 81. Hamburg, Gotha 1851. -153.

R

RICARDO David, *The High Price of Bullion. A Proof of the Depreciation of Bank Notes* ["Çubuk Altının Yüksek Fiyatı. Banknotların Değerlerinin Düşmesinin Bir Nedeni"], 4 ed., London, 1811. -193, 199, 200, 201.

— *Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations on the Report of the Bullion Committee* ["Bay Bosanquet'in Çubuk Altın Komisyonu Raporu Üzerine İleri Sürdüğü Pratik Görüşlere Yanıt"], 1811. -193, 198.

— *Proposal for an Economical and Secure Currency; with Observations on the Profits of the Bank of England* ["Ekonomik ve Sağlam Bir Dolaşım Aracı Projesi; İngiltere Bankasının Kârları Üzerine Görüşlerle Birlikte"], 1816, 2. ed., London

1816. -194.

- *On the Principles of Political Economy and Taxation* ["Ekonomi Politîğin ve Vergilerin İlkeleri Üzerine Düşünceler"], (1817), 3. ed., London 1821.-77,194,199.

ROUSSEAU Jean-Jacques, *Du Contrat social* ["Toplum Sözleşmesi"]. -219.

S

SAY Jean-Baptiste, *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses* ["Ekonomi Politik İncelemesi, ya da Zenginliklerin Oluşumu, Dağıtımı ve Tüketimi Biçiminin Basit Açıklaması"], t. 1-2, Paris 1803. — 52,192.

SENIOR N[assau] W[illiam], *Principes fondamentaux de l'économie politique* ["Ekonomi Politîğin Temel İlkeleri"], Paris 1836. -154, 165.

SISMONDI J[ean] C[harles]-L[eonard] Sismonde de, *Études sur l'économie politique* ["Ekonomi Politik Üzerine incelemeler"], Vol. E. Bruxelles 1837. -77.

SMİTH Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* ["Ulusların Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Üzerine Araştırmalar"], E. Wakefield yayını. London 1835. -74,192.

SPENCE William, *Britain Independent of Commerce; or, Proofs, Deduced from an Investigation into the True Cau-*

ses of the Wealth of Nations, That Our Riches, Prosperity, and Power, Are Derived from Resources Inherent in Ourselves, and Would Not Be Affected, Even Though Our Commerce Were Annihilated ["Ticaretten Bağımsız Büyük Britanya; Zenginliğimizin ya da Ulusların Zenginliğinin Gerçek Nedenlerinin Bir Araştırmasıyla Varılan Refahımızın ve Kuvvetimizin Bizim İçimizde Bulunan Kaynaklardan Geldiğini ve Ticaretimizin Tahribi ile Zedelenmeyeceğini Gösteren Kanıtlar"], London 1807. -115.

STEIN L[orenz von], *System der Staatswissenschaft* ["Siyasal Bilimin Doktrini"], Bd. 1: "System der Statistik, der Populationistik und der Volkswirtschaftslehre" [İstatistik, Demografi ve Ekonomi Politik Doktrini], Stuttgart ve Tübingen 1852. -42, 50.

STEUART James, *An Inquiry into the Principles of Political Economy. Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations* ("Ekonomi Politîğin İlkeleri Üzerine Araştırma. Özgür Ulusların İç Politika Bilimi Üzerine Bir Deneme"), 2. ed., London 1767, Dublin 1770. -74,96,97,185, 188. 189. 190.

STORCH Henry. *Cours d'économie politique; ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations* ["Ekonomi Politik Dersleri; ya da Ulusların Refahını Belirleyen İlkelerin Açıklaması"] Paris

1823. -136, 154.

- *Considérations sur la nature du revenu national* ["Ulusal Gelirin Niteliği Üzerine Düşünceler"]. Paris 1828. — 136.

T

THOMPSON Wiliam Thomas, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, Most Conducive to Human Happiness; Applied to the Newly Proposed System of Voluntary Equality of Wealth* ["Yeni Önerilen Gönüllü Servet Eşitliği Sistemine Uygulanan İnsan Mutluluğuna En Çok Katkıda Bulunulacak Şekilde Servetin Dağıtım İlkeleri Üzerine Araştırma"], London 1824. — 104.

TOOKE Thomas, *A History of Prices and of the State of the Circulation from 1839 to 1847 inclusive* ["1839-1847 Döneminde Fiyatların ve Dolaşımın Durumunun Tarihi"], London 1848.-202,203,211.

- *An Inquiry into the Currency Principle, the Connection of the Currency with Prices and the Expediency of a Separation of lasue from Banking* ["Dolaşım Araçlarının Teorisi, Dolaşım Araçlarıyla Fiyatların ilişkisi ve Banknot Emisyonu ile Banka Faaliyetinin Ayrılmasının Gereği Üzerine Araştırma"]. London 1844. -116, 212.
- *On the Currency in Connection with the Corn Trade; and on the Corn Laws* ["Tahıl Ticareti ve Tahıl Yasalarıyla ilgili Olarak Dolaşımdaki Para Üzerine"], 2.

ed., London 1829. -211.

TOOKE Thomas and WILLIAM NEW-MARCH. *A History of Prices, and of the State of the Circulation, During the Nine Years 1848-1856* ["1848-1856 Arasındaki Dokuz Yıl İçinde Fiyatların ve Dolaşımın Durumunun Tarihi"]. Vol. 1-2. London. 1857. -211.

U

URQUHART David, *Familiar Words as Affecting England and the English* ["İngiltere ve İngilizlerle ilgili Samimi Görüşler"], London 1865. -92.

V

VERRI Pietro, *Meditazioni sulla Economia Politica* ["Ekonomi Politik Üzerine Düşünceler"], Parte moderna, t. 15, Milano 1804. -173.

W

WILSON James, *Capital, Currency and Banking* ["Sermaye. Dolaşım Araçları ve Banka"], London 1847. -202, 211.

Y

YOUNG Arthur. *Political Arithmetic. Contaning Observations on the Present State of Great Britain; and the Principles of Her Policy in the Encouragement of Agriculture* ["Siyasal Aritmetik, içindekiler: Büyük Britanya'nın Bugünkü Durumu Üzerine Gözlemler, ve Bu Ülkenin Tarımı Teşvik Politikasının İlkeleri"], London 1774. -190.

II. GAZETE, DERGİ VE ÖTEKİ YAYINLAR

- The Currency Theory Reviewed; in a Letter to the Scottish People. By a Banker in England*, Edinburgh 1845. -128.
- *Allgemeine Augsburger Zeitung*, 1843. -22.
- *Deutsch-Französische Jahrbücher*, 1843. -22,24.
- *Economist*, 10 Temmuz 1858. -124-125.
- *Neue Rheinische Zeitung*, 1848-1849. - 25.
- *New York Tribune*. — 25.
- *Rheinische Zeitung*, 1842-1843. -22.
- *The Spectator*, 19 Ekim ve 26 Kasım 1711. -68.182.
- *Repon on Bank-Acts*, 14 Temmuz 1857. -210.
- *London Economist*. -228.